

23

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

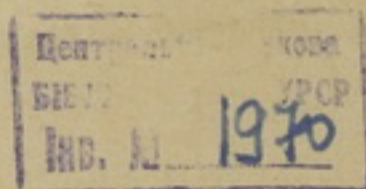
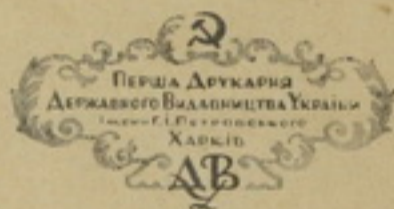
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2
(47)

ЛЮТИЙ

1927

5 (47.714) 1927* = 91.79

343-35

Укрголовліт № 2142/кв. 1927.

Зам. № 808.

Тираж 3500.

ЗМІСТ

	Стор.
М. Терещенко. Зневіреним. Поезії	5
М. Мінько. Манівцями. Повість.	6
О. Влизько. Дев'ята симфонія. Поезії.	60
А. Чайковський. <u>Хто винен. Оповідання</u>	61
М. Сайко. Поезії	77
О. Кундзіч. Гіпс. Оповідання	78
Г. Косяченко. Мати. Поезії	93
Є. Фомін. Із циклю „Розправа“. Поезії	95
Н. Щербина. Хлопчик. Поезії	96
Х. Алчевська. Поезії	97
В. Затонський. Лютий фронт. Уривки	98
М. Яворський. Проблема української націонал-демократ. рево- люції у 1917 р., її історичні основи та її рухові сили	108
А. Хоменко. Перші підсумки демографічного перепису 1926 року	135
П. Лісовий. Українська Ніагара	141
А. Музичка. Журнальна українська лірика 1926 року	156
В. Державин. Джек Лондон (1876 — 1916)	185
В. Коряк. Всеукр. з'їзд пролет. письменників.	196
П. Горбенко. Сучасні проблеми образотворчого мистецтва	203
І. Врона. „АРМІ“ та її перша виставка в Києві	216
І. Туркельтауб. На шляхах українського театру	226
С. Певзнер. Господарча робота сільсько-господарчої коопера- ції України 1925—26 року і перспективи її діяльності на 1926—1927 р.	235
Хроніка	241
Бібліографія	255
Серед книжок	270

МИКОЛА ТЕРЕЩЕНКО

ЗНЕВІРЕНИМ

Я розумію пізній смуток
осінніх бляклих вечорів,
коли так хочеться вернути
хоч цяточку опалих днів;
я відчуваю тужний клекіт
людських ключів у далину,
куди їх тягне небезпека —
не оглядаючись, пірнуть;
і знаю я, що вміють сльози
і грубий камінь розтопить,
і кров'ю бризкатимуть роси
на український краєвид,
але не можу я збагнути
зневіри трухлого стебла,
коли буяє степ розкутий
серед робочого тепла!
Але не смію я підперти
рипіння всохлої верби,
що розгубилася до смерти
під перший вибух боротьби.

Поети!

Нічого рипіти
і квилити —

о, сором! —
вам,

кого учив співати вітер
усім розчиненим серцям,
кому призначено ганяти
отари дум завжди вперед...
Хай розпадаються загати
уже розірваних тенет!
Бо тільки той і пізній смуток
і тужний клекіт передасть,
хто може глибоко пірнути
у цей багрянородний час!..

МИКОЛА МІНЬКО

Манівцями

(повість)

О. та Д. ШПОТАМ ПОСВЯЧУЮ

ПРОЛОГ

Тумани, тумани...

Блакить.

Вийшла Ярина з посьолку, в золоті сонця ранішнього купатися, схід рожево-молодий зустріти, що за туманами білими сховався незрозумілий.

Тумани, тумани парою над рікою. Піски крилами розп'ялись. А річка захекалась, спочити під туманами лягла. І пара з дужого тіла.

Довгою смужкою мережаною, міст позаду, а просто — тумани...

Вони тануть вгорі. Вони рідшають.

Кряж... Стовпи по ньому, як сірнички повстромлювані дітлахами.

Ліс задумливий, похмурий і темний лежить неначе вивернутий лінтвар...

Ярина по кісточки з беріжка. Лозина в руках.

Повітря — холодне, бо — ранок і пара. Груді й плечі тремтять трохи, силу вбирають, бадьорі, молоді. Бо ж повітря холодне, як скло, а вода по кісточки — тепла й м'яка. І кров також (Ранок...).

... До сонця так. Ноги босі прудко: — Раз і раз. Що не вдарить лозиною по воді — бризки та й бризки...

А сонця ще нема. Лише наче пожежа на сході за обрієм рожевія. Велика пожежа. Чи хліба в степу горять, чи село занялося.

... То сонце прокидається.

Місто синє за рікою. Сонне. Спить, зібгалося як заморений дракон. Хлюп — хлюп по кісточки в воді Ярина.

Жаби вранці — зовсім не бридкі. Навіть зелені й ті ні. З-під ніг бовкнулося в воду дві. Щезли під колом. Потім виринула одна голівкою і так наче здивовано, здивовано подивилась на Ярину.

... Не боюся тебе, дівчино... і завмерла.

Тумани, тумани мов пара зі стомленого працею коня. Міст мережкою. Кряж мов велетня спина. Ліс задумливий з тайною своєю віковічною... Десь сонце. (Може пожежа?) Аж ось воно сходить. Наче хто силкується підняти до людей золотого чарівного диска.

Тут Ярина — одна. Думати вільно. Купатися вільно.

Трохи потремтїти поки роздягнутися, а потім — гарно, бо вода — тепла, а повітря холодне.

— Ух!!!...

Бризки... Хвильки. Вона дивиться в воду на своє тіло. Воно трохи рожеве. Потім стуляє жмені й руками та всім тілом робить так, що надуваються м'язи на руках, шиї, животі. І вже пливе Ярина, по-хлоп'ячому викидуючи руками...

Павло — брат Ярини — сам сидів. Як ішла з Дніпра, знала, що загляне в шибку, а він сидітиме як завжди над паперами. Не поворухнеться, коли фіртка гримне. В руках у нього циркуль.

Спокій на дворі. Спокій і в кімнату крізь цеглу пройшов. Павлові ранок поклав його на чоло і чорне волосся рукою м'яркою. Через п'ять хвилин він увиходить до Ярининої кімнати.

— Хоть би „бичка“ закурити. Позич п'ятака. Га?..

У Ярини немає й копійки. Тоді Павло по закутках шукає недокурків.

... Читала. (Відпуск).

А потім приходила Зіна зі старанно й дивно збудованою зачіскою.

Голосно реготалася з найменшої дрібниці й тонкими пальцями з блискучими нігтями поправляла великого й такого неслухняного черепахового гребінця.

Здавалося, торкнись — розсиплеться волосся. І через те хотілося торкнути пальцем. Легенько так...

Сталося воно несподівано і для Ярини й для Василя. Підійшла до нього й сказала:

— Я не знаю як... От що... Подруги сказали, що я боюся до Вас підійти, так я на зло підійшла. Тільки не думайте, що ви мені подобається. Ярина Шорник...

Василь не знав, що говорити. Очі за пенсне посміхнулися відразу, а потім брову до брови зробив.

— Василь Мінцінський...

Помітила Ярина, що трохи шепелявить. Не знала, яке обличчя тоді, як бачила здаля, коли ж почула прізвище, подумала: — на поляка схожий. Зблизу нижня щелепа ще більше вперед випиналась і від того обличчя — наче енергійне таке. З рожевими щоками відійшла Ярина до подруг. А ті дивувалися, бо що вгодно могла встругнути Ярина але... підійти першій, на очах знайомих до незнайомої людини та ще й до чоловіка, — рекорд над усіма номерами.

— Чорт не Ярина!.. От би побачила начальниця Тіблен!!!

А Ярина силкувалася сховатися за подругами, бо почувала, що тепер Василь із погордою дивиться, крізь пенсне, на неї. Дивиться й чудно посміхається.

— Він такий простий, сказала, щоб сказати що-небудь, і тільки трішки шепелявить, але це зовсім не противно у нього... Йй-бо ні...

А потім другого разу Ярина також підійшла до нього перша. Зіна занесла конспект й вже тікала, бо чекав на вулиці Василь. Вискочила Ярина й з посмішкою, мов давня приятелька, до Василя кинулася.

— Ми з вами давно знайомі, але ви... Одним словом гаття до хати! І знов як і вперше Василь посміхнувся й забув затягнутися цигаркою. Проте пішов. Весело попереду Ярина, прудкими ногами по землі сухій.

В кімнаті Павло з Зіною реготалися. Завжди в Павла кумедні речі в голові.

На цей раз впевняв, що все зло (а зло це люди сволочі—раз і світ чорт зна що, і „менти“ і взагалі...) від розуму людського.

Зіна реготалася дзвінким нещирим сміхом, а Павло якось ковтав сміх і швидко реготався з Зіни.

Коли Василь увійшов, Павлові заціпило. Пізнав у Василеві того самого пустозвона, що ломається своїми цигарками „Мілорд“ і зіпсованими очима (Пенсне ж! „Чотирьохглаза малпа“...) Але вмить зрозумів, що саме тут пасувати перед очевидним „дворянчиком“ не слід. Коли Ярина знайомила Павла, наче побачивши давнього знайомого, більш ніж треба для чемности, радісно роззявив рота.

— А-а!—зареготався й потис руку наче не бачив Василя п'ять років і був давно знайомим.

— Здоров. Яринин братуха... І... дай закурить...

Дав Василь цигарку. Щось промуркотів не то до Зіни не то до Ярини відносно загострення відношень і, пахаючи цигаркою, надалі поводився, мов артист у ролі молодого банкіра. Дивувало, що Павло сидів босоніж між жінками з непідрізнаними аж синіми дужками на нігтях й з колицею волосся.

І потім... що за нахабство говорити з першого дня „ти“ й так одверто прохати цигарку...

Спала весна під білим пухом, спала, а потім прокинулася, очі протерла. Потягнулася, кісточками хруснула, погледіла навколо, — глядь — біло. Та й заплакала. Та враз засміялася з того, що плакала. Квітками засміялася синьо, гуками зареготалася голосно, піснями дзвінкими.

...Війнула, вітрами м'якими, — спина Дніпрові порепалася.

Війнула вдруге, — лід на нім зашарудів, поліз наче стара шкіра з вужа.

Війнула втретє, — зашумів він із синами, з онуками поцілувався, по-старечому звеселився, затанцював, розгулявся аж піна по вусах, — не сплиниш!..

А навколо сміх!.. Сміється все весняним сміхом, весняночкою дурною.

І знову на березі Ярина. От вона встромляє в пісок, там саме, де вода лиже берег, патичка. Очі заплющує на кілька хвилин. Коли odkриває, патичок на палець у воді. Значить, іде вода.

І повітря водою пахло, а може сирою землею. І відкілясь з кос-островів ливсь над водою пах бальзамичної тополі й верболозу. Від того, що в повітрі пахло водою, бруньки пухли й з краечку тріскалися. Помітила:

— Останні весни не такі як інші. Раніш бачила весною сонце та воду мутну, що бігла скажено, листя та кудлаті хмари з людськими обличчями, а тепер почула як пахне повітря, і як той пах десь в грудях

душить лоскоткою, і все наче чогось не діставало, і то хотілося бути самій, то з подругами.

Коли раптом серед реготу, або пісні чула як в собі це — почувала що — сама.

І хотілося здійснитися високо - високо в небо від лоскоту...

Неділями дзвони били срібніше, а люди сунули на поклик. Зодягалися в найкраще, голились, милися ще в суботу й ішли.

Неділями сум сповивав Ярину. Вона також ходила, бо співала в хорі. Всі з посьолку знають що в неї альт.

...В екстазі посидала неясне прохання зі згуками до неба. Коли в ніс бив благовійний пах ладану — очі заплющувала й в кутку на клиросі ставала навколюшки. Тоді була блакить. А в блакиті сидів він — той хто створив все, сидів у одягах білих, шовкових і таких просторих. Великий. Розум над розумами. Воля над всесвітом.

Просила без слів, серцем. Тільки аж тремтіла іноді. А в кінці твереза.

— Дай боже, зроби, боже, так, щоб за останню четвертину у мене були круглі п'яторки і щоб за кожную п'яторку дав мені папа по 25 копійок, а я вже однесу їх в ощадну касу сама...

На ніч Ярина клала під подушки книжки. Це було трішки смішно, й про це знала лише Ліза, але коли робити так, то краще вчатися уроки. І „Пістолет“ в журналі проти алгебри не вліпить — 2.

Трохи вірила в це, а трохи ні. У всякому разі книжкам під подушками лежати не вадить. Це колись за обідом мати порадила. Батько насупив брови й промовив до неї:

— Дура ти хоч і стара. І вже 'ж таки й дура... От дура!

Батько працював мовчки й вперто. Ішов у майстерні рано до сонця, вертався пізно чорний, змучений. Тоді був злий і всі діти боялися заговорити до нього. Ярина й поважала й боялася разом.

По копійці збивав, щоб заплатити в гімназію за Ярину. У батька воля й непорушність. Проте дітей любив.

— Щоб у попихачах не були. (Ярина буде вчителькою гімназії, Павло інженером, або доктором, Ліза — „жінщина - врач“...).

Тому Ярина вчиться в гімназії, а Павло в залізничному технікумі.

Мати ж нишком ховала п'ятаки, щоб купити „шляпо“. Влаштувала брудні сцени. Але мати — хвора. Коли одного разу вона біла, ще малого, Павла по малому тільці і коли Павло спочатку дико верещав, а потім тільки стогнав від кожного удару — Ярина горіла нестерпучим бажанням вхопити щось важке й розтрити матері голову, але тільки до крові кусала губу. Тоді у Павла жахливо тремтіли по синілі губи й він не міг сказати слова. Після того до матери ставилися як до чужої і Ярина, й Павло й Ліза.

— Мати ідіотка в нас.

Війна стогоном, сталевим дощем, димом і кров'ю вила далеко від посьолку хижо й люто, а відгукувалася тут слізьми, каліками й зойком. Неділями батько приносив „Огонька“ і похмуро клав на стіл, по

обіді так само мовчки й похмуро переглядав його від першої до останньої сторінки, а потім клав без слів Ярині на ліжко. Повертався і тільки біля дверей говорив:

— Поклав он... Хоч — дивися.

Ярина дивилася на фотографії з передової лінії окопів, на маюнки Самокиша, гори трофеїв, зруйнованих сельбищ і годинами перечитувала прізвища в списках забитих та поранених. Силкувалася вгледіти щось на обличчях, які що-разу займали дві-три сторінки в журналі. Але обличчя нічого не говорили. Були веселі, сумні, кволі, здорові. Вибирала обличчя, що було виразніше за інші й по номерові відшукувала прізвище в спискові.

— Вбитий...

Дивно було.

На картці він посміхався, а тут... вбитий. Інші поранені були. Забиті й поранені. Од серця реготалася над карикатурами з німців. Чомусь кожен німець був схожий на Вільгельма. Їх не було шкода.

В гімназії оголосили, що слід зібрати подарунки в армію і вона принесла старанно загорнутий пакунок із листом у ньому до „дорогого салдатика“.

А через місяць, приблизно, одержала листа й картку.

На картці було зфотографовано обсмоктану чорну людину, а лист написано без помилок.

У цього чоловіка також єсть дочка й син, але дочка сліпа й нещасна. Він любить її, і йому дуже-дуже хочеться бачити її, але не можна...

Вона його ніколи не бачила. Син парикмахером у Брацлаві.

— Тут у нас страшно від крові. Борис Гольдман.

Єврей. Нишком увечорі в ліжкові довго думала про Гольдмана. Нишком заплакала Ярина. Ніхто не вздрів.

Чекала, власне, що прийде лист від якогось молодого „прапорщика“ і обов'язково з Георгієвською скиндячкою на гімнастюрці, але тепер була задоволена, що прийшов він саме від Бориса Гольдмана, єврея, в обідраній шинелі і у великих казньонних чоботях із широкими халявами з яких випиналися тонкі, в колінках, ноги. У нього єсть сліпа дочка.

Написано йому знову, довго відшукуючи слова, щоб вийшло ніжно.

Але на цей раз листа одержала не від Гольдмана, а від командира роти.

Короткий лист: „на відповідальнім посту Бориса Ісааковича Гольдмана забито. Нагороджено Георг. хрестом 4-ої ст. ...“

Павло одного разу балакав з Яриною. Помітила Ярина, що ховається він із чимсь. А що — не вгадати. Не було ще такого.

— Так ти помітила, говориш, щось. — Помітила. — Хм... що ж ти помітила?

— Помітила, що не такий ти як раніш. Щось за останні часи ти пережив.

— Правильно... Значить, у мене така фізіономія дурна, що можна по ній читати. Так знаєш, що я надумав зробити? Не знаєш? Тікати на війну. Прямо в бій!..

Смикнуло Ярині в грудях. Гольдман згадався. Не чекали від брата. — А тепер роздумав... Бо всі ті, хто їдуть на війну добровільно — дурні. Павло довго пояснював, чому саме дурні ті, що добровільно їдуть на війну бити німців, але тому, що сам не розумів гаразд того, що майнуло швидко, блискавкою, — не розуміла його й Ярина. Тільки дивилася на нього великими очима.

Страшні були Павлові слова після того, як вона з тремтінням згадувала перший приїзд до міста царя.

Він був такий простий. В сірій шинелі, як звичайний собі рядовий. Далеко простіший, ніж пишно вбрані генерали, що коло нього. Павлові очі щось ховали.

Ні. Павлові конче треба відшукати собі іншу компанію, й не водитися з такими як Володька Клоченко.

Ярина почуває в собі багато сили. Вона не слухається батька, хоча й поводить з ним чемно.

Вона робить тільки так, як хочеться їй. От їй хочеться реготатися з Полькою і вона йде з ним за шосе. А за шосе лісок осиковий.

За ліском тим — болото. Аж за болотом перед Дніпром пісок гарячий і на ньому лопухи немов обсіпані крейдою. Осики в одному місці стрункі.

В болоті очерет високий і також стрункий. Коливається хвилясто і шумить наче сухий. А справді — зелений очерет. Там між осиками й очеретом трава м'ягка.

З Полькою зустрічалася там. Ішла без думок і трішки раділа, коли чула Полькову пісню.

Він підходив непомітно і вітаючись тис руку. Сиділи й балакали. І весело було з Полькою, бо міг він бути радим з усього. Приємно було бути в траві між очеретами та осиками далі від людей.

Полька з рожевим, трохи наче підмальованим, чистим лицем. Очі у нього промінясті, блискучі. Голос Польків чарує. У очах сірих сміху повно, радості.

Наливалось щось. Полька міцний.

Якось над вечір взяв за голову тихо, так наче боявся і поцілував міцно. Поцілував і положив її на траві. (Очерет... Осики... Болото...).

Чекала, а тому й не пручалася.

Був перший Полька. З ним ніколи більше не сиділа. Затерся він між знайомими. Отже Полька...

І . . .

У Лізи волосся кучерявими пасмами по плечі падає. Коли йде Ліза, труситься волосся. Пишне, легке, як хміль.

І дивно з неї. То була дівчатком Ліза, з поглядом білорим, а то враз витягнулась вгору за рік. Придивилась Ярина до сестри — дівчина вже Ліза.

Груди випнулися гордовито, а вечорами приходиться пізно.

Матір останніми словами лається, а Ліза тільки регочеться сміхом своїм срібним, кучерявим. — Не тобі вчити, мамаша. На свої задні колеса глянь...

Батько мовчав здебільшого, та одного разу, коли прийшла запізно, не втерпів і сказав гостро:

— Дивись мені... Розум нагостри... А то не подивлюсь, що велика, так наб'ю... що ну...

Більше ні слова батько не промовив, але і для Ярини, і для Павла, і для Лізи, вже й цього було досить.

А за якихось місяців 2 — 3 Ліза і зовсім змінилася. Брови витягнулися рівніше й з-під кучерів лоб чистий, ясний.

Ярина, несподівано, одержала з армії листа. Писав Василь Мінцінський. В конверті картка. Стояв Василь спершись на костура. Легенько черкнуло по нозі кулею. Писав, що скоро приїде. Можливо, що в травні. Трохи не розуміла, чому саме Василь писав їй. Нічого ж власне не було, крім комичного знайомства, але ж і це було, здається, так давно.

Ліза глянула на картку й скривила губу. — Фі... не люблю я цих прилизаних офіцериків. Наче парикмахери...

Ярина Василеві відповіла. Потім були лист за листом, писані холодною канцелярською мовою й дрібним письмом. В рівних рядках вчула Ярина щось. — Холодна ж мова, — мужність, а рівні рядки письма — волевий характер... Павло не читав листів. Приходив із запаленими очима й з червоним обличчям після гри в футбол і радів за команду, в якій грав.

Іноді й Ярина ходила дивитися на ловкі постаті футболістів. Тоді як хтось гавив влучного момента — рефлексивно сіпалася нога й не сиділося на місті. Балакала там із подругами про новини з війни, футбольні матчі, але все це таки не задовольняло.

Снувалися думки в голові самі собою й неминуче врешті починала мріяти про Василя.

Попереду було життя, до якого треба було готуватися і якого не уявляла собі. Неясні образи плуталися в голові, ганяючись один за другим.

Але було щось таке, чого нікому не говорила. В голові і в грудях складалося воно в темненьку власного. Уявляла себе заміжною.

Гарна обстановка в кімнаті без копиці дітей. Лише двоє. Хлопчик і дівчина. У нього чорні, а у неї голубі аж сині очі.

Навіть Зіні не говорила нічого. Не могла з нею говорити одверто. Не вірила в щирість Зіниного сміху. Проте може це лише здавалося, що сміх у неї нещирий.

Василь зайшов вдень. Бадьорий, виголений і цілком здоровий. Тільки блідовидий трішки після шпиталю. Привітався весело й зовсім не почував себе ніяково.

Довго гуляли по-над Дніпром. Знову сунув водами він до шосе й знову повітря пахло бальзамичною тополею та водою, а дерева були затоплені по гілля водою й здавалися немічними велетнями, що нагнулися до хвиль і не могли відірвати губів від вохкості.

Василь сказав між іншим:

— У мене дядько відомий геройськими вчинками штабс-капітан (Рекс, може чули?..), а у матери був маєток у Польщі, але я росіянин... Тепер все пограбоване німцями, і я такий же багач як і ви.

Закрутило наче вихорем. Не знати, за що братися. Як біль в хворобі перед кризою, або негода перед спокоєм.

Машина тягне канати, здіймається чорна завіса. Кін... Ріжно-барвні декорації. Чорна важка завіса й знову кін. Люди на конові говорять, то весело, то слізю, руками вимахують. Махають, махають. В повітрі. Так дні.

Жовті, зелені, якимись шкляними коробами. По ночі спокій зворушують зойками й реготом і знову щезають у пільмі.

У Ярини ж груди повітря багаті вбирають і шоки рожеві. Енергії тепер так багато!

Ходила аж бігла й метушливо робила, що траплялось, бо потім увечорі прийде Василь. Добрий Василь, дужий в плечах, такий дужий в плечах і з виточеним обличчям.

Перебалакали про все.

Ярина змогла б не сказати батькам нічого, але це б ішло всупереч загальним звичкам і неминуче закінчилося б скандалом. Та й знали вже всі.

Павло щось думав, батько непомітно зупиняв надовго погляд, а Ліза здавалося знала більше за всіх.

Мати хвалилася жінкам і була задоволена Василем.—Раз він навіть поцілував їй руку. З панів він. Хай милує господь який хороший.

Пах одеколону від гімнастюрки, що висіла в кімнаті на кілочку та сивенький туманковий димок від цигарок „Мілорд“ О. Стамболі. (І лише Стамболі).

Сам пропонував Павлові цигарку. Брав Павло, але ж погляди не зустрічалися. Від витівок Павлових реготалась задьористо Ярина й ніяковів Василь.

Сьогодні поздоровкався Павло і навмисне подав Василеві вимазану в сажу руку. При цьому Павло подав руку саме в такий момент, що Василь аж ніяк не міг думати, що це — жарт. По обіді сидячи за столом наче незнарошне плюнув на носик блискучого Василевого чобота, а потім, прохаючи вибачення, з серйозним обличчям старанно витирав його Василевою ж хусткою... Але Павло взагалі „чудак“.

На самоті Ярина виправдувала перед Василем:

— Хвора мати знущалася, коли був дитиною і потім... нервові хвороби більш як інші переходять у спадщину від батьків. ... Ї можна було б шкодити за нездужність, але вона має такі погані риси, що з'явилася ненависть до неї.

— Якийсь баранкуватий і сердобольний поліцай сказав їй, що для того, щоб розвестися з чоловіком, треба від нього взяти писульку в тім, що чоловік нічого не має проти. Два тижні морочила старого. Батько не бачив ще від неї подібних витівок і тому міркував над тим,

чи бити жінку, чи мовчати. І коли дуже таки в'їлася — вдарив по потилиці один раз і таки написав щось. Так серйозно-серйозно. Місяць в участкові реготались поліцаї, а на базарі баби. На папірцеві було написано:

— „проженить її дуру“...

II

Білі дні. Біліші неділі.

Павло лежав у кімнаті, але спати не хотілося. Над вечір-бо. У Ярини в кімнаті радісно, своїм сміхом, верещала Зіна.

Чортяка Зіна, сволоч Зіна, стерво. Реготатися! Мало того що прийти й поговорити. І тому, що реготалася роблено Зіна, було млосно.

В подушку лицем увіткнувся Павло.

— ... Чи йти, чи не йти?..

Що Галя Воловик — вдома, немає сумніву, але відносно того, що там не застане Жоржика Кулика, сумнів бере.

Хотів закурити махорки та не було тоненького цигаркового папірця. Від газети ж шкребе в горлянці. А надто від „Придніпровського краю...“ І взагалі курити газету — 7 чортівня! Коли курити, так вже, в крайнім разі, махорку, але з гарного принаймні папірця й мундштука. Без мундштука жовкнуть кінці пальців і іноді з цим доводиться ховатися хоч би й при Галі. Втім мундштук не обов'язкова річ.

Послинив пальці й потер об вкривало. Грився палець, а жовте так і лишалося жовтим.

Через кімнату пах від цигарки („Мілорд“) лоскотав ніздрі й хотілося закурити, але вже не махорки.

— Цигарку б...

— Безумовно махорка не так впливає на легені й взагалі організм, і цигарки, особливо Стамболівські (як от „Мілорд“), — просто шкідливі, але іноді хочеться, хочеться побавитися цигаркою та й все... І зовсім не того, що вона краща за цигарку. І корові ж дають-дають січку, а коли січка остогидне, тоді разів зо два дадуть сіна...

Вийшов у залю, важкими чобітьми човгаючи. Вчора сиділи тут „вони“, але в попільниці недокурків не було. Хтось викинув геть. Закурив з газети. Затягнувся і враз кинув цигарку. Кроки. „Коли мати нічого, але батько... Також нічого, тільки краще сховати цигарку в рукава“.

Увійшла Ліза, вечірньої свіжости внесла. Враз:

— Ти знаєш що? — Нічого не знаю. Цигарку підняв.

— Василь і Ярина поберуться!..

Холодно й роблено спокійно:

— Чорт його знає, може й поберуться. А може ні. Раз поберуться, значить таки поберуться, а раз ні, значить таки ні... Гривеник єсть на біоскопа?

У Лізи немає гривеника.

Вийшов на вулицю і довго блукав тінню. Так, щоб ніхто не помітив, попрямував до Володі Клоченка.

Ярина лежала...

Думки одна за другою навздогін. Бігло життя. Котилися дні, через ночі перистрибуючи і от докотився сьогоднішній. І завтра буде так

Здавалося, в туман пірне останній день і завтра з ранком почнеться нове життя. Було спокійне життя, як ліс іноді. Зламав хто суху гілку, або деревину — луна стрибне, зарежечеться. Це іноді палички зламав хтось, а то спокій.

І от Василь. І сама не гадала і ніхто не гадав. Ні з того ні з сьогодні Василь.

Як ходили на березі, мовчали всі, а як Василь сказав все, Зіна перша обізвалася.

Хитра... Все про це та про те, а потім як мокрим рядом:

— Жінкою Василевою будеш?

Промовчала хвилину, думала. Не знала, як відповісти. А Зіні очі кусають. Вдивляються жадно. А Ярина наче не помічає. Потім очі і землю.

— Мабуть само сказалося.

...Поцілунки крали. ...За ніжними Василевими словами сховався Василь в пенсне й з'явився Василь новий. Ніжний Василь з щоками що приємно кололи шию та груди, дужий, палкий.

Павло двоє прищиків помітив біля щоки у Ярини.

— Кров казиться... Да!.. Каюк, раз прищики.

Раптом вчителька — Ярина.

Думала - думала, нікому нічого не сказала й тільки коли довідалася, що напевне буде вчителькою в посьолковій школі, призналася всім

Василь не знав, як реагувати. Непевність у собі почув і трохи в уяві двоїлася Ярина. Мати також не розуміла Ярину. Миючи посуд на кухні, бурхотіла слова й ніяк не могла знайти відповіді.

— Навіщо власне й чоловік жінці, коли жінка буде носити гроші. А Павло радів, хоч і ніяк не міг зрозуміти Ярину.

Батько до всіх: — Каторжна робота. Важка, но благородна. І по думав, як завтра механикові скаже: — а моя вчителькою у нас таки не посьолкові. Ви ж знаєте, що вона успішно скінчила гімназію... Механик скаже: — Ого!.. Ярина!?. — Да.

Ярина Василеві на самоті: — Це для того, щоб краще було. — Не розумію. — Не гірше буде...

Василів дядько приїхав разом із жінкою.

Штабс-капітан не знав, як балакати з старим, мови однієї не знайшлося, а він був такий як і завжди.

Ярина сиділа в своїй кімнаті. Невпинно стукотіло серце. — Бліда мабуть зараз, — подумала.

Василь руку тримав. І хотілося, щоб був Павло, зараз, тут.

Коли вивів під руку Василь до всіх, — Ярина не бачила нікого. З боку стояв Василь із блідим обличчям, чистенький і зовсім чужий. Холодний в тумані.

Не заплакала. Думала перед цим, що плакати буде, та не заплакала.

Помітила тільки, що в батька одна рука тремтіла та очі з червоними віями блищали і від сліз і від хмелю. Голоси у всіх були такі чудні, наче говорили всі з другої кімнати.

З льодовим холодом у грудях вернулася в кімнату й ні про що було балакати з Василем.

— Наче продалася... — майнула думка.

Мов крізь сон чула, як мати то голосила, як за мерцем, то співала задьористо голосно й сама. І було таке вражіння, наче матір помолодшала й співала на вулиці в селі. Вже й хор дівочий змовк, а мати дико й п'яно співала та співала сама.

Бриніли в вухах останні слова батькові.

— Ну що-ж... щасті вам...

Здається, так батько сказав допіру. „Ну що ж...“ Чому саме батько сказав це „ну що-ж?..“ Це „ну що ж“. Наче не хотілося йому цього. І погладив ніжно руку.

Ніколи раніш не гладив, а тепер погладив.

Щезало щось за марлевими полотнищами. Сама сиділа. Сухими губами шепотіла: — Не так це... не так... Що ж це буде?

Чула, хоч не бачила, що Ліза в Павловій кімнаті. Вийшла. Там. Лежала чолом у подушку, руками очі закрила.

— Чого Лізочка? Ліза!.. Ну чого сестричка плаче?.. — Сама заплакала.

— Шкода. Може воно потім і гарно буде, а зараз шкода.

— Не треба плакати... А то й я...

— ...

— Штабс-капітан з обличчя чужий...

— Нуда. Військовий він, тому й здається так.

Думалося, танки будуть, сміх, а вийшло, що по темних кутках поховалися. Тільки мати за всіх. Павло щез, наче навмисне. Десь на посьолкові він.

Прийде похмурий. Прийде, роздягнеться, закурить махорки, засне. А вранці прокинеться й наче нічого й не бачив і не чув.

— Коли мати не вгамується, епілептиком буде — подумала про нього.

Батько увійшов. По голові погладив, щось сказати намагався, а ноги видно погано держали, бо хитався. Взяла Ярина руку суху, шаршаву, собі на плече поклала, щокою притулилася.

— Ну-ну. Що ж. Постояв, додати ще хотів щось, але замість того вийшов навшпиньках. Тихо. Темно. До Василя на ліжко пішла. Скорилася.

Неділею дзвони, дзвони.

Неділею — сонця більше.

Неділею — лист сміється молодий, зелено сміється, зелено.

Сум із радістю обнялися, танок пройшли, в білу весільну одягу Яринину сховалися.

Полька веселий сьогодні. Над головою вінок держить. Ізгадала. Очерет... Болото... Ладану пах любила, а сьогодні не чула його.

Посміхалася, не розуміючи гаразд Полькових жартів, а в грудях щипало щось. Людей багато було і хор наче в хмарах співав...

... Хор у хмарах, жарти Полькові і пухка біла з рижим волоссям батюшина рука. Її поцілувала...

В місті справ і не було, але Павло поїхав. Вертався. На станці чекав, поки рушить товарний. Коли задзеленькотів дріт і легко піднявся семафор, блимнувши синім вогником — побіг до паротягу. Кол рушив — скочив на сідці й виліз на тендера.

От руки й чорні...

Раз свербить біля вуха — значить треба почухати. Раз свербить біля носа, також треба почухати. Чорт його знає, чого сьогодні та свербить обличчя?!

Заплющив очі, коли потяг їхав біля лихтаря, одне око, — пляма чорна від сажі на носі. От власне цього й треба було. Тепер тільки дома вмиватися. Дома Ярина з нареченим своїм можуть думати, що хочат але вмиватися — дудки... — Свято?! Яке в чорта свято? Послухали Володю...

Як увійшов у хату — в залі молодь сиділа. Привітався проходом і пішов до себе.

Переглядав всоте малюнки „Ніви“. Неясний регіт із залі, примуршений чи стриманий, та коли вчитатися, він не заважає...

Ярину ввів за руку Василь. Глянула Ярина.

— Чому не вітаєш, Павло?..

Очі в журнал він. — З чим?

— Зі шлюбом.

— А... вітаю, — руку стис, але в кімнату не пішов.

Знову прийшла Ярина, сіла на його ліжко. Очі сумні.

— Павло, ти проти?

— Не люблю я його, Ярино, — сказав ніжно з болем.

— Коли Павло хоче вже так здорово курити, то Василь не пожліє 15 копійок. Можна піти й купити. А в нього всього десяток і цілий вечір.

Витяг, протягнув гроші. Вдарила образа в груди Павлові. Гус прикусив до болю. Жменею схопив монету й з серця шпурнув у вікно. Може б і не зробив Павло так, та давав Василь гроші, наче пахло хлоп'яті.

Але увечорі пізно Василь поправив. Підійшов, махорки попрахав. Вперше попрохав. — Ну й сволоч ти, дружок, — подумав.

Дав. Помирились.

Штабс-капітан Рекс.

З голочки зодягнений і трохи лисий. Галіфе, шеврові чоботи й жінка Пепі.

Вперше побачила Ярина — зненавиділа. Почував це Рекс, а поведився не інакше як...

... Лагідненько й дружньо з кривою посмішкою, ляскав по плечі і коли немає Василя, Рекс м'ярко, нахабно й улесливо:

— Бачте, моя люба... власне кажучи, я не погоджуюся з поглядом на жінчин Шекспіра, який сказав: О! Жінщини! Нічтожество вам імя.

Починав неодмінно подібними словами, легко торкався Ярининого стану й однією рукою покручував жовтуватого капітанського вуса.

Тоді очі Рексові блищали негарним, злим вогником, червоніло обличчя й надувалися кров'ю жилки на шиї та скронях. Нагадував жеребця.

Душила Ярина в собі острах і огиду й, спокійно балакаючи, силкувалася позбутися Рекса. Коли Ярина говорила, що мусить зараз переглядати зшитки учнів, Рекс чемно цілував руку й виходив. Одного разу погладив груди. Ярина гостро відрубала, що немає потреби Рексові ходити так часто й навмисне вибирати такий час, коли Василя, її чоловіка, а штабс-капітанового племінника немає дома. І взагалі слідби кинути переслідувати.

Враз наїжився, мов гиндик.

— Бон-тон!.. Тон, моя люба. Бачте, Ярина, ви помилилися. Ви трішечки не виховані і зовсім не розумієте поводження. Мене шокірує те, що в моєму батьківському, щирому до вас відношенні ви вгледіли якісь погані заміри. Вас не зуміли виховати... І ви не достойні Василя... А ваш братик Павло... Ха-ха! Коли глянеш на нього, відразу переконуюєшся, що людина таки справді має своє походження від оранг-утанга...

Скривив губи й, вистукуючи по-військовому чобітьми, вийшов.

Ярина мов кішка кинулася навздогін, але Рекс вийшов швидко.

— Кров панська заграла.

Але після цього Рекс не в'яз до Ярини. З робленістю в кожному рухові балакав про деяких нещасних людей, що народилися в багні й живуть досі як справжні азіяти, хоч по своїй вдачі й могли б бути іншими. З певною метою вдесьте розповідав казку про одну гаву, яка потрапивши до голубів так таки гавою й лишилася. Реготався сам голосніше за всіх.

Дратувало Ярину. Жалілася Василеві, але Василь жалівся сам:— Мене ненавидять за зраду родовим традиціям і обвинувачують у соціалізмі за те, що я взяв тебе... Ти б справді кинула школу...

Рекс ненавидів, огидливо кривився, морщив призириливо обличчя й цілував Ярині руку, коли вітався. Кривився, але цілував.

Може тому, що Пепі конала від сухот, а може тому, що дивилася вона своїми очима, то перелякано, то гордо, Ярина балакала з нею. Казала Пепі.

— Ваше щастя, що ви відразу поставили себе рівноправною з Василем. Раз ви працюєте, заробляєте хоч для себе, значить, ви не „содержанка“. А от мені...

— Я б не могла інакше,— говорила Ярина.— Ну як ви так живете?..

Пепі розповідала і плакала наче дитина.

— І така молода, а вже чотирі аборти!..— жахалася Ярина.

— Ну як він не хоче їх, не може чути писку, о боже мій...

— Оксентій приїхав із армії,— сказав Павло.

— Який Оксентій?— не розуміла Ярина.

— А згадай: „ене дуне рес, квинтар - квинтар жес, ене дуне ряба, квинтар - квинтар жаба“...

Закоханий в неї ще з дитинства. Враз згадала. Худорляве біле обличчя.— Приведу його — сказав Павло.

Несміливо через годину увійшов він до неї. З обличчя постарів, тіло позиція висмоктала. Руку взяв, подержав трохи.

— Так ви вже вийшли?

— Вийшла.

— Хто?

— Був офіцером, поранений. Василь.

— Так, значить, вийшли... не то спитав, не то то повторив замислено.

— Нуда...

І більш ні слова про це. Попрощався, повернувся, голову вниз.

Вранці сестра Оксентієва, Христя прибігла в сльозах. Ексцентрична Христя. Біла - біла шкіра на лиці, схожому на обличчя всіх горбатих. Груди кволі, плечі слабкі.

Стала—слова скупчилися в горлі, а сказати й одного не змогла. І тільки, як ковтнула щось,— скрикнула, наче над мерцем:

— Ой що ж ти наро - оби - ила з Оксентієм на - ашим?!— щезла мов дика.

— А що?...— не долетіло до Христі. Ярина зблідла.

Силу в собі Ярина почула. То тиха була, покірлива, а то відразу мужність помітила сама. З матір'ю посварилася за кухню. Не хотіла варити мати. Не хотіла й Ярина. Батько насупився, брови на очі. Комусь же треба, чорт бери, варити. Ярині ні слова однак. Павлові смішки, аби цікаво.

До матері:— гр - р - р гр - р - р... Забув, що батько біля вікна. А батько по потилиці враз.— Болван. На кого гарикаєш?!

Василь:— Ти б вже разок, другий, вважила мамі.

Ліза вирятувала.— Ех ви... давай я зроблю.

Більше читала все Ярина.

Дитину якомсь враз почула в собі. Мовчала проте. Хотіла схопити й в'яснити почуття до неї, і не вміла, і не знала, що і як.

Василеві сказати— зрадів би, а самій наче байдуже поки - що.

Ну да, байдуже. Однаковісінько.— Хай як помітять,— подумала.— Потім скажу.

Підійшов Василь, як розбалакались, книжку розгорнув. Прочитав на палітурці.— Хм... і охота? Ну побачить хто? Вигонять із школи. І що це взагалі за література.— Пішов, а Ярина задумливо дивилася на обгортку „Кобзаря“.

Згадався Никипор Дем'янович. Як давав, сказав м'яко:

— Прочитаєте от... по - нашому написано. Ніколи не читали?

Ні. Ярина читала байки Глібова, але...

— Прочитаєте - прочитаєте. Велика наша книжка, свята, українська... А очі старі засвітилися любов'ю. Вусами (у Ник. Дем. українські

вуси...) всміхнувся, Ярині очі й зморшки на лобі й шиї такими враз любими стали чомусь.

Тюп-тюп із ціпком. Старий, а держиться гордо. Тюп-тюп із ціпком.

— Не розуміє Василь, через те й тон байдужний. Але ж іронія навіщо? Не злий він, але все ж...

На базарі мати хвалилася.

— Хоч трохи й падлюка дочка старша, хоч і погналася за панами, так проте себе загнuzдати не дасть. Е ні!.. Не дасть. Сама собі. Вдалася вже така дурна, що сама собі. Зробе, заробе, принесе, собі візьме й матері дасть. Коли що до чого, то й чоловіка нагодує, хоч і він, слава богу, нічого. Тільки оті пани, Рекси, сукини сини, об'їдають. Падлюка, бо неслухняна, а так нічого. Ні, не говоріть. Хіба таки не чули, що Оксентій аж плакав, як почув, що вийшла? Невже не чули? Плакав! Та ще й як плакав! Виїхав геть із посьолку.

А вдома змієм на всіх.

Але не потурала Ярина. Василь відносно окремої квартирі почав був говорити, але покінчила Ярина з кватирею скоро.

— Де тепер знайдеш окрему квартиру? Потім нічого ж і немає.

— Було б гарно — сказав Василь. — А з їжею як? — Дівчину візьmemo. — Потім це все...

Помалу дні зробилися схожими один на другого.

День у школі. Вечори з одними раз-у-раз нудними балачками. Ночі. Василь був мужем і все. Як важко слухати це:

— Спати б... Ідьом, дружок, спати.

Павло вчепиться таки за слово: — „Дружок“!.. Собака „Дружок“ у Катрі.

Мати заступалася за Василя. Авторитетно прорекла всім:

— Лєслі муж говоре, так возбудися хоч вміраєш.

— Мовчи, дура — гримнув батько й повів за вухо на кухню.

III

Підхопило вітром буйно.

Підхопило, закрутило. Налягло, аж коріння застогнало. Метелиця.

Погнала хвилю бурхливу з міста, десь жаринку на степах роздула, а потім ярами, межами, лісами-пролісками покотилася вогнем, димом під стріху вдарила.

Хтось біля плуга спину випростав, зупинив коні, прислухався, шапку зняв, перехрестився й знову на плуга надушив.

Вдарила по червоному залізі жилава рука молотом. Раз! Вдруге!

Червоними метеликами прапори на чорних довгих зміїв сіли.

Йшли бадьоро з визвольною піснею.

Вогонь в очах у Ярини. Шоки рожевий промінь вкрасив. В грудях:

— Ех!..

А на грудях стрічка кривава сміється...

Слів не багато:

— Здрастуй, товариш Павло!

— Здрастуй Ярино - товаришко!

Павло:— То - ва - ришу — па - па - ша, как у вас мітинг пройшов?

— Нічого. Тільки що весело, а то я б тобі дав товариша...

Тут і там, всюди:— Товаришу!— товариші— товаришко!

— Одрікся! Звичайно одрікся.

— А Гришка Распутін памьор, а революцію наделал... отечество яке отечество, коли жрать живіт бурчить... товарищі... до победного... самоопределения... Росія жітница Європи... ідіть ви в ж... с своєю житницею... Без лерігії нізя... ес - декі... ес - ер... у - ес - ер - и - у - ес - де - к... Богдан Хмельницький сам був лівий ес - ер...— юринда... так я ж говорю вам: настоящі українці вже давно були ... Товарищ ви определённо не понімаєте, що єсть два класа. Первий клас угнетаемий і второй клас,— клас угнетателей... навпаки... буржуазія котора з капіталізмом... ви мені добродію клас, а я вам націю... і леворуція без лерігії не вийшла... Бабка! та замолчі ти з своєю лерігією... Учредительное собрание... родіна в опасності... У робочіх нет родіни, інтернационал в робочіх, потому інтернационал значить комуна, всі родіни вкупі протів капіталістического звіра... Господі! да как же без бога - то? Віть бог— совість.

... Та воно то конешно, та тільки як - же так без собственности?..

Ото лихо... Чи ти ба!.. Василь Матвійович, ходім на базар. хай йому цур...

Никипора Дем'яновича зустріла. З паличкою тюп - тюп він. Книжки під рукою.

І в нього стрічка на чорному піджакові. Шепеляво:

— Ну - ну... здрастуйте, здрастуйте. Як же...

— З революцією!— Поцілувати хотілося в зморшки.

— Ага! і вас... як же. Тільки це ще не все, потім своє - своє.

За гудзик взяв і довго говорив. Тільки тоді зрозуміла Ярина, чого в Никипора Дем'яновича поруч із червоним— жовте й синє.

Що - хвилини дивилася, чи не одірвалася стрічка від шпильки. Миліш за все була червона. Чиста на темному тлі.

Навіщо зараз розуміти все.

Увечорі на червоне Ярина нашивала жовте й блакитне.

... До партії Укр. с - р. Ярину вписали...

Боялася трохи.

Незадоволена була, що дитина мусить народитися тоді, як вона зайва. До останнього ходила по мітингах та засіданнях і аж коли почула, що настає день, якого чекала з жахом, не вийшла з дому.

Ще давно, дівчиною, думала про цей день і момент, і завжди прогонила думку, бо він здавався страшним.

Ставні зачинила. Може в темряві не так...

Дивно було, що повитуха смішила веселими й соромицькими анекдотами й все пропонувала лягти. Але саме лягти боязко й було.

Але врешті скорилася й лягла. Коли щось із силою наче тягнуло шлунок і все аж з грудей донизу — схоплювалася й знову ходила по кімнаті.

Розмотувалася врешті повитуха.

— Так мені три дні доведеться сидіти коло вас.

Примусила лягти зовсім.

Ліза роззулася й ходила боса, щоб не стукотіти ботинками. Хотів залишитися в кімнаті Василь, але Ярина зі стогоном попросила вийти. Зіна лише та повитуха.

Біль рвучкий. Відразу потягло без жалю з грудей. А потім не було сил і не хотілося довго дивитися на чудне червоне тільце.

— Дівчинка...

У ночі чомусь спати не давали, а так хотілося спати.

Василь лежав долі на шинелі й все впеняв, що вже кінець і боліти не буде, хоч Ярині й не боліло. І другі за цією ночі Василь спав долі.

Василь про щось нишком балакав із Рексом, а потім одного разу сказав Ярині: — Поїду в Петроград.

— Чого?

— Так... Час такий, що сидіти не можна.

Ярина глянула пильно в вічі.

— Чого ти зв'язався з Рексом?

Василь скривив губу: — Павло ж плутається з Володькою?

— Ти не мавпа. — Хотілося сказати багато, а сказала тільки одне слово:

— Ідь.

А в Рекса очі зелено дивляться, пожовк сам, мовчить все.

Гроші позичав у старого та все не вертав.

Бачила Ярина, що кров панська заграла в Василеві.

Поїхав.

Шкода не було. Тільки, що дитина на руках. І не хотілося вірити, що поїхав він із штабс-капітаном Рексом.

Писав Василь коротко.

Юнкером у Мартовському полку. Рекс там офіцером.

Прочитала двічі, в огонь кинула.

Пепі виїхала разом із Рексом, а хотілося бачити.

Плакала дитина. Вглядлася в її обличчя. Жаль війнув.

Доводилося ходити до школи з дитиною. Під час лекцій лишала її в сирій і темній сторожишиній кімнаті, а на перерві годувала своїм молоком.

Але посади не кидала.

Добре, що сторожиха була жінкою лагідною.

Кажуть, що в неї за тиждень вмерло, один за другим, четверо дітей від скарлатини.

Два хлопчики й дві дівчинки.

Четверо. Всі.

Не дурно її очі дивляться так ніжно на Яринину дитину, а Ярина не боїться лишати дитину їй.

Увечері в „Просвіті“ довго балакала з Іваном.

Іван — ватажок вільно-козацької сотні, сам — електро-техник.

„Просвіту“ будували власними руками. Як загорілися — гроші зібрали, садибу з недокінченою будівлею купили. Потім хто що міг зносили.

Іван десь дроту, сам хвалився, накрив, лампочок, вмикачів. Із заводу (хоч і не дуже хотів дати завод) електрику привели. Засяяло.

Перевели до „Просвіти“ й партійний комітет ес-ерівський.

Писарем Ярина в „Просвіті“, а „Просвіта“ вся з ес-ерів.

Іванові ж робити більше всіх. Все з обценьками, плоскогубцями, дротом.

Гарний Іван і роботящий. Цілими вечорами, а то й до півночі тут. Рампу злагодив, кінематографічний апарат влаштував, працює.

Іван „Просвіту“ освітив. Кому ж і освітити як не йому. І — козак...

Швидкими очима зупинявся в Ярининих. В цей вечір проводив. Біля фіртки постояв, схопив за руку, стис.

— Пустіть, Ярино...

— Ви пустіть...

— Не те... Пустіть до себе.

Випручалась, відсахнулася: — Як скоро і як багато! Ви ж не знаєте мене.

— Ви — хороша. — Чим? — Всім хороша. Хоч би й тим, що така пухкенька й така якась.

Бігала Ярина на зріст невеличка, з серцем веселим й портфелем під пахвою. Протоколи, статuti, резолюції.

Невеличка на зріст, а портфель великий з протоколами, резолюціями.

Червоногвардійців лякала.

Бандитами вони з'явилися, вовкулаками з під заводського муру вилізли невеликою купою. Чорні й похмурі.

На ранок станцію заняли. І там, де з десятка труб заводських одна, найбільша, кепкуючи тикала в небо немов засмаженим пальцем — вітрився прапор червоний на самісінькому кінці. Глянеш на їх — такі вони страшні. А номерок мають...

— Дурень хіба буде голосувати за список 7 — 9... більшовиків комуністів...

Ярина бігає од знайомих до знайомих.

— Ви за який? — Та хто його знає — Голосуйте за 5. Ніяких балачок, чуєте? 5, 5 і 5. З говорите? Це таке ж божевілля як і 9. — Чорт його знає. Війну звичайно треба кінчати. Можна... кінчати й не кінчати, але Україна повинна бути, розумієте мусить бути сам... автономною.

Як можна не вірити в те, що Леніна привезли в запломбованому вагоні з Німеччини?! Все, що вони витівають, вже давно обміркований план тієї ж Німеччини... Ясно...

Більшовики чорні були і очі їхні блищали люто. Серед їх на станції був Кузнецов бешкетник із злодійкуватою ходою навіть. Коли вже Кузнецов там, так хто на посьолкові з статечних людей і повірить, що більшовики за добро.

Павло ж звеселів.

Зустріла Ярина одного разу Павла на вулиці,— не пізнає.

Іде Павло з посмішкою на обличчі медяною. На все обличчя. Щось Володі Клоченкові розповідає. Гвинтовка через плече. У вічі глянув, зареготався з того, що розгубилася Ярина.

Гвинтовка російська велика, а з багнетом та ще й на плечі Павловому ще більша.

— Записався?..— В грудях радість вусом залискотала.

— Ага. Вгадай куди.

— До Йвана в сотню...— на Володю, що з посмішкою стояв, глянула.

— В більшовики.

— Ти?..

— Я...

Пішов Павло, брат менший Яринин, на станцію в чорнім, підстаркуватім піджаці й з великими батьковими ботинками на ногах.

Сам крем'язний, хоч молодий ще до їх пішов.

Чомусь чорне волосся, що з-по-під капелюха визирало, у вічі впало.

Пішов, гвинтовку що разу підкидаючи, бо прикладом випиналася наперед.

Велика гвинтовка, наче ломака на Павлових плечах.

Сховався за рогом вулиці— немає. Дивилася Ярина в слід. Як сховався, ще хвилину постояла приголомшена й тихо пішла до парткому.

Над вечір мороз навис.

Дзвенить земля під чобітьми, зимою заланцюжена.

То юрба більшовицька на станціях та на мітингах крутила метелицею, а то— годі кидатися словами палкими.

Дивно було бачити на вулицях міста бронеавтомобіля, що дивився кулеметною трубою вгору й реготався, на небо випльовуючи вогонь. То на однім кінці міста, то на другім. Бої.

Тільки, коли стріляли пачками, можна було думати з посьолка що не постріли то, а так наче сотні рук схопили бляшані листи й трусили ними.

Луна емаллю на серця.

За три дні до бою пішов Іван із гайдамаками.

Слідкувала Ярина стривожена пострілами. Що Іван трохи не розуміє її, то— одне, а що Іван хороший— друге.

В пошті гайдамаки, а проти через брук в губернаторськім будинкові з парканом поруч цегловим— червоногвардійці. Невидимі птахи подзьобали помешкання.

Рядки акацій кулі почиркали по корі аж до білого. А люди оравою. Дивляться й сміються, що постріли близько.

— Провалюй... сам провалюй... во-во... товарищи отойді... — самап'йор прип'йор до мордаписні... кобиляки... не „самап'йор“ а самопер „калуцька“ морда... товарищи отойді... Как стуло?... стуло... „Я тятькину, а тятька мою“...— Ха-ха-ха...

Я на бочке сіжу
а на бочке птічка.
Мой муж гайдамак,
а я большевичка... отойді геть... (лайка. сміх)

Івана на посьолок привезли з простреленими грудьми. Всією „просвітою“ ховали в саду поміщика Бичка. У Ярини лишилося:

Працював над проводкою електрики в „Просвіті“ і — „пустить до себе“...

... Гайдамаки знову насунули з села у місто, а через річку на станції червоногвардійці.

IV

Ярина нагодувала Оленку (Мати хотіла, щоб назвали Олімпією, але назвали Оленкою).

Зморена була і чомусь задоволена, що зморена. Сіла на ліжку, приглянулася до кімнати.

Порожньо, як ніколи. Батько щось хворий, стогнав у Павловій кімнаті, матери немає.

— Вмирає батько — подумала.

Глянула на дитину — шкода. Сама, а дитина. Час же бурхливий вабить, так вабить, що не всидиш біля дитини.

Така дрянть цей Василь.

Налетів вихорем, збив. Дитину лишив, щез. Як ще був Василь, холодно трохи до дитини ставилася, того, що він був, а тепер сама, відповідальність за дитину на ній.

До батька вийшла.

Довгий і жовтий, лежав на ліжкові. Обріс. Лице худе, жовте в бороду чорну сховалося. Взяв руку, погладив, води попрохав. Очі плакати хотіли, а сам посмішку видушував. У лоба поцілувала, заспокоївся. Все про Лізу питав. Більше Павла любив, а про Лізу питав. Але Ліза в місті, в бурсі, а там бої. 8-ий корпус офіцерський гайдамаків не слухається, а ті зброю вимагають.

Аж коли виходила Ярина, поманив пальцем старий. Очі заплющив, щоб не дивитися. Спитав:

— Павло де?

Прийде мабуть скоро.

— Так... прийде говориш? А може, значить, так що й ні?..

Мати прийшла, сказала, що хлопці якісь бачили Павла аж на Лозовій.

Але матері можна й не вірити.

Чудно якомсь із батьком сталося. Ліг, стогнав, стогнав, мова віднялася й вмер.

Заклопотано бігав батько все життя, вперто працював на сім'ю, ходив іноді похмурий, на Павла схожий з волоссям чорним і вмер.

Ярині морозом по серцю вдарило. Бачила його в труні зовсім не схожого на живого. Сині кінці пальців, ніс гострий.

Ліза розпатлана прибїгла, наче розум загубила, сліз не зілле.

А в Ярини ні сльозинки.

Щокою до дитини притулилася, та так і просиділа, аж поки не смиконув хтось. (Зіна, здається, була. Чудна тепер Зіна).

Йшла за труною, людей багато, а наче порожнеча всюди.

Зупинялася, як всі зупинялись. Людей багато, хор просвітянський.

Не хрестилася. Відколи революція вдарила вогнями, не хрестилася. Ішла за труною, а за спиною посьолок увесь.

На гробках навіть не цілувала батька. Чужим зовсім був.

Дивним здавалося, що Ліза виривалася з рук і хотіла кинутися в яму.

Ледви вдержали. А собі так... нічого... Голова тільки в тумані, серце в льоду. Очі всіх — повз очі кудись дивляться. Думала над тим, що лежав батько в одному піджаці з непокритою головою, та в туфлях похоронних.

Піджак тільки, а на дворі лютий скаженіє, аж земля зуби зціпила...

Василь із Рексом приїхали несподівано, але на похорон спізналися. Амністії якісь були, казав, щоб заспокоїти, а сам ховався.

Думав, що Ярина повинна сидіти біля дитини й жити тим, що чекатиме його, а приїхавши жінки не пізнав.

Чудачка така. Три дні як вмер батько, а вона з ранку побігла до міста, щоб виступати чи бути на зібранні з якимись кугутами. Забігла з міста на хвилинку тільки нагодувати дитину й знову побігла до „Просвіти“. Смішно було.

Не вдержався. Піймав за рукава й звелів сісти.

— Нам треба побалакати, Ярино.

Сміливо в вічі глянула. Не бачив виразу такого.

— Потім.

— Врешті твої альтруїстичні погляди доходять до психозу, я твій чоловік, а... ти моя жінка і тому...

— Потім... потім, що це „моя“?

Бігла заклопотана по вулиці, а в голові роїлися думки, уривки промов.

На завтра треба було влаштувати справу з карнавками для збору на школи („Рідна школа“). Сьогодні чергувати вечір яко членові ради в „Просвіті“, переписати чисто й читко резолюцію й привітання Українському Конгресові і балакати кінець кінцем з Василем.

— Хіба не добре так!? Чорт бери врешті все. Західньо-європейська молодь тільки слинки облизує. Вона може лише мріяти про таке велике подіями життя. А ми ж живемо тут! Хіба ж можна існувати зараз тільки для Василя?..

Василеві щось сказати треба.— Просто сказати, руба сказати все. Коли Василь уночі постукав до кімнати,— Ярина впустила. Він скрутив Ярину, хотів збороти, а вона з силою вдарила по руці й звеліла вийти.

— Давай говорити, треба ж чорт... сказав він злим голосом.

— Давай, але... встань із ліжка.

Встав, запалився ще більше. Хотів вийти, але зупинився біля дверей. Не бачила, чула, що стоїть. При світлі був би схожий на школяра, що спізнився на лекцію й прохав дозволу сісти.

— Ти довго ще будеш казирися,— промовив він глухо.

— По твоему я казюся? Ого - го!

Раптом Василь заговорив голосно. Прорвало. Вщухла, слухала. Голос його з темряви як голос хижого чарівника. Билися слова об груди.

І від тих слів вмирав Василь Мінцінський з цигаркою в зубах з інтелігентним обличчям, ніжний, батько Оленки і стояв у темряві другий Василь, зовсім стороння людина, офіцер, із чудними бажаннями. Окремі слова поміями вливали, але не хотіла перебивати. А Василь захльобувався й нервово хрускав пальцями.

Як змовк, сказала Ярина:

— Нам не зрозуміти одне одного. Тобі не зрозуміти мене. Я хочу й буду жити, як бажаю.

— Значить, кінець? Маю надію, що час від часу мені можна буде заходити, щоб глянути на дитину?..

— Звичайно.

— І давати на неї гроші?

— Цього можна й не робити.

Так і кінчилося з Василем. Щез він з своїм жовтим чемоданом. Помітила Ярина, що забрав він із собою пару нових погонів, що лежали в коробці для клаптів від шитва.

Катря на другий день казала, що бачила його на вокзалі з Зіною.

Селянський з'їзд губерніяльний.

Поруч з Никипором Дем'яновичем сиділи Ярина та Катря. (Катря свого Захарка дома залишила. Ярина згадала Катрині слова: „хочеться, он як хочеться мати дитину, тільки не від Захарка“). Багато просвітян було. Неділя. Більшовики десь.

Універсал Ц. Р.

— Україна від нині — самостійна!

Никипор Дем'янович плакав від радощів. Ярину зворушив. Посміхнулася, а на очах сльози.

— Ще не вмерла Україна.

Всі, глянула, всі! Цілуються. Никипор Дем'янович:

— Христос воскрес, Яриночко!.. Катю... Та невже ж таки правда!..

Зіна виїхала до Росії. Якось листа Ярина одержала, люди передали.

Живе спокійно. Мріяла про таке життя. Вчителює. Тільки ліси остогидли, немає простору. Люди дикі. (Аборта зробила. Але це по секрету, як подрузі).

З Катериною потоваришувала Ярина. Зразу побачила, що подругою буде Катря.

Огидою повіяло від Захарка, чоловіка Катриного.

А в Катрі енергії, тисяча!..

V

Захарко впіймав Ярину.

Тільки вийшла з „Просвіти“, в вічі темінь після електрики стрельнула. Захарко на камінцях сидів, по ході впізнав. Підійшов тихо, скандзюбився, зашамкав улесливо:— На хвилиночку вас... можна, правда?

Ярина невелика, Захарко ще менший. М'явся, не знав, із чого почати, та спромігся й відразу:— З Катьою ви гуляєте?

— Як то гуляю?

Очі Ярини здивовано, а Захарко хіхікнув роблено.

— Я трохи не так... З Катьою ви товаришуєте?

Відповіла:— Ну?

Прорвало Захарка відразу. Яринина спокійна балачка зірвала.

— Так от спаскудили ви її. Чуєте? Спаскудили.

— Слухайте, товаришу... ви...

Затупотів Захарко ногами, заверещав дико:

— Не товариш я тобі! Ти повія! І хода у тебе як у повії.

Зуби зціпила Ярина:

— Не будьте ж ви психопатом...

— Повія, повія. Ти мені з Катрі проститутку, большевичку зробиш! Коли будеш її вводити в розпусту -- пристрелю як суку!..

Вилаявся чорно в млі.

Від слів Захаркових кров у шоки вдарила. Втекла. Розбита, ображена додому йшла. Біля хати зупинилася.

В голові трохи шумить, а на дворі повітря холодне чисте. Пішла посьолком.

Рот відкрила, дихала розміряно, спокійно.

В шоку поцілунок вщипнув, крижаний, вітру. Сивими велетнями тополі рядком, моляться, нерухомі. Було страшно. Невже всі думають так, як Захарко?

На шосе вийшла, Дніпра немає, під снігом сховався. Місто в синяві випросталося, груди гордо. Степ кряжі містові під голову білими подушками поклав і спить воно, крізь сон рядна порозкидало.

Коли постукала—двері відчинила Ліза. Не сама—значить не дуже пізно.

Хтось балакав і реготався. І після морозу ніяк не вміла Ярина вгадати: чий голос за стінкою. Заглянула—Марина Шийко.

— Сміх здоровий який,—подумала.

Ліза раптом нагадала:

— У Оленки жар, щось я й забула. Віспу пак щепили їй?

— Ну-да.

Віспа—це страшно. Долонею Ярина до лобика Оленчиного. Гарячий.

— Ого!—Лямпу піднесла,—щічки рожевим грають. Приглядалася до личка дитячого. В соте рішила:

— На мене схожа. І ніс такий...

Оленці погано. Дуже погано. Як тільки Ярина пішла, мати нишком намочила товсте рядно в холодній, як лід, воді і вкутала дитину.

Холодне рядно липло до почервонілого тільця гарячого й Оленка несамовито кричала, а потім час од часу лише здригалась. Захльобувалася, наче топилася. Мов спіймане звірятко тіпалася, але не допомогло. Вкутала таки баба. Врешті заспокоїлася. По півдні Ярина лікаря прислала. Адресу дала, а сама десь.

Шамкотів щось лікар. Крізь сині окуляри розглядав довго, потім губу на губу поклав, думав.

— Скарлатина... — сказав і пішов. Гроші ще Ярина дала.

Коли надвечір Ярина спитала, що сказав лікар, — відповіла мати:

— Кор чи що... Кор, кор. Пустяки, перележить.

В муках на другий день вмерла Оленка.

Згубила розум Ярина — мати. Вовчицею з кутка в куток ніччю жовтотлінною, виснажена, блукала. Катря заспокоювала.

І знов, як і тоді, коли вмер батько, пішла Ярина за труною чорною, що трусилася на возі. Тільки тоді труна більша за батька була, а тепер наче менша за Оленку. Хор тоді...

Віз був великий, а труна маленька і коняка ступала швидко.

А за возом тільки Ярина. Катря та Ліза.

Дядько з неголеною, куцю борідкою гупав чобітьми поруч з конякою і шапкою помахував на неї. Потім вагаючись надів шапку. Зимно й люто, а попа все одно немає.

Закопали труну скоро, наче треба було кудись поспішати. Дядько перехрестився сам і одержавши гроші цвѣохнув батоном по коняці. Побігла весело.

Цілий місяць мати не балакала з Яриною за те, що Оленку, дівчину малу й чисту як янгол, поховано без попа. Там їй вічне блукання. Мавка душу собі забере.

А Ярині біль. Стукотіли наче молоточки в голові й з-під лоба хтось пальцями видушував мозок. Над очима боліло. Згадала бажання Катрини: Хочеться мати дитину, тільки не від Захарка.

В сусідній кімнаті мати голосно кокетувала з якимсь високим чоловіком із рижою цапиною бородою, що почав заходити вечорами.

Захарко вдень бадьорився, чвиркаючи через губу й потягуючи цигарку, хвалявся, що вигнав Катрю, а ввечері, коли ніхто не бачив, псом блукав по-біля Ярининих воріт. Все Катрю хотів упіймати. Але Катерина виходила тоді, коли напевне знала, що Захарка на вулиці не буде.

Та одного разу таки впіймав. Тремтів і нерішуче взяв за руку.

— Прийди вп'ять, Катю...

Руку визволила, нічого не сказала. Дивився Захарко вслід — як сміялася з нього.

А Катрі весело. Тільки іноді сум сірою шапкою світ затулить, а то сміх у грудях. Бень Степан проводив із репетицій. Може й тому.

Бень усмішкою блисне, як ранок всміхнеться. Руку як стисне — туман в очах і у грудях квітки лискочуть. До Ярини вбігла радісна.

— Сьогодні Бень... чудак... ну й чудак! От тобі й Степан!

— Що?

— Нічого, хороший він. Забула пак, знову Захарко впіймав.

- Ти знаєш, Захарко оженився. Як же воно?..
 — З люті. Тим краще, але довго з нею він жити не буде.
 — Ти не знаєш, хто вона.
 — Це все одно. Хіба тобі болить?..

Життя червоними кіньми баскими витанцьовувало по рельсах, степах, станціях. Ес-ери коней бояться. Вітру бояться. Потюпки вони, як Никипор Дем'янович З паличкою.

Вийде Никипор Дем'янович, стане, подивиться-подивиться навколо, зашамкотить ротом беззубим, хитне головою й питає сам себе:

— Кіньми?.. Ну-ну! й хуртовина. І чого це година така шалена? Так-так... І довго це воно?.. Хм... Да... Віє, можна сказати, здорово...

І дивується Никипор Дем'янович, що хуга така, не зрозуміти.

— Смикнуло — зойків гами.

Рвонуло — крові бризки. І заревло, заревло! Степами стогін, степами регіт. Село очі продерло, позіхнуло, порепаною рукою волохатою сховало під пахву все. — Моє.

А місто — вулик з бджолами, мишею поляканими. Влади за владами.

Шлики, погони, зірки й чорні скиндячки. Посьолок спить, зав'язаний снігом, тільки завод чорніє.

VI

На провесні з водою чутки. Вимерзли зимою, а під промінням вижили.

Чи й вірити чи ні. Бо балакають багато. Відкілясь водою та рельсами принесло їх двом-трьом, а ранком чутки ті на базар і з базару вносили й виносили з хлібом, картоплею, сіном. І гуло-гуло, бо базар сподівався, ненавидів, радів, чекав і гув-гув.

Чула Ярина від одного одне, від другого друге. Врешті плуталось у голові.

— Центральна Рада німців веде.

На провесні з водою чутки.

І раз загуло з півдня. Наче здичавілий цуцик глухо, погрозово. Зірвався з цепу, сховався від людей і гавкає здаля, хвоста підібгавши.

А тут на посьолкові колотнеча. Сунуть лавою сіро по шосе. Мовчки погляд у ноги. Чавунні тіла, мертві й великі, тягнуть кіньми шестериком і від того, що брук, — то бовкають, то дзеленькотять вони. Лава вужем червоновухим. Сила силенна збита чотирьохкутником залізним німецьким.

Вийшла Ярина стурбована й зацікавлена разом. Хотілося глянути, як відступають зовсім чужі більшовики.

А в грудях надія тліє. Може Павло буде проходити. Схопила б за руку, не пустила б. Вже мабуть побачив, що не туди пішов, куди треба.

А лава сунула й сунула. Обличчя чорні, грубі, зодягнені в сіре, а Павла так і не було. На розі біля шосе ноги об меляс замочила, бо

вночі червоногвардійці побили 22 величезних діжки й люди глечиками та цеберками носили його, вибираючи разом із кізяками й грязюкою з збоїн.

Покинутий короб для набоїв та зламана військова кухня з зігнутою трубою.

Вночі на сполох гудок загув. Дико й сумно завив, мов звірюка, що їй у груди вп'ялися гострі зуби хижака.

А на ранок постріли на вокзалі міста й не поспішаючи, ліниво, на очах збентежених поселян, поліз на північ бронепотяг. Димок лишаючи хвилястий.

Бруком вершник в посьолок уїхав. Гайдамака. З золотим зубом.

Одного його люди й бачили за цілий день, а то німці все в капелюхах схожих на арештантські. Суворі й мовчазні. Через міст пройти не можна, тільки над вечір почали по одинці пускати, пильно обшукуючи.

Юрба біля мосту. Вперше Ярина побачила трупи. Шестеро.

Один зім'ятий лежав за насипом у кожанці, з чорнявим вимазанним в болото лицем. Не видно було, де куля пройшла.

Троє за драбиною, що на насип, стягнені до купи між тротуаром і рельсами.

Довгі бліді й такі самі, як і ті, що тікали вчора. У одного на потилиці кривавий шматок мозку. Двоє біля станції коло клозета. Один зовсім хлопчик і тутешній.

Якась жовтовида баба сказала, що служив він на лісопилці. Побожно перехрестилася й поклала по мідяку на очі, бо дивилися вони мутно й безвиразно на небо. Запам'яталося чогось, що на одне око поклала баба копійку, а на друге п'ятака і шкодувала, що не було однакових монет. Так і залишився лежати червоногвардієць із білявим волоссям і страшним від нерівних мідяків обличчям. Лежали так трупи день і другий. А на третій ранок їх вже не було. Хтось казав пошепки, що всіх викинули в Дніпро, але Ярина напевне знала, що в Дніпро їх не кидали й що закопано їх біля станції під цементовим муром сажнів за двадцять од рельс проти семафора. Сказав же це Ярині, як своїй, Давид Гарба — гайдамака-вершник.

У Києві зібралось п'ятсот (?) хліборобів, поміщиків та найбільших багатіїв із усієї України й обрали... гетьмана. Горобці від забавки цвірінькали, згадавши солом'яного діда.— „Ми гетьман усієї України“ — йосип твою маму — Шановні українці, од самого Івана Скоропадського не було у нас гетьмана і от бог милосердний зглянувся на наші молитви... — А я тобі, Ярино, говорю, що Павло Скоропадський — генерал і всьо...

... Заглядалася на Давида Гарбу. Смугляве обличчя в Давида і погляд блискучий, сміливий. Сміється він — собі сміятися хочеться. — Глянув раз він пильно, глянула й вона так. Це тоді як говорив він про владу на зібранні.

Хай буде. (У Давида один зуб золотий).

— Ти знаєш, бій буде — сказав Ярині Давид.
 — Ні. Не знаю...
 — Буде. Ярино. бій. Німців треба вигнати геть.
 — Але ж у їх дисциплінована армія.
 — Од ломаки. Яка там дисципліна коли жах, батіг. Вона розкладається, армія ця...

Юрба людей, що чекала потягу, сховалася у вокзалі. Ляскали постріли на пероні й хижо свистіли кулі, б'ючись об колеса вагонів. На пероні німці, а між рельсами й під колесами порожніх ешалонів — петлюровці. Сухо гавкав кулемет, випльовуючи дим.

А через кілька хвилин здіймався між вагонами патик з білою хусткою й постріли стихали.

Ярина з дверей бачила Давида. Ішов із револьвером у кешені. Ще двоє з ним.

Вперше шкодувала, що вона — жінка.

Давид про щось балакав із німцями і потім вертався між вагони.

Лежали трупи, а петлюрівці сходилися з німцями й разом реготалися.

Потім знову стріляли й знову сходилися.

І було дивно, що люди можуть так спокійно балакати, реготатися дивитися одне одному в вічі, а потім, зціпивши зуби, тиснути курка рушниці й силкуватися влучити в лоба.

Німці здалися.

Підійшов Давид до неї й поздоровкався.

— От і все... — А у місті? — Там другі роблять, кажуть, вже роззброєно казарми.

Того ж вечора Давид прийшов до Ярини. Сиділи в окремій кімнаті.

За дверима, чекаючи матери, лежав дядько з цапиною борідкою: що разу спльовуючи, чогось завзято матюкався. Через те трохи незручно було й Давидові й Ярині.

Давидові йти нікуди. У Давида хати немає. Ну й залишився.

Може б і пішов кудись у інше місце ночувати Давид, так Ярина сказала:

— Лишайся тут. Ніч... — Хотіла сказати ще щось, але Давид узяв за руку.

— Ну що ж! Ну що тут такого... Хороший Давид...

...Ліза в бурсі.

Катерині розповіла Ярина все.

Коли чоловік дивиться на жінку, як на свої штани й коли жінка живе з праці чоловіка і лише на послугах у нього, це — купля. А раз купля, то й розпушта.

Тому як із куплею, так і з розпустою треба боротися. Треба, кожній жінці зокрема, а загалом жінки повинні боротися вперто, вперто.

Засмутилася Катря.

А Давид веселий. Помітив, що Ярина вся його.

— Чому ти не розведешся з Василем тим самим?

— Клопіт.

— Хороше було б...

Трохи замислився. А одного разу вперто:

— Слухай! розведися. Ні, — я кину.

... Був Давид приятель і чоловік, а потім ні.

Балакала як з товаришем по роботі, але близько не допускала.

Розумів Давид і мовчав. Власне й вийшло воно з ним якось комично

Зубчасте колесо крутилося з незможньою силою повільно й тихо.

Але все крутилося й крутилося. Зубці підхоплювали все, що було на шляху, здимали рухом догори, з розмаху хрюскали об підлогу, терли, рвали, нівечили на шмаття, потім знову підіймали й знову били.

Понамостилася порохнява на масну сталь. Тільки коли побити колесо, або перерізати ремінний пас, тоді стане колесо.

Ярина читає більшовицьку літературу. — Хто знає цих більшовиків?.. Пишуть гарно, а роблять погано. Слава богу, вигнали їх петлюрівці під різдво. М'якко, тепло було, хоч і під різдво.

Була ніч. Володя Клоченко з міста через міст мусив іти на посьолок.

Павло передав писульку. Він занесе її й дасть матері. Потім він щезне з посьолку. Візником їхав Захарко. Перегнав. Пильно глянув у спину Володі й враз сів так, наче не помітив його. Володя вгадував: — помітив чи ні. Ні. Ні.

Володі треба багато зробити. Треба відшукати квартиру тов. Сені. Треба передати відомості на північ.

Ішов замислившись.

І враз напроти трое. У одного проти місяця зуб золотий за пошмишкою хижацькою виблискує.

— Стій, хто ти?

Перелякано сказав:

— Педенко. — У відповідь регіт.

— А не Володя Клоченко?..

— Він. Я знаю. — Сказав хтось незнайомий.

З золотим зубом вдарив жменею в обличчя й збив із ніг. Двоє схопили за ноги.

Підняли. Золотий зуб піднімав за голову. Але Володя пручався й кричав. Тоді жменею він закрив рота. Несамовитий крик роздер оксамит ночі. Трое реготалися й реготом заглушили плескіт. Один невідомо для чого стрельнув з карабіна в воду.

Винайшла посаду Катерина. Заробляла копійки, але жила з своїх рук. Помітила Ярина — ховає щось Катря. Спитала. Але Катря не доказала до кінця.

— Захарко знову липне, батько голову гризе.

— Ти про щось не доказала мені, Катре.

— Як?

— Я бачу, що мовчиш про щось таке, що торкається нас обох.

Почервоніла Катерина.

— Пусте. Не варт.

Ярина зупинила погляд на її очах.

1970
343-35

— Я трохи догадуюсь. Врешті не може бути, щоб не говорили на посьолку (ти ж знаєш, що таке посьолок?) про заміжню жінку, в якої чоловік чорт знає де, яка була ес-ерівкою і взагалі яка думає трохи інакше ніж всі.

— Мене й тебе лічать ледви не повіями...

— Ого! Ярина зареготалася.

— Говорять, що у тебе тут — кодло і потім говорять, що Оленка... що Оленка вмерла не просто... і це все робота Захаркова.

Кинув Захарко жменю поговорів між люди й пішла обмова з носом закарлюченим, очима брехливими, язиком довгим. Базар обійшла.

Таскали язиками Ярину, в багні топтали. Розбирали по кісточках, згадували про матір її, таку-ж мерзоту, калом каляли тіло.

А Ярина жінка, на зріст невелика, йшла все та йшла з великим портфелем, із дитячими зшитками та протоколами й посміхалася від того, що люди такі чудні тут.

Ес-ери... „Просвіта“... Петлюра... Більшовики.

Зрештою лишалася тільки „Просвіта“. Більшовики самі собі.

— Інтелігенція — гниля. Більшовики це — Чека. А Чеку кожен знає. Страшна з кривавими зубами й з своїм таємниче-кошмарним життям.

Проклята Чека.

Василя завірюха підхопила. Василь був чоловіком і від нього була, Оленка.

Був Давид. Він був також чоловіком, але від нього дитини не було. Бо вона була непотрібна.

Давид у Чека. Третій тиждень в Чека, але ніхто не знає за віщо.

Але хіба треба, щоб було за що?... Казали, що давав інформації до банд і був членом повстанкому. Через те й сидів доки черга дійде. (ЧЕ-КА...). Але це балачки.

Ярину жаль обгорнув. Що Давид трохи не так дивиться на жінок, це — вірно. Що Давид енергійна людина — друге.

Чорна зубата страшна Чека. Там в Чека був Стогна Павло. Його звали просто Павлом, або Ароном. Говорили, що Арон не має однієї руки, петлюрівці одрізали, й що стріляє Арон однією рукою, але чи правда це, чи брехня, не знав ніхто. Одні навіть говорили, що взагалі ніякого Павла чи Арона не існує.

Темне місто здалека, а Чека світиться, фосфоричними очима в темні вглядається.

Від Давида цидульку одержала Ярина.

Зайди. Тютюну.

Хрест.

Д.

На клапковій з недокурка написано. Хрест, це зрозуміло. Тютюн передала, але Давида так і не бачила.

В списках покараних Чекою його не було, але й у самій Чека так само не було. Посміхалися знайомі, наче щось знали й мовчали загадково.

Та Катря таки знала від Степана. Втік Давид.

Вийшов із однією партією на двір, коли саме привели другу. Заплуталось, зам'ялось. Якось встиг перестрибнути через дрота й щез.

Так одні говорили. А другі впевняли, що справа була більше геройською.

Вели Давида „шльопати“. А в Давида під ліжком між дошками ломик. На подвір'ї темно, хоч в очі стрель. До третього (це там де „коврик“ і де „шльопають“) через двір і вуличку йти. Замахнеться Давид та по черепу одного, другого, через дріт, в архирейський сад, а потім берегом у степ. Ну, а там жита сховали.

VII

Білі місто обіклали. Вовча сотня Шкуро. Шестеро кубанців шалено верхи пронеслися мостом і місто в білих.

В „Білій Залі“ — бенкет. Одні співали „Боже царя“, а другі „Ще не вмерла“...

Самому Денікину професор історії Шмайденко підніс із хлібом-сіллю рушника, а на рушникові вишито:

— Не той козак хто поборе, а той, хто вивернеться—

Кажуть, Денікин взяв рушника, прочитав, кисло всміхнувся й у той вечір ні разу не сказав: „єдіная неделімая“.

Місяць цілий місто реготалося й на всі лади пояснювало вчинок професора Шмайденка. А в місті зойки.

Катрин батько розказував крізь старечі сльози.

— Прийшов. Глядь, кубанці до жінки: „Шамать, бабка“. Та не що-небудь, а курку, масла. Я не втерпів, кажу. не село ж тут, сукини ви сини. Ну й вишомполували. Так-же били, подлєці.

А Катрин батько малий, чорненький і сухий. Шевцювання горба подарувало. Хата в нього стара, кривобока, темна. І заїло. От заїло!

Коли б скинути років хоть із сорок, ще б показав він кубанцям і всім „Шкурам“, де Іванько кислиці крав.

Коли Ярина над вечір заглянула в помешкання „Просвіти“— здивувалася. Стільці були винесені на вулицю, а в помешканні коні.

Екрана на онучі подерли. Портрета Шевченкового порубано, поштрикано.

— Ну й сволочі! От сволочі...

До світанку збудив Ярину Давид. Несподівано з'явився. Схопилася Ярина — сіріє.

Давид у кухні. З степу приніс пахощі та погляд сміливий. Небригтий, нестрижений, а молодий.

— На хвилинку я...

Напівголосно говорив довго.

Відповіла:

— А як сплять тут. Хату, все...

Посміхнувся:

— Коли на це дивитися, ясно, що сиди дома...

— Подумаю.

Давид закурив: вийшов. За вікном на сірому тлі світанку майнула його міцна постать.

— Хто його знає як?..

Катря й казала, що не йде жінці бути між партизанами, але Ярина знала, що ховатися не минулося б.

Марина Шийко прийшла і сама розповіла, що готуються прийти з трусом. Знайомий офіцер сказав. За Павла.

До того ж, коли більшовики сволочі раз, так білі сволочі двічі.

Катря благала, але Ярина рішуче сказала:

— Піду.

І пішла. Поцілувалася з Катрею й пішла. Сказала:

— Ти ж дивися. Держися проти Захарка, а про мене Лізі та матері потім. Коли вже мене не буде тут.

Дядькові аби на час. Самого Давида він би й не повіз зовсім. Хіба довго раклові сісти під'їхати, а потім у степу забити. І хіба на тім тижні двоє якихось не обдерли чоловіка так, що той прийшов на хутір з самим батіжком? Такі часи. Обличчя наче й людські, а в середину заглянеш — „Шкура“ сидить... А як чоловік з жінкою, то й він не страшний. Тому й повіз дядько.

Місто з степу чудне й нікчемне. З краю робітничі хатки обдерті. Бані церков визирають. Аж над вечір за третім селом встали. Самі пішки пішли обміжками вбік, а дядько поїхав просто.

Вів Давид — страшно було. Степ і сам Давид. Вів, хто знає куди.

— Тут єсть дядюшка один, — говорив Давид, — із чортячи великою волею. Тільки трохи жорстокий. Він вже знає, що його рано, чи пізно, білі, чи червоні, а розстріляють. І через те він авансом мститься...

Трохи моторошно Ярині. І від слів Давидових і від того, що степ порожній.

А Степ вивернувся спиною, лежить чорний, пухкий.

... Село з садками, сонячниками біля хат, рожами... Співи вечорами, співи лункі. Привітні хазяї... — Таким уявляла собі село. Таким воно було на малюнках. А справді побачила інше.

Де-не-де стріхи розкраяла метелиця. Сіре село з боку й приголомшене Федосієм Черницею, що на конях білих. Людей вішають, а про землю ні слова.

— Інші хоч балакали й то легче...

Іноді цідив сірі нитки дощ.

Але осінь розпилася і як п'яна повія бешкетувала степом. Тому танув сніг.

Чекала Ярина осени золотоволосої з промінням ясним прозорим, а з'явилася вона п'яна. Сірі струни дощу й наче хтось віником неохайно вимазав брудною фарбою небо. Як тільки треба було їхати під гору обоянкою,—доводилося вставати й місити чорнозем, бо земля розм'якла. Тоді коні — мокрі і в них з животів цівками точиться вода й вони парують.

Коли осінь — трохи журно й хочеться мовчати. А зараз ще й дощ. Ярина їхала обоянкою до міста.

Перед містом зустріла вершників. Троє. На таких самих зморених конях зхудлих. Один глянув — поводи стримав. Офіцер.

Але Ярина не злякалася, бо на грудях документи. Вчителька з села й більш нічого.

Хіба мало в селі вчительок? І хіба тепер наводять справки?

Спитав сірника. У Ярини сірника немає. Наздогнав своїх, щезли. Три вершника на високих тонконогих конях у сивині осіннього дощу.

Гроші в місті по адресі від Давида одержала скоро. Вечора чекала.

Як вже сутінь вилізла з закутків — перейшла міст і знайомими вуличками, порожніми й глухими пішла до посьолку.

Чомусь здалася меншою. Хтось огорожу обдер.

Хотілось, щоб відкрила Ліза. Ліза відкриє чи мати?

Ярина стукає легко нігтями пальців, але з-за дверей знайомий чоловічий голос.

— Василь!.. — Ледви не скрикнула від несподіванки й жаху Ярина.

— Хто там?

— Я.

Василь стояв чистенький, голений і шулив око наче від диму. Ярина знала, що це він кепкує.

Роздяглася, змінила одягу. Вийшла чиста й боса, як колись після школи.

Розвалився на столі, поклавши ногу на ногу. Він зовсім не сподівався, що вона прийде.

Вже днів зо три він тут. Лізу бачив лише один раз.

Щоб піддержати балачку, запропонував цигарку.

— Не хочу. Де працюєш?

В добрармії... Від чого вмерла Оленка?

— Від кору. Хіба не говорили?

— Говорили, але це так... ще спитав.

Об недокурка прикурив нову цигарку. Дві під-ряд. Значить, має щось говорити, але не знає, як почати. Зупинив сірі очі на босій нозі й спитав:

— Що зараз робиш?

— Ти ж знаєш? спитала в свою чергу Ярина.

Василь трохи знає.

— Працюю в повстанському загоні проти білих, — гордо сказала вона.

Василь посміхнувся кривою посмішкою.

— Ого! В банді простіше.

— Я сказала — в повстанському загоні, партизанському.

Василь показав гарний чобіт на нозі.

— Ну да, але ми їх всіх зведемо бандитами.

— Може.

— Не може, а да. — Павза.

Роблено зареготався Василь.

— Цікаво! Ха-ха! Цікаво і до ідіотства глупо. В тобі, знаєш, мало лишилося жінки. Ти намагаєшся бути схожою на мушкетера і це так противно з боку, що коли б ти побачила — певне б заплювала сама себе.

Це накіпало в Василеві. Бачила, що раніш ніж сказати це, Василь готувався, завчив і може деклямував перед зеркалом.

VIII

Вітер то витанцьовував степами й бився об руїни економії, то сумно, як вигнаний сурмач, сурмив. Зима білими кінями на білих конях. А „зима“ по повстанському — білі. В хуртовину партизани робили нальоти з нею, з реготом, щезали в ніч.

Ярину сум і острах опанували. Давид настирливо чіплявся й іноді був нестерпучим. Десь щезав він у снігах, не чути було, а потім відразу з'являвся дужий і міцний. І очі блищали іноді зле, як у зеленого змія.

Коли одного разу, хазяїн хати, в якій була Ярина, не хотів пустити Давида, він голосно, погано вилаявся, хоч і не такий вже був п'яний, щоб не міг слідкувати за словами. Це було вперше при Ярині.

Схопив уночі люто, немов хижак, зубами заскреготав. Не зборов би, та так горіли очі і так туман обгорнув мозок, що сила щезла.

Скрутнув руки, зубами блузку роздер, в груди губами вп'явся.

Потім на ранок щез Давид слабосилий від хмелю й жаги.

Прийшов, напився й щез у хуртовині за снігами.

І того, що зробив він це як дужчий — біль лишився Ярині.

І тому, що більше нічого не треба було Ярині, — біль той гриз.

Пальцями хруснула. В вікно глянула. Сніг вовною м'яркою білою.

Вітер сурмить...

В штабу Давид, вказуючи на людину з рудою бородою, сказав:

— Оце та сама жорстока людина. Наш отаман і твій також.

Око. Трифон Око.

Ярина вже бачила його.

Око глянув і зареготався. Чого зареготався Око, так і не зрозуміла. Знала, що вічно п'яний.

— І ви не боїтеся з нами? — спитав він, пильно вглядаючись в обличчя Ярині.

— Ні. Ви ж не боїтеся?

Око знову розсипав голосний регіт.

— Ха! Ми — чоловіки.

— Це — нічого.

Давид підморгнув і Трифон взяв її за руку. Вийшов Давид.

Трифон смакував. Ярина невелика й міцна. Точені литки. Це видно навіть за хлявами чобіток. І вона міцно, немов викликаючи тисне руку.

Бачив Око, що Ярина швидко й задьористо ходить, а коли посміхається, обіцяє багато. Вночі, на самоті, голою вона повинна бути чортівськи смачна.

Це видко. Потяг за руку до себе. Захльобувався :

— Ви... Ярина, здається, Вас... У вас така маненька рука... як у дитини. Слухайте...

Смикнула руку. Випросталась. Око важко дихав. З волосатого обличчя пік його подих шоки.

— Коли? — гіпнотизуючи, твердо запитав він.

Ярина зблідла. — Що коли? Слухайте ви... Що це ви?

— Коли питаю? Де ви сьогодні спите? — гнівно спитав знову Око. Очі йому зробилися зеленкуваті й масні.

Ярина випручалась і вибігла.

Коли Давид увійшов, Трифон скаженів :

— Де Губирин? — крикнув він

— Тут.

Потім Ярина бачила :

Давид повз неї повів до Трифона хлопця років 19. Босого й у самій білизні. На голові зім'ятий, старий гімназіяльний кашкет.

Ішов білий з жовтими як у мерця аж прозорими вухами. Чути було за дверима голос Трифонів. І враз ляскнуло по тілу — крик... Зблідла Ярина.

Око тягнув за руку на сніг схудле тільце, що силкувалося власти на коліна й схопити його за руку.

Крикнула в лице: — Що ви робите? Слухайте? Скажений!

Визвірився Трифон. Жменею в живіт.

— Геть! Це не баб'яче діло. Бадам тут...

А напівголий хлопчак з жовтими ногами й напів-божевільними від жаху й холоду очима благов і все падав на сніг.

Чоботом Око вдарив у груди, стогін вибив сухий, а Давид чи хтось інший зареготався.

Хотів захистити рукою очі хлопчик, а Трифон стрельнув з Мавзера й він затіпався судорожно на снігу з простреленою шиєю. Хрипів. Бульки червоні з шиї закривавленої і рот то закривався, то відкривався, як у викинутої на пісок риби. А обличчя вже мертве й спокійне.

Заскименіло волосся Ярині. Почувала, що коли б не вона, може б жив ще цей гімназист.

Вибух, а з ним мозок бризнув у сніг. Тільки стріпнулося тіло під вогнем і димом. Око перевернув на снігу ногою тіло так, щоб не закаляти чобота в кров.

Голова закрутилася від кривавої пари й повітря запахло солоним.

З важкою головою пішла Ярина.

Чудні сніги. Чудний і страшний Давид, що так здичавів у степах. І чудні всі. Вони дивляться такими страшними очима.

Партизани, помічала, дивилися на ноги, погруддя й лице такими поглядами, що іноді тікала. І розстріли за розстрілами.

Був капітан, що стояв із гордо піднесеною головою і впав, не скрикнувши.

Було четверо, що стояли на морозі босі. Око розстріляв їх, а потім ніч возився п'яний над трупами. На ранок партизани реготалися з того, що четверо замерзлі стояли навколюшках, поклавши руки один одному на плечі. Була якась жінка з срібним як льон волоссям, що їздила з повстанцями аж поки її чоловік не захворіло на погану хворобу.

І ще, ще були.

Ярині треба було їхати до міста по інформації, але за кінями та по гроші до Трифона вона не пішла.

Та Трифон покликав несподівано сам.

— Ви знаєте, що Давида вбито — сказав Трифон, коли Ярина увійшла в штаб. Здригнулась. Зблідла.

— Отже вбито... Чого мовчите? Хіба все одно?

— Ні.

— Вбито ось як... — Знову Трифон взяв за руку. Ярина висмикнула її. — Куля влучила прямо в живіт. З годину мучився... Він ваш чоловік? — спитав Око враз.

— Ні.

Око зареготався: — Ви мене не розумієте. Не в тому розумінні чоловік, що ви з'єднані якимсь там шлюбом чи що.

— Навіщо ви мені це говорите?

Ярина спалахнула й вибігла з штабу.

Давид прийшов давно. З сірими очима й великим лобом. Взяв за руку, гарно було. Голову на груди клав, щоки кололи. Вона гладила його кучері. Рідний Давид. Потім почав він з шовкових пасом тенета в'язати. Ярина в груди штовхнула. Взяв ще раз, але то вийшло несподівано. То — насильство. З'являвся, щезав, дичавів, знову з'являвся. І от раптом нема Давида. А був же він такий хороший Давид один час. Тільки трохи звіря сиділо в ньому.

У Давида зуб золотий.

Сніги, сніги сплять сном до весни. Падають, падають.

Дні. Тижні.

Була чутка, що з Харкова Червона Армія суне, але про те, що це — правда, знали тільки через тиждень.

Ярина привезла точне повідомлення з губерніяльного повстанкому. Проте до повстанців ще приїздили інструктори з Польщі від Петлюри, говорили, агітували й щезали так само несподівано, як і з'являлися.

Трифон спочатку вітав радо, а під кінець повісив одного на бантині.

Потім казали, що Трифон хвалився, ніби партизани б'ються, більшовиків чекаючи, а не Петлюри. Але Ярина не вірила цьому.

Після різдва відразу — одлига.

Ночували за 40 верстов від міста і не знали, що в ньому червоні. Вранці прокинулися — патрулі по селу й на роздоріжжі в сірих

шинелях. Російські рушниці, чоботи, зірки на шапках. Відразу видно, що не партизани, а регулярна армія.

Бачила Ярина, як Трифон із кількома своїми їздив на засідання до штабу дивізії, а всі говорили, що доведеться об'єднатися з армією. Так і було.

Через два дні партизанський загін приєднався до Н-ського корпусу як окремий полк.

В-останнє їхала Ярина в місто, щоб передати папери й додому.

Голова боліла. Коні тягнули важко по напівмокрому снігу санки. М'яко дмухав у обличчя вітер. Землею пахло сирію, а по стріхах мох зелений і степ рябіє. Очі затулила. Тепер їхала без остраху. Раніш їхала — страшно, бо лежить місто звірем принишклим. Ще більш страшно тому, що величезні цегляні в'язниці, недобудовані й червоні, вишкваривши зуби, чорними очима вглядалися в степ і були першими будівлями міста.

Тепер лежали вони внизу наче великі порожні коробки.

Ярина слідує, як за спиною степу вилазить місто. Велике, мертве й таке привабливе. Ось гадюкою Дніпро. За ним на тім боці сіра аж синювата мішанина з хат, дерев, заводів. От ясно видно великого парового млина й білі стінки зруйнованого помешкання поліції. В тій мішанині одна хатка, а в ній Ліза й можливо Павло.

Ще далі вивернулось лівобережжя, груди волохаті під вітер, під сонце підставило. І вже немає степу. Полозки чиркають брук...

Надвечір Ярина дома. Прийшла, в хаті — нікого. На ліжку Лізине лягла. В голові жар, ноги ломить. Їхала, думала:

-- Несподівано підкрадуся до Лізи і раз... очі руками затулю. Голосом чужим — „Хто“?

Ні, не питаю. Ліза сама знає, що треба вгадувати.

Але Лізи не було. Заснула... Тиф...

ІХ

Жар то гарячим оливом вливався в голову, то відразу щезав і тоді робилася голова свіжою. В такі хвилини приглядалася до обличчя в люстро, до рук.

Лице з ніжною шкірою і очі великі блискучі як ніколи.

І великі, великі. Аж трохи смішно, що вони такі великі й немов чужі. Пальці тонкі, білі. Коли їх держати проти вікна на сонце, вони наче прозорі й жовтуваті.

Хотілося: поглажувати руки, голову, їсти солоного огірка або хоч раз ковтнути сирівцю. Трохи сирівцю. Його не давали і було досадно.

От і волосся одрізано. При пам'яті не дала б. Воно було довге й густе й іноді його було приємно заплітати в батіжка.

Більше, правда, воно заважало, хотілося тоді зняти його геть, але тепер шкода. У неї й бажання дитячі й говорити хочеться дитячим голосом.

А Ліза й балакає чисто як до дитини. Аж чудно.

— У тебе скоро буде таке точнісінько як і було.

— Ну? Вже піросло?

— Вже. Тобі під „польку“ буде краще, ніж з косою. Дай попробую. Рукою затуляла Ліза Ярині потилицю, наче збирала волосся, відводила голову й дивилася.

— Справді. Під „польку“ краще. І... чого доброго ти схожа на Оленку.

Водила рукою по голові, але до кіє було далеко. Де вже там коси?..

Ліза все розповідає Ярині.

У Кальченко розбило, не зовсім, але майже розбило знарядями хату. У Репана розірвало в сараї тільну корову. Махно з шосе бив по місту так, що посьолок дрижав. З'являвся з чеченами Май-Маєвський, грабував і на телеграфних стовбах вішав комуністів, аж поки прийшли червоні.

— Партизани ж власне билися за те, щоб прийшов Петлюра.

Ярина відповіла: — Ні. Цього не можна сказати.

— Як ні? Чому не можна?

— Тому, що в останні часи вони вішали петлюрівських агентів. Замислилася Ліза.

Іноді приходила Катерина. Худа, бліда. Очі задумою вгорнулись, згасли. Борсалась, борсалась, хотіла бути вільною, та не сила. Захарко жінку другу вигнав та ще дужче липнути почав.

Вимочила серце в сльозах, губу прикусила, щоб не заридати. Взяв за руку як за повід — пішла. Тільки кіт чорний у грудях і голова чужа.

Іноді хочеться викинути щось зле й реготатися.

— Ну що ж. Ще може що-небудь станеться таке...

— Може й станеться. Ох! Якби сталося, Яриночко...

Спробувала Ярина ходити. Встала вперше — кров у голову вдарила, підлога з-по-під ніг убік посунула. За стіл руками вхопилася — стіл з-під рук. Жовто в очах. Полежала ще.

Ярина ходить.

Ех!

Як хороше, коли після лежанини нудної й довгої встаєш і відчуваєш, що в тілі міць. Хочеться трішки розстебнути блузку й іти проти вітру. Лише якийсь день непевність у силі, а потім — як давно.

Тоді було вохко й ще не видно було весни, а тепер дзвеніло в повітрі, наче срібними паличками б'ють об золоті персні. Пахло лататтям у м'ягкому повітрі й на роздягнені дерева хтось накинув білі тканини весільні.

На березі гукала голосно. Вода згуки ховає і нікого немає.

І коли надихалася пахощів води, землі, бруньок, щезло бажання гукати, а захотілося тихо йти за водою і дати волю думкам. Вони тоді пливають як плями на воді від нафти.

Не мріяти, а просто дати волю думкам. Іти за водою або сісти під деревом і думати.

— Дні й дні. Полька, Василь, Давид, Оксентій. (Цікаво де Оксентій?) Полька не такий як Василь. Василь не такий як Давид. Це в дечому. А в де-чому вони зовсім однакові. Полька власне відпадає, бо то було задоволення потреби, несподіване, швидке. Він був першим. Повинно б було залишитися в згадці більш ніж що, а тут якраз навпаки.

Так собі. Було, пройшло й все. Головне — у всіх одне бажання: — зробити коханкою, жінкою, своєю...

До Осени ще Літо. А в осени — школа. Треба жити так, щоб заробляти на їжу самій. Це найголовніше.

Ліс. Сутінню збентежена додому втекла.

„Я мабуть скоро приїду. Хотілось все-таки приїхати. Проте ску чаю не дуже.

Ганяєш собі білу наволоч як зайців і відчуваєш, що твориш добро для революції. Я так багато передумав за цей час, що не сказати. Та де там передумав, коли просто дивився на те, що робилося навколо й робив висновки...

Гадаю, що ти вже тепер інших поглядів і не така „щира“ як тоді. А Ліза так мабуть справжня комсомолка. Вона запекла, хороша з неї буде робітниця. Адреси не пишу, бо на місці не сидимо й взагалі листів тепер не одержують. Ніколи з ними, сама знаєш, який час. Мабуть, приїхавши, доведеться спорити з тобою. Павло“.

Добро для Революції! Як це? Хіба вона не робила добро для неї.

Стій. Вона ж любить її, революцію? — Любить. — Вона брала участь в ній? — Так.

— Вона контр-революціонерка? — Ні, революціонерка.

— Про яку ж революцію говорить Павло? — Про іншу.

Добро для зовсім іншої революції. Значить, живе Павло іншим життям і в нього єсть твердий ґрунт під ногами, шляхи в майбутнє.

Якось відразу побачила себе з боку такого нікчемною в порівнанні з Павлом, що стало соромно за все те, що було. Горіла, горіла й раптом у одну хвилину побачила, що витрачала енергію марно.

— Але ж може так і треба було? Може не інакше? Адже ж я любила це? А перед очима стояв образ Павла. Чорноволосий, широкоплечий, мабуть дужий тепер. Очі вугликами, коли похмурий, вишнями — коли сміється.

— Пішла тоді за Никипором Дем'яновичем, а Павло пішов на станцію з Володею. А Никипор Дем'янович із паличкою, стара людина, з мозком запліснявілим. Коли говорить, „то так вже тобі скаже, так скаже“...

„... Чорт знає що, тільки не соціалізм. Нахабство, вандалізм, знищення всіх здобутків культури, поруга над статечністю. З Росії, такої великої держави, зроблено дім розпусти. Я не можу без гіркої усмішки згадувати твої слова про свободу. Свобода! Яка в чорта свобода, коли я в концлагері на два роки й позбавлений якихсь ваших ідіотських „прав“ на три. Яка свобода, коли кучка ненормальних, ідіотів, що мають нахабство виступати од імени усього „пролетаріату“, зажмала рота стомільйонному народу? Ех дурні, дурні! В Росії, де кожен такий власник, вони хотять завести комунізм...“

Курить немає. Як би хороше було, коли б ми жили тихо, сім'єю, як до цієї на віки проклятої смуги. Щоб ти була моя, вся моя твій, не дивлячись на все, Василь Мінцінський “.

Ліза ховала щось.

У Лізи був Федір, вона бувала з ним, але це було не те.

Федір з'являвся іноді над вечір, смішив веселою балаканиною, а коли темніло, виходив з Лізою і десь вони гуляли довго вдвох, так що Ліза приходила додому за північ, весела, немов наелектризована. Про це знала і Ярина і всі, але це було інше.

Ховала щось Ліза.

Все хотіла Ярина довідатися що, але не вдавалось. Кинула врешті.

Єсть якийсь секрет у дівчини та й вже. Молода, крила розправила, життя вбирає.

А Ліза тільки всміхається.

— І зовсім ні з чим я не ховаюся. Секрет? Це так здається. Да, Катря казала — зайде...

Таки ховає щось. Ховає й Марина. У Марини був Ілько, високий. білявий. Ходив у чорному, посміхався чаруючи. Але це також друге.

Чому іноді в Лізиних очах то неспокій ховається звірятком, то відважність блисне блискучим вогнем?

І несподівано для всіх щезла Ліза на два дні. Потім прийшла серйозна і Ярині ніяково було спитати, де була. Такою вже міццю віяло від Лізи, такою дорослою здалася вона.

А Ліза нервується:

— Хтось забрав мою алгебру. Чорт знає що! Поклади, одвернися і вже немає.

Ярина нарешті з притиском:

— Мабуть комусь дала або забула де.

— Та дала ж, дала, але кому дала? Кому, от питання. Так багато роботи.

— Роботи? Якої роботи?

— Взагалі, роботи.

Так і не сказала нічого Ліза на цей раз.

Але Катерина прийшла, жаху принесла. Відізвала Ярину.

— Марина — дура. Коли вже робити такі речі, то принаймні треба хоч язика держати.

Ярина здивовано глянула на Катрю.

Було дуже просто: Марина, Ілько, Ліза й Федько вступили до повстанської групи.

Думають зробити повстання.

Ярині дух забило. В один момент зрозуміла вагу дикого вчинку Лізи.

Був рік, коли Врангель синім гадом виліз із Криму, а з Польщі ближче до Києва сунули білополяки. І був рік, коли Чека, міцна як кремій і непохитна як гранітна скеля, мобілізувала всю партію.

Як хмари в негоду думки.

— Чи змогла б вона, Ярина, не літи в партизани проти білих тоді, коли вже рішила йти, якби хто сказав, що йти не треба? — Ні; не змогла б. Пішла б. Все одно пішла б. Тепер Ліза переживає те ж,

що переживала вона сама 2 роки тому. Але ж тоді білі були. Тоді — це інша річ.

Впіймала Лізу.

— Слухай, Лізо, — сказала твердо й сухо, — кинь, нічого не вийде, бо це вже непотрібне. Тепер це дика річ. Ідіотство тепер.

— Що кинути?.. — вдавала, наче не розуміючи, Ліза.

— Повстання. Це вже непотрібне.

Зареготалась Ліза, втекла. Чорно Ярині. Відразу закрутилося все, немов у скаженому вирі.

Життя червоними кінцями вперед. Трощить на шляху все, що під копита, готить залізним возом.

— Ну що ж це буде, що буде?..

Катря сказала:

— Я скоро буду мати дитину.

— Ти дитину?

— Я дитину. Справді. Ох Яриночко!..

Кинулась на шию, поцілувала. Чи сміх крізь одчай, чи сміх самий. Очі блищать. Може й сміх, але дужки під очима й руки схудлі.

— Від кого? — спитала враз Ярина.

— Як від кого?

— Не від Захарка ж?

— Ні. Не від Захарка. Ти хочеш знати, від кого?

— Хочу.

Подумала хвилину Катря.

— А коли я скажу, що він був розумний, дужий і цілком здоровий, досить цього?

— Мабуть досить.

Сіла Катря.

Я мала право на це? Як ти гадаєш?

— Я думаю, що мала.

Ну от...

X

Гудів базар вранці. Вдень посьолок гудів.

Розповідали пошепки про степ. У ньому нараз з'явилося кілька банд. Око, Брова, Руденко, Хмара.

Степ колись сказав, що „для баб'я тут діла немає“: Хай собі шумує.

Все одно, чи то вітер бентежно золото-хвилястими ряднами бавиться, чи лежить у ньому сховавшись село, тихе, замкнуте, але готове стрибнути мов поранений звір. Хай. В ньому кров. Його розбуркали й тому шумить він, грає, як молоде вино, в шумі міць гартує. Але ж як це „Хай?“ Ні, не так.

Хтось казав, що від Трифона пішли всі ті, хто йшов до партизанів лише для того, щоб здихатися білих і що в нього залишилася купка справжніх бандитів. Вночі вони пограбували повітовий фінвідділ і їх

спіймано й постріляно. Одні казали, що постріляно їх в Чека під великдень, другі впевняли, що Трифонові вдалося урятуватися. Катря ж від Степана знала ось що:

Трифона розстріляно разом із іншими за звіряче знущання над агентами Губчека, товаришами Ніколею та Павлом. Ніколею спіймав сам Трифон і ножем виколов очі. Потім у степ пустив. Але через день задушив. Тепер замість Трифона — Брова.

Колись бачила його Ярина біля Трифона. Кандидат у „батьки“.

Це десь в степу було, а в місті гомоніли посьолчани поза вулицями й один другому на різні лади переказували про існування повстанської групи на посьолку.

— Посьолок — великий, але повстанська група в ньому тоді як за Дніпром на горі, як на долоні, біліє страшна Чека — щось надзвичайне! Головне, що чималу роль в групі грають двоє ще дуже молодих дівчаток і одна з їх, здається, сестра отієї повійкуватої вчительки Ярини, що один час закрутила голову офіцерові, збавила життя своїй дитині, водилася й жила з якимсь гайдамаком, була з махновцями й зараз тільки те й робить, що лікується від сифілісу... В неї й мати така. Знаєте?..

Врангель сунув. Ближче й ближче до міста. З ним Махно.

Ярина бліда, виснажена, добилася до предгубчека, але він був похмурий і сказав мало.

— Тепер справа значно гірше...

... Гуркотіли важко й розхлябано грузовики, вивозили з міста на вокзал папери, майно. Евакуація. Це було гірш за все, бо коли евакуація, люди поспішають і Чеці немає коли зупинитися на дрібницях...

Ярина, мати, Катря й Маринин батько бігли в Чека, коли там не було вже преда. Холодно в грудях і боязко, бо могли дівчат вже не застати. Хтось сказав, що могли їх вивезти до Москви й це була остання надія.

Жінка доглядач у Чека була така добра й дозволила глянути на дівчат.

Чомусь були вкупі й дівчата й Ілько й Федір.

Саме мили підлогу. Ярина помітила, що Маринин батько весь час витирив сльози, а всі були бліді.

— Як це гупо, що вони миють підлогу... — сказала Катря.

Зірвалася Ліза до Ярини, всім тілом пригорнулася до сестри. Волосся пишне, кучеряве. Заплакала, але враз стрималася. Щоб сказати щось, сказала:

— А Марина ж вагітна, от що жах... Ти зараз розумієш це, Ярина... От-де...

Марина сухо поцілувалася з батьком, а всім холодно, якимось по чоловічому стиснула руку. Потім, ні до кого не балакаючи й не слідкуючи ні за ким, захоплена однією важкою думкою, ходила висока, струнка, з жовтим обличчям і горда. А батько стояв і витирив кінцем піджака окуляри і боявся сказати слово або підступити ближче до дочки.

Ілько криво всміхнувся й зачав розглядати пальці на босих ногах. Яринина мати заплакала й похитувала головою наче без слів докоряла Лізі.

— Не плачте ви... — кинула їй Ярина, а сама чула, як немов важка залізна гулька підкотилася до горла й душила так що не сила було сказати ще хоч би одно слово. Напружила всю силу, щоб не заплакати, але почувала, що вимови вона будь-яке одне слово — сльози бризнуть і вона заридає. Мовчала й поглажувала волосся Лізі.

Таким тоном, щоб порушити гнітючий настрій у всіх, Катерина спитала:

— Як становище?..

Марина нервово, не дивлячись на те, що силкувалася бути спокійною аж холодною, махнула рукою і після цього мати заголосила, а батько кинувся до неї й почав цілувати руки, очі, лице.

Камера велика, наче дуже здорова для чотирьох, тому голосіння було дике й страшне. Ліза заспокоювала. Взяла ганчірку й вмочивши в цеберку почала говорити весело й бадьоро.

— Не плач, мамо, нас пустять, — але зразу ж тон її наче увірвався й вона безпомічно глянула на Федька, що дивився у вікно.

При словах Лізи, Марина глянула на Катрю й свідомо показала пальцем вниз, але Ярина помітила це і в грудях болісно защеміло.

Нараз заговорили всі, навіть Федір сказав:

— Ясно, що мусять випустити, — а в очах туга.

Коли прощалися, Ліза прошепотіла Ярині:

— Це ми тільки так, а надії дуже мало. Власне немає. Слухай, як ти відносно того, щоб Марині привели акушерку га?.. От ерунду я порю... Вона довго цілувала Ярину.

Як закрили двері, Федір гукнув так, наче забув щось сказати.

— Катря!!

— Що?! (павза).

— Як побачите наших, передайте хай в садку під яблунею поставлять дубового хреста...

— Ладно...

В цей час дико, немов чужим різким голосом Ліза крикнула з підйомом:

— К чорту хрести!!!

— Лізка! — крикнув крізь зуби Федір — що ти, божевільна?..

Жінка шкляними, переляканими очима дивилася на Катрю й немов божевільна говорила:

— Ви знаєте їх... я бачила, що ви часто були з ними. Їх розстріляно. Як же це... Як же вона допустила, і кинуто в Дніпро.

Шарпонуло в грудях. Стояла й розуміла лише одне. Жінка побігла.

Повернулася Катря й собі пішла, майже побігла. Зустрічаючи знайомих кидала:

— Їх розстріляно... В Дніпрі, кинули в Дніпро...

Ярина ходила бліда. По очах пізнала, з чим Катря прийшла.

Мати зомліла. Коли Катря привела лікаря, той сказав, що може бути погано через серце. Але мати встала.

Ярині здалося тоді, що вона симулювала припадок...

На Дніпрі над вечір, Ярина бачила Лізу, Марину й всіх.

Вода холодними язиками лизала берег і кілька трупів плавало в воді.

У Лізи не було черевика на одній нозі, а волосся підбивалося водою й то ховало то показувало мертве обличчя. Куди стріляно — не видно.

У Марини мокра дірочка на лобі й на потилиці вивалився закрявлений мозок.

Матері мов двоє вовчиць сумували над забитими дітьми.

На Лізі — сорочка Яринина, соловиним вічком вишивана.

Міліція прогнала...

XI

З потяга біля семафора Павло скочив. Ще за добу знав, що скочить прямісінько на тому місці, всипаному піском, де доріжка з насипу, а трохи далі стовбець з рельси. Там стрибав колись.

Вночі може б і не стрибав, бо можна не розрахувати а ні ходу потяга, а ні віддалення до стовбця й наскочити на нього, а вдень можна.

Звідси навпростець, і дома. Це далеко ближче, ніж від станції. Навіть з вагона видно дощатий дах мазаної хати.

По один бік рельс, — хати чорні від сажі й часу, а по другий ще чорніші й мов поставлені не зовсім рівним рядком коробочки з під сірників.

Колись, як ішов із дому, на самій високій трубі заводу, захльобуючись гукав до хаток червоний, як величезний метелик, прапор, а тепер його не було.

Майдан біля заводу зробився наче більший ніж був, ворота поруч з контрольною наче вгрузли в землю.

Біля хати пройшов двічі. Точнісінько така хата, як і була. Ставні закриті. Відчинив, приглянувся. Порожньо. Постукав легенько пальцями об скло. — Очевидно дома нікого немає, — подумав.

Поклав скриньку біля дверей, а сам по подвір'ї пішов.

„Полкана“ в будці немає. Був старий і певно здох. Заглянув у будку — і соломи немає — значить таки здох.

А пес був хороший. Сивий і кудлатий, з бундюгами на хвості.

Очей за кудлами не видно...

Мати прийшла зблідла й схудла. Як побачила Павла — туга з радістю, як ніч з ранком боряться. Заплакала, в лоба тихо поцілувала.

Щось хотіла сказати, та тільки рукою махнула.

Вийшла, ставні відчинила. Павло придивився до її обличчя й на ньому побачив ще більше ніж тоді одвислі губи, як у людей, що дійшли до упадку сил, і темні плями під очима.

Обережно спитав:

— Де Ярина?

Змовчала хвилинку.

— Немає...

— Де?

— В місто пішла...

— А Ліза?..

— Немає...

— Де?

— Зовсім немає...

Зціпив зуби Павло.

Від того, що кігтями шкрябонуло в грудях і надушив хтось великим пальцем над лобом — стукнув ногою по підлозі, процідив:

— Де ж?..

— Розстріляли... бідненьку.

Губи матери скривилися, хоть силкувалася говорити спокійно, а Павло момент прислухався до клетоту в тілі й знав, що зараз буде та хвилина, коли розум звірком сховається десь і гулятиме одна розбуркана сила м'яз.

Не дихаючи допитав:

— Денікинці розстріляли?

— Ні.

— Махновці, Петлюра? Хто?!!

— Красні...

Підняв стільця, замахнувся, одним махом розтрощив на цурки.

Мати заголосила, а Павло, дико розмахуючи руками, кидався по хаті й трощив усе. З якоюсь насолодою, смакуючи, здіймав один по одному з кутка образи й бив ними об стінки. Заспокоївся аж тоді, коли не було сил. На ліжко ліг. Плечі трусилися.

Коли Ярина увійшла, мутним, згаслим поглядом дивився на неї і не привітався.

Коли вона з сльозами кинулася до нього, крикнув:

— Сволоч ти! Якже ти допустила, що її за Петлюру розстріляли?

Це ти винна. Ти!

— Я не винна... у неї пізніше це почалося — сказала тихо бліда Ярина.

Ніч за день сховалася.

Павло сидів поклавши голову на руки й слухав. Ярина розповідала.

Приглядалася до нового в Павлові і говорила тихо.

Павло таки ширший в плечах став. Діжкуватий такий як і був, а на лиці одна зморшка над носом. У військовому.

Пішов малим, а повернувся дорослим. Трохи нижня щелепа вперед як у батька. По кімнаті пішов.

— Довго з партизанами була?.. — запитав.

— Біля п'яти місяців...

Помирилися.

XII

Осінь золоте волосся кучеряве розпустила, зморено руки розкидала, спочиває мрійно в півсні. Коли вільний день, Ярина збирає своїх учнів і юрбою вони йдуть, на річку, кучугури, в ліс.

За цементовою стіною заводу кучугури обросли верболозом, а за ними — могили, схожі на підстрижені, закопані з бородою по вуха голови велетнів - людей.

Ще далі степ, голений, сіріє кураєм. За гонами ліс годованою отарою овець насунув до води й мовчки, жадібно п'є...

Дітлахи регочуться тому, що повітря прозоре як після дощу і того, що його багато. Так багато!

А хліба в людей вже не було. І не помічали ні Ярина, ні дітлахи, що був вітер все з сходу та й з сходу, а сонце ще з літа блищало жовтавою малою плямою і було мале, старе й зле.

Ще з весни потягнулися валками вози в Таврію та Полтавщину...

... Хай гниють, хай мруть тисячі від пранців, хвороби злої, і мільйон ковтне війна!

Хай вигорить клин від пожежі й нехай від сапу в другім клину попадають кращі коні! — Але хай не буде голоду!!.

Бо коли пазуристий голод дивиться мертвими очима на всіх, коли пожалливі зуби його клацають над тінями з людей, — тоді чорною каменюкою душить одчай кожного, пече в шлункові, й жовтіючи пухне тіло, а шашлі вперто й настирливо точать мозок.

Коли голод неповоротним гадом повзає між людьми, тоді немає для Ярина білих, більшовиків, петлюр. Єсть тільки ті, що хочуть їсти й не мають що з'їсти.

Ярина — сама. Павло на Київщині. Мати — щезла десь.

Хату люди не з'їдять, брати в ній нема чого.

Що Катря має виїздити з Яриною — Захарко не знав.

Катря збрехала. Сказала, що Ярина хвора, а тому вона буде біля неї днів зо три-чотирі. Грошей як попросила — дав. Тільки подивився недовірливо, скривився.

— Охота тобі водитися з такою — сказав все-ж м'ярко.

— Ти не знаєш її.

Захарко одійшов і, не дивлячись на неї, немов між іншим, додав:

— А ти бачиш у ній тільки те, що вона силкується показати.

— Але допомогти їй треба.

Катря пішла. Ярина продала все, що можна було продати. По торбинці на плечі взяли, а в плечах найпотрібніше.

... Там степ чорний, сухий, скандюбився від морозу, а тут між лісами лежав він пухкий, білий. Вкутався й спить.

Там не було лісу. Хіба над річкою невеликий, а тут багато лісу.

З Вінниці вийшли.

Доки поруч рельсів ішли — нічого, а тільки-но в поле на шлях звернули, як вітер в обличчя вдарив, зустрів непривітно.

Сніг м'який і по коліна. Шляху не видно.

Липи старі (кажуть, до Чорного моря простяглися) чотирма рядами посадовлені.

Через те й помітно, що шлях під снігом тут.

Від ранку до вечора лише сім верстов і пройшли, у село потім звернули.

Вбоге село обшарпане.

— Вчителя в селі кат-ма. Був один вельми вчений, але до школи ходив тільки тоді коли тепло, Дем'ян, а хоть Дем'ян Михайлович — все рівно. Монахом був, той що дочку Повара Михася у велике місто вивіз, обдер на барахло, там і кинув геть... Можна говорити з ним, але краще зайти до батюшки. Його й люди поважають і голова в нього на плечах не вчителя Дениса... Тільки в нас важкувато буде і навряд чи захочуть дядьки. Вчительок не любляють, була одна вже...

Дем'ян Михайлович жив сам — один на велику квартиру.

Кобза на стінці, книжок на столі купа, а сам він товстий у тісній сорочці сидів за столом і читав „Кобзаря“. Він говорив як банкир.

Жінок тут таки справді не люблять, але коли до їх підійти й узяти вірний курс, справу можна влаштувати. Головне — треба слухатися його, Дем'яна, і насамперед т еба пустити пилюку дядькам у вічі якою небудь аховою промовою або лекцією в „Просвіті“ з історії українського народу. І ще Дем'ян, як людина, що бажає добра, попереджає: — ні слова про церкву, більшовиків, комсомол — люди тут націоналісти, свідомі націоналісти...

Сидів, закинувши ногу на ногу, й уважно розглядав Катерину.

Катерина чорнява, Ярина білявенька.

У Катерини очі мрійні з задумою, а в Ярини сірі, гострі, зор сміливий і... не цікава взагалі Ярина. Катря м'ягча.

— Ви значить вільні будете... — сказав він до неї.

— Може працюватиму... допомогатиму всім...

Тої ночі лишилися ночувати в Никипора, що жив на роздоріжжі. Никипорова дев'ята хата від Дем'яна.

Сивина на волоссі, а молодий розум. Книжок багато, колектив організовує.

В школі Ярина бувала аж до вечора. Дві групи, а сама. Але діти такі хороші, що хотілося робити.

У вечорі, коли ішла додому, боліли ноги, як після довгої ходанини, й щипало в горлі.

Несподівано Дем'ян на три дні позичив коня й санки й поїхав по селу збирати хліба для вчительок. А ввечері одного дня приніс списки всіх тих, що давали хліба.

Дядьки давали неохоче, бо за хунта тепер можна виміняти хустку, але по малу-малу за допомогою Дем'яна й вчительки мають 21 пуд жита. Це головне. Є ще й сушня, горіхи, смішно, але єсть і сачавиця.

Якщо вчительки не схотять їсти сачовиці, то можуть її продати й купити собі олії, або ще краще сала.

З дядьками довелось панькатися, ледве не клянчити, але Дем'ян Михайлович гадає, що „товаришка“, вибачте за жарт, здасться... Ярина, звичайно за допомогою, пробачте, просто Катрі — зможе доказати селу, що праця, витрачена людьми на хліб і Дем'яном Михайловичем на збір його, не пропаде марно й що вчительство дурно хліба не їсть. Воно стократ віддячить свому занедбаному народові.

Хліба можна брати, скільки треба, хоч власне Ананій Скорбун і проти того, щоб хліб був у вчительок, краще видавцем.

Секретар Васюта прочитав сам, а потім поніс Ярині наказа, щоб у попа одібрати город той, що межує з шкільним, і вигнати геть попа з хати, а туди перевести другу зміну школи.

Про це можна було б і не говорити на сході, бо раз наказ, то треба його виконати хоч що.

Але Никипор узяв та й прочитав папір. Хіба знаття, що вийде такий галас. Піп пронюхав і прибіг. Стояв і гупо посміхався в куточку. Загудів сход, а землі батющиної не дав. Ярина з ненавистю дивилась на Дем'яна, що говорив до людей:

— Я, товариші, самі знаєте,— людина релігійна. Я сам організував у вас нашу українську церкву. Але церква — церквою, а школа школою. Потрібне й те й друге. Наше вчительство...

Дем'ян хотів щось сказати, але один голос, а за ним ще з десяток перебили:

— Яке вчительство, як вчительки... з баби що за вчитель... беженці...

Ярині неначе хтось по щоці вдарив, але вона нічого не сказала.

Никипор посміхнувся їй, дивлячись на Ярину, махнув рукою в бік Дем'яна та Ананія: — хай сьогодні він гуляє. На сході залежить все від того, скільки прийде незаможників.

Ананій впився зеленкувато-пронирливими очима в Ярину й потім щось прошепотів до тих, хто стояв біля нього.

Землі батющиної так таки й не віддали.

А з землі почалося все.

Дем'ян Михайлович якось прийшов чистенько зодягнений і солодкий більш ніж коли.

— Вчительки такі привабливі й ніжні, такі розумні й енергійні всенькому селу. Крім того, тов. Ярина позавчора так чудово прочитала оповіданнячко діткам, що вони... що тепер про це знають всі батьки... Єдине це треба менше про походження людини від малпи... бо діти цього не розуміють, а старі гудуть. Це звичайно страшенно цікава тема але... краще що-небудь про Богдана Хмельницького, Мазепу, про книгу биття українського народу, про Шевченка... Ми можемо навіть робити так: ви говорите, а я граю на кобзі. Потім дуже бажано, щоб вчительство разів зо два пішло до церкви; це, розуміється, для того щоб зробити ефекта й остаточно...

Слухала Ярина, а в грудях лоскотав сміх. Хотілося з реготом вигнати геть цю черевату людину з салом на потилиці. Але Дем'ян держав в руках все село. Коли Дем'ян виходив, немов між іншим сказав.

— Прийшла там бумажка з повіту, щоб землю таки забрала школа.

Ананій поза вуглами шепотів, що вчителька Ярина їздила до міста і там підмовила „старших“ так, щоб землю відібрати під школу.

... Катерина занедужала на тифі.

— Ви, Ярино, не слухайте й робіть своє. Говорить не село, а Ананій куркуль. Коли що, незаможники піддержку дадуть, от тільки школу б нам,— сказав якимось Никипор.

— Для незаможників?— спитала Ярина.

— Ясно.

— Збирайте охочих.

Никипор зібрав. Вечорами Ярина вчила, а Никипор всю власну книгозбірню подарував.

А село почало.

— Чорт її знає, що вона робить там з чоловіками. Чоловіків багато, а вона — одна.

Це переказав Дем'ян.

Ішов поруч високий, товстий. Кобзу ніс.

Сьогодні Дем'ян хоче програти Ярині дещо. Голос у нього не абиякий, але слух без сумніву єсть. До речі Дем'ян провідає Катрю. Це можна, гадає він. І всеж Ярина даремно зв'язалася з незаможниками. Навіщо вчителеві втручатися в політику й говорити про бога. Вчитель мусить бути тільки вчителем.

— Ого!— здивувалася Ярина.

— Що?

— Вы помиляєтесь.

— Може. Я сам був вісім років вчителем, гарним вчителем і тільки вчителем.

Дем'ян грав погано.

Ярина хотіла защипнути за ним двері, коли йшов додому, але Дем'ян взяв за руку, подержав трохи. М'ягко випрочалася. Зідхнув роблено й коли почув, що помітила, також роблено засміявся...

— Ех Ярино, Ярино!..

Вдав, що хотів сказати щось більше, але засоромився.

Пішов у ніч.

Ярина обережно відкрила двері до кімнати, де лежала Катерина. Не спала. Зблідла, але очі цвіли. Взяла за руку, торкнулася долонею лоба.

— Не болить?

Катрі голова не болить, вона скоро встане.

— Чула, як грав?

Катря чула. Катря ще чула щось. Це тоді, коли Ярина була в школі.

Никипорова жінка говорила якійсь бабі, а сама чула від жінки Ананієвої, начеб-то Никипор сплутався з Яриною, що Ярина хоче підчити його, а потім втекти з ним геть із села.

XIII

Зимою й ніч біла.

Коли йти колією, сніг рипить.

В школі тепло й пахне сирою смолою.

Палять смолою з панського лісу. Байдецький лихо виводив верха.

Він — кращий тенор у селі. Катря аж цвіте. Вона керує хором.

Тодоська сьогодні весела, очі як тернові ягоди вмиті росною, щічки — яблучками.

Це мабуть тому, що Йван Гайдецький сьогодні ще краще виводить верха, а може тому, що у Ананія було душно в хаті й сам Ананій злий і спітнілий був, не пускав до школи, а на дворі зимно-зимно і в школі вогник вабить, а вона таки втекла.

Вкуталася в козушинку й вибігла. Що козушинка дірява — нічого.

Сніг реп'яшками по личку вдарив. І хороше так. Ну й Іван ще ж... Ярина придивлялась до Тодоськи. Наче обличчя знайоме. Підсіла.

Зашарилася ще більше Тодоська.

Але ж у Ярини голос такий ніжний, якого й чула давно. Хіба Йванів іноді.

Замислено говорила немов сама собі.

Ананій бив раніш. Тепер, як дівкою стала, не б'є. Більше ласкою хоче доняти. А злий він, злючий, і жінка Наталка в нього люта. Іноді ніяк із хати не пустять. Сиди з веретеном до ночі пізньої, а потім цілий день обличчя жовте. Кажуть дівчата, що кров веретено вимотує. Так воно й єсть. Багатій Ананій, за всіх багатій, а самих двоє та ще хлопця; і воно в Ананія вдалося, мале й зле.

— Судять вас. Іноді збираються, прийде ще хто та як почнуть-почнуть... Замовкла, наче згадала щось.

— Що ж говорять — тихо спитала Ярина.

— Погане все.

— Так і не скажеш, що говорять?

Тодосці шоки наче від подиху чийого порожевіли.

Несподівано вона спитала:

— Чим Катря ваша була хвора?

— Тифом — відповідала Ярина.

— Тифом? — перепитала.

— Тифом.

— А вони от говорили, що не тифом а другим.

— Чим?

— Тим... що як дитину вбити в собі. А хай вам...

— Збираються й балакають, щоб без шлюбу! Жити без шлюбу. Га?! Мало того, що в церкві не вінчаються, а ще й щоб не записуватись. Дитину, кажуть, можна мати від кого хоч. Не варити щоб, не пекти. Кожна баба госуларством, за царя, правити буде. А їсти ж що?..

Катрі саме не було.

Спіймав Дем'ян Ярину веселий.

— Ви знаєте, так я скучив за вами, що...

— Невже?

— Справді.

Все силкувався спіймати за руку й багато говорив.

Чекала, щоб пішов. Такий гидкий був. Очі хижо Дем'янові блищать.

Знала, що це.

— Ідіть.

— А як не піду.

— Що це?

Раптом не вдержався Дем'ян, у лампу дмухнув. Темрява перед очима чорним полотнищем.

Руки скрутнув.

— Кричатиму Никипорові, — пошепки й зовсім спокійно сказала, хоч у грудях жах метеликом бився.

Загарбав у ведмежі обійми залізни. І коли не було сили вирватися, голосно гукнула:

— Товариш Никипор! Можна вас на хвилинку?!

Пустив одразу Дем'ян.

Никипор одкрив двері. На шпиньках підійшла Ярина до нього.

— Немає у вас сірничка? Дем'ян Михайлович так необережно припалює цигарки, що гасить лампу.

Виходячи Дем'ян бубонів:

— Із усіх пудів жита, що назбирав для вас я, моїх власних десять пудів! А кожен дав по п'ять-шість хунтів, ви ж така злюка. Га!? За десять пудів у вас, там, можна хату двохповерхову купити, целову.

Хотілося плюнути в обвисле обличчя, але тільки сказала:

— Ну й хам же ви, Дем'ян Михайлович.

На весну Тодоська з лица пожовтіла.

Щось сталося з Тодоською. Хотіла довідатися Ярина, але нічого не сказала, та тільки головою притулилася до плеча Ярини.

Думала, через те, що наймичкою у Ананія, а повітря на дворі голу туманить, або що з Іваном нарobili що, але ні, бо призналася Ярині, що не раз спала з Іваном.

Значить, не те. Нічого не сказала Тодоська, тільки очі вниз.

Іван також змінився, злий став.

Пізно до Ярини прийшов. Наче книжку взяти, але щось м'явся.

— Щось хоче сказати Іван?— Допомогла йому Ярина.

— Хочу.

З блискучими очима Іван говорив, швидко рухаючи тонкими губами.

Ананій злодійчук і гад.

Коли б знаття, що ніхто повік не визнає — Іван тільки вдарив би один раз шворінем по черепові й забив би його як собаку, відразу. Але визнають, бо вночі Іван балакає сам із собою й тоді: через матір люди визнають усе. Ананій чіплявся до Тодоськи. Вона не хотіла, відганяла його, аж він обплутав таки й раз, коли Наталки не було вдома, зборов дівку. А тепер буде дитина. Так і Іван не хоче, щоб дитина була від Ананія і Тодоська не хоче. Що ж робити?

Заплакала Тодоська, коли разом з Іваном прийшла до неї: але обіцяла, що ні до баби ходити, ні з бантини стрибати, ні туго паском підперізуватися не буде.

Ярина Катрі сказала:

— Ти знаєш, який тут один із засобів абoрту?— Стрибати з бантини.

Ярину викликано до повіту.

Завідуючий відділом народівити привітно стиснув руку й говорив цілком по товариському.

Чи не згодилась би товаришка Шорник виїхати в село Козинці й взяти на себе завідування сирітським притулком на 100 душ. Діти від 7—15 років. Притулок у палаці графа Рокольського. Земля, господарство, все.

Про школу й діяльність у селі, де працювала товаришка Ярина Шорник, знає повіт і як робітника, повіт її має на увазі.

Ярина не знала, що казати.

— В-осени вона мала виїздити додому, бо сюди приїхала від голоду. А втім вона через 3 дні не пізніше прийде до завідуючого й скаже йому остаточно.

Завідуючий відділом розповів, що в Козинцях гарний, зразковий притулок, але там завідуючий, розвинена людина з вищою освітою, згвалтував п'яťох дівчат із своїх вихованців. Що йому вже під 60, а їм 12—14 років і що його віддано до суду.

Бліде обличчя й розгублений вираз в очах, загубленість Катерини відразу сказали Ярині, що сталося щось. Никипор також блідий, із скуйовдженим волоссям. Посміхнувся кривою посмішкою худого обличчя. Сірі, аж голубі очі, немов вицвілі, зупинилися на Ярині.

— Що сталося?

Никипор розповів:

Тодоська обікрала Ананія!.. В житі спіймано Тодоську з клунками, а в клунках Ананійове барахло. Рядна і всяка там одяга. Сталося так; це вже Тодоська розповіла в сільраді. А Никипор вірить Тодосці.

Ананій згвалтував Тодоську й через місяців 6 у Тодоськи мусила бути дитина від Ананія. Заспокоює Ананій, заспокоює, а потім і говорить: забирай ти, дівко, барахла 2 клунки, неси у Вакулькове жито й чекай мене.

Вона почекає, а потім під'їде Ананій і забере клунки з Тодоською у Вороновицю. Барахло продасть і гроші їй на дитину. Буде жити, де схоче.

Тодоська возьми та й винеси.. А Ананія немає та й немає час. два. Ну, а пастушки помітили, що в житі щось манячить. Глядь нишком, — Тодоська сама, озирається збентежена й клунки, — значить нечисте щось.

В село прибігли. Піймали Тодоську. А Ананій тут — я не я. Але це початок. Гірше всього те, що зараз ні голова, ніхто нічого зробити не можуть. Юрба.

Ананій пустив брехню, що дитина у Тодоськи від Івана Байдецького й що його, Ананія, вплутано Тодоською по злобі. Через те, каже, її треба бити як суку без жалю.

До волости 25 верстов, але Никипор запряг коня й Ярина щось скоро написала голові Волвиконкому. Поїхав Никипор обміжками, так щоб люди не бачили.

Гуде юрба, шумить, як панська дубина віковична. Шумить погрозливо з люттю, як у негоду.

Як у дубині самого не чути вітру, розбурканий він розсипався між листом, так окремого голосу не чути в юрбі, сплутався він у гул.

Сунули на Васюту, щоб ключа дав від сільради, а Васюта тільки зблід і з незрозумілою насмішкою помахував рукою. Знав, що у повіті таки доведеться відповідати за все. Смикнула його Ярина.

— Не забувайте, що вас - же й судитимуть — прошепотіла.

Хитнув головою Васюта, а юрба лізла й ревла з кійками, ціпами, жменями. Чийсь тонкий, злий голос прорізавав, як батогом ляпонував:

— На щітку!!!...

Всі відразу змовкли, а Ярина нічого не розуміла. Помітила лише, що булька Васюті на щелепах надулася, коли зубами скреготнув і враз заревли всі:

— На щітку!!

— На щітку - у!!

— Геть Васюту бабія!

Хтось із кострубатою бородою схопив Васюту за рукава й з силою потяг із східців. Скипів Васюта, матюкнувся, палицею по бороді оперіщив.

Після цього й почалося.

У когось знайшовся залізний ціпок і хтось одним разом скрутив замка, за яким була Тодоська.

Витягли Тодоську, розхристану, з великими очима, переляканими.

Ні на кого не дивилася, руками в двері вп'ялася, але з кострубатою бородою схопив за спідницю, ще кілька рук протяглося.

З східців майнула, на землі розпласталася.

Вгледіла Ананія Ярина. Стояв осторонь сухий і блідий. Балакав із кимсь і патик в руках.

Чи бити прийшов?

Підбігла, поглядом сірим у його чорні очі врізалася:

— Ви ж чому нічого не скажете?

— Юрба — звір... — почервонівши, відповів Ананій.

— Я проти вас почну суд.

— Чого ви вчепилися? Чого вона вчепилася до мене? — безпомічно сказав він.

Піп проїхав на возі, в солому вгруз, як чорна квочка.

Хотіла кинутися до нього, сказати йому, просити, але піп дьорнув віжки.

А Тодоську били.

Лопотіли об тіло кійки глухо, наче об сніп, а вона лежала нерухомо і не чути було, чи стогнала вона чи ні.

Катря за руку, тремтячою рукою Ярину вхопила:

— Ходім...

— Чекай.

Ти хочеш що зробити?

— Ні... нічого... Мені хочеться, щоб не били її і все.

Васюта підійшов із розпанаханою сорочкою.

— Де Никипор? — спитав він.

— Поїхав. До волости поїхав..

— Не кажіть голосно, бо вас битимуть... знаєте, ви не здумайте говорити чого, бо вони зараз черті.. Краще йдіть. Вас ненавидять.

Тодоська лежала з синіми руками, з скривавленим обличчям. Підійшла Ярина. Кров чиста. Нагнулася.

Очі Тодоська не відкрила.

— Води...

В чужій хаті Ярина набрала кухоль води, а коли вийшла, побачила: частина юрби дико вигукувала й борсалася на тому місці, де стояв Ананій. Підійшла, глянула.

— Іван Байдецький!

Стояв, розставивши руки і трохи зігнувшись, так щоб кров не капала на одяг, з заюшеним лицем Ананій.

Катря розповіла.

Несподівано з'явився Іван і вдарив шворінем по голові Ананія. А юрба зв'язала.

Піднесла до Тодоськи води, але той, що тягнув першим Тодоську од дверей, долонею вдарив по дінцеві. Вихлюпнулася вся вода.

— Ти геть звідси, курва, а то знатимеш... — почувла вона.

Палицею помірився. Ярина з сльозами втекла.

Через півгодини Васюта розповідав:

Хтось притаскав щітку. Щітка у кожного єсть.

Вчительки не знають, що таке щітка. Там, де вони живуть, на степах клоччя на дерев'яних гребенях чешуть, а у нас на щітці. Це дошка кругла, як миска завбільшки й у ній стирчить штук п'ятдесят гострих залізних зубців, завдовжки з палець.

Так от з Тодоськи зірвали спідниці, зв'язали руки — ноги й посадовили на щітку.

На щітці й вбили.

Никипор приїхав увечері пізно, а міліція вранці.

Тодоську закопали. Ярина думала:

— Тодоська - жінка. Багато Тодосьок, і Ананіїв багато.

І щіток...

Несподівано Васюта приніс листа.

На конверті марки, штампи пошт.

— Катерино! — крикнула вона радісно, — ти глянь, вже листи з марками і все як слід!

Лист був від Павла.

Здоров Ярино!

От від Катерининої матери взнав твою адресу і пишу.

Я зараз на посьолку, секретарем партколективу заводу ім. Карла Маркса. Підчас голоду був на Полтавщині. Посьолок, треба тобі сказати, тепер зветься не „Сагайдачне“, як охрестили ви його тоді своїм райкомом УСР, а „Клоченківка“, пос. пам'яті Володі Клоченка, того самого Володі, що його, наші припускають, петлюрівці вкинули у Дніпро з мосту. У мене багато праці.

От що. Мета цього листа зв'язатися адресами між тобою і мною, тому не буду писати багато, бо може він до тебе й не дійде. Зразу ж пишу ось про що: — твій бувший чоловік Василь Мінцінський, „штабс“ Рекс і ціла там ще орава такої ж масти — розстріляні. У' Києві організували вони банду шпівнів і їх

застукали з матеріалом на польському кордоні наші пограничники. Ми, Ярино, якось і не говорили в революцію. Я й досі, як ти не говори як не виправдуйся, а рахую, що в смерті Лізиній — винні ваша Просвіта, Никипори, Дем'яновичи, а через те і ти. Невідомо мені, які твої погляди зараз. Приїзди, а хоть я приїду, ось буду незабаром мати відпуск, мабуть і мама скучила за тобою. До речі, — мама розвелася з тим бородою і живе зараз „індивідуальним“, як вона каже, браком із шевцем Пилиповичем. Більше я нічого про їх не знаю. В останній час Зіна була жінкою Василевою. Вона їм допомагала і тепер сидить у Допрі. Пиши.

Павло Шорник.

Адреса: Пос. ім. В. Ключенка секретареві заводу ім. Карла Маркса. Губерня, повіт — сама знаєш...

Листа Ярина дала прочитати Катерині.

По жнивях Ярина з Катериною виїздили у село Козинці, працювати в сирітський притулок. Про це знали незаможники та молодь. До шляху за ставок проводила юрба дітлахів.

Коли чутка про від'їзд вчительки пройшла по селу, пішли різні балачки.

Деся, хтось сказав:

— Слава богу.

Село лишалося позаду.

Низьке, кучеряве й зелене. А спереду шлях, по обидва боки обсажений липою. Наче шатро зелене вгорі.

Никипор говорив.

— В Козинцях завод можна сказати — великий, роблять і рафінад і пісок.

— Єсть завод значить.

— Єсть.

— Це хорошо, що там єсть завод...

Коли повертався додому Никипор, було так, наче їдучи з міста загубив щось дуже потрібне. Їхав, їхав, от дорогою і загубив. А воно ж потрібне, потрібне. А думки біля Ярини.

І чого б їхати Ярині хто знає куди?

Таки Ярина молодець. Яка справді Ярина? Хороша. Авжеж хороша.

Сидів на возі й держав батога так, наче вудив рибу. Коняка, мала й квола, як і всі коні на Поділлі, тягла важко.

Воронцовка на Катеринославщині
Лютий, 1925 р.

ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО

ДЕВ'ЯТА СИМФОНІЯ

Пам'яті Бетховена

Вогню, вогню! — Надлюдської любови!
 Хай кров кипить у грудях молодих!
 Беру тебе о, світе мій терновий,
 В обійми сонячні! — Як теплий птах
 І птах вогнений облітаю серцем
 По всіх світах, — над людом простягаю
 Безмежні крила! — Хай приходять всі
 Під їх покрови! — Як не знайдуть раю,
 То знайдуть пекло молодих обіймів,
 Вселюдських, сильних, що під ними злоба
 Згорить на попіл, і звіряче серце,
 Що зубом клацає, пиючи кров
 Свого брата, — упаде й не встане,
 Не встане, ні, й ніколи не воскресне,
 Як не воскресне той, хто упаде
 У кратер вогнений, бездонний кратер
 Вулкана грізного, — протипа серця!..
 Вогню, вогню! — Надлюдського буяння! —
 Любови нової, без слів, побитих
 Вустиами євнухів, вустиами серць
 В перчатки вкладених, — щоб не побачив хто,
 Який там льох вонючий і отруйний,
 Із гробами й діжками — наповні брудом,
 Що берегли нащадки рахитичні
 Дегенератів з голубою кров'ю, —
 Укритих гербами — „красою дому“,
 Та гнилю ран під золотим плащем!..
 Вогню, вогню! Надлюдської любови,
 Живої — сильним, мертвої зогнилим,
 Любови буйної, гарячої (вогню!), —
 Усіх річей любови чарівної,
 Щоб враз любити землю, звіра, люд
 І жити сонцем, тільки сонцем жити,
 Та власним потом здобувати щастя
 Своїм синам, онукам і нащадкам
 Далеким днів!.. Вогню, вогню, любови! —
 Хай кров кипить у грудях молодих!
 Беру тебе, о, світе мій терновий,
 В обійми сонячні! — В любов мою
 Як в німб кладу! — Засяй перуниним світом,
 І очі хворії нещасному сціли,
 І осліпи того, хто тьму сподобав,
 Сховався в льох!
 Любови і вогню!!!

А. ЧАЙКОВСЬКИЙ

ХТО ВИНЕН?

Оповідання з галицького життя

Я ввійшов до судової салі саме в тій хвилі, як предводитель суду заложив бірет на голову і проголосив засуд:

„В імені його величества цісаря! Суд окружний признає Степана Припоня винним злочину крадежи... і засуджає його на важку в'язницю через один рік і т. д.

По проголошенні засуду обжалований засуд прийняв, і предводитель сказав обжалованому таке:

— Ти непоправний злодій. Замість чесно працювати, бо ти здоровий хлоп, ти крадеш. Памятай, що як ще раз вкрадеш що найменшого, то підеш як податковий злодій перед присяглих суддів, а тоді дістанеш п'ять років важкої в'язниці.

Степан вислухав цієї науки, наче б його похвалили. Він всміхнувся рівнодушно, а відтак вклонився судові і сказав: „дзенкую“...

Я придивився до нього ближче.

Це був кремезний парубіка (яких двадцять п'ять років). Лице гладко обрите, з підкрученим вгору вусиком. Волосся чорне мов смола. Очі чорні та розумні. Дививсь ними на світ, наче б у нього на сумлінні не було ніякого гріха. Вдивляюся в те обличчя і не помічаю ніякого збочення, як це у злочинців помітити можна, ні одної черточки, котра б вказувала на це, що то небезпечний чоловік для людства. Навпаки, якби не арештантська на ньому сірчина, думав би, що це парубіка, якому радять люди женитися, а він вагається, котру брати...

За кілька днів опісля робили у мене в огороді арештанти з місцевої в'язниці. У цій партії був і Припонь Степан. Двоє арештантів напинали як-раз колючий дріт на паркан.

Що це pomoже, каже оден арештант... такий дріт злодія не спинить... Мене раз притиснув шандар до такого паркану з колючим дротом... Здавалось: ось, ось піймає за шиворот... Господи! як махну через дріт, мов птиця, далєбі. А шандар став як теля перед новими воротами. Я йому ще язик показав, тай дав ногам знати...

— А він не стріляв? питає другий арештант.

— Ба, коли невільно... він мене ще не спіймав, і я йому не втівав, то не вільно стріляти...

— А я тобі кажу, каже Припонь, що ти нісенітниці говориш... Певно, що на нашого брата, злодія, такий дріт, то нічого... Але я

хотів би бачити такого нешануючого своєї честі злодія, котрий ішов би до чужого садку яблука красти... Така крадіжка, то для дівчаків, а на них колючий дріт вистане, і через нього певно не полізуть...

— Хіба ж між злодіями є гонорні люди? питає арештант газда, що відбував кару за зломання руки.

— Певно є їх більше, як між вами, славетними газдами дуками. каже Припонь... Порядний злодій не скривдить та не ошукає свого товариша, додержить слова без присяги, в біді йому допоможе, не псує йому зарібку, не зрадить... і межі йому не переоре. У нас, злодіїв, є свій закон, і своя честь...

Дехто став сміятися.

— Якого чорта смієшся, хіба ж ти це розумієш? Зломив другому руку чорт зна за що і хоче рівнятися з порядними злодіями...

— А ти, Припонь, то вже злодій порядний з діда прадіда... каже дозорець.

— Це ні. Мій батько багач був... в соломі спав, та постолом куліш сьорбав...

Припонь сперся на заступі і каже до мене:

— Ви, пане, книжки пишете... я одну вашу книжку читав в казні (камера), коли б я вам розказав свою історію, було б з чого книжку написати...

— Ну розкажіть мені свою історію, я попробую написати книжку...

— Перш усього ви мені не „викайте“, бо це мені не належить... я арештант не навик до того.

— Хай буде й так, а де ж ти читати навчився?

— А де ж би? в академії, в криміналі в Станіславові сидів...

— Вже і в Станіславі сидів?

— Сидів двома наворотами...

— За крадіж теж?

— Ріжно бувало...

— Я рад послухати твоєї історії...

— Возьміть мене де-небудь на бік до іншої роботи, каже стиха, нащо ці дурники мають слухати... вони й так цього не розуміють...

— Так ходи і викорчуй мені он цю стару черешню, — кажу.

Припонь узяв заступа і сокиру, і ми пішли у другий кінець огорода.

Припонь вийняв з-за пазухи тютюн і папірці, скрутив в мить сигарку і закурив.

— Моя мама була з бойків,¹⁾ зачав своє оповідання, обкопуючи черешню...

В голодний рік зайшла ще малою дівчиною з батьком до одного багатого шляхоцького села близь Самбора. Батько незадовго вмер, а вона стала у найми у одного багатого шляхтича дука. Як вона виросла на дівчину, то казали люди, що дуже гарна вдалася. А у того шляхтича був синок одинак... ну догадайтеся, що було далі. Мама бувало розказуючи про це плаче та присягаєся, що панич її знасилував...

¹⁾ Бойки, це верховинці з Самбірської округи.

— Та по що це я говорю? По що нарушую кості моєї бідної мами . Ех не вірте мені, пане, я собі так жартував, щоб ви в книжку написали . .

Він пристанув і завзято копав землю.

— Проз мене, пишіть, або й ні. Але мені так накіпіло під серцем, що мушу перед кимсь виговоритися . . Ви не раз бороните в суді таких як я, а може ще й гірших . . Вам добре знати, що нашого брата злодія не раз доводить до того . . Не раз би подумати над тим, хто тому винен? Чи він самий, чи ті богомольці, що його до того привели? . . Ось я злодій, кримінальник, всі мене бояться, ніхто в хату не впустить, а в мене сумління таке чисте, як у малої дитини . . Бо я ніколи бідного не скривдив, навпаки, я не одному бідоласі поміг, так мені боже здоровля дай . .

Ви з мене може й посмієтеся, як з того цигана, що приловили його на крадіжці коняки, а він звинявся, що хотів через рів перескочити, а там паслася кобила, він на неї впав, а кобила налякалася і пігнала з ним до ліса . . Послухайте моєї історії, а тоді самі скажіть, чи не правду я кажу . .

Що моїй бідній мамі було по тім робити? Сирота від усіх по-лишена . .

Де їй було шукати права і правди? Вона пожалувалася перед господинею, а вона її ще й вилаяла . . „ти сяка, така, заволоко, ти мені хлопця звела, він не з таких, я його гарно і побожно виховала“ . . Пожалувалася й перед господарем, а він лиш засміявся і каже: „ти повинна собі за честь вважати, що багацький син та ще й шляхтич з тобою заходився . . з таким пудалом“ .

А коли вже приходилося мамі родити, то багаті прогнали її з хати, і дали їй відчпного десятку Пішла мама з плачем . . прийде́ться родити під плотом. На прощання ще її газдиня вилаяла: „ти, приблудо, хату - сь мені споганила, хлопця звела з богобійної дороги“ . .

Зібрала мама свою мізерію і пішла між бідноту. Змилувалася над нею якась стара повитуха, і там вона мене на світ привела. Бабуся радила мамі, щоб мене дала де-небудь на виховання, а сама пішла до жидів за мамку. Та мама і чути про це не хотіла, не хотіла зі мною розстатися і дати мене на чужі руки, де мені зробили б амінь. Біду-чала за мною, як могла, горювала, та заробляла, сорому наїлася, а не дала мене з рук, і я виховався між телятами та поросятами у смороді та гною. Відтак, як я підріс, то пас жидівські гуси, опісля корови, а мама прала, пряла, ходила в поле жати . . Усе село називало її бойчихою, а мене бойчуком.

Обоє ми були людськими попихачами. Мама була покірна, нікого не зачіпала, не сварилася, нікого не проклинала, молилась Богу і мене цього вчила. Я зносив терпеливо, кожному був радий послужити, кожному вступався з дороги . . Ми з мамою дуже любилися . . Таких приятелів других на світі не знайдеш . .

Бог вислухав нашої молитви, і наша доля поправилася. Одному старому господареві померла жінка, дітей у нього не було. Отож він уговорив маму до себе в службу, щоб доглядала його мізерії. Старий добрий був чоловік, терпів на дихавицю, і ломило його по костях . . Перший раз в житті було нам добре.

Я вже не пас жидівських коров, лише його дві корови і двоє телят. Мама доглядала усього мов свого власного... Мені справив нову одежину і я почував себе дуже щасливим.

Тоді захотілося мені печеного леду. Бачив я, як людські діти ходили до школи, і мені захотілося вчитися теж. Скільки разів я просив мами, щоб мене у школу повела, а вона сердешна усе своє, та саме: „куди тобі Степане, до школи! ти сирота, бідний, заробляй на кусок хліба, а науку полиши багатим“, і мама плаче, плаче...

Та я таки випросив, виблагав, що мама згодилася посилати мене зимою до школи. І наш старий господар згодився, не противився... „Чому не має йти, каже, хлопець цікавий, а знати письмо то йому в світі може придатися...“ „...Ну, піду до школи! Немає мені ні їди ні снання, ходжу як не по цім світі, а все про школу думаю.

Я мав п'ятнадцять крайцарів, які заробив собі у жида, пасучи його корову, решту добавила мама і попрохала жида, щоб купив в Самборі для мене букварець. Того дня, як жид поїхав до міста і мав купити книжку, я аж розболівся... боліла мені страшно голова, і я дріжав мов в пропасниці... Яка ця книжка буде?

У вечір привіз жид книжку. Вона була зверху червона, що аж за очі хапало, і в середині ще й фарбою смерділо, новісінька... Перший раз я оглядав її при світлі каганця. Трохи мені очі не повилазили, так хотів відгадати, що ті всі значки є, і як вони називаються? Обгорнув я книжку в платочок і поклав під голову... Довго мені не спалося... Я все про школу думав, а опісля вона мені снилася... В голові стукотіло мені молотом... На другий день мама вшила мені з полотна торбину таку, що влізалася книжка, тай ще кусок хліба і зубець часнику. Я аж горів з нетерплячки, коли то вже поведе мене мама в школу.

Мама прибрала мене чистенько, причесала мої кучері, взяла мене за руку і повела в школу... Я йдучи ступав гордовито, наче б який князь. Другі школярі стрічали нас з насмішками, а дехто крикнув за мною: „Бойчук“, та я на це не зважав, я теж буду таким школярем, як і ти. Який я був в тій хвилі щасливий!

Прийшли ми в школу. Мама привітала вчителя, а я стояв мов вкопаний, придивляючися цікаво до усього. В школі мов в улію гуде, бо наука ще не розпочалася.

— Прохаю ласки пана вчителя, каже мама, а голос у неї дріжить, прохаю і мого Степанка записати, хай би й воно вчилось...

— Як його записати?

— Та вже ж Степан...

— А батько його як?

— Мама спаленіла уся, і сльози з очей канули... Од того й мені соромно стало, бо в цій хвилі в школі стало тихо мов маком посіяв. Школярі наставили вуха і вп'ялили в мене очі... мов шпильками мене колють... Хоч не дивлюся на них, а чую їхні колючі погляди на собі.

— Батька у його немає, прошептала мама. Я почув, як в неї небоги дух заперло.

— Так треба записати на вас, як ви називається?

— Марта Припонь.

— Так і запишемо... Ти, Степанку, сідай собі он там... а книжка в тебе є?

Як спитав про книжку, то я зараз не той став. Увесь мій сором кудись подівся. Я радів, що можу новою книжкою повеличатися, і зараз виняв її з торбини і показав вчителю.

Мама поцілувала вчителя в руку та просила, щоб вважав на сироту, і обіцяла за мою науку заплатити так, як і другі платять. Тоді були інші школи як тепер, і кожне платило за свою дитину вчителю окремо. Мама пішла додому, а я остався. Мені стало лячно самому. Була хвиля, що хотів утекти. Розпочалася наука молитвою. Опісля вчитель писав крейдою на таблиці, а ми це розпізнавали в книжці. Я розумів усе.

І ходив я до школи цілий тиждень... Я найкраще знав з усіх, і вчитель похвалив мене перед усіми.

Та я не міг не завважати, що школярі мене виминали. Коли я по за наукою зближився до якого гуртка, то вони зараз розходилися. Не гадаю, щоб це із заздрости, що я найкраще з них усіх знаю, лише то були гордощі. От мовляв ми шляхецькі багачські діти, а ти бойчук та зайда, що й батька свого не має... Тоді і я став од них сторонити. Вони бавляться, то що, а я сідаю на своє місце, та в книжку дивлюся. Тоді хлопці стали мені докучати. Шарпали за вуха, за волосся тягли, щипали мене та штуркали. Я зносив усе терпеливо. Аж раз оден збиточник хопив з-перед мене мою книжку. Я скочив за ним, щоб одібрати... Книжка пішла по руках і її подерли на шматки. Я бачив, як листки з моєї гарної книжки розліталися. Хлопці з страшним вереском рвали їх на куски... То вже не волосся й не вуха. Мене взяла страшна лють. Я став усіх кулачити і мов навіжений став розбивати моїм ворогам носи, що аж кров потекла. Я справді не знаю, що зі мною тоді сталося. Я нікого до тепер не вдарив. Мені плакати хотілося, як хлопці іноді відривали молодим горобчикам голівки.

На те ввійшов вчитель... Я заливаючися сльозами розказав вчителю, яку мені шкоду та кривду зробили збиточники.

— Мусите йому книжку відкупити, а за це я вас ще і покараю. Узяв прута і вибив збиточників по черзі.

— Завтра щоб мені гроші принесли на нову книжку, а то ще бити буду. Я не міг вгамувати мого плачу. . То була перша моя справа, яку мені по правді розсудили...

Вдома я розказав мамі, що мені приключилося.

— Сироті все так на світі буває, — каже мама тай заплакала.

На другий день, замість принести гроші, прийшли батьки шляхтичі покараних синочків.

— Як воно так може бути, пане вчителю? Нашим шляхоцьким дітям носи порозбивав, а ви їх за це ще й покарали? Як воно? Через такого то свинопаса, щоб наші діти терпіли? То ми платимо на школу, а не він. . Він тут не сміє бути... Або його собі держить, і йдять собі геть, а -ні, то проженить його зараз. Про це ми вже на раді громадській поговоримо...

Вчитель виправдувався, та це нічого не помогло. Вони стояли на тім або, або... Нічого було робити. Вчитель залежав од їх ласки.

По школі прикликав мене вчитель до себе, погладив по головці, тай каже:

— Ти чув, Степанку, що тут говорилося... Не можна тобі більше тут показуватися, бо нас обидвох проженуть... Жаль мені тебе, хлоп-

чино, та я не можу тобі нічого допомогти... Будь, дитино, добрим і прости твоїм ворогам...

Я чув, як мені кров вдарила до голови, в ушах зашуміло, в очах стали скакати іскорки, і я сливе не впав, так мені голова закрутилася.

Я вийшов зі школи мов запаморочений, йду й мені здається, що мої ноги в землю гязнуть... Зайшов в тісну вулицю, а тоді з усіх боків наскочили на мене ті самі збиточники та давай мене бити. Здорово мене вибили, а я навіть не оборонявся. Мене інше горе побито не так. Я мов той мученик приймав удари і глумлення та лайку, я навіть не скрикнув. Те, що мене стрінуло в школі, боліло мені дужче, як ті побої. Прийшов додому подряпаний до крові і з синяками на тілі. Не був в силі словечка промовити. Мама йно руками сплеснула. Вона плакала, обвиваючи мої рани... Я не міг слова промовити.

Все скінчилося. Моя гарненька червона книжка пошарпана на кусочки, зі школи прогнали та ще й вибили...

Я з того занедужав. Лежав в гарячці і говорив з дуру. З того дізналася мама про все... Вона пішла до вчителя і дізналася решти. Вчитель радив піти до префекта і пожалуватися. Та з того нічого не вийшло. Префект сказав мамі таку рацію: „Якого чорта полізла з бахуром між шляхоцькі діти в школу? тепер маєш, що тобі відхочеться філософії“. Так розсудили багаті мою справу.

З весною пігнав я коров пасти. Тепер мені була лиха година... Пастушки стали тепер ще більше глумитися наді мною. Прозивали мене філософом. Та мою науку поклав я хрестик. Мені тоді й не снилося, що навчуся письма аж в криміналі... Ті глумлення дратували мене, наче б мені хто незагоєну рану ножем дряпав.

Жалувався я перед мамою, а вона мені все: пам'ятай сину, що сирота ніде в світі правди не найде... терпи, тай годі“.

І я терпів, страшно терпів...

Одного дня я побачив, як шляхоцькі хлопці били прутами гусята. Стара гуска кричала, гусак скакав та кусав, поки не дістав прutom по голові аж впав, а вони били тай били. На вулиці не було нікого.

Тоді я став на них сварити, хоч і не знав, чиї то гусята.

— Що ви робите, шибеники, я все скажу.

Тоді вони повтікали, полишаючи побитих гусенят на вулиці... Я пігнав корови додому.

Аж приходить за мною громадський поліцей, префект прислав, щоб зараз іти до канцелярії...

Я гадав, що буду свідкувати за ці гусята, тай кажу мамі, як воно було. Але мама боялася чого іншого і таки не пустила мене самого. Приходимо, а префект каже:

— Ти, драбуго, ти будеш людські гусята побивати?

Я забув язика в роті. Дивлюсь, а ці ледарі, що били гусята, стоять собі в канцелярії, та лиш підсміхуються.

— Я гусят не бив, кажу крізь сльози, то вони били...

— Не правда, закричали тамті, ти сам їх побив...

— То ти будеш ще на шляхоцькі діти набріхувати? — каже сердито префект — шельмо! дай йому зараз пятнайцять різок, каже до поліцей...

Тоді вступилася за мною мама:

— То вони брешуть, він не винен, не дам моєї дитини катувати, не дам...

— А диви! І ця заволока має тут щось пащекувати, і уряд зобиджати? Йй в першу чергу вліпити десять різок, щоб попам'ятала...

Поліцей з асесорами хопили маму, простерли на лавці і били тим прутом, що для мене був призначений... Мама пручалася, плакала, кричала, просилася, та нічого не допомогло. А мені за кожним ударом наче б серце ножом різав... Я рвався рятувати маму, та мене держав оден за руку мов кліщами, я навіть не міг його вкусити...

Мама обімліла і впала з лави на землю. Її зливали водою...

При цих словах Припоневі задрижав голос. Пристанув в роботі і обтер сльозу рукавом арештантської сорочки.

— Потім поклали й мене на лавку. Я кричав, що сили... Та зараз по першій ударі, коли прут вривався в моє молоде тіло, сталося щось нежданого.

До канцелярії влетів задиханий старий шляхтич.

— Не бий, крикнув, і хопив поліцей за руку — хлопець нічого не винен. Я стояв в садку за яблінкою і бачив, як ті драбуги ганяли за гусятами, а хлопець кричав на них... і заки я в справу вмішався, вони повтікали. Де ті драбуги?

А тих драбугів вже не було.

— Пане префекте, каже далі — чи ви маєте бога в серцю? Як можна так сироту кривдити, не розібравши справи як слід, фе! Жінку скатували, і хлопця хотіли теж... фе, встидайтеся...

— Хто ж це знав? звинявся префект: тамті посвідкували, і я присудив...

— Тепер тамтих прикажіть випарити, кричав старий.

— Не можу цього зробити, бо то шляхоцькі діти і можуть їхні батьки заплатити шкоду...

— За брехню, за брехню їх покарайте, кричав старий аж задихався...

— Не можу, хай їх батьки покарають, не я...

А то були префектові свояки...

— Ще раз кажу, фе! ганьба! Просіть Бога, щоб вам вибачив той гріх і не карав вас на ваших дітях... ганьба! фе!

Старий вийшов і луснув зпересердя дверми.

За той час мама очуняла. Збита до крові, зіллята водою, з розкудоченим волоссям підвелася з землі, стогнучи, взяла мене за руку і ми поволоклися додому. Мама плакала. Але вона не голосила, як це сільські баби роблять... Плакала тихо, а сльози лились горохом. Та кожна сльоза пекла мене мов розтоплене олово... і я плавав теж. Мене палила та кривда та несправедливість, яку нам багаті заподіяли...

Прийшли ми додому і мама збиралася йти до суду. Але наш господар одраджував.

— Підеш, небого, то гніздо шершенів порушиш... вони тобі цього не вибачать, хоч із села втікай...

Відлежала мама цілий тиждень... Не то, що її збили, та ще й добре пом'яли, поки поклали на лаву.

Я ходив мов запаморочений. Мама було мені невимовно жаль, бо я її дуже любив. Усе, що я тоді почув од префекта, вбилося клином у мій мозок.

Я пізнав, що лиш у кого є багаті батьки, може добре й безпечно жити.

А знову бідним немає що їсти тай ще нападсть на гладкій дорозі чепиться.

Але правда повинна бути для усіх однакова, так для багатців, як і для бідних, бо правди за гроші не продають, як буханець хліба. Мене й маму вибили ні за що, а вже як треба вибити багацьких синів, хоч би вони й заслужили на це, то вже не можна, бо вони мають чим викупитися!

Це мене пекло та боліло ще більше тому, що я був безсильний за свою кривду постояти...

Мама говорила мені нераз, хто є мій батько. Я його добре знав... Фі, фі багач на все село... Вженився з багачкою, у них діти мов панята, а я пастушок чужого скота. Мені мама наказувала виминати його... Та мені прийшло на гадку, що він мені pomoже, упом'янеться, та постоїть за мною.

Мама мені говорила, що я його кров. Чому ж не поспробувати? Я загадав пожалуватися перед ним на це, як мене скривдили. Так вибачити не можна.

Пішов би й сам до суду, та не знаю, куди...

Пішов я до тата. Приходжу у двір, роздивляюся, усюди гарненько і чисто.

Він порався коло плуга під остріжком. Приступаю і хочу поцілувати йому руку. Він як мене пізнав, то наче б свій смертельний гріх побачив. Почервонів мов буряк... шарпнув руку, та як крикне: Марш! не смій мені порога переступити...

Я страшно налякався, аж задеревів, що не міг з місця рушитися. А він верещить, аж запінився: марш тай марш! А бачу, що боїться до мене, дівка, приступити. А далі свиснув на собаку і затравив мене. Аж тоді я стямився і став утікати... Собака хопила мене за ногу, та болючо вкусила. Я впав на землю. А він нелюд прикликав наймита, і приказав мене перекинути через пліт. Та наймит мав більше серця, як він. Усе село знало, чий я син. Наймит взяв мене обережно на руки і переніс за перелаз на вулицю і каже: „не приходи сюди більше, небоже, бо він може тебе вбити“...

Я прийшов додому заплаканий з собачою раною на нозі, а ще з більшою раною в серці на рідного батька. Мама підвелася з постели. Я їй все розповів, я дуже жалував, що її не послухав.

— Побий його господи! Свою дитину собакою затравив...

З того часу настала в мені велика переміна. Досі я зносив все терпеливо. Мені здавалося, що так мусить бути, щоб багатці над нами панували, а ми повинні їм покійно служити аж до смерті... Тепер моя душа збунтувалася. Треба себе боронити, а коли ніде нам права шукати, так зробімо самі собі право. Лише я не вирішився ще, як це зробити.

Моя нога загоїлася, і я пішов пасти корови. Одного разу дивлюся, йде мій батько вулицею. Я хотів його виминути і поскочив на бік, та

за плотом сховався, поки не перейде. Та в тій хвилі, хтось кинув на нього грудкою землі. А він прямо до мене. Я на втікача. Він розлютився і став за мною гонити, аж мене піймав. Ах, бив мене бив! ти, каже, будеш за мною каменями кидати? Я не міг слова промовити, так налякався. Вибив мене, викулакував і кинув у бур'ян. Я сливе підвівся, сливе зайшов до хати. Мамі я нічого й не говорив, бо й так вона мені нічого не допоможе, а лише журитися буде та плакати.

Я сам собі поможу. Я загадав батька підпалити. З побоїв я вилізався не задовго. Моя думка вертілася мені в голові. Я лиш вагався, щоб на тім другі невинні люди не потерпіли. Треба виждати такої днини як не буде вітру. Я бачив раз пожар в селі, і люди говорили, що велике щастя, що не було вітру. Та ще треба подождати до осені, коли хліб з поля зведе, хай би цілком пішов з димом, та у людей кусок хліба жеврав. Як палити, то палити...

За той час я втікав від людей мов дикий. Мені здавалося, що хто на мене погляне, то відгадає мою думку і мене зрадить. Але при тім я нічим не зрадився і робив свою роботу як усе.

Прийшла осінь, і я вижидав такої темної спокійної без вітру ночі. І я діждався. На дворі було темно й тихо. Тепер пора. Я знав, що мене вб'ють, як при тому піймають, та я того не боявся, лише мамі було мені жаль.

Того вечера я весь час пересидів біля мамі. Я тулився до неї, обнімав, а вона гладила мене по голівці та пестила. Серце мені говорило, що це у-останнє... Мені зробилося невимовно жаль, і я став вагатися. Вже хотів мамі признатися у своїому замислі. Та ні. Мама певно б мене не пустила, а я мусів так зробити. Перед моїми очима пересувалися всі злидні і зневаги та кривди. Я бачив, як мою книжку багацькі діти дерли, я бачив, як мою маму клали на лаві та били... все, все. А те все через мого батька багача, бо коли б він її до того не привів, було б того всього не було...

— Иди вже, дитино, спати, каже мама, і поцілувала мене сердечно в голову. То був послідний поцілуй на моїй голові...

Припоя пристанув і важко задумався... Я помітив оп'ять сльозу на його обличчю. Відтак він махнув рукою і говорив далі.

— Думаєте, може, що мене тоді моє сумління остерігало, щоб цього не робити? Ні, мене перло до того, на що я зважився. Я мусів зробити собі сам право, коли у людей не міг його знайти. Навіть тепер я того не жалую.

Як вже усі позасипляли, я зліз потихоньки з моєї лежанки і вийшов з хати. Знаєте, пане, коли я пізніше вибірався красти, то нераз мені серце забилося з тривоги. А тоді я йшов як до буденної роботи. Йшов запалити батька, бо на нім треба було мені помститися в першу чергу.

Пішов я городами, поки не закрався під батькову стодолу. У мене було клоччя й сірники. Я шарнув, підпалив клоччя і встромив під стріху та чекав, поки не розгориться. Того було мені мало, і підпалив так само у другому місці. Пішов би ще й під хату та під-станю, але боявся собаки. По тім я скочив у бур'ян і пішов нишком по під плоти городами, став серед села під вербою і дивлюся. Горить гарно. Полум'я йде в гору мов свічка. Вже вогонь і на хату перекинувся, поки люди посхапувалися.

Настав рейвах. Вартові вдарили у дзвони, а я собі нічого. Стою під вербою і дивлюся, бо мене ніхто не бачить. Стояв я так з годину, потім уличками закрився до хати, де всі спали і дзвонів не чули, отворив потихоньки двері, зайшов на лежанку і заснув...

Аж тут над раном чую перед хатою крик. Я прокинувся й відразу пригадав собі, що то певно прийшли по мене. Дивлюся, стоїть гурток людей, а з ними шандар. Всі кричать: „давайте його сюди, того бойчука клятого, ми їм тут зробимо празник. Я знав, що мене вб'ють, але від того не було мені лячно, я боявся лише, щоб моєї мами не чіпали.

Шандар узяв мене за руку.

— Ти підпалив? питає.

Я міг не признатися, бо мене ніхто не бачив. Та я погадав собі так: хай мій тато знає, що то я підпалив за мою кривду.

— Я — кажу.

— Хто тебе до того підмовив?

— Ніхто не намовив, хіба моя кривда. Він мені батько, а він мене травив собакою і без причини мене бив.

— Може тебе до того мама намовила?

— Мама? Коли б я був мамі це сказав, була б мене певно не пустила.

Вона мені все наказувала, щоб я нікому не спротивлявся, бо я бідний, а вони всі багаті.

Мені дивно стало, як можуть люди мою маму про це підозрівати.

Люди кинулися на мене, та шандар мене не дав.

— Ні, панове, каже, йому не може волос з голови пропасти, я за нього відповідаю, я його до суду поведу...

І повів мене, і я не мав спромоги з мамою попрощатися, бо її тоді не було вдома. Виходимо за село. Так гарно сонце зійшло, небо таке погідне, ні одної хмаринки. Павутиння стелеться по стерні білими пасмами мов пряжа. Люди женуть товар попасти і придивляються до мене. Мені так весело на серці. Я й забув, куди мене ведуть.

На дорозі, за селом, каже до мене шандар:

— Тебе закую в ланцюшки, бо ти мені втечеш...

Дивлюсь йому весело у вічі і кажу:

— Ні, пане, я не втечу, куди ж мені втікати? Верну до села, то мене шляхтичі вб'ють певно.

Став мене шандар ще раз випитувати, як воно було, і я розказав йому усе до чиста. Зараз при першій коршмі купив мені шандар молока і жидівський колач, бо я справді був голодний.

Мене стали в суді судити. То була моя перша розправа. Страх як на мене наседав прокурор. Він ворожив мені, що я буду дуже небезпечним чоловіком, коли я ще такий малий, а вже знаю, що таке помста — бо в суді я розказав усе до чиста, і з паперів громадських таке вчитали, що моя мама вказувала, хто мій батько. Ну, він трохи вгадав, який я буду, але не сказав ні словечком про це, що мене до такого привело?

Мені дали лиш два місяці арешту, бо я тоді ще не мав чотирнадцять років віку.

Посадили мене в казні (камера) з старими злодіями. Вони спершу знущалися наді мною, а опісля дали мені спокій. Я їм послугував, був веселий і дотепний. Вони пізнавши мене зачали мене вчити свого ремесла.

— Тобі, каже, неминуче коні красти. Таким, як ти, немає що робити між тими „порядними“ людьми, тобі місце між нами, дійдеш до великого, і не буде тобі кривди...

Я мусив показувати, що мені це подобається, хоч це мене гидило. На таке ремесло, як красти, не було у мене охоти. Та я не смів того сказати, щоб часом не побили. Підпалив я, бо мені зробили кривду, але чужого я не рушу, бо мама все мене навчала, що це гріх. І я укладав собі, що як вийду з арешту, то підемо з мамою геть з того багачького села. Станемо на службу у якого пана на фільварку, і будемо там враз з мамою мешкати. Буду служити за пастуха, опісля за парубка, а коли я вже вийду з війська, то вже буду вдержувати маму при собі до смерти. Може дороблюся, та яку хатину сої куплю. Більше я собі нічого не бажав і радів тою думкою як найбільшим щастям.

Так я собі укладав, а воно не так склалося...

До двох місяців мене випустили. Вже зима була. Я в легкій одежині, в якій привели мене восени, не мав грошика за душею, а кусок арештантського хліба я вже з'їв. Такий я голодний мов собака. Вертаю прямо до мами. Але днем небезпечно мені йти і я підіждав, аж смерклося. Перш за все, хоч спішно мені було до мами я хотів налюбуватися згарищем мого батенька. Я радів, що й він тепер мерзне, а може і голодний... Та ба! Багачеві і дитину чорт заколише! Дивлюсь, а на тім місці стоїть нова хата, краща старої. Так само станя та стодола. Це мене дуже вразило. Даремна моя робота була, даремно я два місяці сидів у тюрмі. Та рахунок між нами ще не скінчений, він мусить прийти до дідівської торби так як я тепер... Пішов я до мами. Застукав до дверей. Якась стара бабуся відчинила двері. Мене зараз тьохнуло в серце якесь болюче прочуття...

Вийшов я в хату. Бабуся засвітила каганець. Старий лежав на постели, мами не було. Я привітався і поцілував старого в руку.

— То ти, Степане?

— Та я, а де ж мама?

— Вже її не побачиш, каже старий, вже тиждень, як її поховали... з туги вмерла, тай з того, ще не дали її багачі селом перейти, тай префект погрожував, що її з села проженуть, бо вона нетутешня...

Мене мов обухом по голові вдарив. Я став страшенно плакати...

Бабуся дала мені їсти...

— Покажете мені завтра, дідусю, де моя мама похована?

— Її могила направо від хреста Петра Кульчицького, прямо під самим плотом. Я з тобою не піду, бо я нездужаю, костей не зберу... Але тобі теж, небоже, небезпечно, щоб тебе в селі побачили. Шляхта відгрожується, що тебе вб'ють, як лише в селі покажешся. Кажуть, що кара на два місяці то не є кара...

Я поклався спати на лаві, на тій самій, де упослідне мене покійна мама поцілувала... Плакав я ще довго, поки мене сон зломив і я заснув. Як лиш засіріло на світі, я встав з лежанки, дідусь ще спав, і я не хотів його будити. Вийшов я потихоньки і подався на кладовище

Там було повно снігу, але знайшов зараз хрест Петра Кульчицького. От тут десь лежить те, що я найбільше любив. Пішов я на право від хреста і припав до якоїсь замерзлої могилки. Чи то була могила мами, не знаю, але вона певно почула мій плач... Чого ми так терпимо, мамо? Чого, чого? Через людей звірів, буцім то християн, а як їм далеко до того, у них хто не багач, то собака, яку можна копати та бити до схочу. Можна жити з її праці... Тепер мені приходило на думку ще де небудь скритися, хоч би в лісі, вночі зайти непомітно до села і підпалити батенька знову. Мене взяло таке завзяття, що певно був би це зробив, тільки що в мене не було ні сірників, ні клоччя. Та він мене не втече, подумав я собі, а коли краще розживеться, то буде для нього болючіше. Я махнув рукою і пішов у світ. Нічого мені було тут робити.

Йшов я від села до села по жебранім хлібі. Було й таке, що мене гонили з хати мов неробу, дармоїда, волокиту. Та я був би де небудь наймився, та хто мене прийме? Яка тепер робота на селі? Я мерз, голодував, ночував не раз під скиртою сіна в полі, аж по якимсь часі стрінув я сліпого діда з лірою, що плівся додому, а по дорозі втік од нього вожатий. Пристав я до нього, а він мене нагодував хлібом.

Чого я у тій моїй мандрівці, поки не стрінув діда навчився, то брехати. До того часу я говорив все правду: Мама мені все говорила, що все треба правду казати, щоб не знать що. Тепер я мусів брехати. Питають мене, звідкіля я, куди йду? Ну, скажу я, підпалив і вертаю з криміналу, то мене собаками затравлять, і певно з голоду здохну. Красти я ще тоді не міг зважитися. Тож треба було брехати, щоб кусок хліба вижебрати. Я видумував такі всілякі історії, що опісля в них сам повірив, так я вмів складно розказувати. Я все мав грижу сумління, що душа моєї мами на мене сердиться, але годі було інакше робити. Пішли ми з дідом до Гошова. То, знаєте, резиденція усіх дідів лірників. Там мій хазяїн мав свою хатину. Там перечекали ми до весни. А з весною у дідів велика робота. Пішли ми по храмах, чудовних місцях, по кальваріях. Куди я не ходив, чого я не надивився! Мені у діда було добре, бо заробляють чимало і добре їдять, але мені навкучилася така волокита, таке циганське життя, погань і ті воші, що моє тіло гризли. У мами я все мав чисту сорочку. А як діди п'ють! тільки я не хотів пити, бо покійниця мама все мене навчала, що горілка ніколи до доброго не доведе.

Я покинув діда і пішов за наймита до одного багача дука. Господар був не злий чоловік, але його жіночка, а ще більше синочок одинак, то таке зіллячко, що здалеку пахне. Служила там наймичка дівчина рівного зі мною віку. Я помітив, що синок мого хазяїна на неї узявся, і я вирішив пильнувати її. Я пам'ятав, як з моєю мамою було і вважав своїм обов'язком не дати її скривдити. І одного разу я підслухав, як той її негодяй піймав в stodолі, і давай підмовляти на лихе. Вона сердешна просить, ви, каже, багацький син, а я сирота, ви мене опозорите, а опісля мене зі служби проженуть, і де я тоді дінуся". Я так заслухався, що мені привиділось, що моя мама перед шляхетським паничем випрошується. І справді такий самий мав бути кінець, бо я чув, як він перевернув її на соломку і заткав губи. Тоді я ввійшов до stodоли в саму пору.

— Не гріх тобі, ледаре, кажу, бідну сироту кривдити? ти і так з нею не оженишся.

А панич схопився з землі, тай до мене.

— Тобі зась, каже, чого тут носа соваєш? і луснув мене по пиці.

Мене взяла злість. Ех! як люну його по морді, як не піймаю за боже пошиття, тай кулаком... Тоді він прямо до мамунці на скаргу на мене. Як мамуня побачила покрівавлену пику свого синочка, то такого наробила вереску, що Господи. Я думаю собі: чи йти мені на вечеру в хату, чи ні? Таки піду. Говорив ти своє, а я своє скажу, а тоді побачимо, чия візьме... Прийшов я до хати. Вже й газда є, а газдиня до мене присікається мов собака. Я розказав своє... Яюсь трохи замовкла і ми повечеряли. Але за ніч таки порадилися газди між собою, і мене зі служби прогнали. Мене старий розщитав і таки обірвав мені дещо з моєї плати буцім то тому, що я не добув року...

Ех багачі, багачі! одним ви всі миром мазані.

Забрав я свої статки і пішов з села. Мене та бідна дівчина вивела за ворота і заплакала на прощання... Я її остерігав, щоб виминала його і ніколи не оставала з ним на самоті.

Вже мені на язиці було сказати, що і з моєю мамою таке трапилось, але здержав слово на язиці і не сказав нічого.

Став дощ накрапати, а я не зважаю і мандрую далі. Десь би мені переночувати. Здибав я під лісом якусь коршмину, гадаю вступити тут, бо голод я почував. Я нагадав, що в таких коршмах далеко від села злодії та розбишаки криються. Мені стало смішно, чого від розбишак боятися? хіба ж у мене що є? Входжу і кажу до жида, щоб дав мені дечого поїсти. А він зараз:

— Гроші в тебе є?

— А тобі на дівола моїх грошей, хіба у тебе їх немає? який же ти був би жид, щоб грошей у тебе не було? Так я собі жартую з нього.

— Задармо в мене нічого немає, йди собі до чорта.

Я став злий, бо в животі аж корчить.

— Я не гадаю наперед платити, як не бачу за що, — і бренькнув в кишені грішми. Дивлюся я, а за столом сидить кількоро людей обірванців. „Еге ж думаю, це певно якісь такі, котрих багачі бояться. Сів я при столі теж і жду, поки жидівка не принесе мені їсти. Оден з тих зачинає до мене цікаво придивлятися... Якийсь знайомий, думаю собі, десь я його бачив, і придивляюся до нього теж.

— А ти, Степане, куди? питає мене відразу...

— Еге ж! то ти певно Максим будеш, чи так!

То був оден з тих, що я з ними сидів в Самборі під млином...

Я таки зрадів, що знайшов знайомого, тай розповів йому усе до чиста з того часу, як я вийшов з криміналу. За той час принесла мені жидівка їсти і я їв тай розказував.

— Ну, у діда, то ще пів біди, каже, але чого ти дурний між багачів пхався? мало тобі їх було?

— Навкучилося волочитися...

— Дурний ти, приставай до нас, заживемо весело... Багачів доволі на світі, а коней ще більше — ну, жиде, чого так довго даєш на себе ждати? давай зараз хлопцеві чарку горілки!

Зараз станула переді мною горілка, хліб, масло, сир, а Максим добавив ще й ковбасу.

Мені геть запаморочило голову, бо я горілки ніколи не пив...

— Лягай на поді спати, виспись добре, а завтра вечером до роботи, ти проворний і меткий хлопець і з тебе буде добрий коновід.

Поліз я на вижку у сіно і заснув мов мертвий...

Збудили мене перед заходом сонця і Максим зляв мені холодної води на голову. Од того мені прояснилося в голові і перестала мене голова боліти. Максим з своїми кумпанями повів мене до лісу і тут сказав, що і як мені робити. Він пояснив мені, як то добре коні красти, лиш треба бути проворним і тверезим при роботі. Тої ночі повели мене на пробу до панського двора. Я трішки лякався, а не так лякався, як мені було соромно, що на таке пускаюся. Але Максим не переставав мене уговорювати та приговорювати, та нагадувати ті кривди, яких я дізнав од багачів. Переконавав мене, що це нічого злого, що не дамо багачам надто потовстіти. З голоду вони не поздишуть, так як бідні люде здихають... Розумний з біса той Максим, всі штуки злодійські знав добре... У тім дворі були собаки, і ми чули, як вони бігали по дворі і гавкали. Та Максим знайшов на них спосіб. Як ми йшли сюда, зайшли на громадське стервиско і викопали здохлу коняку. Максим випоров із неї тельбухи, і хоч вони вже смерділи, забрав їх з собою. Ті тельбухи кинув він між собак. Собаки зараз замовкли, стали над ними рватися і заволокли геть далеко. Тоді я переліз через пліт і відчинив ворота. Війшли всі на подвір'я, та зараз до стані. Вона була закладена півперечним дрючком і замкнена на колодку. Максим витяг скобель мов порошинку, і ми пішли між коні... Ми тоді вивели дев'ятеро панських коней мов золото... Вивели за ворота, я замкнув ворота і знову переліз через пліт. Мене підсадили на коня. Де тоді була двірська служба, не знаю... Либонь, що гарячо було їм спати у стані, і пішли де-небудь у холодок спати, а усе оставили на псів. Мусів їм пан рано гарненько за це подякувати...

— Держись добре гриви, каже Максим, бо як впадеш, то битиму.

Ми поцвалували і гнали так аж до рана. Тепер ми були в лісі. Завели коней в гущавину, поприв'язували, а самі пішли подальше, та лягли спати. Мені така робота подобалася. Колись то я поведу їх до мого батенька у гості... В мені прокинулася охота помсти і я аж повеселішав од такої думки...

— Ти ще дуже не радій, каже Максим, бо сьогоднішня робота лише до половини зроблена. Як завтра коней ніхто не найде, то вони вже наші.

— А що ж коням може статися, хіба їх вовки поїдять, питаю.

— Можуть їх знайти за слідом і заберуть...

Ми випили горілки і поїли, що було в торбині, та полягали спати. Вечером пішли ми до коней. Вони, сердеги, з голоду усі гиляки пообгризали. Ми їх попасли на якомусь панському лані, напоїли, тай в дорогу. Заїхали ми горами аж на Венгри, Максим мав там своїх „блятів“ жидів, і зараз продав. Добре ми заробили і по правді поділилися. З Венгрів ми не вернули з порожніми руками, і знову повезло в дворі вкрасти. Тоді я впився перший раз вином...

А потому, то вже йшло мені, як по маслі... одна робота за другою, я до того привик і вложився, бо справді під рукою Максима можна було багато навчитися...

А де ж той твій славний вчитель? — питаю я, що досі йому ні словечком не перебивав.

— Досиджує свого в Станиславові, як раз за рік од нині вийде...

— Ти не гадаєш покинути те погане ремесло? питаю я...

— Воно зовсім не погане, а таке, як кожне інше ремесло...

А хіба воно краще людей розпоювати шинкарем і з найбільшого тягти грошки? Або позичати грошей бідакам в скрутний час на великий процент, або використовувати бідноту за малу плату при важкій роботі і жити її соками і кров'ю? Тільки, що така крадіж іде багачам на пожиток, а в моєму ремеслі їм іде на шкоду. Тому вони так на нас голюкають мов на вовків... Ну, скажіть, чи не правду я кажу?... Та ви подождіть, я ще всього не договорив...

Гуляв я по світу, попався кілька разів, посидів... ну, воно у кожному інтересі так буває, що зарібок і втрата йде на перемену, чергуються. Дався я в знаки й моєму татунцеві дорогому... Два рази вивів я у нього коней, а добрі він коні мав, раз розбив комору і забрав своє придане, себ то посаг, та ще раз підпалив... Я не маю звичаю підпалювати, бо яка з цього користь, що піде з димом те, за що можна гроші взяти? Але тут було інше діло: я хотів і мушу довести до того, що він піде між старців, і його діти будуть такими дідами, як і я. Чом ми не маємо бути рівними, як ми діти одного батька? А що найважливіше, що мене ні разу не зловили у таточка...

Припонь став гатити сокирою корінь старої деревини, наче б рубав справді ненависного батька...

— Ну, кажу, ти з батьком маєш свої порахунки, що тебе справді скривдив, кажу я, та що тобі другі люди винні?

— Хіба пан не чули, що я розказував? Що було б сьогодні з мене, коли б були не кидали мені колод перед ноги. Я був би підучився чогось при війську, а не в криміналі, був би десь служив, був би вженився, маму при собі держав та відплатився їй за те, що вона для мене нагорювалася, вона була б мені дітей няньчила, і більше до щастя мені не було б треба. Я був би чужої стебелини не рушив... А так я попав за собою усі мости і мені вороття немає... А хто мене до того довів — чи не багачі, не те якесь кляте через них видумане право, що діти одного батька не мають бути рівні, що одні панята, а другі байструки під пліт... А що я злого тим другим зробив, за що мене гонили, мов скажену собаку і кривдили мене всі, і що я їм злого зробив? Хіба ж я не чоловік і не маю права на життя, як і вони? Вони позавидували мені світла й науки, і я мусив аж в криміналі навчитися того, чого був би навчився в школі між дітьми... О! я там багато дечого навчився... знаю читати та писати, рахувати, навчився столярку робити...

При тих словах, що в його голосі виглядало на іронію, він заспокоївся, а то говорив ті жалоби таким якимсь ніжним голосом, наче б справді мала дитина, або вдарена собака жалувалася, що їй кривду зробили.

— За це, що мене багачі на таку добру дорогу справили, треба їм оддячитися...

— То будеш у криміналі гнити все?

— Чого ж все? Раз не вдасться, а п'ять разів вдасться. Для нас, злодіїв, кримінал то так, як для хлібороба градобиття... Що року град не б'є...

— Прийде час, що і в тобі озоветься сумління... кажу я.

— Мое сумління не спить, я бідних не кривджу. Повірте мені, що я раз одному конокрадові ребро зломив за це, що бідному мужикові вкрав пару конят... Мусив їх другої ночі сам відвести, бо загрозив, що вб'ю, що скличу наш злодійський трибунал, а він страшніший, як той цісарський. У нас немає іншої кари, як смерть, або каліцтво... Той шельма не мав сумління, бо у того мужика було усього три морги земельки і аж п'ятеро діток... Я лише багачам боків пристругую, щоб надто не грубіли та не подушилися салом своїм...

— Та жарт на бік, але скажіть мені, скажіть по правді, хто тому винен, що я став тим, чим я тепер є?

Припонь, не чекаючи відповіді од мене, заперся з усієї сили, і повалив на землю викорчувану черешню...

Я не знав, як йому відповісти...

М. САЙКО

*
* *

Що - дня з - за школи сонце сходить :
стриб - стриб д'горі, д'горі,
ковзнется з розбігу на сходах,
морга крізь шиби дітворі.

А дітвора гризе комплексу, —
шука, де стане Дніпрельстан...

(— Диви, диви: поліз Олекса
із України на Кубань!..)

„Шляхи сполучення“ (назвали)
й помандрували повз район
по залізничим магістралям
на грізний західний кордон.

А там і Польща і „бояри“
кують мечі на Радсоюз...

„Як підростем — у морду вдарим
всіх ворогів!“ (Це — карапуз)

А сонце струже в шибках коми
й лукаво - радо дітворі:
ростить, майбутні воєнкоми,
підносить край д'горі д'горі!..

О. КУНДЗІЧ

ГПС

1.

„Сашенька Прощай я застрілюся Приїдь Візьми мої папери Лавр“.
Коли я одержав із Київа цю телеграму, — в мене було таке почуття, наче мені дали в руки дорогоцінну, прозору вазу і пішли від мене, і я не можу поставити прекрасного посуду на землю і піти, і нікому віддати.

Лаврик, звичайно, жартує! Це його черговий вибрик! Чудний, бентежний Лавр! Ткнув мені в руки своє життя, — бо я не знаю, чи не проткне він собі справді голови кулею, чи не надумав чогось такого, — і я мушу їхати, я не можу не їхати, а він там мабуть сидить над своїми фоліантами та з дівчатами бавиться! Подлий товаришок!

2.

Стою коло вікна, спершись ліктями на раму. Часто палю, вітер хватає дим, несе понад потяг і розпускає в повітрі. Теплі поля пливуть поважно понад потяг — поля навіть понад потяг пливуть поважно, — виколосює жито зелене. Май.

Мені в щок дихає, раз - за - разом одригаючи, якийсь громадянин. Не обертаючись, запитую, скільки ще верст. Почуваю, що сусіда тягне цигарку, скривляється, пускає дим коло мого вуха, думає. Мені досадно... Скільки верст? Коли прибудемо? Коли я побачу Лаврика?

— До Київа?... кгу!.. ще буде.. уг - гу! — відкашлюється — 280 ще буде.

Верста за верстою — 280. Тоді на трамвай. Тоді до нього...

Лаврик! Лаврик! Підвіяний вічним непокоєм!

Бувають такі товариші — ви знайомитесь, коли вам 15. Ви шукали товариша, щоб з ним можна було розв'язувати світові проблеми і находите такого. Тепер ви маєте з ким сперечатись, кому викладати свої по юнацькому запальні ідеї. Потім ви обидва закохуетесь в одну дівчину і вдвох — бо дівчата в 15 літ ще не виходять на побачення — вдвох проводите ночі, блукаючи по морозних блискучих стежечках... Вдвох ви розмовляєте, мрієте і врешті закохуетесь один в одного.

В мене з Лавром так було.

Нас ще зблизило те, що обидва ми писали твори, обидва вступали в комсомол, обидва закинули писати, захоплюючись роботою, і потім знову почали. Я став друкувати, а талановитий Лаврик чогось мовчав, писав свої надхнені нотатки, свої глибокі романтичні мініатюри. Він поступив у ВУЗ, а я почав робити заврайсельбудом і політосвітом райкому.

Так розійшлись наші дороги.

Вторішнього літа він приїхав у господарство свого старого батька, дикого, волохатого, підсліпуватого фельдшера в моїм районі. Тому ми мали змогу часто зустрічатись. Того ж літа в серпні я його бачив в останнє і тільки таким запам'ятав (бо отой труп з розламаним черепом коло лівого вуха і з гострим носом без хорошої руської шевелюри мені так і не зв'язався з образом Лаврика): рухливі тонкі рисочки коло губ свідчать про нервовість, запал, очі якісь бліді, сині не до лица йому і тому — звертають на себе увагу. Кучма над білим з хоровитими плямами лобом наче важить, прихиляє донизу голову, занадто буйна, вона створює вражіння апропорції, не по розмірах обличчя і вона теж наче не до лица Лаврикові. Іде він і шию якимось вигне наперед — думає. Сам досить красивий — він справляє вражіння чогось не цілого, незгармонованості окремих рис між собою, якихось психологічних суперечностей.

Таким він був справді.

Робив все, що міг, і де його вистачало. Захоплювався, хватався, а іноді було отак:

Приходжу в неділю рано. Він сидить на турніку одітий в трусах і сітці, звисивши голі руки й ноги. Вітаюся. Він кивне головою і мовчить, потім зіскакує, сідає на траву й каже:

— Саша, дай закурити — це перше, друге — мені скучно, третє — я поступлю до школи літунів.

Він спирається ліктем на траву, припалює і швидко говорить, то скороговоркою, то довго плутаючись у словах.

— Ти подумай, Сашко, робота моя одноманітна, як заповівала нива, а тож літати, літати високо скрізь, а потім війна... війна... ну... скажем з Польщею і тебе розірве в повітрі над землею. Твоя доля — це доля аероплана... ти розумієш, — ти частина машини — з її смертю — твоя смерть, з твоєю смертю — її смерть... і враз сам до себе:

— Раціо, товариш Лавр! раціо! А то дійшов до „смертю смерть“, а Сашко тільки усміхається скептично з філософії... Да-а-с...

І завжди в нього, розумного, освіченого товариша, були якісь гострі сутички між розумом і почуттям.

Але він був чесний комсомолец — в такі моменти кудовчить, бувало, каштанові коси, палить одна за одною цигарки і примушує своє буйство йти на уступки розумові. А якби не стримував себе, тоді мусив би проткнути голову кулею, бо задовольнити свої пориви не міг. Остання його драма була мабуть такого порядку.

А то ще він казав:

— Давай, Сашка, отак, як є, двинем до кордону. В Польщі, слово чесне, сумління буде чисте перед революцією — там ми будем іскрами...

Лавр ще, бувало, страшно лаявся. Вираз тонко окресленого рота й очей враз стане нахабним, грубим, куточки губ злісно впадуть — е-ех!.. — і в бога. Лаявся гостро, погано, іноді „п'ятиповерховими“ лайками, але не знав „небоскрябів“, бо це не було в нього „от любви к искусству“, це були прориви внутрішнього протесту проти самого себе, чистенького, освіченого інтелігента. Він прагнув найти щось спільне з оточенням і думав найти його в лайці. Це було од тієї ж колізії між розумом і почуттям.

3.

Коли я найшов його кімнату поруч з якоюсь лазнею і коли товста хозяйка з густими хмурими бровами поінформувала, що її можна звати Зінаїдою Авксентієвною і що Лаврик застрелився, я з боєм і з досадою на нього сказав — Дурень! — і сів коло столу.

— Дурень... — шепотів я, схилившись на руки і розумів, що непотрібно цього казати, що це не допоможе й не характеризує Лавра і було дуже боляче.

4.

Переглядаючи ретельно зложені, чистенькі папери, дрібно списані поемами і шкiцями, я найшов у блокноті № 104 не то твір, не то лист, і лист очевидно до мене. Я його навожу слово в слово.

Білясто світає.

Якийсь тупий, ідіотський спокій у цьому білястому світанку! Зараз він своїм холодом нагадує щось таке неперебориме, таке безучасне, як тюремна стіна... Спокій.

Дніпро в диму. Дніпро зараз повний і димить. Як розсвіне більше, спливуть задніпрянські слобідки над туманом, а зараз не видно обрiю і в цьому та ж холодна безучасність. Тихо й білясто — все прислухалось і поховалось, щоб не розважити чим, щоб бачив тільки себе й мучився...

Чого це тихо так?

Хоч би шуміло, хоч би жити десь на Хрещатику!

Тихо як... Дорогий друже!.

Вона тільки що пішла.

Ти пам'ятаєш (ну, ясно, — пам'ятаєш!) оту ніжну, тендітну Вірку у грубій десятчаній сорочці.

Бувало, сидимо в садку, а вона прийде і теж сяде і в неї проти сонця просвічують ніздрі рожевими пелюстинками, і вся якась вона мов з фарфору. Ти знаєш, — вона навіть як загорала, — все була така ж прозора. Само молоденьке, ніжне. носик рівенький і в куточках рота наче якийсь талановитий скульптор ніжно пучками втиснув ямочки і од цього таке вражіння, що Вірка завжди чуточку усміхається, стримуючись, щоб не розсміятись. Ще не зформована, неокруглена, вся наче хрупка, вона безпорадно виглядала з густих, грубих, ламаних складок і зборів своєї сорочки, і здавалось, що ці збори та складки муляють, ріжуть її шию і груди, — що її зашили в бляшаний панцер. В цім панцері вона була ще більш ніжною.

Мені тепер пригадується вся вона в селі, бо того не вернути, бо її такої немає вже.

Я приїхав з міста і вийшов оглядати садок. Брунькували дерева. Пахло гноєм і ще чимсь весняним — землею, парою. По леваді за ще прозорими вербами бігали діти. Сестра згортала торішнє листя і на прочищеному місці зеленіла травичка. На сонці грілась рижа тельбата корова, а браток скуб з неї шерсть і збивав у опуку. Було якось несподівано весняно, — знаєш, бувають такі дні, коли зразу і вперше відчуєш, що весна. Тоді — несподівано весняно.

Враз я побачив на воринках від попівського садка дівчину. Вона пильно дивилася на мене, поклавши на руки підборіддя. Вперше я її побачив такою ж зачісаною назад у грубій сорочці і зразу ж мене вразила екзотична ніжність.

Вона сиділа на воринках довго й уперто. Це з таких, як ото є пастушки: стане біля тину й довго дивиться, що ти робиш, які квітки на сестриному квітнику, або слухає, як ти граєш, потім зірветься і біжить доганяти худобу.

Я запитав дівчину, чия вона і що робить у попа.

Її батьки давно померли, — батько Кривий Юстин молотив по людях, а мати пряла за тальку. З восьми літ її взяв дядько, а тепер вона прислужує коло попового панича Єлісея (знаєш — сухий такий, дегенерат), возить його в кріслі по кімнатах і на веранду на сонце.

Замовкла і знову дивилась у садок. Потім, коли стала сміливіша зо мною, несподівано сказала:

— Батюшка, а не знають, хто створив бога. А ви знаєте?

Потім, коли я з Віркою познайомився ближче, вона стала мені цікавою: у неї був природній запитливий розум, — вона розпитувала про зовсім звичайні речі, але так глибоко і просто, що я дивувався.

Ми потоваришували.

Вірка любила розмовляти зо мною. Не маючи змоги одвідувати школу, вона жадібно хапалась за всяке знання. Вона навчилась читати від дядькового хлопця і в попа. Її вчив панич Єлісей і ясно чому: — раз вона мені розказала: Він оце тільки сказав, що любить її, що думає взяти за жінку. (Огидна голодна худобина! Він думав, що свіжа, хороша сирота може належати йому тому, що він панич, а вона наймичка!), а Вірка злякалась, витріщила оченята і втекла до мене...

— ... я думаю, чого це він так любить гладити мені коси та все хоче, щоб завжди була коло нього!.. Ой людоньки ж мої, ти подумай! от каліка!

Але він її учив і це добре. За книжки вона хваталась, читала, що давав піп і що могла взяти сама, але це її не вдовольняло, вона почувала, що не того потрібно. Тому так і прагнула перескочити до мене, в садок, поки матушка не почне кричати. Тоді помагала мені горнути сіно, коли я косив, ходила за покосом, або сиділа на свіжій траві, потім вставала, переходила ближче і знову сідала чуть не під самою косою.

Коли ми сбое були вільні, — це в свято, зранку, як ще я не йшов до клубу, її хазяї були в церкві, а панич спав, — ми ходили до лісу.

Якась пекуча напруга переповнювала цю дівчину в пору її розцвітання.

Ранок дозрівав, половіло небо від жару. Ми йшли через нивку ще росисту в тінях під дикими грушами. Запам'яталось: Вірка то перебігає наперед, шукаючи волошок, то залишається з-заду, швидко говорить, приспівуючи й вигукуючи. На узліссі на зарослому рові починає співати.

Вона співає високим сильним дискантом. Дика пекуча напруга була в цім колоратурнім співі з раптовими переходами, — капріцію, — з вередливими поривами в бік від притертих віками мелодій. Це особливо, коли вечорами вона сама ходила в темноті по леваді і

співала. Тепер у місті мені ніколи не вдається почути такої свіжої соковитої пісні. Чи то тому, що тут немає темної левади, чи тому, що немає і не може бути між висмоктаними підфарбованими артистками такої Вірки. І тепер, коли я вихожу на Дніпро, як упаде роса і простелюється туман, мені пригадується Вірка на леваді. Пригадується її пружкий голос такий сильний фізично і такий густий, напружений, наче вона страждала в пісні, витворюючи пісню. Я не забуду її голосу до віку.

Серед пісні іноді замовкала і запитувала щось:

— Лаврик, ну, а що буде потім?.. Сядьмо.

Я казав:

— Сядемо в лісі, — і починав оповідати, що буде „потім“.

Розмовляючи неофіційно в клубі та з батьками, я навчився зрозуміло розказувати про досить складні речі. І Вірка з прикладів і всіх розмов могла розуміти й розуміла, чому мусить бути соціалізм, так таки соціалізм! Я їй не казав, що таке „залізна необхідність“, але вона розуміла, що залізно необхідна зміна в напрямку до соціалізму...

Вона вірила, що буде „потім“, але... як буде? Їй хотілося того „потім“, вона хотіла відпочити щастям прийдешніх поколінь, відпочити від грізної матушки, від доброго кругленького попка з його тягучими промовами з „пісанія“ і від жалібного Єлісея.

Тоді я розповідав.

В побутових картинках малював хороших людей, здорових і одягнених, як колібрі. Діють розковані енергії, підвладні і раболіпні. Немає стихійних негод. Повінню і здоров'ям згучить ілюміноване щастя барвистого відпочинку.

Я хотів сказати їй фантастичними шкіцами: — будуть кипіти всі юною повнотою, як ти тепер, будуть готові до праці, як ти, будуть співати, як ти! Я малював так, як жадалось цій дівчині у пору її розцвітання.

Хотіла знати, хто приведе до цього, хто зробить це.

Почала поважати косоокого Микиту, єдиного партійця в селі, жагуче полюбила вимріяний комсомол. Раз сказала, перебиваючи мене:

— Як уявити: — степ і комсомольці зі всіх царств... і зверху, — подивитись — як пшениця та свободи співають... ух як співали на маю!.. Знаєш? — отак... — Вірка відкинула голову, простягла руки якось по плакатному вперед (вона не бачила плакатів) і заспівала, не знаючи слів:

„Вставайте гнані і голодні
Ідім іді міді мідім“!..

Це правда — там не було нічого від того Інтернаціоналу, що ми на своїх зібраннях витягуємо, торкаючи в лікоть сусіду, позіхаючи й засмоктуючи слова цигаркою з рукава. Але там була така сила краси і буйства, інтуїтивно дисциплінованого в рямках творчості, як може бути в комсомолі „з усіх царств“, що „як пшениця“. І мабуть не випадково міддю-літаврами дзвеніли слова і павзи на літері „д“ —... Але хіба можна розібрати справжній Інтернаціонал творчої ініціативної юности?..

Може моєю любов'ю до цих лав перейнялася Вірка. А наших осередкових Левків та Іванів вона якось не вводила в той свій ком-

сомол, чи може я їй не вмів зв'язати реальних комсомольців з борцями за те її „потім“, чи то тому, що наш осередок був дуже вже незразковий. В ячейку Вірка не хотіла вступати з якоюсь худоб'ячою здоровою впертістю. Коли я її впевняв, що це треба зробити, вона замовкала або покидала мене. Вона боялася за свою службу — нею вже досить напихались — держалась за попа, а я їй не хотів її тягнути. Я задовольнявся, що дав їй напромак думки й надіявся за рік застати комсомолкою. З Рабземлісом я теж не спішив... Головне, що займало мою увагу, це її артистичний голос. Я бачив її можливе майбутнє. Я, ні разу не радивши їй особисто, на нещастя, збудив в неї прагнення до чогось казкового, прекрасного. Місто невідоме, ілюзоване, як в тумані стало перед нею з усім тим, що може воно дати талановитій дівчині. Вона в цьому мене мало розуміла, але бачила, що я мрію, радію за неї. Потім я побачив трагедію селянської дівчини наймички, що пішла в широке життя поза комсомолом.

Так я виховував Вірку. Те, що душив у собі, чого соромився сам, мимохіть передав їй, такій юній, голодній, сприймаючій.

Ніжна, прозора Вірка!

Я її такою залишив на станції, коли в кінці серпня вона мене провела до вечірнього потяга.

Над нашим селом тоді завішана була сітчаста блідорожева смуга, а на тлі її чітко й гостро синіла горбата ультрамаринова хмара. Смеркало. Було стомно-тепло і в небі починали роїтись зорі.

Вірка говорила швидко, наче трошки заїкаючись, замовкала і перебирала рукою хвартуха, потім знову говорила.

А те, що давно хотіла сказати, повіла тільки, — як ударив перший дзвоник.

-- Вже? .. вже їдеш? .. Лаврик, я приїду до Києва...

Я спинився і витріщив очі. І я сказав тоді: — Ти ума тронулась?! — а в глибині душі радів з такого рішення і боявся, що я буду відповідальним за Вірку, що я не зумію її влаштувати, а я ж перший збудив у неї думку про місто, хоч ніколи нічим і не натякнув про її від'їзд.

— Панича відвозять у Москву... і не можу я в попів... в місті наймусь і буду... дивитись... хочу.

Я знав, що вона в голос додумує свої думки. Вона буде дивитись, хоче. Вона прагне широкого, різного. Вона голодна, їй 16 літ.

Дорогий друже.

Чому я не міг угадати того шляху, що стелився перед гарною наївною селяночкою, коли вона приїхала до Києва?!

Прихожу в час зимової перерви додому і бачу: коло столу в моїй кімнаті сидить дівчина!..

Ти не можеш уявити, якою стала Вірка! Вона доросла. В неї глибокий ставний бюст під білою у квіточки кофточкою, риси округлились, зарівнялись.

В очі впав її несподіваний вираз обличчя в піднятих розметаних бровах і трошки розширених очах. Наче все життя Вірчине, несподіване і раптове, зробило її такою, з таким виразом. Таке не то ментове

здивування не то несподіваність, я бачив на обличчі в одної товаришки, в той момент, як мавзер вистрілив їй у скроню.

Вірка встала — до того копалась в моїх паперах — засміялася так, що ямочки коло рота поглибились і підсмикнулись уверх.

— Здрастуй, Лавр...

А в той же час я кричав:

— Вірка!? Вірка, це ти?!

Зробилось тривожно...

— Я... я ж казала... я приїхала...

Єлісея відвезли в Москву, в селі гірко й тоскно, роботи немає і їсти немає що... — потім розказувала за чаєм.

— Я так, мов тісно заплющила очі й кинулась. Що буде — не знаю. А все, як збиралась, — то обдумувати почну, та потім — ні! не треба обдумувати, бо злякаюсь!.. А якби я запалила цигарку? Як ти?..

Я дозволив, але не радив привикати.

Говорила Вірка якось нервово і деякі слова в неї не були такими м'якими, як звичайно, а стукали, як найвищі ноти рояля, і сміялась характерно, — наче склянками пересипала. І в цім, і ще в тім, як вона не находила місця, пересідала, бралась за книжки, задумувалась, — можна було пізнати, що в душі дівчини, як густа, туга вода під льодом, пливе під її сміхом чорна ріка одчаю, придушеного, тривожного, що накопився ще в поїзді, ще там в селі й тут у місті перед невідомим.

Як це жахливо, коли життя зажене таку безпорадну дівчину кудись далеко від її ґрунту і вона метається скорбна й розпачливо-весела!

Мені було боляче.

Вмовляла не турбуватись про неї, казала, що знайде службу, боялася мене займати...

Вірка була така розгублена, коли хазяйка загородила двері, розп'явши в них свою товсту постать і почала довго розпитувати, співчувати, давати туманні поради. Вірка хотіла відпочити, хотіла звільнитись від тривоги, поговорити, а Зінаїда Авксентьєвна нав'язувала свою непотрібну участь тут же зараз. Вірка поглядала на мене і все поривалася встати перед хазяйкою, як перед попадею.

Коли ми знову залишились обое, — в обох нас було одне і теж питання: —

„А справді, як же бути далі“.

Вона не хотіла починати балачку про це і я не хотів.

Зінаїда Авксентьєвна запросила Вірку в кімнату спати. Вірка подякувала, й коли зачинилися двері, сказала, наче не до мене:

— Це сьогодні, а завтра? а післязавтра?

І дивна річ: тепер вже я не захоплювався рожевим Вірчиним майбутнім, тепер, коли стала переді мною необхідність, я почував її просто обов'язком без власного інтересу.

— Я завтра шукатиму роботи... Я вмю!.. Найду!..

— Ти шукай роботи, а я дізнаюся, чи зможеш ти вчитися. Але ні... Ось що, Вірко: ти ставай десь служити, поробиш, будеш членом

профспілки, а тоді й підеш учитися... Я тебе ще трохи підготую... Так?..

Так ми погбдидись...

Робота найшлась. Один хазяйчин знайомий порадив навідатись десь на край міста до його товариша інженера. Вірка не знала по адресі, як поїхати, тому поїхав з нею я, поговорив, поручився і залишив її бавити трое дітей.

Тепер мені стало легше на душі. Не міг я дивитися, як голодна дівчина їсть зі мною сухий хліб, бо більше нічого немає. Вдалося заробити на діяграмах 1 карб. 50 коп., тоді ми поїли і знову почали чекати стипендії. Тепер Вірка сита і в теплі. Місто приняло Вірку.

Вся Вірчина істота жадібно шукала того, про що мріяла, що витворила її уява, і Вірка вбачала свої ідеали там, де їх не було.

Я пам'ятаю ясно її в той момент, коли ми піднімались ліфтом до одного мого товариша. Вона стояла й мовчки дивилась. Потім у чистій, вбраній кімнаті товаришка грала на роялі „Туман хвилями лягає“, а Вірка стояла коло широкого неаполітанського вікна і дивилась згори на прекрасний Київ, що розстелявся в молочному, морозному тумані. Бувають такі морозні вечори, коли лихтарі б'ють рівними стовпами-подограями в синє небо і плавають верхи будівель над туманом, а в далені міражами виникають і никнуть трамваї. Згори таке вражіння, наче вони літають над землею понад верхні поверхи, наче то якісь прекрасні аеротрами.

Культурна чиста сім'я моїх товаришів, проста й одверта, і цей житлокооп, і Київ, увесь новий, пливучий, мрійний, і музика — все це зачарувало дівчину. Ти уявляєш, — вона думала, що то й є та ідеальна комуна майбутнього, що то зародки її.

— Це... тут починається комунізм! Так, Лаврик?

Потім ми йшли спустілою вулицею. Самотній, тихий в мінливих тонах світла, прекрасний в своїм шелестовім еластичнім бігу, котився авто. Ввесь він був якийсь спектральний по чорному. Спереду горіла червона лампочка, ззаду зелена. Низенький, широкий, він привидом проплив, засвітивши в очі.

Віра спинилась, схопила мене за плече, дивлячись услід, і сказала:

— Дуже!.. дуже!.. — очевидно стверджуючи свою думку — „красивий“.

— Дуже!.. — відповів я напівжартом. — Ходім!

Раз мені трапилось мати два квитки в оперу.

Вірка в опері!

Самий будинок вона вважала за найкращий з палаців. Коли ж піднялась завіса (гнали „Східню Казку“) і Вірка побачила жовтогаряче освітлення пустелі, балерин, одягнених у казкові вбрання і східню екзотичну музику, — вона схопилась, забула про всіх і про мене, сіла знову, потім торгала мене за рукав, жестикулювала, не одриваючи від сцени очей і шепотіла:

— Ой боженьку!.. боженьку!.. що ж це таке... Дивись, Лаврик, дивись! — боялася, щоб я чого не пропустив.

Вірка мучилась якимсь внутрішнім насиченням.

В перерві казала, що це „показують соціалізм“, що так буде при соціалізмі... І „грають, як на небі“... Що ж це і як воно?!

Ти знаєш, що я не люблю статичної опери, і я засміявся, сказавши, що при соціалізмі буде відпочинок повніший, кращий. А Вірка образилась,— їй було шкода свого ідеалу, і вона подумала, що я її обдурюю.

Так сприймала Вірочка місто в хвилини відпочинку.

Але хвилин таких було мало. Вона возилася зі злими інженеровими пацанятами, я закопався у свої книжки і роботу й зустрічались ми якось не часто й холодно. У нас не було часу на спільний відпочинок, а більше нічого майже спільного не було в нас. Тільки при зустрічах мені пам'яталося, що я обов'язаний допомогти Вірці вчитися, вступити в профспілку, але це якось не виходило, не було часу, не було... ще чогось, може характеру в мене не було на це, не хватало мене. Потім ми зовсім перестали бачитись, тільки раз Вірка принесла мені книжку, не застала мене і передала Зінаїдою Авксентьевною, а та й не запросила її до кімнати обігрітись.

Минала зима.

Весна настала тепла, хороша і ночі в місті душні... небезпечні, матово-чорні у парку і над Дніпром...

Вірка сидить на ліжкові й дивиться на мене. Я за столом перегортаю конспекти по „Праву“ й мені здається, що Вірка жде, щоб я знову говорив про те саме, жде й дивиться мені на профіль.

Од цього мені стає ніяково, бо я більш не маю що про це казати. Я одкидаю рукою волосся, запалюю, встаю і починаю ходити по кімнаті від столу до етажерки зі стеариновим лебедем.

— Так то, Вірочка! Щастя твоє впереді! Ти ще й другим будеш давати щастя своїми піснями, своїм голосом! Будеш така, як ота в пір'ї, індійка в опері — пам'ятаєш?... Ось, як будеш вчитися... я про робфак швидко визнаю, неодмінно...

Кінці Вірчиних брів поплили вгору, вічі засвітились і губи надулись, наче від якоїсь нової думки. Вірка спустила босі ноги на підлогу і вдивилася в мене закрита, холодна.

— Чого ти так?

Мовчить і дивиться, потім помаленько переводить очі на лампу і довго не зводить їх з вогню.

Я ніколи, ніколи не забуду цих очей.— Мені видалось: подумала Вірка про життя своє, покаялася, на що потоваришувала зо мною, нащо слухала, нащо мріяла. І здавалося:— встане зараз і не схоче навіть докоряти, тільки скаже „будь здоров“ і вийде. І не прийде більш ніколи.

Але вона не зробила так. Вона тільки сікнула мене, наче нагайкою:

— Не балакай більше про це... Ніколи...— помовчала й додала,— так я і не вступила до спілки... толку не знала... ет!..

Прийшла вона вперше за довгий час і мовчала, а я не міг мовчати і на щось знову нагадував свої обіцянки. І от тепер вона сказала, коли я звів голову над столом:

— Інженер переводиться в Харків.— (павза.)— Робота там.— (павза.)— Виписали з села якусь Оринку — племінниця їхня...— (павза.)— Іде з ними. Я оце добуваю днів.

— Як-же?! Ти знову без роботи?! І в мене замовлень на малюнки немає!.. Ех, біда нам, Вірочко!

Вона усміхнулася на мій щирий оклик...

Я ще мріяв про Вірчине майбутнє і тому просив приходити.

Через день у неділю увійшла сердита Зінаїда Авксентьєвна (я довго не платив за квартиру) й кинула:

— К вам девушки. Вийдіте — і грюкнула дверима.

Я вийшов на сходи.

Вірка поздоровалась і не знала, що робити з своєю товаришкою, але та,— ще молода дівчина, тільки з обличчям наче вимоченим у розсолі й сильно припудреним так, що очі кольору стиглої сливи різко відтіняються, наче неприпасовані й тому гострі,— закліпала білими віями і простягнувши руку сказала:

— Здравствуйте! — і розтягнула: — Ра-я Стоконова. К вам можна? Ізвініте!

Я запросив до хати.

Вірка сіла на ліжку і зложила по-дитячому долоні між коліннями, усміхаючись. Стоколова влізла на крісло, підігнула ногу під себе і махаючи другою, взутою в грубий, посірілий черевик, поклатала на бильце підборіддя і вставилась очима на мене.

— Отчего вы так бледно выглядите?

Я напився води і сказав:

— Свежая вода, хорошая, дать вам?

Спасібо! Верка моя подруга. Ми тепер обе безработніє.

Ви тоже безработная.

— Да... Позвольте закурить. Как?

Я говорю — квартиру имеете?

Да. — і почала клацати пальцями. Заговорила відривчасто, сто-като: — квартира — клац, у нас, — клац, — какая!.. Ми тепер пока с Веркой.

Я пильно подивився на Вірку, вона витягала свої пальці, пробуючи, який трісне в чиколотку. Очей не підводила, почувала, що я дивлюсь і зашарілась рум'янцем від вух.

— Ви чай можете приготовить?

В мене звичайно не було цукру і я з задоволенням поінформував про це, рішуче дивлючись в нахабне вицвіле, безброве обличчя.

Посиділи ще хвилин 15. Вірка зо мною майже не розмовляла, тільки все поглядала на Стоконову, чогось остерігаючись.

Вже як попрощались і Рая перша вийшла в сіни, Вірка тихо з сумними очима і наче між іншим запитала:

— Ну... Лаврик?... —якось болісно з останньою краплею надії...

— Нічого... поки що, роботи не чув... ти б у профспілку... це б мені взятися.

— Вже все одно... Поки що я з товаришкою — (ховала очі). — Будь здоровий! — і подала руку. Цього раніше не робила.

У вікно мені видно було, як Стоконова, дивлючись на ставну, красиву Вірку, щось начигувала їй, відрубуючи долонею у повітрі. Раз аж зупинилась, раптово зробила рух здивування: вип'яла живіт і розвела

руками, наче казала — По - о - одумаеш: — і засміявшись знову, пішла коло смиренньої дівчини...

Вчора був один з тих вечорів, коли скрізь хочеться піти і тому не знаєш, куди піти.

Повільно текли повні ріки весняної юрби, — а було тепло, з півдня плив вітер, теж святковий і повільний і ласкаво гладив по обличчю. Оправляв, надимав вітрилами літню білу блузочку, зводив та й плескав по шиї відкладеним комірцем.

Я теж не знав, де відпочити від зачотної спеки, чим розважитись, кого найти. Спiniaвся я коло трьох кіно, коло дверей ресторанів і в одинадцять вертався додому.

На одній з вулиць коло широкої вітрини стояло дві дівчини. Одна в синенькій блузочці до мене спиною, а друга перед нею швидко щось говорила, не виймаючи цигарки з зубів. Обличчя її було в тіні і вогник папіроси стрибав і метався коло лица.

Мені чомусь захотілося глянути на першу дівчину і, порівнявшись, я в профіль впізнав Вірку. Вона була така ж розгублена, як тоді перед хазайкою і мене не помітила. Потім, глянувши на мене, страшенно збентежилася: очі її заблищали, прижмурились якось сердито, наче вона під нахабним виразом хотіла схвати свою збентеженість. І той самий вираз несподіваного, що був в останній час у її обличчі, чіткіше проглянув у витягнутій шиї, у розширених очах.

— Віра?!

— Ну ходім!

Швидко з досадою після здивування взяв я Вірку під руку. Проститутка повернулася за нами вслід, плюнула разом з цигаркою на тротуар і сказала:

— Ну везьот!

Вірка низько схилила голову.

— Що таке?! чому ти тут, з нею?!

Вона розуміла, про що питаю, і мовчала, потім фальшиво весело відповіла і голос її наче коловся:

— Я тут з подругою, це ж Рая!

— А! я так і догадувався!

— ... а ти куди ходив... Лаврик?

— Віра, це не цікаво... Ти давно... товаришуєш?..

Вона болісно глянула мені в очі з боку, приглядаючись, чи я розумію, чи співчуваю, чи сміюсь. Але несподівано для себе вона пізнала, що я помітив її болісний вираз, що я знаю все.

— Питаю би прямо, — сказала високим голосом — я сьогодні вперше пішла з нею... вона мене кормила досі і все тягнула... Я вже не могла відмовлятися сьогодні, я ж їм її хліб... — враз випустила мою руку, закрила тремтячими долонями обличчя і гірко заплакала, не маючи сили стриматись.

— Віра, Вірочка, тут люди! — тягнув я її — ну Вірочко, тихо... ходім... в мене посидимо, вип'ємо чаю... Ша, Віра, нічого страшного не сталося!

— Я вперше пішла...

— Я знаю... не плач!

У неї на щоках блищали сльози. Вона дивилась перед собою, враз живо заговорила крізь схлипування.

— Ні, ти подумай Лаврик! Я так боюсь!.. боялася!.. Ти подумай: підійде хтось незнайомий і скаже... Я навіть не йму віри, що так може бути... Я ж йому можу по морді дати, коли він скаже... щось погане...

Вона зідхнула якось два рази, як дитина після плачу. Мовчала. Їй знову стало соромно.

А я ішов і думав...

„Оце та Вірка з села, що мріяла про соціалізм, що могла б бути такою гарною людиною.

Моя хазяйка спала.

Вірка сіла на ліжку і попросила не світити.

— Я хочу дивитись в очі...

— Кому?

А он!

Вона показала на далекий будинок на тлі саду. В рамі відчиненого вікна була темнота синьо-слив'яного кольору і не було вогнів, тільки чорний, невидимий будинок світив двома впертими холодними очима.

— Я засвічу, — щось почитаємо, Вірка!

І я бачу: — вона сидить проти вікна — дивиться на мене довго, щось думаючи, поклавши на долоні підборіддя і чорний розчерк волосся загнувся на білому лобі.

От, Лаврик, — киває головою, — а я думала — в місті... от яке місто... — зміненим тоном додала: — Глянь, дивиться! — і знову показала у вікно. І тепер уже звиклим очам і думці ще живішими і притягаючими видались оці видовища.

Я засвітив.

Скинь, Вірка, черевики і сідай на ліжку з ногами. Не думай усяких дурниць, не журись... Я поставлю примус і зараз вйду.

Коли я вйшов, Вірка не перерила моїх паперів, як то було в її звичці. — вона курила, дивилась у стелю і щось думала. До мене засміялась:

— Слухай, Лаврик! І нічого страшного! Добре, що ти надійшов! І все, як було... як гарно, щасливо... завтра тільки роботи пошукати, а там...

— Куди ж мені йти тепер?

— Куди ж тобі йти тепер? Переспиш у мене.

— А ти.

Я подивився на підлогу і вона теж. Я часто, лежучи на ліжку, дивлюсь на підлогу. І я уявляю: дикий, голий степ, а по ньому зрідка, самотньо бредуть зі своїми цілями діловито й зосередковано якісь кузочки, стоножки. Буває, я вдивляюсь і вхожу в життя цих стоножок і уявляю собі ті безобрійні простори, що стеляться перед їх очима. Тоді мені перестає бути самотньо. В мене в хаті так багато живих істот. Ч живу поруч з лазнею.

Вірка усміхнулась і наївно сказала:

— Я обернусь до стіни очима, а ти ляжеш з боку. Добре?

Я не люблю занадто вільної поведінки дівчини з хлопцем. Я не люблю того, що в нас називають емансипацією — занадто рання емансипація часто псує хороших дівчат. Але тут було інше.

Я обгорнув Вірку ковдрою, а сам сів за стіл. Мені не читалось і Вірка не спала. Тоді я ліг і, як погасив світло, Вірка обережно, щоб я не помітив, почала роздягатись — вона пильнувала свою блузочку. А мені мимоволі уявлялась дівчина так яскраво, в одній сорочці, з хорошими соковитими грудьми й од цього бухало в скроні й хотілось повернутись лицем до неї.

Ти розумієш, що таке дівчина? Ти розумієш, як то сімнадцятилітнє переповнене жагою не може спати і зідхає.

Тихо. На дворі душна весняна ніч, у вікно дивиться уже однооке чудовисько, а моя рука торкається Вірчиних грудей.

Вірка не одсувається. На дворі небезпечна гаряча ніч.

Десь, наче з-над Дніпра, приплило сухо й коротко: бам, бам — дві години.

Вірка тяжко дихає.

— Віра, ти не спиш?

— Гаряче...

В огні не можна бути довго. Довго горіти не можна.

Її нога, як розпечена мідь.

Вірка одкидає голову, підгортає коси.

— Вірочка, не можна так спати!.. Гаряче... Я встану... — наче прошу когось і мені наче не дозволяють.

— Оох!.. — вона відкидає голі руки назад за подушку, за бильце.

А коли враз я її цілую, вона тільки тихо-тихо шепоче між поцілунками:

— Лаврик, Лаврик...

Потім обгортає мою ший гарячими руками, схиляє голову до моїх грудей і шепоче погорілими губами:

— Будемо спати, Лаврик... спімо!

Проходить хвилина. Вірка знову відкидає голову, і її обличчя близько коло мого, і я почуваю, що очі в неї відкриті. Майже не підводячи голови, я знову цілую Вірку в ший, в груди. Я бачу, як вона тривожиться, як пашить...

Яка спека весняної ночі!

Потім пускає мою ший, лягає навznak, відкинувши руки й мовчить...

Вірка важко зідхає, горнеться і шепоче:

— Тепер, Лаврик, не так страшно... з товаришкою гуляти. Правда? Як прийдеться — тепер легше... ти ж... ти ж свій, близький, Лаврик, ти перший... а тепер як доведеться, то тільки вважай, що Вірка жила досі, досі, як піду від тебе... і досі все було гарно, і добре, що ти стрінувся сьогодні, а то б Стоконова віддала б мене комусь.. Я не маю куди йти... Я мушу до Раї... і вже мене як немає...

— Віра, я тебе люблю! — Я бачив, що Вірка вважає, що я розкрив їй страшну дорогу в невідоме, що я взяв її, як тротуарну дівчину... Вона бачила свою неминучість, своє туманне майбутнє... і як там буде, а зараз рада і вдоволена, що зустріла мене.

Я мою чудову Вірку перший взяв з тротуару на ніч, і вона рада, що я, а не хтось, і вона не знає, яку муку піднімає в мені своїми словами.

— Як доведеться, як не найду роботи, то буду вперше на тротуарі... але і вдруге... так.— Лаврик, правда?

— Вірочко, я тебе люблю,—я хотів запевнити себе і її, що любив її з того часу, як побачив і люблю зараз, і я знав, відчував, що не міг її кохати тому, що вважав за молодшу сестричку, за товаришку, а вона мене — за товариша й вихователя. І я почував, що це була перша ніч любої дівчини і... повії... я знав, що мої обіцянки нічого не допоможуть, бо й сам не можу нічого запобігти і раніш, чи пізніш дівчині одна дорога... Що ж їй pomoже голодний студент, що його господиня вигонить з кімнати, та ще студент з такою натурою ..

Але... я їй поміг!.. Їй лекше буде стати проституткою!

— Ти чуєш, друже?

Моя рука у Вірки на косах. Вірка мовчить, ласкава і віддано-спокійна. Вона не знає нічого, ця наївна, мрійна селяночка.

На дворі сіріє білясто, непомітно. Ще нічого не видно в кімнаті, але якось чувається, що світає.

Вірка встає і підходить до вікна.

Я дивлюся на ню і мені ця доросла, оформлена дівчина видається враз такою новою, закінченою жінкою і трошки наче чужою. Я наче вперше побачив її глибокий повний бюст, ставну постать... І стала вона серйозною, солідною.

Ось вона підходить до ліжка, кладе руки мені на коси, і нахилившись, каже з ласкавою усмішкою.

— Ну, Лаврик, піду я!— довго дивиться в очі і потім: не хочу, щоб твоя хазяйка знала, що я була. Пересплю в товаришки, а завтра піду шукати, щоб де найнятися... Якимсь буде... Ти мене проведеш з квартири?

Я встав.

Я помітив, що Вірка спішить. Вона не хоче, щоб я бачив її, як зовсім розвидниться. Вона швидко взувається, вдягається і запалює цигарку. А як ми готові — вона каже:

Дай я тебе раз поцілую... по-товариському.

Вже коло порога я запитую:

— Вірочка, ти хоч на сніданок маєш?

Ні... Може в Раї є... Я не маю ні копійки.

Я виймаю останнього півкарбованця і даю Вірці. Вона глянула на мене якось злякано, і я помітив знову той вираз, як у моєї товаришки, що застрілилась — у Вірки мигнула думка і в мене та ж думка. Мені видалось, що в перший момент вона хотіла сказати: — мій перший заробіток, — але стрималась і швидко обернулась до дверей виходити.

Я взяв її під руку і провів до драми. Просила не йти з нею далі.

Пішла Вірка у сіру далину туди, як до центру, її постать злилась з сірим ранковим туманом, тільки синя блузочка довго виділялась, наче плила понад землею і потім заснувалась, злялась, зникла мрійна, ніжна Вірочка, що ще недавно у грубій десятчаній сорочці на сінокосі мріяла про місто і свій казковий соціалізм.

Тоді я пустий і тоскний вернувся до своєї лазні й сів писати тобі.
Білясто світало.
Дніпро димів перед сходом сонця.

На цім кінчився лист мого товариша у блок-ноті № 104.

Я стояв на високому мості, що біля станції. Передо мною під імпресіоністичною плінкою димку лежала прекрасна картина — Київ. Він розстелявся широко, мінливо в прозорій акварельній тушовці травневого вечора. Коли впливає блідний місяць, а ще не видно, ще тільки кришталеві срібні примерки рояться і засновують далі.

З вікон, що на розі, було чути музику. Згучала сонатою, хоч може там грали „собачий вальс“, чи „спор мужа с женою“. Мчали вогні автомобілів відірваними іскрами якогось хаотичного фейверку. Може на Дніпрі співали, може на Валах веселились...

Скільки юних серць шукає цього руху, цих картин, цих вогнів! Згадались Вірчині слова. — „Буду дивитись... хочу“... а тепер може й вона де синенькою краплею своєї блузочки загубилась у барвистій какофонії на тротуарі й шукає заробітку, ще навіть не вмючи заглядувати в очі.

Я зрозумів Вірку. Перед нею Лавр намалював місто легкими мазками своїх імпресій. Воно було перед нею таке, як зараз передо мною, вона не знала, що в ньому є Зінаїда Авксентьева, Стоконова... Лаврик... І вона пішла, як ішли мореходці на вабливі пісні сірен. Вони обоє пішли так — Лавр і вона. І місто з'їло їх обох...

І враз я почув, як тоді з телеграмою в руках, — почув у моїх руках друге життя, дороге, багате соком, як келих... Лаврик — комсомольський Рудін — туди й дорога, але ж Вірка! Вірка! Хіба я маю право їхати у свій сельбуд?

„Хай буде так. Я їхав не до Лаврика, — до Вірки“.

Тоді я зійшов з мосту по сходах не до станції, а сюди, в місто, подивився в блок-ноті Вірчину адресу і сів у трамвай.

Червень - Липень. 26.
Харків.

Г. КОСЯЧЕНКО

МАТИ

Пам'яті моєї матери

I

Ніч засинала.
Холодна зіма.
Крики її пам'ятаю, —
вибігла з хати:
— Ах! не займай!..
— Сина мого убивають?!.

— Нене моя!.. О, нене моя!..
Скрикнув в-останнє і глянув.
Хтось ув обличчя
Кинув з коня
Лайку глузливу і п'яну.

Вітер тривожний.
Буря і сніг.
Труп її сина в заметі.
Постріл холодний впав їй до ніг,
падав і другий, і третій.

Вітер тривожний.
Вітер такий.
Буря гугнявить з просоння.
В тьмі вечеровій гасне блакить.
Над матір'ю крик гайвороння.

— „Сину! поглянь, —
сорочка яка?
Хату розвалює вітер!..
Шарпає буря рвучко плакат
мокрий
без фарби і літер.

Холодно в хаті.
Спить дівтора.
Хлипає лампа байдужо.
Буря нестримно, наче мара,
плаче
голосить і тужить.

Серце порожнє...
Постать в очах.
Десь промайнула і північ.
Дико і різко хтось прокричав...
Глухо озвалися півні.

Знову спокійно.
Спить дітвора...
Мук в її серці — без міри.
Бродить у хаті сина мара,
мати не вірить і вірить.

— „Сину! поглянь!
Сорочка яка?..
Хату розвалює вітер!..“
Шарпає буря рвучко плакат,
мокрый,
без фарби і літер.

II

В далекім місті —
спокій,
сон.
Ще дремлять вулиці кварталів.
і неба сіренький балкон
свій погляд кида в сині далі.

Не чути ще плачу музик,
стоять задумливі тополі.
проїхав Львівською візник.
гудок заводу на Подолі.

Ах, я не знаю, — хто велів
кружлять сонцям над головою,
де праця жовтої землі
знялась туманами, імлою!

Риплять потомлені вози
і крик розгублений, пташиний,
віщун негоди і грози
до ніг схиляється машині.

На ниву вийшла удова,
малих дітей поклала в жито, —
найменший пелену жував
і все кричав несамовито.

Пішла житами до межі,
а позад неї — крик дитини.

Спіткнулась,
дивиться — лежить
кістяк забитої людини...

Стоять похилені жита,
де біль утому м'яз посіяв...
— Моя Україно золота!
— Моя розхристана Росіє!..

Є. ФОМІН

ІЗ ЦИКЛЮ „РОЗПРАВА“

Слухай, брате, тобі розкажу
як усіх їх вели за межу
зшикували в нестройні ряди...
і прослався над трупами дим.
І в гіркому густому диму
довелось лише жить одному.
Це було саме, знаєш, тоді,
коли сонце пливе по воді,
і його золоті промінці
застромляють у гори кінці.
Тихо, тихо гойдалась трава.
Шепотіла березка: вставай.
А по той бік села на краю
перемога родилась в бою.
Вже червоні звелись прапори,
затихали стогнання і хрип.
І прийшов розказати живий,
що брати... за селом... на траві!..

Херсон
1926 рік

Н. ЩЕРБИНА

ХЛОПЧИК

Хлопчику в драній свитині, в штанцях без халош! Що ти побачив у склепі душнім гамазеї? До чого приковані очі твої?

Перехожі проходять, наступають на ноги, жахають поглядом грізно-суворим: „Навіщо, мерзотний, бридкий, чисту панель забруднив?“.

А ніхто не підійде, ніхто не питає: „Чом на дитячому чолі зморшки старечі? Чом не радість в очах, не огонь, а туга глибока, неясна?.. Замість сорочки — голе, забруднене тіло!“

Ніхто не питає: „Де твоя мама, чи тато?“

Перехожі проходять, сміються. Проходять у — парах — ситі, веселі; проходять, смокчуть цукерки, читають афіші...

Туманіє в борошні шибка. Хлопчик в напруженій позі заглядає в склеп гамазеї. Там, випікаючись, п'яно пахтять смачні буханці, медяники й бублики ситі, солодкий калач і пахучі, пухкі паляниці.

Може, виймаючи з печі, кинуть злепок тобі, як собаці!

Ніхто ж не підійде, не скаже: „Візьми ось-де гривню, чи злот... з випивачки лишився“.

Ніхто не питає: „Де твоя мама, чи тато?“

Хлопчику в драній свитині, в штанцях без халош! Що ти побачив у склепі душнім гамазеї? До чого приковані очі твої?

Кубань, 1926.

Х. АЛЧЕВСЬКА

Жовтневий день, змарнілий як сухітник,
 Поволі тане в журних небесах;
 Габою смерти вітер небо криє
 І плаче десь...
 Я пізнаю стежки старі ті самі,
 Що ти ходила ними в Інститут;
 Пожовклий сад — немов труна в оздобі —
 Сумний стоїть...
 Ти вся була — вогонь, уся — стремління,
 У тобі дух ніколи не вгасав,
 Вся — сонце, вся — любов, уся — горіння,
 І зір сів!..
 Пощо ж мене ти кинула навіки?!
 Позич, позич мені надхнення мрій, —
 Скажи, чому збудила ти поснули
 Давно чуття?!
 Чом як в мені пригасло вже сумління,
 А ти полинула в надхмарний край, —
 Про тебе знов постав жагучий спомин
 У пам'яті моїй?..
 Позич, позич мені твого палання
 З сумних небес, з надзоряних країн!
 О зглянься! поможи! — мого благання
 Не відхиляй!..

5 Жовтня 1926 року.

В. ЗАТОНСЬКИЙ

ЛЮТИИ

(уривки)

Підтоптався царат.
Три роки важкі ті німецькі гармати
гатили окопи,
де сірих шинелів
мільйони тулились.

Других мільйонів
білили вже кості
хрестами відмічені
й просто
під пилом...

Від моря до моря —
в Карпатах далеких,
озерах Мазурії,
в нетрях безвісних
Поліських болот...

Звиклі покори
терпіли живі
жах смерти,
снаряди і кулі
ще й гази,

(про воші не кажучи),
пошесті влітку,
холод взимі...

Але роз'їдало
зневір'я.
Що далі то гірше
гинуть надії.
Мука в окопах,
голод в тилу.
Листи з дому
горем набрякли.
Фронт знесилений
миру чекав...

Накипало.
Антанта нової шукала
підпори в суспільстві,
„поряднім“ звичайно.
Мовчало село ще.
Терпець увірвався
робочим.

Шикувались шерехи до бою —
в Петрограді, відтак під Москвою —
одгукнувся Урал
і Донбас,
і Ростов,
Київ,
навіть Полтава.
Забастовка.
Праця скрізь стала.
Цар останній
мотався з вагоном
десь біля Луги —
один
без цариць і без „Друга“ —
панам непотрібний
(з Антанти),
покинутий слугами
(уперто нічого не тямив!)
Кулемет заторочив в столиці.
Голодні бунти
межували
з повстанням.
Безглуздий жах сліпими баньками
дививсь з телеграм
на царя
невблаганний
кінець наближався.
Вже „Вірні полки“
одмовлялись стріляти
у натовп жіночий,
що лущив „Лабаз“.
Безсилий
повис у повітрі
приказ.
Метушився Хабалов,
Протопопов погрози слав
Думі...
Родзянки
„Росію спасали“...
Антанта її купувала
(у друге)...
Та ще „фараони“,
засівши в горищах,
сичали, як сови.
Чекали...
Таки дочекалися...
Став арсенал,
що було постачав
фронту зброю.

Фабричні квартали
 повстали
 до бою!...
 Тривожно ревіли гудки
 (невчасні).
 Росли барикади...
 Рубай!
 Вали!
 Нагромаджуй!
 Сухі постріли
 звідкись з горища...
 Дз... тах... тах...
 заторохкало дроботом.
 Куля настирливо нишпорить, свище...
 Хтось упав...
 когось вбито вже...
 Кров на снігу
 свіжа...
 Розсипом решта:
 до стін прилипали —
 не звикли ще...
 Тиша зловіща...
 І знову могутньо
 заводи гудуть —
 і-д-у-у-у-т-ь.
 Не здавай!.. Не здавай!..
 ай-ай — у-у!..
 Розірвалась граната
 за рогом...
 Далекий десь брязкіт
 копит
 на проспекті...
 Ще постріл...
 Крик... стогін...
 Знова кулемет...
 І знов гуртувались...
 Юрба назира...
 як вода
 по весні
 прориває
 трухляві
 загати.
 Що далі,
 то більше все юшить.
 Смілішали:
 всіх не уб'ють...
 Тепер не задушать...
 А влучить —
 один раз вмирати...
 Стріляйте, прокляті!

Рушив...

З окраїн,
 з заулків
 вузьких та брудних
 насували
 на центр,
 де палаци розкішні
 вглядаються літом
 у люстро каналів.
 Почали з одчаю —
 жить неможливо!
 Краще в могилу!
 Хліба! Миру!
 Дай...

Злочин останній
 режиму
 прогнилого —
 жертви —
 і вже
 спалахнула пожегом
 кривавої помсти жага.
 Кров...

Пролилась не даром
 Революції кров дорога.
 Так гостро
 червона
 на білім.

Досвідом жертв
 на шляху перемог
 жорстокім в одвертім бою
 незнану — ту силу могутню
 свою
 маси відкрили,
 злетівши
 на крилах повстання
 раптом
 в майбутнє.

Ті дні незабутні...
 століттями повні!
 Безкрая в буяння,
 жахлива в розгоні,
 як море мінлива,
 стихія червона
 скрегоче,
 мов крига
 підчас льодолому:
 — старому
 Дайош!

Вже в одбиту
 гармату

набої
 закладали фабричні
 з жагою —
 зруйнувати
 до щенту
 старнеча,
 що було спокон віку
 калічить
 душу, тіло
 робочого люду...
 Натиснули.
 Зламали...
 Кров'ю від бруду
 московських царів
 умивалась „Москва“...
 Революція
 в Лютому!

 враз не відмилася —
 крові пролилось
 замало
 (ворожої).
 Влада
 у лапи
 буржуїв
 попала.

* * *

Місто.
 Юрби —
 як струни надхненні,
 збентежені.
 Мозоляві руки в центральних кварталах...
 Прапори криваві...
 Ви жертвою пали...
 І дивно —
 не помсти, а чуда бажали.
 і вірили в чудо...
 Здавалось :
 що досі в нужді,
 у неволі,
 в пільмі,
 у духовнім полоні,
 по всіх суходолах
 тримало
 мільйони людства —
 голод,
 насильство
 війна,
 віковичний —

зникне,
 як сонна примара,
 як розходяться в небі отари
 хмар кострубатих,
 як тане туман,
 коли сонце пригріє.
 Химерні ті мрії,
 віра в правду наївна
 бідноти,
 безсилої вчора,
 що нині повстала...

Політиків хитрі розчоти
 буржуазних...
 дрібних демократів нестями...
 Певність борців,
 що в нерівних боях
 з царатом...
 по тюрмах конали...

Втілившись в прапори,
 над людським тим морем
 кумачем і шовками,
 червоними з чорним,
 шепотіли.
 Діждали.

Не стало царя, жандарів, поліцаїв.
 Воля.
 Радість.

Один у міністри
 пре.

Другий
 з конури убогої,
 очі засліплі зажмуривши,
 суне,
 голодний,
 пригноблену спину понуру...

Не вірить ще
 й вірити хоче
 в щастя...
 і хліб.

Одинокі робочі
 дивились похмуро
 на тії квартали

центральні,
 чужі,

 хоч червоним уквітчані.
 Зуби стискали:
 скільки сволоти
 отут приховалось
 царської й буржуйської.

Буде роботи
 і горя чимало.
 Не віримо ми генералам
 з червоними стрічками...
 Думі,
 Родзянко,
 Гучкову,
 тендітним панянкам...
 Отим адвокатам...
 Звідкіль узялися
 усі демократи.
 Всі з нами.
 Радіють.
 Ой, зрадять.

Зайва надія
 на єдність
 з панами.
 Для них ми —
 знаряддя,
 робочая сила...
 Таких було мало.
 Захоплена щастям
 прискорить хотіла
 більшість
 майбутнее в мрії

Забути бажали
 злиденне минуле,
 і вірять,
 що завтра й назавжди
 усі будуть люди
 і жити по-людськи.
 Царат бо розбито вже —
 Чули...
 Так буде —
 ревіли повстанчі гармати,
 озброєні авто,
 гудки паровозів,
 кулемет,
 що торочив в'ідливі докори
 старому —
 йно вчора...

Сьогодні — „Совет депутатів“.
 Мовчазні заводи,
 і вулиці повні,
 оркестр марсельезу гра.
 Все надзвичайне —
 салдати в червонім,
 матроси...
 Прапори...
 Осяяні очі...

„Товариш“!

Бадьоре
вітання струмків снігових провесні
тепле проміння
по довгій зимі,
тривожна, хвилююча ніжність жіноча,
мужня уперта
рішучість робочих
Кричали:
Так буде!

II

ФРОНТ

Уже фронт був наскучив
війною,
послав часом кулі у спину
офіцерам,
що гнали з окопів
в атаку на німців
загинуть
за Росію стару остогидлу,
за мужицьку ту долю набридлу,
що так довго,
з такою тугою,
він тягнув —
не знав бо другої.
Тільки мріяв про правду...
Ще вірив попівським обманам,
що господь наградить
(на тім світі)
Його, як і пана.
Та вмирать не хотів.
Хай собі командир,
що дістав у бою
кулю (може й свою),
в лоб чи спину,
безупинно простує до раю,
краще тут, на землі
зачекаю.
Як скінчиться війна,
повернуся додому.
Як там жінка...
Одна?...
Чи живий ще собака - окоман?
З мужика для панів
шкуру дер...
Забастовка...
Тепер вже замало.

Як отут...
Щоб і сліду не стало,
у ночі підпалить...
В одну мить...
Або й в день
поділить мужикам землю,
розібрати майно —
зазіхають давно.
Наше все!
Хто орав?
Хто палац будував?
Хто на панщину йшов
за дідів?

Все мужик.
Його піт.
Часом кров...
Дев'ятсот п'ятий рік...
Козаки, інгуші
ні одної душі не лишили небитої
(вбили кількох)
на селі.

Піп казав, що то бог
так велів:
„Добрим“
вчити „дурних“.
Пан - отець —
той за паном постоїть.
Не дурні —
ми безсилі були.
Проти роти салдат
вийшли
з вилами, косами,
мужики.

Ті
з гвинтовками.
Жах бере досі.
Пригадати оте бідолашне село
в оті дні...

Одинадцять пройшло...
з лишком.
Що лиха натерпілись...

Може
й не даром.
Військо — ми.
Не такі вже дурні
За війни чоловік...
Зброя...
Що нам —
тут пропадуть?

Теж мужик --
 отой німець,
 ми чули.
 Братались, було.
 на цім тижні.
 Гергоче чудно,
 чистий німець!
 „Камрад“ та „геносе“.
 Ой, і ром - же у них!
 А в нас хліба все просить.
 Ми дали — чом не дати?
 Говорили на миглях.
 Жонатий, мовляв...
 Батько вмер,
 ще торік,
 стара мати,
 дітей залишав
 дрібних
 в фатерлянді, голодних.
 Саме те, що й у нас.
 А як різались ми...
 мов звірі...
 Був приказ...
 Скільки крові пролито
 й за віщо?
 За царя, його мати,
 в роті ловко якийсь
 говорять, більшовик,
 казав
 правильно!
 От і цар кудись зник,
 А куди?
 Через що?
 Й що є?
 Хто го зна...
 Може й лучче —
 скоріше скінчиться війна.
 Кажуть — їхав кудись,
 не доїхав.
 Прийшли,
 підписати дали.
 Та не мир.
 Миру й досі нема...

М. ЯВОРСЬКИЙ.

Проблема української націонал-демократичної революції у 1917 р., її історичні основи та її рухові сили

„Развивающийся капитализм знает две исторические тенденции в национальном вопросе. Первая: пробуждение национальной жизни и национальных движений, борьба против всякого национального гнета, создание национальных государств. Вторая: развитие и учащение всяческих сношений между нациями, ломка национальных перегородок, создание интернационального единства капитала, экономической жизни вообще, политики, науки и т. д. Обе тенденции суть мировой закон капитализма. Первая преобладает в начале его развития, вторая характеризует зрелый и идущий в своему превращению в социалистическое общество капитализм“¹⁾. Так формулював Ленін в 1913 р. серед дискусії з правими та лівими опортуністами в національній справі проблему національного питання взагалі. Як критерій для аналізу національного питання в тогочасній Росії зокрема, так конкретизував він цю проблему: „в западной континентальной Европе эпоха буржуазно-демократических революций охватывает довольно определенный промежуток времени, примерно с 1789 по 1871 год. Как раз эта эпоха была эпохой национальных движений и создания национальных государств... В восточной Европе и в Азии эпоха буржуазно-демократических революций только началась в 1905 году. Революции в России, Персии, Турции, Китае, война на Балканах — вот цепь мировых событий нашей эпохи, нашего „Востока“. И в этой цепи событий только слепой может не видеть пробуждения целого ряда буржуазно-демократических национальных движений, стремлений к созданию национально-независимых и национально-единых государств“²⁾.

Для дослідника нашої революції 1917 року безперечно ця Ленінова формула з її конкретизацією має й матиме основне вихідне значіння й для з'ясування й розв'язання цього начеб-то без краю запутаного клубка суспільних рухів та їх напрямків, що спліталися у весняній революції 1917 р. Бо оскільки в цій революції розвивалася на той час загальна тенденція цих рухів та їхня історична логіка й послідовність в напрямку остаточної переваги капіталізму над феодалізмом, остільки й проблема цієї остаточної перемоги в російській дійсності неминуче мусила шукати свого розв'язання в такому

¹⁾ Ленін, Собр. соч. XIX, ст. 46.

²⁾ Ленін, Собр. соч. XIX, ст. 107.

національному оформленні, як його й подає Ленін напередодні революції 1917 р., з тою тільки різницею, що в 1917 році в цій тенденції та її проблемі поруч виростало в силу історичної неминучості ще й інше питання; питання не тільки однієї буржуазної революції, але ще й соціалістичної, питання перемоги соціалізму над капіталізмом, яке висовуючи на чолі тогочасного революційного руху пролетаріят, вручало остаточно завдання довершення буржуазної революції, в силу того ж історичного процесу, вже не в руки буржуазії, а в руки як раз цього пролетаріату, та що висновком цієї комбінації історичної й сама перспектива тенденції розв'язання національної проблеми у своєму логічному висновку мусіла в кінці взяти інший напрямок та інший зміст, аніж той, що вона його мала на початку тогочасного свого дієвого акту, коли ще буржуазія була у влади.

Не треба ж бо забувати, що Росія напередодні 1917 р. хоч і сиділа в порохнявій бочці феодальної конструкції, але жила готовим вже змістом новітнього капіталізму-імперіялізму, якого класові суперечки видимо домагалися свого розв'язання й по лінії питомої собі проблеми соціалістичної революції, а не тільки в напрямку одного розірвання спорохнявілої бочки феодального укладу, та що на цю бочку перло з усією силою не тільки одне капіталістичне коріння, але й соціалістичне, в силу як раз оцього розвитку російського капіталізму до етапу імперіялізму. І коли в нас розлетілася оця спорохнявіла самодержавно-дворянська бочка, що нею влучно назвав Винниченко¹⁾ царську Росію, то розлетілася вона не тільки під напором одного капіталістичного коріння, але й не менше під натиском на старі прогнилі стінки молодого соціалістичного коріння, що проростало проміж капіталістичним та ставило вже свої вимоги не від сьогоднішнього дня. Досить вказати на революцію 1905 р., де оце молоде соціалістичне коріння, викохане в робітничому рухові, явно вже ставило свої постулати, змагаючися в той час з буржуазією спершу тільки за авторство й гегемонію буржуазної революції. А що так воно було, цього не заперечують навіть найбільш реакційні вороги робітничої проблеми в революції 1905 р.

Таким чином і пояснюється оця переміна напрямку розв'язання національної проблеми по лінії змісту цієї проблеми, що довершувалася в нас діалектично на протязі 1917 року, з чим ніяк не хоче примиритися консолідуючий себе нині під прапором доморослого фашизму український націоналізм, що з невтомною впертістю намагається відстоювати на українському ґрунті історичну реальність однієї тільки проблеми, проблеми української національно-буржуазної революції та її абсолютний характер в подіях не тільки 1917 р., але й згодом та й тепер відстоює її, навіть в сучасній нам радянській концепції пореволюційного будівництва соціалізму на Україні.

Нині, коли святкуємо десятиріччя нашої революції 1917 р. в її еволюції від лютневої провесни до жовтневого довершення — а лютневу революцію не можна не вважати подекуди дієвим прологом нашого жовтня, о скільки і лютнева і жовтнева революція це тільки два різні етапи, тоб-то початок та кінець єдиного процесу в його

¹⁾ Відродження нації, 1, ст. 17.

діалектичному розвитку,— в ці дні не можна не простежити ще раз всенької проблеми тієї революції на Україні в першій її добі зокрема в напрямку націонал-демократичної революції, з яким вона спершу й виступила в нас на дієву арену історії. А простежити ще раз треба, треба не тільки тому, що український націоналізм в його сучасному фашистському оформленні настирливо шукає всіляких засобів одділити наш Жовтень на Україні від його прологу, як щось накинене зовні силоміць та сам пролог обернути в самоціль українського буржуазного раціоналізму,— в цьому напрямку перечить йому сам факт існування УСРР та могутній розвиток її витворчих сил, зокрема культури,— не тому врешті, що з другого кінця конкурентом українського фашизму в напрямку оцінки нашого Жовтня та з не менш гарячими бажаннями його ліквідації виступає проти нас цей своєрідний „хліборобський“ феодалізм, підкрашений козацьким середньовіччям, але акліматизований на капіталістичному ґрунті, а тому, щоб з ретроспективного місця оцінки минулого в проспекті майбутнього ще раз встановити картину оцього блискучого інтермеццо, що майнуло перед нами як наймогутніший та останній епізод серед інших його предтеч, уступаючи діалектично місце іншим історичним фрагментам, шеренгованим історичною закономірністю в генезис новієри суспільного життя не тільки в нас на Україні, але й всенького людства. Ще раз нині простежити треба оцей безпосередній дієвий пролог нашого Жовтня в розрізі національної проблеми й не тому, що з одного боку обидва наші вороги та конкуренти проміж собою нам грозять термідоріанством, а з другого шукають порозуміння з польським карликовим бонапартизмом, то з німецьким імперіялізмом,— для нас, що реально будують нову Україну, Україну працівників, визволених від чужого й власного класового гніту, ці погрози й шукання не страшні,— навіть не тому, щоб тих, що сьогодні ще вагаються, куди їм іти, чи на цей, чи на той бік революційного фронту, можна було переконати нашим словом— нам і цього не потрібно, саме бо життя приведе їх туди, куди привело вже більшість головних ватажків кон-р-революційного табору та зневолило їх щиро-сердечно взятися до спільної роботи коло будування радянської України, а не гола словесна пропаганда, яку закидають більшовикам такі як Д. Донцов не від сьогодні, мовляв, ленінізм, це не програма марксизму в епоху імперіялізму, а філософія магії слова¹⁾,— а тому, щоб в дві нашого десятиріччя, з нагоди наших підсумків, наших досягнень нам самим ще раз критично поглянути на один із епізодів українського революційного шляху, ще раз розібратися в передумовах нашого будівництва і з такою ж самою рішучістю та непохитністю здійснювання історичних завдань нашого пролетаріату оформленого заповітом Леніна продовжати велику справу будування нового життя на однім із географічних секторів нашої планети.

Вихідним критерієм для цього аналізу національно-демократичної революції на Україні 1917 р. безперечно, ще раз скажемо, мусить бути для нас оця класична формула, що її дав нам Ленін для визначення основної лінії національних змагань з боку капіталізму. Але

¹⁾ Д. Донцов, Модерне Москвафілієгіо 1913, ст. 17.

ця формула — це тільки ключ до цього визначення в нашому випадку. Наше завдання знайти для цієї формули її конкретний зміст в українській дійсності, знайти конкретні дієві сили цього змісту, виявити його конкретну діалектику.

Що ж було змістом тієї націонал-демократичної революції на Україні 1917 р.? Які громадські сили були двигунами цієї революції та куди об'єктивно прямувала вона, не зважаючи на міркування тих чи інших дієвих груп в цій революції? Чи реальні були ті завдання в даній історичній момент і на майбутнє, що їх тогочасні дієві сили національної революції ставили не тільки як програму дня, але й намагалися дати їм абсолютний характер? Відкіля врешті вийшла та в чому нашла свій вислів історична діалектика цих завдань в напрямку їх соціалістичного змісту й соціалістичної основи? Ось основні питання, що на їх нам треба ще раз дати відповідь у Великі Роковини початку революції 1917 року.

Перше питання — воно й основне — це питання, що було змістом національно-демократичної революції на Україні 1917 року. Здавалося б, відповідь проста: змагання за економічно-політичну незалежність України, все одно чи в формах автономії, федерації, чи навіть абсолютної самостійності. Але така відповідь не дає нам змоги оцінити соціальної природи цього змісту, бо, як знаємо, такі змагання ставила не тільки Центральна Рада в 1917 році, їх ставила й гетьманщина в 1918 р., що розігнала Центральну Раду німецькими банетами в квітні 1918 р. Означити цей зміст просто дрібно-буржуазною програмою буде також не конкретним його визначенням, бо в цій програмі можуть бути найрізноманітніші варіації від „соціалістичних“ до явно буржуазних, які до речі не завжди навіть в умовах буржуазної проблеми революції бувають революційні. Сказати знов, що це була куркульська проблема та й годі — також не буде точно, бо в такому випадкові виростає питання, де основа соціальних розходжень проміж Центральною Радою та Скоропадщиною, а такі розходження були, коли зважити, що обидві вперто боролися за цю українську самостійність не тільки з більшовизмом, але й проміж собою. Як пояснити тоді те, що куркуль зміг виступати сам проти себе одночасно в двох різних та ще й досі непримиренних між собою соціальних таборах? Як пояснити, що той самий куркуль-глитай, що за часів Скоропадського провадив реакційну політику, чорносотенну політику — в добу Центральної Ради намагався „вмерти за демократію“, на усіх перехрестях присягався на „соціалізм“, на „соціалістичну“ програму? Чи випадково це було? А коли немає випадковості в історичних проявах, то які причини були цьому явищу?

Значить, відповідь на питання, що було змістом національно-демократичної революції на Україні, все таки не легка, як здається, не зважаючи на те, що для неї маємо готову класичну формулу Леніна.

Але доки розберемося в цьому питанні, розгляньмо раніш попередню історію проблеми національної революції на Україні. Вона бо, оця національна революція, вийшла з тієї попередньої історії з своєю програмою, з нею безпосередньо була зв'язана, в ній консолідувала свої рухові сили, що збиралися реалізувати її програму на провесні нашого Жовтня.

II

Тенденція національного руху на Україні в напрямку економічного й політичного визволення розпеленованої нації не менше давня, аніж давній капіталізм на Україні. Ця тенденція з'явилася вже тоді, коли склалися перші елементи цього капіталізму, а вкупі з цим і ембріональні початки цієї нації. Перші прояви народження цієї ідеї ми бачимо вже в початках так званого „відродження“ української культури кінця XVIII ст. Загальний сенс цього „відродження“ лежав у тому, що „для нової перемоги товарного виробництва треба завоювати буржуазією внутрішній ринок, треба державно зв'язати територію з населенням, що говорять на тій самій мові, усунути всякі перепони для розвитку цієї мови та забезпечити його в літературі. Мога бо це найважливіший засіб людських взаємин; однаковість мови та непорушній її розвиток — це одна із найважливіших вимог справді вільного та широкого питомого сучасному капіталізові товарного обороту, вільного та широкого групування населення у всіх його окремих класах, — вкінці вимога тісного зв'язку ринку з усяким та кожним хазяїном, покупцем та продавцем!) На Україні мав він ще ті свої особливості, що серед народженого тут товарообороту зразу конкурентами виступили проти себе дві капіталістичні сили, російська та українська, що з їх друга, нерівна в силі першій, надто ще й була сама кість од кости тієї маси, що її треба було для себе приєднати. Ембрію української нації, що вже тоді рік-річно в умовах гегемонії ба й диктатури російського торговельного капіталу на Україні втрачав у своєму складовому комплексі дворянські елементи, русифіковані на очах російським самодержавством та рецептом ще Петра I з 1820 р., і поставив перед собою як перше своє завдання викохати оцю народню мову в культурному вжитку, щоб захистити себе не тільки перед денационалізацією, але й перед конкуренцією вперто наступаючого „сусіда“ з півночі. Відтіля й родився Котляревський в літературі, а за ним вся нова доба „народности“ в українському письменстві, хоч не бракло вже й в той час другого основного постулату в народженні нації — політичного постулату в напрямку не тільки економічно й культурно, але й політично самовизначити себе в напрямку удержавлення себе. Правда, і плани графа Капніста 1791 р., що їздив в делегатах до Прусії договорюватися з міністром Герцбергом в справі допомоги спробам українського самовизначення, і платонічні міркування „Малоросійського Общества“ з 1819 р. що до цього самовизначення та врешті подекуди такі ж міркування славетних „мочеморд“ в 1840-х роках, були більше останніми відгуками феодального непримирення українського поміщика з втраченою феодальною автономністю, аніж фактичним виявленням змагань до буржуазної самостійності, але все таки в них були подекуди елементи й цього буржуазного виявлення, були остільки, оскільки вони являлися не тільки в часи народження капіталізму на Україні, що зневолював солідаризуватися з національно-культурним оформленням цього відродження, змушував їх навіть являтися його меценатами, але й в час закордон-

1) Ленін. Собр. соч. XIX, ст. 98.

них зокрема наполеонівських комбінацій, що намагалися використати ідею автономності України для своїх політичних планів супроти Росії.

Але першу справжню, повну й закінчену на той час програму національного руху після неясних фрагментів в „Товаристві об'єднаних слов'ян“ 1820-х років та в програмі „Коварщини“ 1830-х років бачимо аж в 1840-х роках, в організації „Кирило-Методіївського Брацтва“, що його лідерів, зокрема Костомарова, цілком справедливо вважає й до сьогодні український націоналізм своїми батьками, а політичне credo Брацтва, виложене в „Книзі Битія“ своїм політичним евангелієм, при чому це споріднення вросло так глибоко в систему громадської думки української, що навіть ті з лідерів сучасного українського націоналізму, що вже виразно перейшли на радянський бік, все таки не можуть ліквідувати цього ідеологічного споріднення, і як раніше вони вважали таких як Костомаров батьками ідеї буржуазної України, так нині вважають їх батьками й Нової України, Радянської України¹⁾. Програма „Кирило-Методіївського Брацтва“ — це перша конкретизована політична програма революційного націоналізму українського. Це була перша програма, що цілком одмежувала себе од ідеї феодальної автономності й хоча захувала себе за улюблену козакофільську орієнтацію, хоча протиставити себе намагалася західно-європейському капіталізму та його матеріалістичному на перших порах світоглядові, все таки своєю ідеєю, повною демократизму в суспільному укладі та федералізму внаслідок націй в політичних державно-республіканських об'єднаннях, виразно накреслила ідеологічні шляхи новітньої громадської думки на Україні, буржуазної думки. Це була перша національна програма, що в боротьбі з реакцією російського самодержав'я й поступом російського капіталу шукала свого оперття на широкі маси, закованих дотепер у феодальні кайдани московської конструкторії, шукала його в першу чергу в селянських масах, найбільш національно непримиренних опонентів проти тогочасного російського феодалізму в економіці й політиці, а через це вона й прикривала свою буржуазну природу утопічно-колективістичними мріями християнського егалітаризму.

Воно й не дивно.

Інші бо соціальні групи українського національного комплексу зв'язані з національним капіталом — а такими було впершу чергу українське дворянство, — відходили нестримно в бік російсько-дворянського самодержав'я, відходили від національної ідеї, що не могла примиритися з природою їхнього феодального походження й феодального виховання та посягаючи в соціально-економічні основи, домагалися ще й ліквідування усієї феодальної структури для очищення шляху народжуваної нації. Зв'язані з інтересами російського торговельного капіталу, з російською феодальною системою експлуатації, вони — українські дворяни — не могли стати речниками українського національного руху, що силою своєї природи мусив бути буржуазним. Власної ж української буржуазії на Україні майже не було, вона

¹⁾ Дивись про це статтю М. Грушевського „Костомаров і новітня Україна“ в журналі „Україна“ за 1925 р., кн. 3., ст. 3 — 4.

була російська, а коли й була, то вона не менше була зв'язана через дворянський протекціонізм з російським торговельним капіталом та самодержав'ям, аніж зв'язана була з ним послухна цьому самодержав'ю російська буржуазія.

Залишалось ще таким чином на очах русифіковане оцим російським торговельним капіталом та його агентом-самодержав'ям дрібне українське міщанство, що за малими виїмками не виходило поза межі ремесла й дрібної торгівлі, залишалась ще українська інтелігенція, оцей новотвір розпеленованого капіталізму, та врешті селянська маса, на половину скована кріпацтвом. От на ці суспільні шари й сперся український націоналізм, як на єдиних реально своїх складових елементах, сперся в першу чергу на інтелігенцію, що душилася під самодержавним чоботом жандармського підковання та виглядала політичної волі, та на селянство, що з усією силою перло на шлях самовизначення власного господарства й власної праці, сперся обидвома ногами, черпаючи принагідно повними пригорщами з покинутого українським дворянством джерела українського автономізму здорові лишки міщанської ідеології та сквапливо переливаючи їх на землю, розорану могутньою вже на ті часи капіталізацією парцельного господарства, прочищену сприятливою в той час конкуренцією дрібного крамового виробника в городі з великим, якщо не захожим, то денационалізованим підприємцем.

Придушена жандармським чоботом програма українського націоналізму в 1850-х роках знов виростає буйною квіткою; виростає, з одного боку, на фоні селянських заколотів, зокрема київської козаччини 1855 року, з другого не без впливів політичних комбінацій німецького капіталу в час кримської війни, зокрема не без впливів далекоюсяжних планів Бетмана-Гольвега того часу що до української іриденти. В 1850 році в зв'язку з підготовленням польського повстання ця ідея більш літературного дотепер, аніж дієвого характеру, береться за спроби організації бойової сили за справу соціально-економічної та політичної емансипації оцього дрібного крамового виробника з міста й села, перш за все з села, що 1855 р. розвинув таку організаційно-революційну спромогу. Цю емансипацію оформляє вона вже не під абстрактною формулою словянської федерації, як у 1840-х роках, а під конкретним гаслом україно-польської спілки, що її пропагандувала в 1830-х роках Конарщина. Київський Центральний Революційний Комітет з В. Б. Антоновичом у своєму складі, у спілці з польськими інсургентами за благословенням Бакуніна, Герцена, Чернишевського оформляє цю організацію, що мережею „громад“ розкидається по всій Україні так лівобережній, як і правобережній.

Але реформа 1861 р. своїм безпримірним в тактиці маневром розколювання революційного фронту заморозила цю організацію на передодні її дієвого виступу, розбила на шматки не тільки її сподівані сили, але й саму провідну її верхівку. Український бо націоналізм, приголублений земельною реформою та конституційними обіцянками „царя освободителя“, зупинився нараз на роздоріжжі перед ділемою, що робити йому: чи кається та повернутися назад до свого вікового ворога, що надягнув маску мачушиної доброзичливості, чи йти далі за кокетливим польським женихом, що вже надягав з

успіхом на себе шляхецький контуш замість вчорашньої мужицької свити. Тут і був початок цього замороження, що затягнувся до 1870 р. Кінець-кінцем український націоналізм зважився на перше: тоді, коли дехто з непримиренних до самодержавства його носіїв, як Потебня, зважився йти до кінця по революційній стежці, писав до війська прокламації, засновував військові комітети революційні, клав деколи й основи російському рухові, оформленому „Землею й Волею“, та гинув оскільки якщо не на бойовому фронті, то в далекім холоднім Сибіру, він — український націоналізм — у своїй більшості писав в той саме час свій знаменитий „Отзыв из Киева“, в якому пером В. Б. Антоновича й других зрікався дотеперішніх своїх соціально-політичних міркувань, називаючи їх „или пустой мечтой или тщетной ни к чему не ведущей фразировкой“¹⁾.

III

„Отзывом из Киева“ закінчився перший етап розпеленого українського націоналізму. Вже в цьому етапі, що ґрунтувався на загальних основах боротьби дрібнобуржуазної нації за своє самовизначення в загальній проблемі буржуазної революції в Росії український націоналізм висунув під прапором широкої буржуазної демократії, що мав над всякою проблемою буржуазної революції, та тим більше рельєвно й радикально мусив він маяти в нашому випадкові, коли соціальні елементи його основи самі були, з своєї дрібнобуржуазної природи, носіями цього радикалізму й демократизму. Маневр з реформою 1861 р. вчинив однак розкол в цих складових елементах його соціальної основи, як вчинив розкол і серед ідеологів цього націоналізму. Система градацій, проведена реформою 1861 р., розколола весь дотеперішній актив його основи на дві частини: на напівфеодальну, опортуністично-глитайську, приголублену ще й обіцянками політичних-конституційних реформ, та радикально-буржуазну, ще більш тепер опозиційну проти цього самодержавства. Селянські заколоти 1861 — 1863 р. виразно виявили вже в той час це розділення. Тепер глитай, сам феодальної природи, не ліквідованої реформою, недавній ватажок в боротьбі селянства з феодальним поміщиком, нині емансипований од його зверхності, сам став коадьютором цього поміщика в спільній боротьбі за феодальне status quo, залишене реформою 1861 р. Він хоча й не покидав давніх своїх автономницьких мрій, але вважав, що доцільніше заховати їх поки що на деякий час під культурництво, деклароване 1862 р., щоб даремно не дратувати свого новохрещеного ошкіуна, що його допомоги врешті він сам вимагав проти настирливої селянської маси, на яку він тепер напосідався вкуні з поміщиком з його новою системою експлоатації, що складалася на шляху вростання феодалізму в капіталізм на пруський зразок²⁾. В протилежному таборі залишився вічно голодний на землю малоземельник-заробітчанин та заблагливий на поміщицьку землю середняк, одні і другий вкорочений реформою 1861 р. до голодного наділу, навантажений непосильними викупними операціями, відробітками

¹⁾ Современная летопись, 1862, № 46, ст. 6.

²⁾ Пор. Ленин, Собр. Соч. IX., ст. 444, 658.

й податками, що для себе поставив тепер завдання за всяку ціну добитися перерозподілу землі, скупченої в руках поміщика й глитая. Ідея вивласнення землі взагалі та організації на ній — громадській землі на лад фермерських арендних підприємств дрібних незалежних господарств шляхом переділу — ідея, за яку брав він в 1855 та 1861 — 1863 роках, міцно засіла йому тепер в голову й він під цю ідею komponував тепер всю систему свого соціально-економічного й політичного світогляду, що його Ленін справедливо назвав змаганням за буржуазну революцію по шляху американського зразка ¹⁾.

Розколена 1861 р. на двох проблемою — чи буржуазна революція в аграрному питанні до кінця на американський зразок, чи буржуазна еволюція на пруську манеру, основа українського націоналізму безперечно й дала тепер початок в пореформову добу двом шляхам українського націоналізму й двом системам його світогляду серед носіїв цього націоналізму — української інтелігенції.

До реформи вся вона йшла одним спільним шляхом, оскільки треба було ліквідувати феодальні порядки, що гальмували розвиток економічних основ української нації. Але цей єдиний наче-то шлях мав вже тоді тільки спільну мету, бо що до засобів здійснення тієї мети вже до реформи були серед речників української національної справи різні міркування, що в основному розходилися у своїй тактиці в той чи інший бік перед дилемою „реформа чи революція“, як це її формулював проф. Павлов у своїй останній лекції в кївському університеті 1858 р. Ми знаємо, приміром, що в Кирило-Методіївців вже стояла ця дилема і що серед них не менше було прихильників реформізму (Костомаров) аніж революціонізму (Шевченко). „Крестьянское дело поставило нашу историю так, что ей два исхода: реформа или революция“ ²⁾ — ось зміст цієї дилеми, що вже тоді стояла перед носіями революційної думки на Україні, не вносячи поки-що при спільних змаганнях емансипації всенької селянської маси диференціації в практичному розв'язанні цієї дилеми. Тепер, коли самодержавний феодалізм, зневолений загрозою цієї дилеми, погодився випередити її вирішення знизу реформою згори, та ще й такою, що довершувала компроміс проміж феодалізмом та капіталізмом, ця диференціація неминуче мусила стати програмовою дилемою в дальшому напрямку капіталістичного розвитку на Україні.

І революційна українська думка розкололася тепер на цій програмовій дилемі, розкололася на опортуністів з правого крила і радикалів з лівого крила, що з них перші репрезентували собою заможницькі шари сільського населення феодальної породи, погоджені реформою 1861 р. з їх ворогом — поміщиком, а другі — буржуазні його елементи та всю іншу масу населення, придушену не менш кріпацьких часів модерним феодалізмом. Класова диференціація й класова боротьба пореформової доби серед самої селянської маси підготувала цю ідеологічну диференціацію та зневолила її тепер іти вже окремими шляхами, жити окремими програмами, організуватися в окремих ідеологічних колективах, хоча одні й другі не переставали даліше і що-раз дужче зв'язувати себе з ідеєю українського націоналізму,

¹⁾ Ленін, Собр. Соч. IX., ст. 656 — 657.

²⁾ Харк. Іст. Арх. Дело канц. Харк. Губ., № 26 за 1860 р.

з ідеєю українського самовизначення, оскільки серед росту капіталізму в його феодальному оточенні російської дійсності економічно-соціальні суперечності що-раз більше загострювали класові суперечності проміж російським та помосковленим поміщиком і його українським конкурентом — дрібним сільським виробником та підприємцем — і цим самим порушали навіть тимчасовий договір проміж цим поміщиком та українським глитаєм.

Ось через що в 1870-х роках знов бурхливо виступив на дібву арену український націоналізм з своєю оновленою програмою свого самовизначення. Ось через що цей український націоналізм в новому своєму виступі пішов вже двома окремими шляхами, в двох окремих організаційно-програмових оформленнях. Київська „Стара Громада“ з В. Б. Антоновичом напереді та „Молоді Громади“, київська та одеська з Драгомановим на чолі й були оцими оформленнями удвоєного українського націоналізму 1870-х років, захованого тепер на лівому своєму крилі вже не під гаслом скомпромітованого слов'янофільства, а модерного народництва, підкрашеного й інтернаціональною кокардою. Дрібнобуржуазний міжнародний федералізм Драгоманова конкретизував його на лівому крилі під політичною підлевою. Гли-тайський дрібновласницький опортунізм конституціоналізму російського інтерпретував його на правому крилі під культурницькою приправою, вкупі сходячись під спільною метою національного самовизначення.

Одна й друга програма були буржуазними програмами, але перший з своїм гаслом мужицького соціалізму з робітничим додатком змагав радикальними кроками по американському зразкові до утворення на очищеному націоналізацією землі суто буржуазних підприємств, що забезпечувало повну перемогу національного українського капіталу над феодалізмом шляхом експропріації поміщика, другий дриботів на місці серед свого культурницького опортунізму, покладаючи всю надію на еволюцію свого мужика до перемоги над чужим поміщиком, відхав нишком і собі за проблемою вивласнення цього поміщика, але ступневого вивласнення шляхом кооперування в нерівній боротьбі, хоч і не заперечував подекуди насильним заходам, коли розшифровано його культурництво жандармським шпиком та остаточно ліквідовано емським актом з 1876 р. та коли одночасно війна 1877 р. стільки посіяла в його серці надій на можливість недалеченького політичного самовизначення ¹⁾.

Всеможна на той час феодальна реакція вкупі з великою буржуазією, купленою ціною протекціонізму, здушила, як знаємо, народницьку проблему буржуазної революції в Росії. Вкупі з придушенням народницького руху, було придушене й українське революційне народництво — новітня, переформована формула українського націоналізму на лівому його крилі, зневолено замовкнути й праве його крило, заховане під „аполітичне“ культурництво. Душливе status quo феодальної системи експлоатації, хоч і без легалізованих кріпацьких форм лягло згорі на процес капіталізації знизу, а вкупі з цим прилягло усім своїм тягарем і саму ідею національного самовизначення, що росла на цій капіталізації знизу. Носії цієї ідеї, якщо не

¹⁾ Девагорія — Мокриєвич. Воспоминання, ст. 317.

пропали в Сибіру, бралися серед одчаю за прикладом Желябова та інших за політичний терор, щоб збутися хоч політичної феодальної диктатури, а тим самим одходили од виконання безпосередніх завдань українського націоналізму в ім'я загальноросійських завдань ¹⁾.

Інші знов, що після практики 1870-х років переконавшись про безнадійність політичної боротьби в Росії взагалі, не тільки за національну справу, повертали або до старих своїх гасел культурництва, або займалися літературною пропагандою конституціоналізму в Росії, як це сталося з Драгомановим. Український націоналізм після бурхливого свого виявлення 1870-х років затихав на лівому своєму крилі на цілих майже двадцять років, не зважаючи на те, що вкінці 1880-х років Німеччина заходами Бісмарка пробувала проковувати його на нове виявлення себе, ²⁾ він затихав, раз затихала на якийсь час революційна активність його мас, на які він спирався, раз сильно порідшали лави його ідеологічних речників серед скаженого наступу реакційної вакханалії російського націоналізму. І тільки в культурницькій праці, зокрема в художній літературі все ще продовжали йти сильні його відгуки, пропагандуючи в побутових ескизах і драматичних сюжетах за старими ідеалами народницького світогляду свої класові міркування й сподівання.

Але цілком затихнути український націоналізм не міг, як не могла затихнути проблема буржуазної революції в Росії й на Україні. Правда, власної української буржуазії не було й тепер у нас, щоб бути гегемоном цієї революційної ідеї, як не було її й раніш, навіть українське міщанство, що на його так ще недавно спирався вчасті український націоналізм, потонуло тепер в загальній русифікаторській системі. Інтелігенція на Україні також нестримно русифікувалася. Здавалося, що український націоналізм раз на все втратив свою реальність історичну, тим більше, що на ґрунті розбуялого з кінцем XIX ст. промислового капіталізму виростав пролетаріят, що національне питання на Україні збирався розв'язувати вже не в напрямку буржуазного змісту, не в напрямку програми буржуазного націоналізму, хоча й ставив проблему національного самовизначення ³⁾. Тимчасом в 1890-х роках він — український націоналізм — знов став оживати, знов почав розвивати свою опозиційну активність до російського націоналізму, що ховався все ще за плечі чорносотенної реакції російського феодального самодержавства.

Що ж було причиною оцього явища? Перше те, що Росія, а з нею й Україна, все ще продовжувала жити старим феодальним порядком, хоч і на шляху бурхливого розвитку капіталізму від кінця 1830-х років. Серед оцього феодального порядку на ґрунті капіталізму таким чином тепер ще сильніше, аніж раніш, мусила виростати проблема буржуазної революції для прочищення шляху для капіталізму. Друге те, що серед оцього капіталістичного розвитку ще гостріш мусила вирости суперечність проміж українським селянством

¹⁾ Диви з цього приводу класичний лист Желябова до Драгоманова. М. Драгоманов. Политические сочинения, II, ст. 416—417.

²⁾ Дм. Дондов, Історія розвитку української державної ідеї, ст. 58—64.

³⁾ Дивись статтю В. Леніна „Национальный вопрос в нашей программе“. Искра за 1903 р. з 15 липня.

та російським і зрусифікованим поміщицтвом із-за феодальних латифундій та із-за феодальної системи експлоатації. Український селянин за час XIX ст. виділяв з-поміж себе не тільки глитає феодального типу, але й дрібного буржуа, що за той час навчився бути своєрідним фермером на арендованій в збанкрутованого кризою поміщика. А тимчасом цей поміщик вже в 1890-х роках дякуючи сприятливій кон'юктурі починав знов братися сам за господарство, прийняти аренду, капіталістичну й споживчу, на що лакомий, а за ним і голодний на землю мужик знов відповів гаслом „чорного переділу“, „всім по сім“ в „слухний час“. На цьому ґрунті й виріс знов український націоналізм, що у відсутності інших класових шарів в своїй основі виключно тепер сперся через свою інтелігенцію на цю дволику українську селянську масу. І хоч готової власної буржуазії в його гегемоні не було, зате були речники тієї буржуазії, була й вона сама в потенції, бо для неї було не тільки готове місце серед селянських мас, але й оці ембріональні у своїй якості, зате багаті на кількість, готові елементи, що виростили на аренді поміщицької, ба й мужицької землі. Ото ж вони, ці елементи буржуазного фермера, в першу чергу й стали тепер носіями українського самовизначення, ставав ним подекуди знов і український глитає феодальної породи, шукаючи для себе вкупі з усією голодною на землю селянською масою експансії у вивласненні поміщицької латифундії, за якої плечима він вбивався дотепер в пір'я.

Аграрна справа — оця „важнейшая экономическая основа нашей революции“, як писав Ленін 1907 р.¹⁾ вона й тепер стала основною віссю, біля якої й загострився знов серед феодального оточення український націоналізм напередодні свого виступу в революції 1905 р. А що так воно було, хай ще скаже нам про це сам новітній батько українського націоналізму, М. Грушевський. „Може здатися парадоксальним, переборщеним, — писав він 1906 р. — коли з усього, що принесла з собою нинішня хвиля в Росії, увесь визвольний рух її, революція останнього року, боротьба з правительством і розвій політичної гачки в суспільності, назвемо аграрну справу в її нинішній поставі. І ніхто не заінтересований в її реалізації так, як народність українська“. До мотивів бо загально демократичного характеру, — аргументує далі свою думку М. Грушевський, — тут з незвичайною силою прилучається мотив національний. Український елемент на наших землях представляється перед усім і майже виключно селянством. Натомість велика власність спочиває в руках або тих, що зрадили свій народ, свою національність, свою культуру й пішли в службу чужому ворожому правительству, пристали до табору чужих насильників, завоювників, гнітителей, або в руках цих самих чужих насильників і гнітителей, репрезентантів, агентів і слуг чужого режиму. Велике землеволодіння на Україні чи репрезентанти його, загалом беручи, — елемент нам чужий, ворожий, чужородний, антинаціональний. В нім можуть бути одиниці, неповинні в антинародній політиці, навіть симпатичні нам, але у великій огні суспільних і національних переворотів з сухим деревом горить і мокре. Тож загалом беручи розв'язання

¹⁾ Собр. Соч. IX, ст. 446.

аграрної справи у вказанім вище напрямі (тоб-то у вивласненні поміщиків — М. Я.) віддасть українському народові — нації забране, заграбоване від нього, отже буде тим вигладжена до певної міри одна з історичних кривд, задана йому і буде сповнений акт історичної справедливості супроти нього¹⁾.

Організаційно й програмово виступив на нову дієву арену український націоналізм вже в 1890-х роках. Боротьба його з російським „гнітителем, насильником“, „агентом чужого режиму“ почалася в двох напрямках: в ідеологічно-історичному й соціально-політичному. Не досить бо було змагатися за свою програму економічного й політичного самовизначення, ще треба було раніш оправдати це самовизначення історичною наукою. Російський бо „насильник“ категорично одмовляв йому права не тільки на політичне самовизначення, але й взагалі заперечував його національно-культурну та етнографічну окремішність від свого коріння, заперечував зокрема вперто після 1863 р. Змагання за це визначення історичного права на самовизначення української національності в націю велось, як знаємо, не од сьогоднішнього дня. Зокрема активно воно йшло в 1850-х роках, згодом в 1870-х роках по лінії культурницько-етнографічної програми, що її склав своїми працями Костомаров, автор феодалістичної теорії в російсько-українській історії²⁾, протиставляючи принагідно історичний демократизм української народності самодержавницькій природі російської народності навіть в художніх творах³⁾. Тепер це змагання взявся виконувати ідеологічний нащадок і ученик М. Костомарова в історії, виконавець заповіту М. Драгоманова в політиці, Мих. Грушевський, рекомендований Антоновичом в 1890-х роках на катедру української історії у Львові. Програму цього змагання виголосив проф. Грушевський частиною вже у „Вступному викладі з історії Руси“ 1894 р., але викінчення її подав аж 1904 р. в статті „Звичайна схема „рускої“ історії й справа раціонального укладу східного слов'янства“⁴⁾. Програма ця, аргументована в монументальних працях М. Грушевського над історією України, йшла даліше від федералістичної концепції М. Костомарова, вона бо тепер цілком відокремлювала минуле України від Московщини та виразно орієнтувала це минуле на захід. Спільний корінь України з Московщиною безпощадно заперечувався тепер в генетичнім процесі Київської Руси в ім'я українського сепаратизму хоча й маскованого все ще старим федералізмом. „Ми знаємо, писав М. Грушевський, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, володимиро-московська — другої, великоруської. Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV—XVI в. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені...“).

¹⁾ М. Грушевський. З біжучої хвилі, ст. 100, 104.

²⁾ Дивись його розвідки: „Две русские народности“, „Черты народной южно-русской истории“, „О федерат. начале древней Руси“, оголошені в „Оснесі“ 1862 р.

³⁾ Прим. „Кудеяр“ Костомарова.

⁴⁾ Стаття по славяноведенню, вип. I. под ред. орд. акад. В. И. Ламанского, СПб 1904, ст. 298—305.

⁵⁾ Стаття по славяноведенню, ст. 301.

Але одночасно ця історична наука, що мала завдання з минулого вивести право української нації на її самостійність, виконувала його ще й по лінії визначення змісту тієї самостійності на історичному минулому, в чому продовжувалася цілком послідовно ініціатива Костомарова в зв'язку із завданнями дня. Героїчна боротьба українського козацтва за цю самостійність стала центром уваги наукового дослідження не випадково. Визначення цього змісту з виразно політичними завданнями вчинив Мих. Грушевський вже 1891 р. в праці „Громадський рух на Україні XIII в.“²⁾. Куди прямував цей зміст, про це хай скаже нам невеличка новорічна стаття М. Грушевського „Дорогою віків“, написана на 1906 рік. Ось важливіші уривки з неї:

„Уже в перших віках історичного життя нашого народу громадянство дбає про те, щоб поставити діяльність правительства і його агентів під свій догляд та суверенну владу, і добивається признання від правительства цих справ (віча і їх відносини до князів).

З упадком старого державного ладу і княжої верстви, що репрезентувала собою національне життя, верстви української людности єднаються для боротьби спільними силами за національні інтереси проти ворожої їм правительственной системи (в XVI віці). Против суспільної ерархії, класових і політичних привілеїв ставиться організація, оперта на вільних союзах людей різних верств, підноситься виборність і рівність, свобода гадки і громадського контролю.

Виломившись з рам ворожого державного устрою провідники української інтелігенції ставлять собі завдання — утворити конституційну українську державу в федеративному зв'язку з іншими сусідніми державами (Гадяцький трактат і пізніші постулати). В цім напрямі невпинно працює політична думка України, розширюючи поняття автономности, вироблюючи і улiпшуючи форми народного заступництва, ставлячи поправки в інтересах народніх мас та висувуючи наперед охорону інтересів робочих верств.

Правительственні репресії й систематична деморалізація українського громадянства державними органами спиняють вкінці розвиток політичної думки. Але нова українська інтелігенція, яку формує XIX вік на місце старої, з особливою любов'ю розвиває ідеї охорони інтересів робочого народу, його визволення від кріпацьких і всяких інших пут і культурного та економічного піднесення.

Ідеї автономії і федерації відживають на ширших основах і єднаються з протестом проти всякого політичного, класового чи релігійного гнету, з жаданнями повної свободи совісти, думки і друкованого слова (постулати Кирило - Мефодіївців).

Обминаючи збочення і перешкоди, бачимо ту лінію, що з передсотень літ доводить нас до того моменту, на котрім стоїмо. Відкидаючи форми пережиті або хибні, дістаємо наші „історичні основи“, зазначені змаганнями кращих людей України. По уторованій ними дорозі збирається тепер, коли падають вікові заборони, Україна в свій похід до кращої долі. І свідомість многовікової роботи думки й енергії її поколінь над розв'язанням політичних, суспільно-економічних і культурних проблем нехай окрилює її енергію в змаганнях до свого

²⁾ Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1891, № 1.

оновлення, до поступу, свободи і справедливості на тлі всестороннього розвитку народніх сил" ¹⁾).

Таким чином підготовлялося „наукове“ обґрунтування політичних дезидератів народженої нації.

Але поруч з цим „науковим“ обґрунтуванням ідеї незалежної української державности соборної української нації, що їй вже у 1883 р. навіть Іван Франко писав свій гимн „Розвивайся ой ти старий дубе“, йшли на ґрунті мобілізації громадської думки й нові спроби політичної організації тієї думки для тієї ж самої справи. При кінці 1890-х років, поруч із заснуванням 1899 р. національно-демократичної партії в Галичині, на подніпровській Україні йдуть заходи біля заснування „Української національної партії“. В 1900 році сколихнене „мертвой зыбью“ націоналістичних бажань та мрій українофільство оформляється організаційно під назвою „Революційна Українська Партія“. Вже в програмі „Української національної партії“ підкреслюється все те, що було до тепер підсумком змагань української нації за своє самовизначення: конституційний федералізм, що розуміється все ще в Костомаровській концепції, і соціальний демократизм, „в якому не має місця ні попові, ні мужикові, а є місце ціловкраїнській національній родині“, і врешті мужицький народницького походження егалітаризм, „зважаючи на те, що страна наша єсть власне страна мужицька“ ²⁾. В програмі ж РУП'а поширюються ці підсумки брошуркою Міхневського „Самостійна Україна“ з 1900 р. до декларування навіть не російсько-українського федералізму, а явного українського сепаратизму, компонованого на федеральних основах внутрішнього укладу Соборної України від Сяну по Кубань, як це вже було декларовано в програмі національно-демократичної партії в Галичині, де говорилося, що „ми, галицькі русяни, часть українсько-руського народу, що мав колись самостійність державну... та ніколи не зрікся й не зрікається прав самостійного народу заявляємо, що нашою метою є дійти до того, щоб цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався в одноцільний національний організм“ ³⁾.

Грізні селянські заколоти 1902 р. на Полтавщині поруч з великим аграрним страйком в Галичині, навислі хмари революції 1905 р., а далі й сама революція в Росії—все це ще більш сколихнуло початкове хвилювання політичного українства, ще сильніш штовхнуло до підведення підсумків дотеперішніх своїх прагнень та зневолило ясній конкретизувати ті прагнення, заховані до тепер за загальні мрії, хоч і залишило його й надалі йти „мертвой зыбью“ серед загально-революційного шторму в Росії. Класове усвідомлення все ще опелеяної української буржуазії росте тепер з дня на день і серед цього освідомлювання йде що-раз сильніше одмежовування себе од таких течій та напрямків, навіть домашнього походження, що могли б заморозити молоді бруньки класових інтересів тієї все ще спеленої буржуазії. Це й виявилось вже 1902 р. у відході з РУП'а елементів цієї буржуазії, що заснувала окрему, виразно націоналістичну буржуазну орга-

¹⁾ М. Грушевський. З біжучої хвилі, ст. 44—45.

²⁾ Гермайзе. Нариси з історії рев. руху на Україні, ч. I, ст. 25.

³⁾ З. Скварко, Програми народно-дем. і радикальної партії, ст. 13.

нізацію „Українську Народню Партію“ з власним органом „Самостійна Україна“¹⁾, партію, про яку навіть С. Єфремов писав, що вона „стала рішуче на ґрунт найкрайнішого, можна сказати, цілком одвертого шовінізму“²⁾. В той саме час оформилася й „Українська Демократична Партія“ з програмою близькою до російських „освободженців“, згодом ще одна партія „Українська Радикальна Партія“ з Грінченком на чолі, що 1905 р. об'єдналася з „Українською Демократичною Партією“ в одну „Українську Радикально-Демократичну Партію“.

Що було програмою цього розбурханого націоналізму, що збирався захопити собою навіть праву течію української соціал-демократії, організованої з лівого крила РУП-а в УСДРП та її ідеологів зразка М. Порша, течію ще й кволо звязану з робітничою класою на Україні? Це була давня селянська проблема буржуазної революції в українському хліборобському виробництві під гаслом економічного й політичного сепаратизму цього виробництва від феодально Росії й її феодальних грабіжників. Чужий промисловий капіталізм на Україні на той час його менше турбував при своєму здебільша закордонному походженні, хоч і про його йшли націоналізаційні міркування; він бо не одділяв вже тоді себе таким проваллям від шляху організацій національно-української буржуазії — очевидно в суб'єктивному розумінні цієї буржуазії, і при сприятливих умовах ліквідації гегемонії російського торговельного капіталу на той час навіть обіцяв дати її належне поруч себе місце, — але оцей зненавиджений торговельний капітал російський та свій доморослий, але обрусілий, ось основний ворог українського буржуазного новородка, що скрізь поклав гати й тами поперек національного капіталістичного потічка; на його через те й скерувалася в першу чергу вся непримиреність українського націоналізму з категоричною вимогою цілковитої його ліквідації. Навіть український адепт цього торговельного капіталу, подрятований до живого на внутрішньому й зовнішньому ринкові монополістичними тенденціями свого мецената — поміщика — український глитаї і той собі став в опозицію до вчорашнього свого опікуна і вкуні з загальною селянською масою за її спиною лакомо й собі простягав руки на панський масток. Все це найлегше вкладалося в ідею сепаратизму від цього переможного чужого торговельного капіталу й його організаційних політичних форм, чужих інтересам українського селянства, бо ця ідея давала найпростішу формулу для реалізації вікових мрій та прагнень цього селянства, підсилених тепер процесом капіталізації. Самостійність політична стала через те синонімом самостійности економічної дрібного селянського виробника і навпаки. Зливаючися в єдиній ідеї національної аграрної буржуазної революції, український націоналізм у змаганнях самовизначення дрібного національного капіталу оформив собою й цим разом оце злиття, оформив його під кличем самостійної України й вивласнення поміщицьких лятифундій в національний земельний фонд, ба навіть повної націоналізації землі³⁾, не

¹⁾ Вийшло тільки одно число 1905 р. у Львові. М. Я.

²⁾ Русское Богатство 1908, № 7, стаття „Из общественной жизни на Украине“, ст. 42.

³⁾ Див. вилуження програми Укр. Дем. партії в брошурі — листі до селян 1905 р. „Чого нам треба домагатися“, ст. 15 — 17.

нехтуючи прикривати іноді цей клич „соціалізмом“. Очевидно, що в цьому кличу „соціалізм“ був чистісінької породи капіталізм. Націоналізація бо землі сама по собі — це ще не соціалізм — і в руках буржуазії це формула справжнього капіталізму. „Приватна власність на землю, писав в той час Ленін, являється перепоною вільному пристосуванню капіталу до землі. Через це при вільній аренді землі в державі (а в цьому й весь сенс націоналізації в буржуазному суспільстві) земля сильніш втягається в торговельний оборот, аніж при існуванні приватної поземельної власності. Свобода пристосування капіталу до землі, свобода конкуренції в хліборобстві далеко більші при вільній аренді, аніж при приватній власності“¹⁾. В українській дійсності проблема націоналізації й виросла на цих вимогах вільної конкуренції при вільній аренді, що дозволила б національному капіталу—фермерові хазійнувати свobodно, без загрози з боку поміщика одержувати грошові бариші²⁾. Вивіска „соціалізм“ тепер, як раніше у народників, відогравала прегарну службу для реалізації такої проблеми націоналізації, оправдуючи свої капіталістичні положення начеб то інтересами робітників та трудового селянства, як це приміром було в практиці „Української Народної Партії“, про котру навіть С. Єфремов, сам тієї ж породи, хоч і з іншої формально партії, писав, що „це нічо інше, як маргариновий соціалізм“ та ще й такий, „що під виглядом інтересів трудящих має проповідувати не повстримну ненависть людини, що роздуває огидливу пожежу національної ворожнечі“³⁾.

Висовуючи такі кличі, організуючи себе в громадську силу, український націоналізм однак серед найбільшого хвилювання російського шторму революційного не вийшов за межі „мертвой зыби“, навіть тоді, коли його основа — українське селянство, виглядаючи свого гегемона, кинулося самочинно грабувати панські маєтки. Український націоналізм хоч і з революційною програмою, але без революційної тактики, прямий нащадок Драгоманівщини, не тільки що в рішучий момент, за виїмками, осудив всяку озброєну боротьбу як „шттовхання народніх мас на політичну авантюру, яка крім катастрофи, нічим іншим не кінчиться“⁴⁾, але й навіть проблему свого сепаратизму політичного знизив до вимог „загально-державної конституції на федеративно-автономних підвалинах“, мотивуючи, що „тільки спільна творча праця в цім напрямку всіх націй Росії зможе забезпечити кожній із них державні гарантії в формі автономії для ріжноманітного розвитку кожної національної країни, а між ними й України“⁵⁾. Він навіть в Державній Думі, до якої прийшов рука в руку з російськими кадетами, не зумів твердо й чітко формулювати хоч-би частину цих домагань, що їх оформляв в легальній своїй програмі, хоча розпоряджав досить сильними партіями, Селянським Союзом, великою пресою, міцними кооперативами й „Просвітами“, явною симпатією української соціал-демократії. Він навпаки у своїх тактичних міркуваннях весь час безконечно хитався,

¹⁾ Собр. Соч. IX, ст. 659.

²⁾ Пор. програму Укр. Дем. Партії в „Чого нам треба домогтися“, ст. 16 та К. Marx Theorie über den Mehrwerth, II, ст. 7.

³⁾ Русское богатство, 2908, № 7, ст. 42

⁴⁾ Україна, 1907, ст. 57.

⁵⁾ Україна, 1907, 11, ст. 50, 57.

то вправо, то вліво, навіть переглядаючи принагідно на з'їздах свою програму. І через те відійшов від керування масами на позицію виживання, за те сквапливо взявся за теоретичну пропаганду усвідомлювання мас в політичній свідомості своєї окремішности, готуючи себе наявно до звичайнісінької словесної діялектики на думській трибуні.

Що було причиною цього хитання, яке Дм. Донцов, критикуючи власною теорією фашистського раціоналізму, докоряє „примітивним інтелектуалізмом“ та „квієтизмом“? Чи справді в основі цього хитання був той на думку Донцова питомий одвічно українському націоналізмові апіорний імператив, що зводився до того, що „треба лиш придумати логичний ідеальний устрій суспільности й переконати людей в його доцільності і всі заплутані громадські справи, в тім числі й національні, розв'язуються умлівіч“¹⁾.

Безперечно, що ні, але оці „зовнішні матеріяльні імпульси“ революції 1905 року вкупі з тогочасною природою української буржуазії, що її вкупі з цими „імпульсами“ висміває апостол українського фашизму за опортунізм, були причиною оцього „примітивного інтелектуалізму“ та „квієтизму“, оцього зразкового опортунізму, що на його впливає тепер всю свою войовницьку помсту Дм. Донцов. Дрібний буржуа з природи свого соціального становища взагалі не в силах не тільки самочинно реалізувати власну програму, він фактично й не має змоги втворити фактично власної класової програми. Він бо сам про себе не класа для себе, навіть ще не класа в собі, а тільки один із її складових елементів, і коли він складає „свою“ класову програму, то ця „своя“ класова програма реально є частинним висловом тільки інтересів справжньої буржуазної класи, що в її складі родиться оцей дрібний буржуа, навіть тоді, коли оцей дрібний буржуа, находячись на лінії генетичного стику буржуазії й пролетаріату, запозичає в останнього формули для свого буржуазного змісту. Український націоналізм, що в йому уособлюється оцей дрібний буржуа та ще й якраз на такому ступні свого розвитку, що не виїшов за межі генетичного стику буржуазії з пролетаріатом, — пригадаймо тільки дискусію Маркса з Прудонем на аналогічну тему в „Злиднях філософії“ — й собі буква в букву поступав таким шляхом; складав програму справжньої власної буржуазії та брав для неї „соціалістичну“ формулу, бо ж треба було перед масами, як слушно писав С. Єфремов — а признання буржуазії для нас вельми іноді цінні, — „оправдати свої положення інтересами робітників та селян“, хоч „в цій каші не важко було відкрити й означити правдиву ціну такого соціалізму“²⁾. Реалізувати таку програму в момент змагань пролетаріату зі справжньою буржуазією за авторство буржуазної революції, як це було в 1905 р., очевидно не було ніякої змоги й основи, там бо треба було зважитися в цей чи інший бік, на середині на далі не можна було залишатися навіть в той час, коли пролетаріат міг стати гегемоном буржуазної революції, а тим часом тогочасна природа оцього національного буржуа вперто держала його все ще на „золотій середині“. Тим більше важко було зважитися, що в лавах оцього розбурханого 1905 роком націоналізму рука в руку на перших порах ішов глитай

¹⁾ Націоналізм, ст. 8.

²⁾ Русское Богатство, 1908, № 7, ст. 42.

феодалної породи з глитаєм фермерського назначення. Не випадково на з'їзді Укр. Радикально-Демократичної Партії під весну 1906 р. хоч і ухвалено, що до національного земельного фонду „повинні бути передані землі поодиноких власників“, але справу передачі й умови відкладено до компетенції майбутнього кравого сейму¹⁾.

Український націоналізм, надто все ще кволий на власні сили, дбайливо тому омивав всі рішучі моменти, через те й не брався навіть за зброю, проповідуючи на той раз словами того самого М. Грушевського, що краще братися „за простіший, але здоровий куліш забезпечення свободи культури і суспільного самовизначення“²⁾. Ось де причина цього „квієтизму“ й „примітивного інтелектуалізму“, що перся на шлях опортунізму, виглядаючи розв'язання справи мирним шляхом однієї пропаганди, одного переконування, перцепованим з того ж самого джерела в Кирило-Методіївців та в Драгоманова.

IV

Подекуди об'єднаний на початку XX сторіччя у своїй основі український націоналізм вийшов з повною поразкою з революції 1905 р. Але з ним повторилася ще й та сама трагедія, що у 1860-их роках, коли він так само начеб-то об'єднаною лавою ішов на своє самовизначення. Реформа Столипина з 9 листопада 1906 р. ще раз розколола його рухові сили, як розколола була реформою 1861 р., грубо здушивши своїми чорносотенними організаціями навіть його й так марні надії на сумірне переконування сусіда в слушності його самою історією визначених прав. А поразка була неминуча на його позиціях. Принесла її не тільки загальна невдача революції 1905 року, а вкупі з нею й втрата реальних умов для здійснювання планів народженої нації, її принесло ще й оце безпросвітне роздоріжжя, що на йому зупинився неминуче український націоналізм, роздоріжжя, що на його привела з одного боку вперта проблема національної буржуазної революції, а з другого лик перед насильством вкупі з втратою із своїх лав правого свого крила, феодалного крила, що на його одною ногою спирався оцей націоналізм і який тягнув його назад, що за ніяку ціну не бажав розставатися з своєю власністю і коли вся селянська маса натискала з своїм ключем „всім по сім“, то він вимагав вивласнення одних лати-фундій та ще й за викупом і через це в сам розгар боротьби одпекався од погубної для його самого „авантюри“ з націоналізацією землі, ба навіть кинувся вкупі з поміщиком рятувати zagrożену феодалну власність за ціну хуторського закона. Принесла її врешті власна соціально-економічна кволість багатого тільки на свою кількість дрібного буржуа, що зневолила його шукати опертя серед російської буржуазії, сильної не тільки на голову, але й на ноги і яка в рішучий момент і собі одпекалася грубо й насильно від принагідного свого „попутчика“, що своїм самовизначенням ставав їй поперек дороги на її імперіялістичному шляхові.

Український націоналізм поніс таким чином вкупі з революцією поголовну поразку і з нею він опинився вже в 1907 р. серед тієї

¹⁾ Рада, 1906, ч 107.

²⁾ Укр. Вестник 1906, ч. 3.

дійсності, яку формулював в Державній думі варшавський архієрей Миколай, мовляв, що „історичне тепер завдання російського уряду—обрусити все, що неруське та опрацювати все, що неправославне“¹⁾. Але навести поразку не завжди означає засудити на смерть, деколи поразка ворога — передумова його перемоги, якщо вже не нових змагань за цю перемогу. В російській дійсності поразка українського націоналізму й стала передумовою нових його змагань до переможного визволення себе з тисків не тільки російського феодалізму, але й російського капіталізму, що після революції 1905 р. пішов швидким кроком по шляху імперіялізму. Він — український націоналізм і став вже на другий день після своєї поразки знов готуватися до цього визволення. Обмежений в культурницькій та політичній пропаганді, він взявся за економічне будівництво власної бази. І коли столицинський „хазяїн“, куплений реформою з 9 листопаду 1906 р., поростаючи в розмахливі крила, знов починав діалектично розходитися з поміщиком, основний носій українського націоналізму, новороджений фермер та кандидат на його тимчасом збирав знов свої сили, скупчуючи їх в кооперації, що росла на очах і замість закритих поліцією „Просвіт“ та газет ставала непереможним осередком старої пропаганди на нових основах. Як росла ця кооперація досить буде порівняти цифри, що їх дає нам тогочасна статистика сільсько-господарської кооперації. Ось вони:

Роки заснування	Кількість заснованих кооперацій	
	в Росії	на Україні
1903	50	17
1904	65	29
1905	60	22
1906	59	18
1907	105	32
1908	168	60
1909	180	72
1910	182	126
1911	159	106 ²⁾

Національний капітал український швидко ріс, як ніколи і натрапляючи на шляху свого росту на колоніальну політику російського та введеного ним чужоземного капіталу на Україні, що забирала весь краєвий прибуток в самодержавну казну, ще більш вперто починав виявляти своє непримирення з таким становищем багатой країни, а що економічно тепер він був сильніший, ніж до революції 1905 р., то й виявлення цього непримирення ставало ще виразнішим, ніж до революції. Це далось в першу чергу почути в новій його

¹⁾ П. Стебницький, Поміж двох революцій, ст. 102.

²⁾ Кооперація на виставке в Києве 1913 г., ст. 3.

аргументації за права власного самовизначення. Ця аргументація йшла вже не тільки по лінії історичних висновків, вона вбиралася і в сучасність. Згадаймо оце велике зацікавлення в пореволюційній економічній літературі українській проблемою характеру української економіки та її місця в російській економічній системі. Дискусія проміж теорією колонії Гехтера¹⁾ та теорією конкуренції Стасюка²⁾ вельми показна в цьому напрямку.

Аргументована сучасними економічними справами ідея українського наявного вже сепаратизму виявляється з не меншою силою і в політичних аргументаціях. В першу чергу це далось почути в змаганнях остаточно ліквідувати все ще практиковану ідею федералізму україно-російського. Вчорашній сподвижник Столипіна — глитай тепер і собі почина виступати під пером Ліпінського, ідеолога „хліборобів“ з кличем самостійності. Почалося спершу з критики „інтернаціонального зараження“ ідеї українського самовизначення. Досить нагадати про виступ українського есера В. Товкачевського, який 1911 р. писав, що „для слабих національностей інтернаціоналізм все був розкладовим елементом“.³⁾ Починаючи від з'їздів 1913 р. українського студентства та представників українських партій у Львові, клич державної самостійності української, абсолютної ізоляції себе од Росії, піднятий РУП-ом 1900 р., культивований „Українською Народньою Партією, обґрунтований М. Грушевським, тепер піднятий Дм. Донцовим,⁴⁾ стає тепер вихідним лейтмотивом нового революційного плану української нації, що йде поруч з безпощадною критикою „модерного москвофільства“, все ще не цілком ліквідованого в рядах української Радикально-Демократичної партії⁵⁾. В дні, коли „скрізь назрівали великі проблеми та сіялися великі бурі“, як сказав Струве, український націоналізм, вдягаючи на себе мантію державної незалежності, шиту руками німецької дипломатії з сукна полтавського виробництва на машині тепер ще більш загостреної проблеми, не тільки перевіряв свою до тепер тактику опортунізму в напрямку бойового поготівля, організуючи кадри цього поготівля в лавах галицьких „Січей“ та „Соколів“, він ще й втискався незримими щілинами в українську соціал-демократію, намагаючись її розколоти, заповнити її ватажків, та навіть провокуючи її на виступи за ті-ж самі нові основи і в її партійній тактиці. Згадати хоч-би виступи Л. Юркевича в справі сепаратизму українського робітничого руху від російського⁶⁾, для чого М. Порш навіть підводив статистичні дані⁷⁾. Для змоги об'єднання усіх своїх рухових сил і на легальній платформі український націоналізм заходами Української Радикально-Демократичної Партії організує позапартійне „Товариство українських

¹⁾ Диви його стаття „Значіння України в економічному житті в Росії“, Літ. Наук. Вісник, 1909.

²⁾ Пор. „Економічні відносини України до Великоросії“ Зап. Наук. Т-ва в Києві, 1911 р.

³⁾ Утопія і дійсність, ст. 63.

⁴⁾ „Сучасне політичне положення нації і наші завдання, 1913.

⁵⁾ Дм. Донцов, Модерне москвофільство, 1913 р.

⁶⁾ Давія, 1913. № 7 — 8.

⁷⁾ „Робітництво України“, Зап. Укр. Наук. Т-ва в Києві, 1912 р.

поступовців", яке 1912 р. й проголосило оцю платформу, що легальними засобами мала спомогати націоналістичну нелегальщину.¹⁾

Таким чином поразка в 1905 р. не тільки не послабила революційної ролі українського націоналізму, а навпаки, ще більш її зміцнила, ще більш сконсолідувала її сили, ще більш сконкретизувала її програму. Війна 1914 р. ще дужче провела цю консолідацію та конкретизацію. Війна бо ще більше зміцнила дрібний національний капітал на Україні, не зважаючи на загальне пониження витворчих сил краю, що йшло головним чином по лінії поміщицького господарства, обмеженого тепер тільки до внутрішнього ринку, не зважаючи й на наявну нужду незаможних шарів сільського населення, з чого й тягнув тепер свої бариші глтай та дрібний капіталістичний підприємець - хлібороб. Зміцнення це прегарно ілюструє нам ріст селянських заощаджень, вношених за час війни в каси ощадности. Коли бо в 1913-14 році різниця між вкладом та поверненням цих заощаджень дала 5 міл. карб., то в 1914-15 році виносила вона вже 49,8 міл. карб., а в 1915-16 році 139,5 міл. карб.²⁾ Тимчасом оце нагромадження капіталу національного, що вже дало себе сильно почути в час революції 1905 р., знов почало зустрічати перепони на своєму шляхові поширювання як раз з боку поміщицького господарства, як це було напередодні революції 1905 р., а тепер з подвоєною силою повторилося перед війною 1914 р. Поміщик почав припиняти знов продаж та аренду своєї землі, через що почала вкорочуватися можливість скупчування її в руках дрібного підприємця — збогачуваного хлібороба. Статистика мобілізації поміщицької землі на Україні в Селянському Банкові потверджує цілковито оцю думку. В році 1906 Селянський Банк купив на Україні 197 маєтків з 197.625 дес., в 1907 р. — 214 маєтків з 218.331 дес., в 1908 р. — 77 маєтків з 61.371 дес., в 1909 р. — 19 маєтків з 14.466 дес., в 1910 р. — 14 маєтків з 15.096 дес., в 1911 р. — 3 маєтки з 992 дес., в 1912 р. — 15 маєтків з 10.133 дес., в 1913 р. — 18 маєтків з 35.977 дес., в 1914 р. — 13 маєтків з 13.006 дес., в 1915 р. — 9 маєтків з 5.216 дес. З того продано в 1906 р. 1176 селянам 6.751 дес., в 1907 р. 6.450 селянам 28.876 дес., в 1908 р. 9871 селянам — 63.710 дес., в 1909 р. 20.194 селянам — 141.434 дес., в 1910 р. 14.845 селянам — 127.902 дес., в 1911 р. — 12.582 селянам — 113.162 дес., в 1912 р. 6.046 селянам — 52,363 дес., в 1913 р. 3738 селянам — 31.191 дес., в 1914 р. 2614 селянам — 21.054 дес., в 1915 р. 1353, селянам 9985 дес.³⁾

Таке становище ще більш загострило взаємовідносини загальної маси селянства в першу чергу її капіталістичної верхівки до поміщицької влади, родило бо опозицію проти тієї поміщицької влади не тільки з боку знеможеної війною маси, але ще більше з боку заможних шарів, що багатіли на цій війні на грошовий капітал, а тимчасом цього капіталу нігде було вмістити на поширення виробництва. В опозицію ставав через те і Столипинський „хазяїн“, оцей феодальний коадютор поміщика, дрібний представник торговельно - лихварського капіталу в селі, опозицією жив і дрібний підприємець - орендар,

¹⁾ Про неї диви Літ. Наук. Вісник 1912, кн. 5, ст. 377-378.

²⁾ С. Прокопович, Война и народное хозяйство, ст. 151.

³⁾ Кривченко, збірник стат. відом. нар. господарства України, ст. 22-23.

подекуди готовий у нас фермер, годувався нею й кандидат у фермери в загальній масі середняк, що на прогязі півстоліття невпинно мріяв „вийти в люда“ і замість дійти мети, здебільша пролетарувався, словом весь національний капітал з ворогуванням що - раз більшим почав ставитися до феодальної влади на Україні.

На цій об'єднаній знов національній опозиції, що заметушилася вже 1912 року, і найшов тепер свій родючий ґрунт український націоналізм в особі української інтелігенції, задушеної в час війни чорносотенною вакханалією ще більше у своїй мрії свободи слова, друку та зібрань, цеб-то у можливостях пропаганди й організації. Дрібний бо національний капітал, набравши наживи в соковите своє листя, прагнув тепер ще більш, аніж колись, вирватися з феодальної реакційної темниці, позбутися переможного й бруталного російського монополісти на своїй землі, а через те ніколи не почував себе так близько до тієї інтелігенції, як тепер. Саме він і колихав через те її на своїх колінах, нашіптуючи їй до уха мрійливі слова про самостійність, що забезпечила б її необмежену волю у власній хаті, співав про демократію, що скасувала б її одвічне плебейське тавро „мазниці“, „хама“. А тут ще й війна одкривала так багато й стільки сприятливих умов для здійснення солодкої казки в дійсність, що здушений дикою розправою російського націоналізму український „іноходець“ мимохіть ханався за неї, з захопленням слухав її слів і щоб не гаяти дорогого моменту, кинувся зараз же організувати „Союз визволення України“ та її філію „Загальну Українську Раду“ в Галичині. Згірдливе слівце „мазепинець“, „сепаратист“, що ним цьковано цього „іноходця“ за весь час його автономницьких змагань, стало тепер могутнім його кличем, що поривав за собою всі його сили без різниці навіть на їх програмні розходження. Феодальний хазяїн, оця креатура 1861 р., підсилена Столипином, буржуазний, фермер, організований самочинно капіталізмом на селянській диференціації, ба навіть частина української соціал-демократії¹⁾ дружно подали собі тепер руку, намагаючись повести нею за собою голодну на землю селянську масу, що й собі в оцьому сепаратизмі шукала визволення. Поза спілкою цею залишилися тільки фактично деякі укр. соц. дем. організації, як Петроградська та Катеринославська, залишився невеличкий гурток тієї соціал-демократії, що жила на еміграції, та наближаючися до більшовиків, шукала самотужки иншого розв'язання національної проблеми,²⁾ залишилися ще й ті, що взагалі „гнилою колодою валялися по світу“, якщо не пішли на вислугу російському самодержавству.

¹⁾ Цікаво буде навести аргументацію цього об'єднання одної із українських соціал-демократичних організацій. Вона класична з цього боку. „Пам'ятаючи на оцінку учителів про національні змагання до самостійности й єдности своїх територій — писали лідери буковинської соц. дем. організації, — лучимось й ми з нашим цілим суспільством, з нашою буржуазією, оскільки її акції звернені в боротьбі зі спільним ворогом — не перецінюючи мети і засобів буржуазної боротьби та не забуваючи на протявенство буржуазії до політичної класи і до широкої демократії. Тому ми й засідаємо в „Заг. Укр. Раді“, тому й беремо участь побіч галицької української соціалдемократії у праці разом із „Союзом Визволення України“, найдіяльнішою самостійницькою українською групою, не виходячи при тім поза рами нашої політичної програми“. Боротьба 1915 р. ч. 3., ст. 8.

²⁾ Див. „Боротьба“, 1915. ч. 2., стаття „Російські соціал-демократи і ми“.

Але щоб повести українські маси за собою, та щоб раз на все слекатися „непрошеного гостя в своїй хаті“, новоутворена спілка не могла не мати суто демократичного вигляду... Через те й „керуюче ядро цієї спілки зложилося з старих членів колишньої дореволюційної української партії, а потім — української соціал-демократичної партії і так званої „спілки“, що займали раніше в цих партіях провідні становища“¹⁾.

Верхівкою ядра були, як знаємо, В. Дорошенко, М. Залізняк, А. Жук, М. Меленевський та Скоропис-Йолтуховський²⁾.

Яку програму ставив собі цей об'єднаний український націоналізм, що організував легіон „українських січових стрільців“ в Галичині, що вже 25 серпня 1914 в. писав маніфеста до воюючих держав, в якому переконував, що „без одділення української землі від Росії навіть найстрашніший розгром цієї держави буде тільки слабим ударом, від якого царизм вилікується через декілька років“, і що „тільки свободна Україна могла б своєю незмірною територією, простягнутою від Карпат до Дону і Чорного моря дати Європі захист від Росії, стіну, що раз навсєгда припинила б поширювання царизму та звільнила б слов'янський світ від шкідливого впливу панмосковізму“³⁾.

Які були в той час завдання українського націоналізму, що навіть обережними словами Винниченка — „енергія нашого стремлення к утвердженню себя перешла границы накопляемости и должна претвориться в то, к чему стремиться“⁴⁾, звертався категорично до російської „общественности“ з своїми домаганнями?

„Платформа Союзу, організації, утвореної на час війни, обрхована на воєнні події, на бажаний вислід війни — читаємо в офіційній „Союзу“, — має вона тимчасове, переходове значіння і цим відрізняється від програм політичних партій, що укладаються на дальшу мету, переведення яких не обрховується на означений час. Рахуючи на поконання Росії у війні, Союз практичним постулатом своєї політики поставив оконечну ціль українського визвольного руху — утворення самостійної української держави або принаймні зав'язку української державности у формі автономії хоч би частини українських земель поза межами Росії... Задачею національної політики є через те, незалежно від того, чи в плани центральних держав входить завоювання України, чи ні, розвиненням самостійницького руху поставити центральні держави перед проблемою самостійної України яко перед явищем, якого не можна поминути, з яким треба рахуватися. В таких обставинах і ближче означення устрою самостійної української держави мусить відбігати від традиційних формул у програмах українських політичних партій і пристосуватися до форм державного життя центральної Європи. Для того й не вставлено до платформи (Союзу) демократичної республіки, а тільки конституційну монархію, збудовану на демократичних основах“⁵⁾.

1) Памяткова книжка Союза визволення України, 1917, ст. 368.

2) Д. Донцов хоч і працював в „Союзі“, на чолі його не стояв.

3) „Записка об украинском движении“ в Археограф. Збірнику УАН, ст.

4) Украинская жизнь, 1915, № 8-9, ст. 49.

5) Памяткова книжка, ст. 369 — 370.

Платформа ця залишалася без змін і тоді, коли „Союз“ підчинено 5 травня 1915 р. „Загальній Українській Раді“, яка явилася розширенням галицької „Головної Української ради“¹⁾.

Що ж каже нам ця платформа?

Два основні моменти її впадають нам у вічі: перше — це абсолютна орієнтація на державну самостійність під егідою центральних держав. Український націоналізм категорично поривав тепер з традиційним українсько-російським федералізмом. Що правда, в „Украинской Жизни“ С. Єфремов і В. Винниченко ба навіть М. Грушевський формально все ще декларували начеб-то свою орієнтацію на українську самостійність в межах Росії, а С. Петлюра навіть в момент поразки Росії 1915 р. писав з патосом, що „мы отдали и отдаем государству все, что вызывается обстоятельствами и требованиями разразившейся и не утихающей бури, своих сыновей, братьев, свою жизнь, лишения и жертвы“²⁾, але фактично всі вони були „пораженцями“ і Українська Радикально-демократична Партія не випадково так вперто мовчала що до напрямку своєї орієнтації, звичайно в офіційних своїх виступах. Але нескритих симпатій в бік „платформи“ Союзу не важко було дошукати і в цій мовчанці. Досить згадати про виступ М. Грушевського в осени 1915 р. з ультимативним домаганням до російських „прогресивних кругов“ в справі в'яснення їх відношення до „національних українських постулатов“³⁾ та недвозначну тезу його в липні 1915 р. на тему, що „месяцы разрушения, как бы не были многочисленны, они будут лишь прелюдией годов могучей творческой, созидательной работы, готовой сменить их, чтобы захватить всю энергию, всю волю, все силы современных поколений и с лихвою восстановит все упущенное во время этого тягостного перерыва — все утраченное, разрушенное, затоптанное в эти тяжелые дни“⁴⁾. Але інакше виявляти себе серед патріотичної вакханалії російської не рішались лідери працюючих в Росії організацій, маючи ще й на увазі можливість усяких несподіванок в остаточнім висновку військових подій, для чого неминуче на всякий випадок треба було залишити деяку „лазейку“. Друге, що було нове в цій „платформі“ — це наявний класовий компроміс українського феодалізму з українською буржуазією та навіть більшою частиною соціал-демократії, компроміс, що цим разом залишив на боці без відповіді навіть основну свою проблему, аграрну проблему, обмежившись тільки до загальної фрази про „необхідність переведення радикальної земельної реформи на користь селян“.

¹⁾ У склад З. У. Р. входили: з Галичина: представники укр. нац. дем. партії, укр. рад. партії, укр. соц. дем. партії; з Буковини: представники бук. нац. дем. партії, бук. нар. партії, з України представники „Союзу“ Президію З. У. Р. склали: спершу В. Левицький — голова, М. Василько, Л. Бачинський, Е. Петрушевич, М. Ганкевич, О. Скоропис-Йолтуховський — як заст. голови, В. Козловський, С. Назарук, І. Семака, К. Темницький, Л. Цегельський — секретаріат, згодом Е. Петрушевич вийшов цілком з З. У. Р., а на місце Ганкевича, Бачинського, Скоропис-Йолтуховського, введено В. Темницького, Меленевського, М. Лагодняського; пор. Альманах „Кривавого Року“, ст. 66 — 68.

²⁾ Укр. Жизнь, 1915, № 7, ст. 12.

³⁾ Укр. Жизнь, 1915, № 10, стаття „На распутьї“.

⁴⁾ Укр. Жизнь, 1915, № 7, ст. 8.

Таким чином програма українського націоналізму цим разом залишилася виключно в дієвих межах одного політичного самовизначення нації. Треба ж було не зачіпати зайво соціальної структури західно-європейського капіталізму, що за його хапався тепер український дрібний підприємець, все таки не в силах триматися виключно на власних ногах; треба ж було якимсь спільним компромісом погодити й суперечні проміж собою інтереси своїх рухових сил. А що таким спільним компромісним засобом для усіх було питання економічного й політичного сепаратизму нації, воно й лягло не тільки в основу нової платформи тієї нації, але заповнило й зміст увесь тієї платформи, обминаючи навмисне дразливе питання земельної реформи.

Чи втратив таким чином український націоналізм своє дотеперішнє революційне значіння? Начеб-то ні. Але ця революційність залишалася вже тільки на одному його полюсі, на полюсі змагань до самовизначення, що вдаряло в саме серце найбільш реакційного і варварського державного устрою в світі, що визволяло врешті поневолену націю від диктатури над нею пануючої нації, великоруської нації. Але на другому полюсі, на полюсі організації цього самовизначення, виростала наявна контрреволюційність цього змагання. Елементи цієї контрреволюційности були однак не в самій ідеї сепаратизму, навіть на той час і не в її буржуазному змісті, оскільки вона протиставляє себе російському феодализмові та велико-державному націоналізмові, а в комбінації цього класового компромісу української соціал-демократії — правда не всенюк — та ще й у спілці із західно-європейським імперіялізмом, що навіть у змаганнях ліквідації російського феодалізму була кроком назад в дотеперішньому революційному її змаганні, бо своїм здійсненням не тільки підсилювала собою західній імперіялізм в його боротьбі з назріваючою соціальною революцією, але й заражувала український пролетаріят буржуазним націоналізмом та одтягувала його сили від назріваючої хвилі боротьби за переміну капіталізму в соціалізм.

І Ленін, що категорично в той час закликав усіх „кто не лицемерно хочет признавать свободу народов, право наций на самоопределение“, щоб вкупі йти „за свободу отделения от России тех народов, которых теперь Россия угнетает: Украины, Финляндии и проч.“¹⁾, чого не змогли зрозуміти Юркевичі, докоряючи Ленінові, що він цим кличем „в суті підтримує австро-німецький імперіялізм“²⁾, той сам Ленін, що не заперечував навіть революційного значіння самовизначення, коли „борьба за национальную свободу против одной империалистической державы может быть, при известных условиях, использована другой „великой“ державой в одинаково империалистических целях“³⁾, одночасно й безпощадно негативно ставився до захоплення соціал-демократії справою буржуазного самовизначення, й компромісу з власною буржуазією, закликаючи „всех, кто не хочет быть на деле социал-шовинистом, поддерживать исключительно те элементы социалистических партий всех стран, которые прямо, непо-

¹⁾ Собр. Соч. XIX., ст. 161.

²⁾ Боротьба, 1915, ч. 2., ст. 3.

³⁾ Собр. Соч. XIX., ст. 173.

средственно, тотчас работают за пролетарскую революцию внутри своей страны" ¹⁾).

Ось чому були вже на той час ті елементи контрреволюції в національній руху, що так сильно виявилися в 1917 р. в сам рішучий момент боротьби пролетаріату Росії й України за пролетарську революцію й за пролетарське самовизначення пригнічених націй в Росії. Зродилися вони вже в той час, коли ця соціал-демократія після революції 1905 р. ставала на точку зору національно-культурної автономії, національного розмежування пролетаріату всупереч інтернаціональній позиції класовій більшовизму. Але тоді вони були тільки ніжними бруньками, тепер вони розпускали вже соковите листя, тепер вони так вже глибоко пустили коріння, що частина української соціалдемократії взяла не тільки участь в платформі „Союзу“, але деякі з її ватажків, що в революції 1905 р. ще самі ставилися подекуди негативно до національного питання в спорах з М. Поршом, тепер вкупі з есером М. Залізником стали навіть керівничою групою „Союзу“, стали політичним речником свого класового ворога, української буржуазії й українського глитая, стали тоді, коли їх стежки тепер наявно вже мусіли бути окремі, хоча йшли на разі рівнобіжно по шляху боротьби за національне самовизначення, стали тоді, коли їх завданням було з одного боку всіляко спомагати національному визволенню своєї нації, але рівночасно протиставити себе власній буржуазії, маючи на меті назрівання соціальної революції й пролетарське самовизначення нації в цій революції, а не заміняти його програмою буржуазного самовизначення.

Бо те, що могло бути правилом і гаслом дня в революції 1905 р., тепер воно ставало вже своєю антитезою навіть напередодні 1917 р.

¹⁾ Собр. Соч. XIX., ст. 161, пор. тамже ст. 176 — 178.

А. ХОМЕНКО

Перші підсумки демографічного перепису 1926 року

Перепис населення, переведений в Союзі СРР 17 грудня 1926 року, доводиться вважати за перший радянський демографічний перепис, зокрема що до України, бо перепис 1920 року через надзвичайно скрутні умови — горожанську війну, економічний занепад — дав дуже недосконалий і непевний матеріал, яким для спізнання стану населення користуватися не можна.

Тим самим до певної міри знецінюється і значіння матеріалів 1926 року: за ними дуже важко буде простежити зміни, що утворилися уже за радянських часів, та виявити тенденції, властиві саме нашій добі. Навпаки, тим більше значіння перепису 1926 року для майбутнього, бо саме він буде ніби генезою нового періоду розвитку науки про населення.

Можна заздрити на становище майбутніх дослідників — демографів і соціологів; але разом з тим можна бути певним, що недосконалість і хиби сучасних дослідів ніхто не вважатиме за таку велику вину, як могло б бути за інших обставин.

Це, певна річ, не зменшує відповідальності і примушує бути особливо обережним що до висновків. І, напевне, з зовсім виключною обережністю треба оперувати з першими загальними підсумками перепису, бо за загальними числами не видно ще конкретних рис явищ, бо оперуючи такими числами, легко з шляху аналізу перейти на шлях інтуїції.

Свідомий всіх цих труднощів, автор цих рядків разом з тим свідомий і того, що спроба його матиме дуже проблематичну вартість.

Перша публікація підсумків перепису 1926 року („Попередні підсумки перепису населення 17 грудня 1926 року“ Статистична хроніка ЦУС України № 54) подає лише поокружні підсумки сільської і міської людності за статтю¹⁾.

Міську людність розподілено на три групи: населення окружних центрів, інших міст, селищ міського типу та інших міських селищ. Ця остання група являє собою селища, які з офіційного погляду не є ані містами ані селищами міського типу, але з соціально-економічного боку мало чим одріжняються від тих міст, що одержали адміністративну санкцію на таке назвище.

¹⁾ В цій статті я користувался так виданням ЦУС України, як і рукописними матеріалами демографічного відділу ЦУС, зібраними і розробленими переважно за моїм керуванням.

Загальні підсумки присутньої на день перепису людности такі:

	Чолов.	Жін.	Разом
Разом в УСРР	13.972.737	14.899.048	28.871.785
Сільське населення	11.438.564	12.186.030	23.624.594
Міське населення	2.534.173	2.713.018	5.247.191
З того:			
По окрцентрах	1.388.348	1.552.066	2.940.414
Інших містах	326.173	351.133	677.306
Селища міського типу	452.285	454.250	879.535
Інших міських селищах	394.367	355.569	749.936

Оцю констатовану переписом найзагальнішу цифру — 28.871.785 — дозволимо собі перш за все використати подібно до того, як це звичайно робилося в довідних статистичних виданнях, з трохи сухеньким, може, педантизмом: „визначимо місце“ УСРР серед інших держав. Виявляється, що в Європі, коли не числити європейської частини РСФРР (треба думати понад 71 мільйон населення) тільки 5 держав більші за УСРР, а саме: Німеччина (63,5 м.). Британія (43,8 м.) Франція (40,1 м.) Італія (40,5 м.) та Польща (29,3 м.) Такий „ранг“ України на сьогоднішній день, але не далекий час, коли він буде вже інший. Протягом ближчих 10 років ми маємо наздогнати і випередити Польщу; ще 20 років і, треба думати, наздогонимо Францію. Та не будемо ставити ці прогнози, бо хоча з наведених прикладів ми і досить точно зважуємо тенденції реального росту України і інших держав, самий прогноз в цій галузі завжди буде непевний.

Краще простежимо динаміку за минулі роки.

Прикра обставина! — мимоволі доводиться звертатися до першого і останнього „всеросійського“ перепису 1897 року, бо, як згадувалося вже, за весь час, аж до 17 грудня 1926 року, справжніх загальних переписів у нас не було. За ці ж 30 років відбулося три війни, дві революції, крім того великі сотні тисяч людности переселилося по за межі України, і, поза всяким сумнівом — декілька сот оселилося на Україні, переїхавши з інших держав. З цілої низки технічних умов в наших обчисленнях ми можемо тільки обчислити подекуди переселення за Урал та природній приріст (від біологічного множення). Не дасться вяснити ані імміграція на Україну, ані еміграція в інших, крім зазначеного, напрямках. Але можна вважати, без великої помилки, що необчислена цифра емігрантів мало відрізняється від кількості іммігрантів.

В такий спосіб на баланс ця неточність обчислень не впливає.

Спинімося спочатку на головніших моментах еволюції: кінці XIX сторіччя, кінці передвійської доби та нинішньому дні. Тоді матимемо:

Рік	Людність	Динаміка (1897 - 100)
1897 (28 — I)	21.221.789	100
1914 (1 — I)	28.014.687	132
1927 (17) XII — 1926	28.871.785	136

Різниці в кількості населення такі:

	Абсол.	%/о
1914 — 1897	6.793.078	32,0
1927 — 1914	856.918	3,1
1927 — 1897	7.649.996	36,0

Як бачимо, 32% приросту від кінця XIX в. до імперіялістичної війни і тільки 3% від імперіялістичної війни до наших днів, а тим часом обидва періоди не багато різняться один від одного (17 та 13 років). Довгий період воєн дає пояснення цьому контрастові. Справді, ще в 1913 році приріст загальною виносив мало не 500 тисяч, при чому коефіцієнт природнього приросту становив 18,5 на 1000 населення. З другого боку, вже перший рік відпочинку від післявійськової економічної скрути — 1923 — дає 480 тисяч природнього приросту, при коефіцієнті, що дорівнює 17,6. В дальші роки коефіцієнт природнього приросту виносить

1924	24,2
1925	22,7
1926	19,7

можливо, навіть біля 20 в 1926 році, бо остаточних даних ще нема — одним словом, весь час коефіцієнт маємо вищий, ніж це було за давніших років.

Темп росту не тільки відновився — за радянських часів перейдена навіть його довійськова межа. Є нахил до спадання цього темпу, нахил, властивий цілій Європі. Але в цьому поки що нема жодних загроз.

Беручи все 30-ліття в цілому, все ж таки доводиться констатувати, що ані втрати від еміграції в першу добу, ані втрати від воєн за часів другої не спричинилися до такої затримки росту, яку можна було б вважати за надзвичайну. Навпаки, співставлення з іншими державами доводить, що і за тяжких умов потенціально, біологічна сила була така велика що не тільки компенсувала витрати, але й відзначила й дуже значний набуток. В цілому темпом росту ми все ж таки випередили за весь цей час мало не всю Європу. Щоб переконатися цього, варто тільки простежити за такими числами¹⁾.

Держави в сучасних межах	Населення в тисячах				Динамика (1900 — 1000)			
	1900	1910	1920	1926	1900	1910	1920	1926
Німеччина	50700	58450	59853	63319	1000	1152	1180	1250
Англія та Уельс	32528	36070	37885	38890	1000	1110	1164	1195
Італія	33970	36260	38711	40548	1000	1068	1121	1195
Франція	40700	41479	39210	40100	1000	1019	964	985
Іспанія	18618	19996	21338	22128	1000	1075	1146	1189
Україна	22520	26330	26700	28872	1000	1169	1175	1281

Серед значних держав Європи, як бачимо, нема ані одної, що темпом росту випередила б Україну, а тим часом серед зазначених вище є держави, що за цей час майже не знали еміграції (Німеччина), є і такі, що почасти зростали коштом іміграції (Франція). Лише декільки невеличких, здебільшого „нейтральних“ держав зростали швидче, зокрема Данія (на 33%) та Голандія (на 45%). Оджеж можна було б, здається, зробити такий висновок: біологічний фактор²⁾ в процесі росту населення виявляє на Україні таку силу, що не тільки

¹⁾ Числа для 1900 року для держав, що їхня територія змінилася, враховані мною за матеріалами різних джерел і тому не цілком точні. Інші числа взято з німецького статистичного щорічника за 1924 — 25 р. („Statistische Jahrbuch für das Deutsche Reich“) і з бюлетеня міжнародного стат. Інстит. за 1926 р.

²⁾ Біологічному чинникові надаємо самостійне значіння, певна річ, тільки умовно, в цілях аналізу. Задва річ була б вийти нагадувати про його залежність від економіки.

ліквідує втрати, спричинені соціальними чинниками, але й забезпечує виключно швидкий — для Європи — темп росту. Сила цієї енергії спадає і, треба думати, має спадати і надалі. Але для ближчих десятиліть не можна передбачати дуже значних змін в загальних перспективах росту. „Вичерпання“ біологічної енергії чекає на нас десь наприкінці цього століття.

Щоб не закинули мені, що даю волю інтуїції та занадто сміливо становлю прогнози, дозволю собі навести невеличке обчислення. Коли зважити тенденції природнього приросту населення України за двадцять передвійських років і припустити, що нині, після того, як ми увійшли у добу миру, ці тенденції повинні відновитися, (що між іншим, цілком відповідає спостереженням за останні три роки, коли природній приріст, швидко спадаючи, має вахил вернути до рівнів передвійських), коли, крім того, ігнорувати вплив еміграції, цеб-то виходити з гіпотези тільки природнього, біологічного множення людності, то доведеться в таких числах подати населення України і коефіцієнт приросту (на 1000 середнього населення) для дальших років:

Рік	Кількість населення в тисячах	Коефіцієнт приросту
1930	30200	15,4
1935	32500	14,7
1940	34900	14,0
1945	37300	13,3
1950	39800	12,6
1955	42300	11,9

Така тенденція росту покладає надзвичайно великі завдання на теми господарського розвитку.

Аграрне перенаселення є той факт, який перш за все доводиться брати на увагу. Важко нині передбачати, що саме зможе дати нам інтенсифікація сільського господарства: це спеціальна проблема, про яку автор цих рядків зокрема аж ніяк не може думати, що її вивчення в сфері його компетенції. Треба думати все ж таки, що сама по собі інтенсифікація сільського господарства навряд чи зможе значно зменшити гостроту перенаселення села. В такому разі весь приріст населення, коли не буде еміграції, повинен буде розмішатися по містах. Тепер на Україні 23624 тисячі сільської людності. Коли піднесення матеріального добробуту і культурного розвитку цієї людності можливе тільки при умові стаціонарності цієї цифри протягом ближчих 25—30 років, то зріст міського населення повинен відбуватися таким чином:

	Населення в тисячах			Динаміка міського населення	
	Все	Сільське	Міське	Абсол. приріст з 1928 року	Коли 1927 - 100
1927	28900	23650	5250	—	100,0
1930	30200	23650	6550	1300	124,9
1935	32500	23650	8850	3600	168,6
1940	34900	23650	11250	6000	214,5
1945	37300	23650	13650	8400	260,3
1950	39800	23650	15150	9900	289,0
1955	42300	23650	18650	13400	356,0

Як бачимо, в перші три роки міське населення України повинне було б зрости на 25%, в ближчі 15 років — збільшитися удвоє і в ближчі 25 років збільшитися утворює.

Важлива річ в даному разі — обчислити, як насправжки зростає за наших часів населення міст. На превеликий жаль, поки що дуже бракує матеріалу не тільки на те, щоби відповісти на це питання, але навіть на те, щоби подекуди його освітлити. Зробити зіставлення для радянських часів поки що можемо тільки оперуючи невеликою кількістю міст, а саме окржними центрами України. По цих же містах протягом 1923 — 1927 років (точніш за час поміж переписами 15/III — 1923 та 17/XII — 1926) відбувалися такі зміни:

Групи міст	Населення в тисячах		Приріст у тисячах		
	17/XII — 1926	15/III — 1923	Весь	Природний	Механічний
Всі окрцентри	2940,4	2420,6	519,9	156,9	363,0
З того:					
5 міст з насел. понад 100 т.	1598,4	1255,8	342,6	75,2	267,4
10 міст з насел. понад 50 до 100 т.					
вкл.	628,6	536,8	91,7	39,1	52,6
19 міст. з насел. понад 20 до 50 т. вкл.	616,4	548,2	68,2	36,9	31,3
7 міст з насел. у 20 т. і менше	97,1	79,7	17,4	5,7	11,7

Оджеж, за 3³/₄ роки найважливіші українські міста втягли 363 тисячі стороннього люду. Населення окрцентрів становить 56% від усього міського населення України. Коли б механічний приріст скрізь був би однакової інтенсивности, це значило б, що протягом 3³/₄ року українські міста всіх типів змогли вмістити 643 тисячі сторонньої людности. Коли ж додати за аналогічними обчисленнями природній приріст самої міської людности, то матимемо загальну цифру приросту 920 тисяч. Таким чином, коли наші спостереження що стосуються 56% міського населення, цілком правдиво відбивають реальний стан речей всіх 100%, то сучасний темп росту міст значно відстає від того, яким він повинен був би бути при умові втягування всього природнього приросту сільської людности (920 тисяч мало не за 4 роки проти 1300 за три). Треба до того ж зауважити, що механічний доплив до наших міст ішов не тільки з українського села, але і з-поза меж УСРР, особливо, скільки мова мовиться про Донбас.

Крім того, різні міста з далеко неоднаковою силою притягають сторонню людність. Оперуючи зазначеними вище групами міст, спостережимо по-між ними такі різниці:

	Пересічний річн. приріст (‰)		
	Весь	Природний	Механічний
Всі окрцентри разом	5,3	1,6	3,7
З того:			
З населення понад 100 тис.	6,4	1,4	5,0
" " " 50 до 100 т.	4,2	1,8	2,4
" " " 20 " 50 "	3,1	1,7	1,4
" " " у 20 і менше тисяч	5,2	1,7	3,5

Дуже інтенсивний механічний приріст спостерігається тільки в найбільших містах та почасти в тих, що мають менше як 20 тисяч

мешканців. По інших містах допливу сторонньої людности в значних розмірах нема.

Сподіваючися в недалеких часі докладніше вияснити тенденції росту міського населення України, чого нині за браком деяких матеріалів ще не можна зробити, дозволю собі відзначити тільки одну характерну особливість — різницю поміж містами лісостепової та степової смуги.

Відома річ, що міграції міцно впливають на розподіл людности за статтю: імігрантами здебільшого бувають чоловіки, тому в місцевостях, відкіля емігрують, відносно зростає число жінок, і, навпаки, в тих місцевостях, куди припливає стороння людність, відносно зростає число чоловіків. Тепер на Україні становище таке:

	Припадає жінок на 1000 чоловіків			
	Вся людність	Сільська	Міська	Окр-центру
Разом по УСРР	1066	1065	1070	1118
В лісо-степовій смузі	1073	1067	1105	1117
В степовій смузі	1055	1062	1029	1118
По округах Донбасу:				
Артемівській	993	1031	942	1028
Луганській	977	1034	970	1067
Сталинській	929	1016	835	964

Незначні різниці заходять поміж сільським населенням обох смуг, далеко значніші поміж міським: по степових містах і чоловіків і жінок майже однакова кількість, в той час, коли в лісо-степових містах кількість жінок на 10% переважає кількість чоловіків. Ціком одмінні стосунки в Донбасі: тут часом уже і серед сільської людности відносно „бракує“ жінок, цеб-то навіть і по селах можна запідозрювати доплив сторонньої людности, а що до міст, то де-які з них нагадують щось подібне до країн з надзвичайно розвиненою іміграцією (Сталинські міста, де на 1000 чоловіків припадає лише 835 жінок).

Але не треба забувати, що лісо-степова смуга це основний масив України, що тут перебуває 15.243 тис. сільської людности (64,5%) і 2877 тисяч міської (54,8%), загалом 18.122 тисячі або 62,8% українського населення.

І саме тут перспективи на зріст міст далеко менші, ніж ті, які повинні були б забезпечувати сільську людність від конечної потреби емігрувати або на південь України, або поза її межі.

В коротенькому закінченні підкреслимо ще раз тільки те, що можна вважати за факти, які далось досить твердо констатувати.

Оджеж, перші підсумки першого радянського демографічного перепису доводять, що період ліквідації втрат не тільки закінчився, але й дав місце новій добі — відновленню біологічної тканини соціального колективу і дальшому ростові цієї тканини. Тенденції цього росту ставлять перед нашою країною дуже відповідальне завдання — зорганізувати свої сили до такого піднесення господарства, яке могло-б цілком гарантувати дальше піднесення рівня матеріального добробуту і культурного розвитку. З цього погляду „проблема населення“ на Україні далеко складніша, ніж по багатьох інших державах. Але не забуваймо, що розв'язувати цю проблему ми будемо в наших нових умовах, де творча робота широких мас справді забезпечує за ними і всі наслідки їх зусиль і всі їх досягнення.

П. ЛІСОВИЙ

Українська Ніагара

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...

Шевченко

Радянська влада плюс електрифікація,
це і є соціалізм.

Ленін.

В цю хвилину, коли я сажу за столом і пишу, на дворі стоїть глибока ніч. Тріщить двадцяти-ступневий мороз. Над засніженими вулицями тихо ходить місячне сяйво. Місто приймає голубий вигляд. Голубіє й сніг. І різкі тіні від будинків теж здаються голубими. Притушені електричні лихтарі,—бо ми бідні і у нас режим економії.

Тільки на проводах трамваю іноді спалахують яскраві біло-голубі іскри. Голубий сніг на мить біліє. Мороз тріщить і сковує все живе. А трамвай бігає собі й бігає, до моменту, поки рука робітника — рука людини не виключить току.

В мені асоціюються ці два моменти. Світло місяця тихе, нерухоме, павутинне й романтичне,—не даремно ж усі фантасти вибирали його в свої повірені,—і світло, що невидимим струменем біжить по дротові і рухає трамвай. Грізна сила підкорена людиною, поділена нею на маленькі дози, а разом з тим і така могутня, що може рухати тисячі тонн.

Одним словом, електрика, полонена нами і примушена працювати на нас.

Але як мало ще ми використали її. І в моїй уяві виростає дивний краєвид. Такий же мороз, як і зараз. Тихе синє павутинне світло місяця. Степ під білою габою. Бліде небо. Озеро, сковане льодом. На його березі стоїть казковий палац. Там живуть не королі! Ні, він населений добрими велетнями — величезними динамо-машинами.

Десь під льодом широким струменем в бетонний рукав падає безшумно вода на турбини. Турбини з'єднані з динамо-машинами. Кожна в 50.000 кіньських сил! Всі разом — 650.000!

На стінах палацу приладдя, таблиці, ампері, ричажки.

Серед всього цього, серед цих велетнів ходять пігмей — робітник і за допомогою отих підйомочок, білих порцелянових дощок і якихось коробочок з циферблатами тримає своїх велетнів в послухові:

Навколо голубий степ. А палац кидає снопи свого яскравого світла на снігові простори...

Вн весь оплутаний дротами. В них струменями тече сила його велетнів. Їхня сила, гляньте! — приводить в рух машини гігантських заводів, тече в глибокі шахти, крутить селянинові січкарю, рухає плуга, світить і в квартирі робітника і під селянською стріхою.

І куди тільки та сила не дійде, зараз же там починається рух, життя більше не ціпеніє, а оживає, труд починає співати свою бадьору пісню.

Велетні, породжені трудом, самі розносять той труд. Породжені великою жадобою жити, самі розносять ту жадобу скрізь, в усі куточки, куди тільки сягає їхнє око, їхня рука.

Це величезна симфонія труда. Апотеоз сили людини. Ознака її могутності й влади над природою.

І дав це хто?

— Українська Ніагара.

Або простіше,—

— Дніпрельстан!..

Але ми забігли з вами вперед. Дніпрельстану ще немає. Немає красунів-генераторів силою в 50.000 к. с. „Вольно и плавно несет свои воды“ ще Дніпро. „Б'ють пороги, місяць сходить, як і перше сходив“.— „Нема й Січи“.— Нове залізне плем'я іде на його береги, плем'я, опалене революцією, плем'я, овіяне іншою романтикою, романтикою героїчної революційної боротьби, плем'я, загартоване на фабриках і заводах,—

Лицарі Червоного Світу...

Твердим кроком, що від нього стугонить земля, прийшло воно на скелясті береги старого Дніпра і по слову свого мудрого Вождя оглянуло місце, виміряло пульс ріки і сказало:

— Тут він мусить бути!..

Так народився Дніпрельстан.

Задача була дана Вождем. Його партія, — його армія, — перетворює її в життя. Готується до велетенського бою з сліпою стихією.

Результат боротьби вирішений. Слово сказане. А ще не було такого слова, яке б більшовики сказали і не виконали!..

Дві з половиною тисячі років тому геніальний сиракузець сказав:

— Дайте мені точку опертя, я зрушу з місця землю!..

У Архимеда це був найвищий творчий порив фантазії. Наукова істина, що він її одкрив, дала йому цю надзвичайну сміливість.

Дніпрельстан є так само вияв творчої фантазії пролетаріату. Але він зматеріалізується. Дніпро таки буде перегороджений, його вода буде узята в полон, на його берегах виросте голубий палац, де буде битись наймогутніше серце в світі, — серце в 50.000 к. с.

Сила дужча за Ніагару. Сила, що буде з початку до кінця створена людьми. Сила, що до останку служитиме людям. Сила, що служитиме для справи, за ради якої ми всі зараз працюємо, служитиме соціалізові.

Треба мати не аби яку фантазію, щоб уявити собі це.

На берегу пустынных волн
Стоял он дум великих полн...

Хай вибачать мені за цитування великого Пушкіна, що присвячені, правда, цареві, але водночас і одному із переломних і найважливіших моментів історії руського народу.

Але хіба нині не „пустынніє“, не порожні береги Дніпра?

Весною,—зелений килим степу і могутній струмень води, що з ревом вискакує з „Вовчого Гірла“ коло Кічкасу. Дніпро збитий, аранований на порогах, але дужий несе свою воду далі.

Літом,—жовтіє море пшениці, в якому невидними островками манячать села.

Осінь,—рудий степ, рвачкий вітер і перекоти-поле. Вітер нудно свище, перекоти-поле котиться до могил, січе дощ, а шляхом іде селянин і нудно вйокає.

Ах, невже це романтика наша? Яка ж вона, по суті, нудна і одноманітна!

Поет прекрасно це показав.

Бур'яні:
— Поля.
Виснагла постом
Земля.
Спрагло хрипче:
Р - о - б о - т - и .
— Час.

А що буде?

Буде —

— Везувій електрики,
Енергії плин.
Міліони насичених розмахом рук.
Зуби машин
Навалились із кречкотом —
Зварюють крицею напружений рух

Дозвольте, це що таке?

А це таке буде творитись через рік на берегах Дніпра, там коло Кічкасу, де буде будуватись — Дніпрельстан.

Одна газета Західної України про Дніпрельстан так писала:
— „Ті міліони кіловатів „білого вугілля“, що зростуть з Української Ніагари, будуть величезним вкладом у всеукраїнську культуру, а в матеріальному будівництві вражатимуть такою могутністю, як піраміда Хеопса!“

Так от ми тут, власне, трошки про піраміду Хеопса. Еллада і Рим знали своїх сім чудес світу. Модерні часи знають їх більше. Коли говорити про гігантські споруди, то хіба заводи Форда або заводи Крупа не вартніші подиву перед пірамідою Хеопса або перед садами Семіраміди?

Або хіба не чудо Суецький канал, цей твір геніального інженера Лесепса. А Панамський канал? А фантастичне місто у Флориді, збудоване американськими мільярдерами? А проєкт невиданої сили гідроелектростанції на р. Св. Лаврентія на 1.200.000 к. с., що її збираються будувати американці?

Що ж являє собою Дніпрельстан? Чи може він конкурувати з переліченими спорудами?

Так, Дніпрельстан є піраміда Хеопса сучасної інженерії. Дніпрельстан буде по ки що першою по силі гідроелектростанцією (а після проєктованої американцями на р. Св. Лаврентія — другою) в світі.

Дніпрельстан — будова, дійсно гідна подиву. Але він не витвір буйної фантазії мрійника.

Дніпрельстан — витвір науки. Він вражатиме своїми строгими геометричними архітектурними формами. Він дивуватиме всіх своєю грандіозністю. Він захоплюватиме (і вже захоплює) своєю сміливістю.

Бо, — зупинити могутній плин Дніпрових вод, примусити його, як малого, працювати і діставати від цього 650 тис. к. с., що даватимуть два мільярди кіловат-годин енергії (але могутність Дніпрельстану можна довести до трьох мільярдів кіловат-годин!) — хіба це не сміливість людини?

Другими словами, сила Дніпрельстану дорівнюється силі десятих мільйонів чотирьохсот тисяч робітників, що цілу добу, без перестану, працюватимуть!

От що таке Дніпрельстан!

Це мільйони робітничої сили, мільярди енергії, мільярди кубів води, мільйони кубичних метрів споруд!

Мільйони тонн каменю, піску, заліза, бетону! І коли гребля буде зроблена, — стане Дніпро, натягнеться як струна, і не маючи сили здолати те, що зробила людина, він потече догори назад, і затопить пороги.

А з порогами затопить і стару романтику, відріже остаточно шлях до старої мрійної, хліборобської України.

А разом відкриє двері до України нової, соціалістичної.

Бо, — „замериканізуються міста і села, зіндустріалізується народне господарство“.

Воістину, ми стоїмо на „порозі нової України“.

Проте, як же виглядатиме Дніпрельстан?

В деталях поки що трудно сказати, бо можливі зміни. Але в основному проєкт готовий, і про нього можна говорити, як уже про закінчений.

Так от, коли ви їдете шосею з Запоріжжя в колонію Кічкас, то непомітним путівцем звертаєте ліворуч. Через десять хвилин ви спиняєтесь над глибокою западиною, і перед вами відкривається чудовий краєвид.

Просто, — широке плесо Дніпра і Кічкас, справжній шматочок Німеччини, як писав я вже в другому місці. Праворуч „Вовче Гірло“, де глибоким і темним струменем тече в гранітових скелях Дніпро. Через нього сміливою залізною аркадою, що звідси здається ажурною, перекинувся з берега на берег без єдиної підпори міст.

Праворуч два низьких островки, котрі прощу вас запримітити, бо вони для Дніпрельстану мають колосальне значіння, — ще далі так звані „Стовпи“ — скелі, що перегороджують Дніпро, а за ними синіє острів Хортиця, а поруч скеля Сагайдачного. Дніпро ділиться на два річища — Старий Дніпро, що обігає Хортицю з правого боку і Новий Дніпро, що тече ліворуч до Запорізького порта.

Зверху рудий степ. Копніть і через аршин — граніт. Дніпро тече тут в гранітових берегах. І островки, і „Стовпи“ і скеля „Сагайдачного“ і скелі „Брат і Сестра“ — то все сліди багатотисячолітньої роботи Дніпра, що пробивав собі шлях через ці гранітові скелі до моря.

Тепер повернемося до згаданих вище маленьких островків. Через них має пройти головна магістраль майбутньої греблі. Вони являються чудовою опорою для неї, що може витримати який завгодно напор води. А води тут буде не мало й не багато, як тільки чотирі мільярди кубичних метрів. Зважте, що воно значить. Зважте, якої могутності мусить бути гребля, щоб витримати це колосальне давління!

Островки ті з щільного граніту. А що то за граніт (робітники Дніпрельстану інакше його не називають, як наш прекрасний граніт), показало свердління — з нього можна виготувати палки в три аршини заввишки без жодної тріщинки!

Ці ж островки дуже полегшують і саму роботу по збудуванню греблі, бо можна буде без особливих труднощій, як те було, наприклад, на Волхові, закладати кесони і перегороджувати частками Дніпро.

Сама гребля по проєкту мала бути довжиною в 720 метрів і пряма як струна. На лівому березі вона упирається в гранітовий берег, вище йдуть шлюзи для перепуску пароплавів з Дніпропетровська на низ, із Запоріжжя вверх, а на правому березі стоятиме сама електростанція. Вода вводиться під турбіни рурами, але жодного шуму й грому не буде. Рури ніби всисатимуть воду з глибин. (Так що тов. Сосюра в своєму віршові в „Комуністі“, присвяченому Дніпрельстанові, коли писав про дим, шуми і громи помилився). В цьому відношенні Дніпрельстан буде до можливості безшумним і тому ідеальним, при чому вода в ці рури поступатиме в турбіни, чи падатиме не через греблю, як де-хто думає, а з затону, що тут утвориться.

Щоб покінчити нам з греблею, скажемо ще, що найвищий рівень води в повінь Дніпро має 19,44 м.; найнижчий — 14,32 метри. Отже різниця всього 5,12 мет. Гребінь же греблі буде підноситись на 42,61 метри, нормальне робоче давління 36,87 м., мінімальне робоче давління 30,87 метрів. Отже різниця рівнів води по обидва боки греблі буде коливатись приблизно від 20 до 30 метрів, кругло.

В повінь вода буде підніматись до 51,19 метрів. Тоді води буде більше, ніж треба для роботи гідроелектростанції і зайва буде пускатись через греблю. Таким чином, раз на рік на Дніпрельстані ми матимемо на короткий час грандіозний водоспад, де мільйони кубів води, в блиску електрики будуть падати з височини 30 метрів!

Зажмурте очі, напружте фантазію і ви уявите собі, що то буде за краса!

Хіба це справді не буде наша Українська Ніагара?

Тепер про станцію. Сама станція, кажучи високим „стилем“, — це ціла поема. Але ось якими скупими і воднораз опуклими словами описує її проф. Александрів.

„На правому березі, — пише він, — гребля буде кінчатись товстим трикутним „биком“, що в нього упирається гідроелектростанція, що після робіт першої черги матиме силу в 300.000 к. с., і яка буде доведена до 650.000 к. с. Станція складатиметься із агрегатів по 50.000 к. с. з генералами по 35.000 kWh., що при нормальному напорі (води) в 36,87 м., по вирахованнях американської практики, є найкориснішим засобом використання“.

Грандіозність Дніпрельстану уже видна із того, скільки він коштуватиме. На роботи першої черги буде витрачено 130 — 140 мільйонів карб. На роботи другої черги, — греблі коло Нікополя й Горностаївки, ціла низка підсобних підприємств, — ще до 120 мільйонів карб. Таким чином вартість Дніпрельстану сягатиме 240 — 260 мільйонів карб.

Сюди, звичайно, не вчислені ні нові заводи, що мають повстати завдяки Дніпрельстанові, нові рудні, шахти, нові під'їзні шляхи і т. д. і т. п., на що прийдеться витратити десятки мільйонів карб.

З сказаного випливає, що Дніпрельстан стане могутнім чинником, стане за підйому індустріалізації України, що накладе тавро на всю українську економіку, на її промисловість і сільське господарство.

І само собою напрошується запитання: — Чому це так? Чому саме Дніпрельстан спричиниться цьому, а не щось друге?

Відповідь дуже проста. Дніпрельстан дасть найдешевшу енергію.

Вона буде остільки дешева, що її можна буде передавати на сотні кілометрів і то вона буде вигідніша за вугілля, нафту й т. інше.

Дніпрельстан дасть на місці енергію не дорожчу за 0,4 — 0,6 коп. за кіл. Звичайно, що при такій дешевині енергії ніякий другий вид, як от вугілля, нафта, не зможе з Дніпрельстаном конкурувати. В цьому саме полягає господарчий ефект Дніпрельстану. Не дивлячись на великі витрати (сотні мільйонів карбованців), що вимагає від нашої небагатої республіки великого фінансового напруження, будови Дніпрельстану вимагає не тільки реконструкція нашого народного господарства, але вона в той же час вимагається і режимом економії. Ми вже не кажемо про те, що Дніпрельстан є могутньою підвалиною для нашого соціалістичного будівництва.

Візьміть мапу України, знайдіть точку, де стоїть м. Запоріжжя і обведіть циркулем круг радіусом до Дніпропетровського, — оце вам і буде приблизно той район, що на його безпосередньо впливатиме Дніпрельстан, — радіус чималенький, в 100 кілометрів.

По суті ж цей район значно більший. Так, енергія передаватиметься на 400 кілм.! Район цей налічує до 3-х мільйонів десятин землі! І до 5 мільйонів населення!

В Кічкасі буде битись велике електричне серце. А біла кров по електропередачі буде плинути в — Дніпропетровськ, Харків, Кам'янське, Кривий Ріг, Нікопіль, Запоріжжя. Вони будуть зв'язані з центром однією силою і будуть частками єдиного організму.

Це район, де виростуть велетенські заводи, де розвинеться культурне господарство, куди пересунеться згодом і сам центр політичного та культурного життя нашого, — і всі під животворчою силою Дніпрельстану, збудованого волею трудящих мас!

Дніпрельстан розв'язує три проблеми — він робить Дніпро судоходним від верху до низу, він дає колосальний товчок українській індустрії і таким робом раз назавжди розв'язує питання про те, чи бути Україні селянською (або як колись казали — житницею Європи) чи індустріалізаційним центром Радянського Союзу, — і третє,

він же становить на нові рейки сільське господарство величезного району. Додайте до цього, що цей район, а через нього й Україна, лежить на стародавньому шляху із „варяг в греки“, що з того часу, як Дніпрельстан запрацює, Київ безпосередньо сполучиться з Чорним морем, а новий Херсонський порт стане морським портом і, без сорому казка, можливо з часом, що океанські пароплави будуть частими гостями Дніпрових гірл, — і, таким робом, Україна, а через неї і Союз зв'яжеться ще одним шляхом з Близьким і Далеким Сходом, Європою і Америкою.

Бо техніка поступає вперед, а Дніпрельстан дає базу для техніки у нас, ось чому ми можемо без перебільшення це приймати не як фантазію, а як близьку реальну перспективу.

Зараз у нас на Україні та мабуть і по всьому Радянському Союзові, немає такої людини, що не чула, або не читала чого-небудь про Дніпрельстан. Дніпрельстан — нині одно з найпопулярніших у нас імен. В газетах, в журналах, у віршах, в книгах, в докладах (і в столиці, і на заводах, і по селах), усюди говорять про нього. І всі звертають на нього очі, бо певні того, що з будовою Дніпрельстану сторінка нашого життя перегортається і почнеться новий етап його.

І мало хто знає, що історія Дніпровських порогів ось уже біля 150 років займає технічну думку і над проектом Дніпрельстану працювало багато видатних інженерів. Давно, давно вже люди мріяли про те, щоб зробити Дніпро судоходним на всій течії. Але техніка була надто слабою, щоб перемогти Дніпро на порогах, де на протязі 90 верстов від Дніпропетровська до Запоріжжя, він люто б'ється на скелях і де скаженим плином плывуть його води.

Першу спробу розв'язати „проблему порогів“ для судоплавства узявся за Катерини II французький інженер де-Волянт в 1796 р. За його проектом були навіть проведені частково „обходні“ канали, але скоро справа заглухла. Після того майже 60 років ніхто про пороги не згадував, і кріпацькій Росії було не до того.

Та як тільки капіталізм у нас став вбиватися в колодочки. „Дніпровська проблема“ знову виринула з небуття і нею почали цікавитись, правда, поки що тільки однією справою — як зробити Дніпро судоходним на всій течії. В таких міркуваннях та докладах по високим установах столиці пробігло ще років з 30-ть, — ну й поволеньки ж рухалась стара „Расея“. Так тяглося аж до початку ХХ стол.

На цей час припадають перші успіхи гідроелектротехніки. Капіталізм, що розвивався скаженим темпом, шукав нових джерел дешевої енергії. Поклади вугілля й нафти були не всюди. До того, там де вони були, не завжди їх можна було узяти, бо на шляху стояли інші імперіялістичні держави, а до того й запаси твердого й рідкого палива були ж не невичерпні. Рано чи пізно, а їм мусить прийти кінець. Ось тоді уперше й було звернено увагу науки і техніки на так зване „біле вугілля“, тоб-то на силу води.

Першими зайнялись ним швайцарці, шведи і американці. Останні навіть зважились на свою „національну святощ“ — знаменитий Ніагарський водоспад, і американські інженери стали плодити один проєкт за другим щодо використання сили падіння води цього водоспаду.

Що до Дніпровських порогів, то перший проєкт, який узяв під увагу падіння води на порогах, з'явився лише в 1905 р. і належав інженерам Митрофанову та Графтію, теперішньому будівничому „Волховбуда“. Проєкт цей був дуже незрілий. Автори пропонували збудувати три греблі, а при кожній греблі станцію, — всі три станції мали бути силою в 128 тис. к. с. Починаючи з цього часу, було виготовлено більше десяти проєктів утилізації сили води на порогах, але всі вони мали серйозні технічні вади, і жоден з них не був ухвалений, а світова імперіялістична війна і зовсім припинила цю роботу.

Інтерес до Дніпровських порогів поновився з моменту революції. Відомо, що В. І. Ленін надавав першорядної ваги електрифікації країни. Після того, як було прийнято декрета про електрифікацію, над розробкою проєкта Дніпрельстану став працювати проф. Александрів, що щасливо і закінчив цю роботу. Проєкта зараз ухвалено, а Союзний Уряд постановив розпочати будівництва Дніпрельстану в цьому 27 році, а від Революції десятому.

Дніпрельстан, коли його розглядати в історичній перспективі, пережив чотирі етапи: спершу розробляли тільки транспортну сторону; потім з'явилися проєкти, що увязали в одно і судноходство по Дніпру і енергетичну сторону (використання сили води); далі з'явилися проєкти, що розглядали питання в трьох частинах — судноходство, енергетику й зрошення степу, але всі проєкти розглядали народне господарство півдня України, так би мовити, статично. Ось чому кожний проєкт давав перевагу одному якому-небудь із цих трьох питань. Одні, головню, розробляли питання судноходства, другі — зрошення, треті — енергетики.

Проєкт проф. Александрова вигідний тим, що він розв'язує в однаковій мірі всі три питання, але сама установка у нього трохи інша, — а саме — він проєктував Дніпрельстан, весь час маючи на меті розвиток української важкої промисловости. Дніпрельстан в першу чергу мусить дати для неї дешеву енергію, але сам проєкт складений так, що ця головна установка не тільки не затирає двох інших, а навпаки і їх радикально розв'язує.

Справді, сила станції спроектована так, що половина майбутньої електроенергії піде для промисловости, а половина для електрифікації сільського господарства. Друге — гребля робиться такої висоти, що підйом води остільки високий, ще вона покриває („перекриває“) пороги, — отже ні обходних каналів, ні підривів, нічого такого на порогах не треба робити. Від Кічкасу до самого Дніпропетровська Дніпро обертається в глибочену річку, де вільно плаватимуть самі великі річні пароплави. Коло самого Кічкасу робиться канал з чотирма шлюзами, чого буде цілком досить, щоб перепускати всі судна і весь вантаж, що йтиме згори до порта Запоріжжя.

Коли будуть споруджені греблі коло Нікополя й Горностаївки (роботи „другої черги“), то встановлені на них гідро-електростанції будуть працювати, головним чином, на сільське господарство, в той час, як головна станція, власне Дніпрельстан, працюватиме на промисловість.

Дніпрельстаном зараз зацікавилась думка всього світу. Про нього пишуть німці, американці, шведи, французи. Найвидатніші інженери-електрики кажуть, що Дніпрельстан буде справжньою світовою подією в електробудівництві.

Ми тут наведемо лише одне свідчення, а саме американського інженера Купера, що приїздив сам до нас і на місці перевіряв весь проєкт.

Ось якими словами він характеризував Дніпрельстан та його значіння:

„Я врахував, що перші три агрегати, загальною силою на 150 тис. к. с. після споруди станції, дадуть енергії по 1,2 коп. за kwh: що ціна енергії після установки 7 агрегатів буде 0,6 коп. за кіловат годину. Після установки 7 агрегатів нагрузка на рік буде 1.300.000.000 квт. В додаток — до цього можна одержати значну ще кількість енергії після споруд другої черги. Ми не вивчили цієї частини роботи, але на основі загальної практики я можу сказати, що ця друга частина, має більшу цінність, бо фактично ці гідросилові станції мають значну частину свого прибутку від установок саме другої черги. Я без усяких застережень вважаю, що проєкт Дніпрельстану є один з найбільш вигідних, невикористаних до теперішнього часу, джерел енергії на всьому світі. Я гадаю, що тепер не час говорити про економію. Одним з основних питань проєкту, що треба прийняти під увагу, це значіння транспорту для сільського господарства.

В Америці при проєктуванні установки на р. Св. Лаврентія, ми витратили 8 років на вивчення цього питання. М-р Губер, міністр промисловості й праці сказав у своїм офіційному докладі, що створення внутрішнього водного шляху до моря збільшить прибуток фермера внутрішніх штатів на 4 крб. 20 коп. на тону зерна. Коли ми прийнемо цю цифру для Дніпра, то рахуючи тільки 3 міл. тон зерна на рік, матимемо, що щорічний прибуток селянства виростає на 12 міл. крб. Я рахую, що кількість зерна, що буде йти в напрямку до Чорного моря, буде значно більша. Але яка б не була та кількість, його ціна в хліборобів підвищиться, що найменше на 4 крб. 20 коп. на тону.

Слідуючий пункт, що на нього я хочу звернути далеко більшу увагу, має ще більше значіння. Я дуже радий, що можу вказати на щось реальне, а не вигадане.

В Америці, на Півдні і на Південному Сході, живе коло 10 — 12 міл. людей, що до 1900 року займався виключно хліборобством і не знав нічого, крім злиднів. Щороку на Півночі перевозилась підписка для фінансової допомоги Півдня. Починаючи з 1900 року Північ почала будувати на півдні гідроелектричні станції з дешевою енергією. Як наслідок ми тепер маємо такий стан, що весь район постачається дешевою енергією і цінність усіх продуктів на Півдня зросла на 300%. Громадські Удальні зникли. Всі класи суспільства на Півдні живуть у доброму гаразді. Молодь находити заробіток на заводах, що поставили на базі дешевої енергії. На мою гадку, не можна знайти жадної країни, де б населення довгий час жило щасливо, коли воно має лише одне заняття. Багатство має місце там, де заняття різноманітні. Вартість енергії в південних штатах в середньому на 40% дорожча від тої ціни, що брали в Дніпрельстан. Другими словами, постачання України енергією може бути переведено краще, ніж то має місце для будь-якої місцевості Сполучених Штатів Америк.

Слідуюче, на що я хочу вказати, це чудове підсоння України, що сприятиме розвитку промисловості. Мені здається, Дніпровський проєкт може стати стимулом для могутнього розвитку промисловості, що матиме значіння не тільки для України, а й для всього СРСР.

Основою технічного прогресу країни є тяжка індустрія, в першу чергу металообробна. Чим більше та або інша країна виробляє металу, чим більше вона того металу споживає, тим, значить, вища її технічна база.

Радянський Союз зараз тримає курс на індустріалізацію країни, що мусить стати технічною базою для будівництва соціалізму у нас. І тут, в першу голову, перед нами повстає питання металургії.

— Ми мало виробляємо металу!.. Увагу металові!— ось що ми мусимо пам'ятати що-дня. Ось яка задача стоїть перед нами на цілий ряд років!

Дніпрельстан буде працювати як раз на металургію, на важку індустрію. Дніпрельстан дасть можливість нам самим виробляти засоби виробництва, тоб-то великі й складні машини і тим самим поволі вийти з технічної підлеглості закордону, а потім навіть і конкурувати з ним.

Щоб цього досягти, потрібна дешева енергія, і таку Дніпрельстан дасть. Ось які дані ми маємо для цього. Сила установки першої черги буде в 300.000 к. с., станція будується на 350.000 к. с. Така станція працюватиме 6.000 годин на рік і може віддати 1,2 млрд. kWh. Собівартість енергії 1-ої черги на місцевих підстанціях буде 0,3 коп.

Коли ж станція буде цілком закінчена, то віддача току буде коло 2 млрд. kWh., але вона може бути доведена до 2,8 млрд. kWh. За таких умов ціна кіловату для Запоріжжя буде 0,18 коп., а на дальших 0,37 коп. Купер, як ми бачили вище, в середньому оцінює кв. в 0,6 коп., і то вважає це надзвичайно рентабельним.

Другими словами, енергія Дніпрельстану буде найдешевшою енергією в світі! Розуміється, що раз так, то для вжитку для металургії—енергії Дніпрельстану відкривається широкі перспективи.

Правда, рік—два тому назад проти цього було чути серйозні голоси, доводили, що електроплавка руд є економічно не вигідна. Але ті, хто говорив і виступав проти Дніпрельстану, забули одне.

Справді, електроплавка не вигідна тоді, коли скажемо теплову енергію вугілля переводити на електричну і вже здобути таким чином електричну енергію вживати для плавки металів. При такій постановці до 90% енергії вугілля губиться і виробництво дорожчає. Зовсім інша картина, коли електроенергію дає „білий вугілля“. Ось чому, наприклад, у Швеції і в Сполучених Штатах електроплавка зараз широко розвинулась.

Які вигоди має електроплавка перед іншими способами? Головною перевагою є те, що метал не має шкідливих примішок, що їх має паливо. Це особливо важливе тоді, коли ми хочемо мати високого сорту сталь. Зріст електроплавки видно хоча б з таких даних: Сполучені Штати—1,5 млрд. тон на рік, Англія—500 тис. тон, Німеччина—350 тис. тон.

Дніпрельстан, що буде в центрі покладів наших залізних руд, як раз і дасть енергію для електроплавки.

Конкретно це буде так. В районі м. Запоріжжя буде збудовано кілька колосальних металургійних заводів, що даватимуть до 50 міл. пуд. металу, тоб-то майже половину тої кількості, що зараз дає Україна. Крім того, будуть такі ж великі заводи збудовані в Кривому Розі і,

можливо, в Донбасі, а також на нових покладах залізної руди. Загалом, за допомогою Дніпрельстану можливо буде виробляти 150—200 мільйонів пудів металу високої якості. Крім того, буде збудовано кілька заводів машино-будівельних та по будівлі суден, паровозів то-що. Це будуть заводи — гіганти, де буде занято до 50 тис., а й може й більше робітників. Ми не числим тут закладки нових шахт і ріжних підсобних підприємств. Як би там не було, але район Дніпрельстану стане одним із найбільших пролетарських центрів в Радянському Союзі.

Крім металургії Дніпрельстан дасть великий товчок виробці феромаргана. Руди ці в у нас в Нікополі. До війни ми цю руду вивозили закордон, а звідтам ввозили той же метал в обробленому виді і переплачували чималі гроші капіталістичним державам. Тепер, коли Дніпрельстан буде збудований, цій залежності надходить кінець.

Поставлена також в порядок дня і будова одного великого алюмінієвого заводу. Алюміній зараз широко вживається в техніці (особливо там, де вимагається легких машин, як от в аеропланах), в електробудівництві і т. д. Алюміній в три рази легчий заліза, а його сили майже такої сили, як і останнє. Алюміній поки що дорогий. Проф. Кузнецов вирахував, що коли навіть боксити (порода, з якої виплавляється алюміній) привозити до Запоріжжя з Ленінграду, то й то пуд готового алюмінія буде дешевший на 7—8 карб. за Лондонські ціни.

Програма капітального та промислового будівництва накреслюється така:

Перебудова заводів:

а) Дніпропетровськ	5,0 міль. карб.
б) Запоріжжя	3,0 " "
в) Кривий Ріг	2,0 " "
г) Нікопіль	1,0 " "

Нові підприємства:

а) Запорізький металургійний завод (10 міль. пуд. на рік електросталі)	5,0 міль. карб.
б) Феромарганний завод в Нікополі (на 6 міль. пуд. в рік)	3,6 " "
в) Алюмінієвий завод з кабельним заводом (600.000 пуд. алюм. на рік)	7,2 " "
г) Ізоляторний завод	1,2 " "
д) Збільшення дротового заводу в Запоріжжі	3,0 " "

А всього буде витрачено на капітальне будівництво промисловости 31 міль. карб.¹⁾

Нарешті, на енергії Дніпрельстану можна буде збудувати великий завод по виробці азотно-кислого штучного угноєння, при чому азот буде братися прямо із повітря. Для сільського господарства України це матиме колосальне значіння. Наприклад, припустімо, такий завод зміг давати хоча б 1 міль. пуд. штучного угноєння, то й тоді б ми змогли підвищити врожайність наших ланів на 10—15 міль. пудів хліба.

Та цим значіння Дніпрельстану для сільського господарства не обмежується.

¹⁾ Проф. И. Г. Александров: „Днепровское строительство и его экономическое значение“.

В сільському господарстві з Дніпрельстаном зв'язується три питання: меліорація непридатних нині земель на півдні України (головним чином, Дніпровських плавнів) та зрошення; електрифікація сільського господарства; запровадження нових технічних та зернових культур на півдні України.

Південний район, що прилягає до Дніпрельстану, вважався і вважається у нас за врожайний. Але ось що пише про цей „врожайний“ район агроном Бельков, що відає зараз агро-підвідділом Дніпрельстану в Кічкасі. Він каже, що середня врожайність хлібів, навіть у сприятливе п'ятиріччя як от — 1911-1915 р.р. була для ярої пшениці 40,2 — 43,2 пуди (в північному районі округ Дніпропетровської та Запорізької) і 29,6 — 34,2 пуда (в південних округах — Мелітопольській та Херсонській). Коли-ж узяти під увагу, що тут часто бувають недороди, то середня врожайність ще буде нижча, а між тим природні ресурси цього району колосальні.

Яким же чином потенціальної ресурси можна використати? Відповідь агрономична наука давно дала — зрошенням. Але конкретно цієї задачі не можна було виконати. Тільки Дніпрельстан радикально її розв'язує.

Згадуваний уже вище агроном Бельков так накреслює район майбутнього зрошення:¹⁾

„Проект Дніпрельстану схематично намічає використання електричної енергії для:

- 1) оазисного зрошення в верхньому б'єфі Запорізької греблі, узбережжя Дніпра від Верхньодніпровського та Кічкаса, район Самари та Вовчої, на площі 71.000 дес.
 - 2) оазисного зрошення в нижньому б'єфі греблі (район р. Саксагані, Бузулука, Н. Рогачика, Білозерки та інших) на площі 82.000 дес.
 - 3) Зрошення (в зв'язку з обвалюванням) Великого Лугу (кінських плавнів) та бузулукських плавнів на площі 80.000 дес.
 - 4) Зрошення в'єї Південної Наддніпрянищини (Чорноморських степів) 312.000 дес.
 - 5) Долина р. Буга 75.000 дес., —
- тоб-то для зрошення району понад 600.000 десятин.

Ця схема зрошення першої черги призначена для інтенсивного зрошення (з розвитком, крім зернових культур, також технічних, садових, городних та інш.) і розрахована на максимальну височінь водопіднесення до 2) сажнів, числячи від поверхні джерела водопіднесення.

Дальші перспективи розвитку іригаційної справи полягають у поширенні зрошення копитом тих зон, що лежать вище 20 сажнів (до 40 саж.) на площі до 1.000.000 десятин. Це зрошення розпочнеться тоді, коли буде загружено повнотою площу зрошення першої черги і утворяться сприятливі економічні та технічні умови (розвиток промисловости та техніки, використання всіх вільних земельних запасів і в зв'язку зі зростом с.-г. населення та загальним піднесенням сільського господарства) для рентабельности екстенсивного зрошення високих зон.

Цю іригацію високих зон, відмінно від зрошення першої черги, розраховано буде, головним чином, на зрошення зернових культур, бо для зрошення додаткової площі в 1.000.000 десятин інтенсивних культур, що потребують води протягом усього літа та початку осені (тоб-то в період зменшення води в річці) іригаційна спроможність Дніпра буде недостатньою.“

¹⁾ Дивись „Вісті“ від 18/1 — 27, № 14/1904, стаття: Дніпрельстан і сільське господарство.

Ну, скажуть нам, а чи ж корисне буде оте зрошення? Чи може воно буде таке дороге, що й не варто б його було заводити? Знову таки яскраву відповідь на це дав той же агроном Бельков, що от уже п'ятий рік вивчає це питання, а саме: вартість зрошення однієї десятини, в залежності від височини піднесення води, він определяє:

Для верхнього б'єфа від	28 до 40 карб.
„ нижнього	30 „ 52 „
„ південної Наддніпряниці	13 „ 18 „

„Після ж побудови Горностаєвської греблі, — пише він — вартість зрошення десятини Нижнєдніпровських степів (при постачанні допомогівих станцій енергією від Горностаєвської гідроелектростанції) знизиться до 9 — 15 карб. . . .“

Загальна ж рентабельність зрошення малюється ось якими даними:

„Роботи іригаційних досвідних полів (Херсонського, Вознесенського, Сагайдацького та інших), що вивчали протягом низки років ефект пристосування штучного зрошення, показали, що середній сталий приріст урожайності від зрошення складає:

Для ярової пшениці	65 - 70 пуд. на десятину
„ ячменю біля	80 „ „ „
„ картоплі від	670 - 750 „ „ „
„ буряка до	2000 „ „ „

Особливо вигідне зрошення для корнеклубних плодів та городних рослин. Так, Вознесенська досвідна ділянка мала на одну десятину:

	В 1924 р.	В 1925 р.
Капусти	4924 пуди	4535 пуди
Цибулі	2700 „	4771 „
Моркви	3294 „	2875 „
Картоплі	1504 „	1152 „
Буряка	2052 „	3720 „

Без зрошення ж більшість цих культур у степовій місцевості не дають нічого.

Величезний ефект дає також зрошення садів, що без зрошення дають дуже мало, а в посушливі роки навіть гинуть, тим часом, коли врожайність абрикосів при зрошенні до 500 — 1000 пудів з десятини, яблунь — 400 — 1000 пудів, груш до 800 — 1000 пудів і т. д., в районі м. Алешки. І навіть, коли врахувати додаткову вартість від зрошення тільки по ярій пшениці, то на 600.000 зрошених десятин ми що-року матимемо збільшення с.-г. продукції на 40-45 мільйонів карб.

Коли ж підрахувати прибутковість середньої зрошеної десятини з обліком усіх культур, то за найбільш обережними підрахунками, валова прибутковість зрошеної десятини дасть 150 — 160 карб. проти 50 — 60 карб. внутрішньої прибутковості середньої незрошеної десятини.

Ця додаткова валова прибутковість зі значною перевагою на користь збільшення чистої прибутковості селянина, покриває як вартість води, так і інші невеликі витрати на зрошення полів (поливка та додаткова обробка ґрунту).

За цими надзвичайно обережними підрахунками, чиста прибутковість від зрошення одної десятини дасть від 30 до 50 карб., або на всій площі — понад 25 мільйонів карб. що-року.

Ми вже згадували, що зрошення дасть можливість на нашому північній заводити низку нових культур, як-то: кенаф, люфа, земляний

горіх, рицина, риж і... бавовна. З цього приводу ми вже раз писали таке:¹⁾

Кілька років тому були поставлені досліди культури бавовняника в Криму і на півдні України, зокрема, в знаменитих Чаплях (Асканія Нова). В Криму десятина давала 50 — 60 пуд. сирцю. В Чаплях у 1909 — 13 році урожай сирцю був 35 — 40 пуд. на десятину. На Херсонській досвідній станції досліди ставились з 1908 по 1915 рік. При чому в Балтазаровні бавовняник виспівав завжди, а в районі Херсона та Одеси за 8 років він не виспів разів 2 — 3. Цього року Херсонська досвідна станція повідомила, що цикл дослідів на бавовняник закінчено, що культура його на нашому півдні цілком можлива і що вихід сирцю на десятину рівний 20 — 30 пуд.

Таким чином, теоретично, в умовах досвідного господарства, доведено, що культуру бавовняка можна у нас ставити широко, але як відомо, він вимагає величезної кількості води, а воду може дати Дніпрельстан. Отже ми маємо новий бавовняний район, створюється нова база, що допоможе нам звільнитися від щорічної золоті данини капіталістичним державам, бо Туркестанської й Закавказької бавовни для нашої текстильної промисловості не вистачає.

Кількість землі, що її можна буде на нашому півдні займати під культуру бавовни, поки що точно не виявлено. Знання кажуть, що ми можемо на півдні здобути до 3 · х міль. пуд. бавовни — сирцю. Це дасть до одного мільона пуд. чистого волокна і до 2 міль. пуд. насіння. Цієї кількості волокна цілком досить для того, щоб задовольнити 8 міль. душ дешевим кравом. Крім того, з насіння ми можемо виробляти добру олію, а макуха піде на годівлю худоби.

Не віряться! Бо зараз тут голий степ і потрібно буде збудувати 4 — 5 текстильних фабрики, що можуть зайняти 2½ — 3 тис. робітників. Для переробки 3 міль. пудів сирцю треба буде збудувати 20 заводів, де буде зайнято по 800 робочих і техперсоналу.

Отже Дніпрельстан, що з одного боку подаватиме воду для культури бавовняника, а з другого даватиме й дешеву енергію для переробки як сирцю, так і волокна, створює передумови для зросту у нас, на півдні України, досить міцної текстильної промисловості. Крім того, розвиток культури бавовняника на півдні України що-року зекономить нам 20 міль. карб. валют! Коли ми візьмемо під увагу, що шляхом акліматизації та селекції можливо буде поширити як район культури бавовняника, так і підвищити його врожайність, то ця сума можна буде подвоїти.²⁾

Який же загальний ефект матиме Дніпрельстан для нашого народнього господарства і для нашого соціалістичного будівництва?

Недавно у „Вістях“ було надруковано таку телеграму:

„Інженер Купер, що перебуває нині в Москві, виступив в діловому клубі і виклав свої погляди на економічний розвиток СРСР.

— За точним обрахунком Купера енергія Дніпрельстану на 25% буде дешевша за теперішню найдешевшу американську енергію. Це насамперед призведе до величезного зросту виробничих сил і продуктивності праці. Сполучені Штати випускають тепер в чотири рази більше товарів ніж 15 років тому. І це насамперед тому, що вони мають дешеву електричну енергію. Те саме значіння матиме і Дніпрельстан. Окрім того, Дніпрельстан стане тим джерелом, магнітом, що довкола його повстануть нові промислові підприємства як радянські, так і чужоземні.“³⁾

Перевірені багатьма експертизами дані малюють ось таку картину економічного ефекту Дніпрельстану:

Річний транспорт дасть	8 міль. карб. прибутку
Електростанція	3 " " "
Залізниця Демуріно — Марганець . . .	3,5 " " "

¹⁾ Дивись у „Вістях“ мою статтю „На порозі нової України“, — від 7, XI — 26 р. № 257.1845.

²⁾ „Вісті“, № 16/1906 від 20/1 — 27 р.

Такий прибуток ніби то невеликий. Але суть не в тому, щоб із самої станції брати великий прибуток. Навпаки, станція мусить дати як найдешевшу енергію. Суть значіння Дніпрельстану полягає в тому розвитку промисловости та сільського господарства, що він їх штовхає наперед. От тут то й виступає весь ефект економічного значіння Дніпрельстану.

Так, буде заощаджено, завдяки Дніпрельстанові, в одній промисловості чотирнадцять з половиною мільонів карб., — досить сказати, що з будовою Дніпрельстану ми економимо 100.000.000 пуд. вугілля!

Прибутковість від сільського господарства, як ми вже бачили, району, суміжного з Дніпрельстаном, підвищиться на 25 міль. карб. Додайте сюди ті 10-12 міль. карб., про які згадує Купер і які наше селянство одержить завдяки кращим транспортним можливостям. Тепер обчисліть, скільки виграє наше сільське господарство, що завдяки Дніпрельстанові матиме дешевше штучне калійне угноєння, — ми кладемо на це мінімум — 10 міль. карб. Отже, виходить, що саме сільське господарство матиме через Дніпрельстан що найменше 50 міль. карб. прибутку.

Накпнітьте сюди тепер економію на те, що ми переплачуємо капіталістичним країнам на довозі до нас бавовни і, що головне, високо-сортної сталі та машин, а це складає теж що найменше 20 міль. карб.

Отже маємо, округляючи цифри, що Дніпрельстан даватиме націй державі уже в перші роки своєї роботи до 100 міль. карб. валового прибутку! Вся вартість його розрахована в 250 міль. карб. Таким чином Дніпрельстан може себе в якихся 10—15 років цілком окупити!

Скажіть після цього, вигідно чи не вигідно будувати Дніпрельстан?

У китайців є чудова казка про лямпу Аладіна. Аладін-бідак, жив бідно й злиденно. І він мріяв про щасливе життя і був добрий душею. Одного разу чарівник дав йому стару лямпу й сказав:

— Досить тобі потерти цю лямпу і все, чого ти забажаєш, буде зроблено!..

Аладін потер і до нього явились велетні, що робили все, що бажав він, будували палаци, прокладали шляхи, зривали гори...

У нас, в Радянському союзі, такою чудодійною лямпою Аладіна буде електрика. А одним із добрих велетнів буде Дніпрельстан.

Коли він засяє на берегах Дніпра, то виростуть великі заводи, лани наші будуть давати незнані досі врожаї, електрифікуються села, виростуть нові міста, збільшиться населення.

Досі порожні степи залюдняться, культура сягне вгору і розпочветься нова ера в життю України.

Там, де колись ходили бідні кочовники, де потім гуляла „Запорізька Січ“, там виросте велике американізоване місто, що по праву буде називатись Електрополісом, про яке поет сказав:

Електрополіс в древній луці
І на порогах Дніпрельстан. —
Могутній розум революцій,
І дуже серце всіх повстань!

АНДРІЙ МУЗИЧКА

Журнальна українська лірика 1926 р.

I

Свідомий авангард пролетаріату під керуванням комуністичної партії за допомогою стихії селянської бідноти й незадоволених елементів здійснив пролетарську революцію і почав іти до будови соціалізму через військовий комунізм, а потім через неп. І цілком зрозуміло, що той пролетаріат і те селянство вимагають нової культури й нового мистецтва, тим самим нової літератури. Але тут не було вже тієї послідовності й не було того розуміння, що в соціально-політичних справах. Замість гасла „мистецтво та література революції“, було висунуто або бодай практично входило в життя зовсім інше гасло „революція в мистецтві“. Навіть такий поет революції, як Еллан, поставив так питання: „Було б неприродно, писав він, коли б соціалістична революція, змінюючи суспільні відносини і економічний лад не принесла одночасно свіжого подуху вітру в царину культури духовної, зокрема не викликала б „революцію в мистецтві“ (підкреслення моє: А. М.). До проблеми пролетарського мистецтва. Мистецтво. 1919 р. 5 — 6.

Але давати мистецтво революції, а робити революцію в мистецтві — це зовсім не тотожні речі. Знаємо, що наприклад німецькі активісти (група Die Aktion), революціонери в мистецтві пішли проти пролетарської революції, крім одного Франца Юнга, отже виходить, що їхньою революційною фразеологією прикривалася тільки боротьба за „нові вартості“. Та й українська література мала вже перед війною революціонера в мистецтві, ц. т. Михайля Семенка, який однаке революцію побачив аж 1919 р., щоб дати тільки кілька сильніших віршів-маршів, і щоб потім перейти знову до революції в естетиці, чи то пак у мистецтві та далі сіверянити, дадаїзувати, як це робив перед 1914 р., підчас війни й підчас революції. З другого боку співців революції Гната Михайличенка, Чумака, Еллана не дуже то приймала публіка, що розумілася на літературі й мала час нею займатися, коли навпаки щиро захоплювалася творами революціонерів чи радше бунтарів у мистецтві. Отже через те, що революцію в українському мистецтві, а зокрема в літературі творено підчас пролетарської революції, через те легко було підмінювати дрібно-буржуазний естетизм, підсувати його як чисто пролетарське мистецтво, так само, як нехіль до моральних підвалин дотеперішніх і боротьба з ними допровадила була через брак практичної моральності тільки до абсурдної негациї всякої моральності й до висунення наперед голих інстинктів міщанських.

Через те мистецтво змагалось та змагається стати на боці від життя, воно стає куріозом побіч життя, що-найбільше забавою, спортом для здібних із природи. Усім відомо, як підсувалося пролетаріатові футуристичне мистецтво, як єдине придатне для пролетаріату, як новішукання в техніці мистецтва, нові вигадки й комбінації хвилювали, й викликали не раз ентузіазм у дрібно-міщанських естетів, коли тимчасом пролетаріат живився тільки недовірливо на це штукарство й не розуміючи нічого здвигав плечима або часто протестував відповідним словом. Можна було тільки не виступати проти революції, що нищила все, що стояло їй на перешкоді, можна було її приймати навіть крізь своє найсуб'єктивніше „я“, як музику, як динаміку, рух, шум, бетон, залізо, можна було підійти до неї зовсім із естетичного боку, або навіть бути чистим і не раз дуже несумлінним наслідувачем модернізму західно-європейського в етиці й естетиці міста, можна було бути пересиченим усім, почавши від життя, чи краще від полових актів і голого фізіологічного почування, а скінчивши на мові, що перестає нею бути в крайніх суб'єктивістів (Семенко), можна було бути вирафінованим у міщанській витонченій культурі й забажати культури дикої та допроваджувати її до культу, щоб не тільки не бути назадником, але навіть і вважати себе за революціонера й доказувати, що він єдиний має право на буття. А в моді було шукати нових форм, давати свої фарби, свої тони, своє дуже сумнівне почування, як у царині етики проповідувати полові інстинкти. Не до тонкощів естетично-моральних у часи завзятої громадянської війни. в часи, коли треба руйнувати старе, хоча немає готового нового, або коли підсувається зовсім не нове, а все таки бодай у новій формі. Імпресіонізм із крайньою його формою — футуризмом і експресіонізм із дадаїзмом, ті виплоди та вигадки дрібного буржуа, що стоїть безрадно супроти капіталізму та його останньої форми імперіялізму й приймає його, або хоче з ним боротися по своєму, смаки крайнього індивідуаліста, солісиста, що не раз граничать із хворобливим станом, із схизофренією. все це нашло відгук у нашій революційній літературі, так у російській як і в українській, при чому в першій вело воно перед. Зовсім зрозуміло. Там більше було тієї інтелігенції, що пережила „чары демимонда, угар буржуазных ароматов“, що від дійсного шуму шовкових спідниць переходила до штучного викликування шуму в ушах, чарів і візій у житті, а потім і до чарів і візій у поезії, при чому захотілось і шелесту звуків і музики джезбанду й т. і. Все це геть аж до звуків у поезії стає метою в собі чи то що-найбільше метою насолоди інтелігентів. Українська інтелігенція мала такого яскравого представника в Семенкові, який найшов наслідувачів підчас соціалістичної революції, що як велетенський розмах і повалювання старого допомагає висунутися сміливим одиницям наперед і показати себе в повному „я“. Насправжкі наші штурм-і дренгери, чи то пак революціонери в мистецтві, були скрайніми імпресіоністами, при чому голошений марксизм, матеріалізм, монізм, діалектизм і боротьба з усякою метафізикою дозволяла немарксівцям легко приймати махізм, що ним так користувалися західно-європейські мистці в теорії та практиці. Міг же нашого революціонера в літературі в добу матеріалізму може й несвідомо чи посередньо через літа-

ратуру вхопити Ернест Мах і його послідовники, теоретики й мистці імпресіонізму, що поза вражіння зверхнього світу зміслами (groses U) приймав тільки маленьке „и“ „я“, що є своєрідною сумою відчущань, і тим самим давати в поезії тільки свої вражіння. Зрозуміло, що для декого було навіть вигідніше займатися своїм я в небезпечні часи громадянської війни, диктатури пролетаріату, коли було небезпечно висказувати свою думку що до революції. А за те можна було приймати дійсність як барви, звук, світло, тінь, кольори, тембри, огонь і рух, теплоту, тиснення, ширину й довжину, матерію і просторинь, число і міру, відчувати життя як вічний ритм і рух, як низку беззв'язкових моментів, як випадок, а революцію як стихію, як шум, як музику, як брязкіт заліза, як бетон і т. і. Отже це мистецтво ставало дійсно мистецтвом зору, слуху, нюху, дотику. Допомагали до того ще й теоретики марксівці, що вимагали в мистецтві нової форми, словотворення, що ставили завдання, щоб була „впявлена яскраво образність, музичність, захоплююче, гармонійне піднесення людських почуттів“ (Гнат Михайличенко, Мистецтво 1919. I), чи то ті, що відчуваючи справді динаміку революції, за Уїт Уїтменом проголошували „мистецтво як рух, як динаміку революції, як її ритм, її амплітуду“ (В. Коряк. Нове мистецтво). Бо коли перший ніби підправ думку теоретиків мистецтва для мистецтва, що ставили завдання поетів „шукати нову красу, комбінувати при допомозі слів, викликати барву, тони й „давати вражіння“, то В. Коряк через свій „гімн динаміці, що докруги буяє“, давав нагоду естетам гаступити давню красу новою, цеб-то динамікою, що їй почали покланятися, що їй почали співати гімни, стали її аргонавтами деякі поети з В. Поліщуком на чолі. До неї доходили вони не через життя, але через поезію Уїтмена, через футуристів, що дають „красу руху, бистроти, швидкості“, щоб потім її відчувати в житті. Чисто теоретичний спосіб думання мусів нарешті допровадити В. Поліщука до того, до чого допровадив і ахровців, цеб-то до абстракції, коли він і ці останні почали вимагати від художника та письменника, щоб він, беручи тезу, брав рівночасно й антитезу, передаючи в русі, який вони роблять абсолютом. Поліщуківі гімни новій красі-рухові, динаміці, його проголошування верлібру як єдиної літературної форми, його вчування в динамічні образи нової поезії Чумака, Еллана, Тичини та вчування, а радше намагання вчутися в життєвий ритм і шукання його всюди в природі, щоб зробити його своїм світовідчуванням, і намагання передати його словами, його ненависть до „волошкових поетів“, провадили його до того, що він не злюбить усіх, хто не буде того приймати. Його добра охота наблизити мистецтво до пролетарських мас, його розуміння динамічної ідеї, як перекидання всього „зашкарублого“, всього привичного (Ярина Курнатовська), його переконання, що „мистецькими формами сучасності може бути тільки імпресіонізм і футуризм: перший для передачі психологічно-суб'єктивного, другий об'єктивно-колективного в мистецтві“, давали й дають йому чим-раз більше переконання, що він майже єдиний представник справжнього пролетарського мистецтва. Не може тільки він виступити проти пізніших комункультивців із Семенком на чолі, бо вони в цій динаміці чистого естетизму скотилися до дадаїзму. Не потребує теж виступати проти

тих, що як і він сам, почали в ліриці вчитись у великих поетів буржуазної демократії і співців міста Вергарна та Уот - Уйтмена, та через них щиро приймали жовтневу революцію, як Савченко, Загул, М. Терещенко та інші. За те легко було виступити йому проти неокласиків, що не приймаючи пролетарської революції, не приймали теж і модерністичного підходу до неї в поезії. Все ж таки боротьба тих революціонерів у мистецтві з класиками нагадує дуже боротьбу німецьких харонтиків і класиків. Поліщук у своєму сприйманні динаміки в творчості, що її приймали теж і інші інтелігенти естети, виступав, як і німецькі харонтики, батьки експресіонізму (наприклад Отто цур Лінде), проти метрики й виставив, як імпресіоніст Гольц у німецькій поезії тільки ритміку. Він закинув як і німецькі харонтики ще 1904 р. (журнал „Харон“) милозвучність, мелодію, піднеслу мову, а прийняв заглиблення в мову селянську, просту, не підмальовану. Розуміється, що це тільки порівняння, а не ототожнювання, не знак рівності, бо коли німецькі харонтики мали великий нахил до містицизму, то його не можна підсувати В. Поліщуківі, який навіть мимохіть мусів іти тільки тими шляхами, що й вони, бо ж по суті мають вони те спільне, що виходять від теорії, що є співцями теоретичного напрямку в мистецтві - імпресіонізм. Отже Поліщук, як і німецькі ліричні революціонери радикально відкидають дотеперішні ліричні форми, а за це верлібр, ритміку вражінь і переживань (*Drücke aus, was du empfindest und du hast den Rhythmus der Poesie*), чи навіть усування всякої ритміки, нечисті рими, асонанси підносять до культу й теоретично пояснює, як єдино сучасну поетичну форму. Ця боротьба не тільки не стихла, але навіть підвищувалася, так що в 1922—23 р. було змагання усунути ріжницю між ритмованою й неритмованою мовою.

Поети й теоретики йшли навипередки в гонитві за розміром, що „вражав би читача, щоб не складався виключно з якоїсь стопи, яких заповідала б нам *antiquitas classica*“ (Йогансен. До проблеми вільного розміру. Шляхи мистецтва 1922 р. ч. I, II). Але коли німецькі імпресіоністи покликалися або виходили від теорії Маха, то В. Поліщук і його послідовники, нехтуючи навіть П्लеханівською формулою бази і надбудови, виводили це безпосередньо від техніки й економіки („енергетика й машинізація“), відкидаючи навіть думку про можливість запозичування готових мистецьких форм, як це було з ними самими. І хоча нічого нового в порівнанні з буржуазними естетиками та теоретиками естетизму не давали ті, що з емпізою проголошували всюди поезію телеграфічних дротів, спів машини, гудіння чи шипіння залізниці, галас міста, удари стали, заліза чи бетону, естетику машин й т. и., то за те всі поети, які підходили до пролетарської революції естетично, могли легко атакувати неокласиків, що не приймаючи тієї революції, не гналися за новою естетикою міста, що ніби боялися її, а спираючися на селянах, як українській стихії, давали селянські образи. З часом однак чим-раз більше виходило на верх, що в суті речі йдеться тут про нову естетику змодернізованого інтелігента, що ближче підійшов або намагається підійти до міста, що по-своєму його спостерігає та приймає, а не розуміє, а з другого боку інтелігента, що лякається бетону

й заліза, яким дуже страшать модерністи, чи то пак пролетарські поети. Навіть матеріялізація мови, що як знаємо найдалше посунулася і в буржуазно-західно-європейських і в наших пролетарських дадаїстів, і відгетькування від естетизму не дає закрити їхнього чистого естетизму та навіть нового схоластичного підходу до поетичної творчості, як у Вал. Поліщука. Розуміли й розуміють це класики, що признавалися і признаються до мистецької втіхи та насолоди, а Рильський не раз зазначував, що в його противників вилазить наверх естетизм. Українські неокласики виховані на українській, російській і західно-європейській літературі, виступають зовсім такими засобами проти модернізму в українській пролетарській літературі, як німецькі класики Рудольф Олександр Шредер, Альбрехт Шефер та ін. виступали проти харонтиків, уживаючи найбільш вибагливої й виплеканої форми, добірних слів, античних мотивів. Переживаючи лірично старинну культуру, ізгадані поети беруть античний матеріал і старинну класичну форму. Шредерів переклад Одисеї має таку досконалу форму, що не відчувалося, що гексаметер чужа форма. Як це нам нагадує сучасного класика М. Зерова та його переклади римських і грецьких поетів. Інші поети могли відриватися від життя й дійсності та вриватися в космічність, чому ж не можна було йому вжитися в античність? Від одного до другого недалекий крок, як це бачимо навіть у класика Филиповича. Інші могли співати про шум, гук і т. і., Рильський міг виспівувати спокій; пролетарські поети могли вдивлятися в аероплан, він міг придивлятися до зеленої верби, хтось міг нюхати запах міста, вулиці, бензину, приглядатися й любитися кінськими екскрементами, він міг нюхати запах гречки й т. и. Не можна теж поетичної форми випроваджувати безпосередньо від машини та відкидати давнішу книжкову форму як таку, що ніби вже зовсім не підходить сьогодні. Справу треба ставити так, щоб поети простудіювавши стару й нову форму та відчуваючи ритм сьогоднішнього життя, переходили до нової поетичної техніки та творили її. Можна б іще піднести багато інших думок проти модернізму як паприклад, що в Шекспіровому Гамлетові бачимо стільки динаміки, скільки не може дати нам жоден сучасний аргонавт динамізму, а в Хвильового чи навіть у Поліщука все таки статика, хоч як вони намагалися дати нам позірну динаміку через форму, а лаялися тільки для самої лайки, ніби то в поетичній формі, буржуазні дадаїсти зугарні краще за В. Поліщука, Семенка і Хвильового. А спільне в нас і в вас те, що ми й ви чисті естети, тільки, що ми свідомі цього й признаємося до естетизму, а ви або несвідомі або навмисне його прикриваєте. В Німеччині, де ця боротьба відбувалася на чисто літературному фронті, не вмішувано політики й через те ця боротьба відбулася лагідніше; в нас, одначе, де відбувається пролетарська революція, саме наближення до міста та до пролетаріату через літературу й модернізм, можна було використувати в боротьбі проти класиків, що не йшли за цими гаслами, як політичний акт і через те не зверталося уваги на чисто ідеалістичний підхід до мистецтва поетів пролетарських, що мало такі наслідки, що привело декого з тих модерністів у пролетарській літературі до консолідування з класиками.

Гасло „мистецтво для мистецтва“ було наслідком теж немалої дози махізму в мистецтві, бо саме махізм як-найпильніше відділив чисте естетичне відчуття й переживання від чистого розумового і протиставив їх собі (*das wissenschaftliche und das ästhetische Verhalten, die intellektuelle Funktion und emotionelle Funktion*). Коли я дивлюсь на гори, то я за Махом можу вживати пізнання, розуму й волі, можу спитати, як гори називаються, до якого гірського ланцюга вони належать, із якого геологічного матеріалу вони складаються, хто на них живе, яка їхня рослинність і т. і. Тоді я поступаю чисто науково (*wissenschaftlich*). Але можна все це „розумове“ відкинути, усунути, можна усунути всяку волю (наприклад, вилізти на гору) і як тільки можливо чисто віддатися естетичним почуванням, що їх я зазнаю при вигляді гори. Коли дійсно це сталося й я не звертаю на ніщо інше уваги, як тільки на це відокремлене переживання почувань самих у собі (*das isolierte Erleben des Gefühles an sich*), тоді маємо душевний стан, відомий під назвою мистецьких переживань. Тоді людина інтелектуально цілковито засліплена, воля в неї зовсім пасивна, тоді людина віддається чистому почуванню і тим почуванням живе, тоді повстає мистецьке почування. Через те саме Мах зі своєю теорією вплинув на поняття, що мистецьке почування — чисто естетичне почування, що воно навіть окрема класа естетичних почувань, цілком інакша від усіх інших почувань або кажучи словами Хвильового „мистецтво — то архиспецифічна галузь людської діяльності, що намагається задовольнити одну із потреб „духу“ людини, саме любов до прекрасного“ (Камо грядешя. Стор. 21). Ту архиспеціальність відділювати чисті почування, брати їх як чисто „емоціональну категорію“ (Хвильовий) треба мати вроджену, але й треба її виробляти в собі. Матеріалістичне пояснення вражіння від зовнішнього світу через наші змисли давало змогу ідеалістам приймати теорію махізму й вірити в неї, вона давала змогу новим естетам посувати до найдалших границь ізолювання чисто естетичних почувань од усякого розумування, пізніше й волі (останньої, що найбільше витрачувалася на вишукування нових засобів до вражіння), і тим самим давала змогу висуватися голому естетизмові. Свого часу, цеб-то в 90-тих роках минулого століття, проти такого естетичного відокремлювання вражіння, що їх одержуємо тільки на підставі зовнішнього світу, протестував Іван Франко. Цей учений і поет ставив поетові вимогу розуміння обставин, коли йдеться про соціальні питання, що викликувало-б певні почування, що їх поет уміє вкласти в певну поетичну форму, іншими словами вміє дати образ цих почувань; він не відкидав розуму, думки й фантазії, даючи рівночасно повну волю поетові стежити за своїми почуваннями та малювати їх в образах. Але новіші поети, а особливо сучасні, відкидали й відкидають ту здорову думку Франкову й приймають махізм у мистецтві. Можна через те повірити в щирість наївного здивування критика на вимоги пролетарського мистецтва та його питання: „Життя праве чи ліве? На якій платформі стоїть корова, коли скубе травцю, а легкодушний метелик пурхає з квітки на квітку“. Він же переконаний, що мистець може передати тільки такі вражіння зовнішнього світу, й не міг повірити, що ці вражіння можуть бути інші. Допома-

гали до висування естетизму в мистецтві, що був вигідний декому з поетів, і критика й читачі. Всім відомо, як у часи громадянської війни, а потім голоду та руїни все міщанство прагнуло естетики, як усі танці, гімнастика, вистави — все це було обчислене на естетизм. Отже була гонитва за новою формою, за новою технікою. Ті, що не вірили в революцію, шукали в цьому забуття, а ті, що думали, що ми одним скоком плигнули в якійсь утопічній устрій, що ми вже в царстві соціалізму, були переконані, що тепер тільки треба естетично налаштовувати життя, що можна віддатися чисто естетичним почуванням і насолоді. Викликати якісь вражіння в поезії могли або надто сильні якісь нові форми, або надто ніжні. Імеріялістична, а потім і громадянська війна, голод і нещастя призвичаювали до сильних зверхніх товчків і публіка прагнула чогось дуже ніжного, як наприклад музики в поезії, залюблення в її звуки. Тільки сильні, експанзивні натури вимагали сильних зверхніх потрясень, гуку гармат, барабанів і т. і. І через це такі читачі з'єднували в одне всіх поетів, що давали щось нове, потрясаюче в поезії, чи то зверхньою формою, чи своїм розмахом, чи просто своїм новим винаходом і вигадкою. Так упорядчик альманаху „Червоний вінок“ зібрав до купи поетів, що дають „чудну гармонію зі слів, зойків, поривань у височінь, незадовольняємих жадань і нелюдських гордонців“. Йому подобається „борня крайніх протилежностей, в ній „люди шукають похмілля“, життя наше повне „божевілля й мрійних оман“. Його вражає естетично, як „задумляво дивиться Дм. Загул“, а Чумак признається, що в нього дві душі: одна шукає бурі, а друга — блакитний спокій“. Для нього може не важне, що вони нове дають, але важне, що те, що вони підносять, є нове та що всі поети новатори разом дають „музичну фугу“. Годі було далі проголошувати теорію мистецтва для мистецтва, але легко було її замінювати гаслом „мистецтво для насолоди“, „мистецтво, як лишок, як розкіш“, що їх прийняли майже всі так творці, як і споживачі, тільки з тією ржницею, що одні давали цю насолоду для вибранців, а другі бажали давати її для мас, але теж нераз давали тільки для найбільших вибранців, чи то навіть для тих, що вже були пересичені всім. Найбільше вмів підійти до смаку інтелігенції П. Тичина. Не даремно А. Ніковський поставив його на чолі мистецького Vita nova, що є додатком до нашого життя, є його розкішню. „Новатор, інгіміет по всьому своїм поетичному складу, всіма своїми образами індивідуаліст, вузько обмежена своїми переживаннями людина, що уважно обсервує себе і свої вражіння, а не зовнішність, не загально зрозуміле, його ніби то публіка відчула і більш того, каже, що зрозуміла“, заявляє в Музагеті Ю. Меженко, що з метою „поетичної насолоди, а не критики“ підходять до Тичинової збірки „Сонячні кларнети“ й насолоджується найбільш оригінальними та найбільш індивідуальними формами в образності, що походять із звуку. А в літературно мистецькому збірникові „Гроно“ цей критик перестерігає навіть у „критично-ліричних замітках“ на дві нові поетові збірки „Плуг“ і „Замість сонетів і октав“, щоб поет не підходив зі зрозумінням до подій, але щоб вчувався в них тільки як музика, як імпресіоніст зору, наче піддаючи тим думку, що краще відчувати все це як стихію, бурю, що її „за чорними хмарами зняли

мільйон мускулястих рук", краще брати революцію як шум вітру, хаос, ніж на підставі дійсного розуміння подій подавати свої переживання. „Треба бути дуже обережним з громадськими мотивами, читаємо там, бо легко не вдержатись на цій тонкій кладочці та вгрузнути або в алегорію — і це ще краще — або й зовсім в публіцистику. Буде тоді не вільна душа поета, а літературний віршований фейлетон“. І поет, що сприймає революцію, як „трагичну лірику“, як жорстокий естетизм“ наче слухається тієї перестороги й легко переходить до космічного оркестру, беручи й усесвітню революцію настроєво, естетично, й дає нам у пролетарській поезії гарний зразок космічної поезії, відчуті як музика, як це зробив Моліберт у німецькій ліриці (*Die Blüte des Chaos* 1905 р., *Held der Erde* 1919), в якого теж маємо навіть у наголовку „*Die Musik der Welt*“ і в якого „*gauschhaft musikalisch ist die Sprache*“. Як же не любоватися цим космічним оркестром, коли

Нема там смутку, суму-гніту
Чужий системам егоїзм.
Там кожен зна свою орбіту,
Закон — закон — соціалізм.

Добре теж дивитися „в вічності телескоп“ та бачити, як на берегах її ходить сонце в шлеях і бачити в системах світу комуні, що „узляли косфедерації девіз“. Розвій промислу, боротьба за ринки торгового й промислового капіталу дали змогу витворити на заході хоча б німецьку лірику космічну, в якій дрібно-буржуазна інтелігенція, поети-активісти, виспівувала свою „космічну любов“; пролетарська революція в нас і бажання всесвітньої революції дала змогу й нашим поетам підійти до космічної лірики, але знову більше з боку естетичного, чистого імпресіонізму (Вітер з України), виспівування каблів, при чому вона тільки позірво ніби то дають не відбитки, а проекти (Семенко, Гео Шкурупій). Немає в цих останніх навіть хаотичних візій, чудес нової техніки, тих чарів і сил, що їх поет революції не має часу точно оброблювати й тільки фіксує. Тичина, що прийняв пролетарську революцію, що дав нам такий сильний заклик до її прийняття навіть у „Космічній оркестрі“ (VI, IX, X) і сильний заклик до поетів, щоб її співали (VIII) і ненависть до тих, що її не приймають (Великим брехунам, Відповідь землякам, Ненависти моєї сило, Вітер з України) дав нам теж спроби тієї космічної лірики. Все ж таки Тичина, незвичайно талановитий лірик-імпресіоніст, що прийняв революцію часто естетично, як звук, як шум, як бурю, як вітер, не був співцем цієї революції й не впливав на революційну молодь, але як „мистець звуку, чудесний лірик природи“, що дав нам чудові зразки *der neuen Ichkunst der Impression*, більше впливав на вироблення нового естетичного смаку в поезії. Це показалося особливо в ліриці 1926 р. Його антиподами в естетиці були Семенко, Гео Шкурупій, трохи О. Слісаренко, що творили мистецтво для мистецтва гіршого ґатунку й давали вже забавку чи також насолоду людям подібним до себе. Цеб-то зі звихненими естетичними почуваннями, що не раз забавлялися вражіннями від звукових взаємодій, від штучного виконання нових слів, від карколомних вибриків, б'ючи чисто по міщанському по головах міщан, виказуючи

своє задоволення тим, що показували всім язика й задоволено сміялися. „Це самозалюбленість, свавільні поезопісні“, коли повіримо, що це дійсно пісні. Ці революціонери в мистецтві ніби то боролися проти давньої естетики, але самі витворювали чисто дадаїстичну естетику й боролися чисто дадаїстськими засобами, а для цього не треба було аж пролетарської революції, як це показали буржуазні мистці західно-європейські, чи південно слов'янські. Бо чим рижнється наприклад „Автопортрет“ Geo Szkurupij - а від поеми Драгана Алексіча „Тава“, або Курта Швітерса „Сигари“ від „Отілі люлі“. „Стек лю влю плю“, чи якої іншої забавки та вправ Семенових із 1914 р. чи 1922 р. (Дивись Кобзар. Стор. 607 — 617. Стор. 89, 99, 108).
Ось вони:

Драган Алексіч:	Geo Шкурупій	
Taba Ciklon II.	geo Oge	
t A b A.	ego	
Ta Bu tabu mimemamo tabu	geo W (zA. M.) Kurupij	
t A b A	geometri	
Tabu ABU та Bu a Bu та Bu	ja	
bu t Abbhu	geograf i	
Tabu	ja	
aBu taBu (propokatepetl)	geo	
aBu (rororo) Ta Bu (какака)	log i ja ego	
abua abua abu E abn I	evropA A frik	
	sia A vstr. liA	
	merik	
(II. Маца, Искусство современной Европы Госиздат 1926. Москва—Ленинград, стор.)	geo Oge ego	
Курт Швітерс	geo Wkurupij	
Сигари ер	Автопортрет	
Ся ери	Михайль Семенко	
га е С	Отілі люлі	чи О
рн е СИ	лілі лялі	АО
еС е СИГе	люлі йолі	АОО
п е СИГеА	лілі	АООО
Те е СИГеАсР	ю	ПАВЛО
а е СИГеАеРН	ю	ПОПАСИ
ibidem Стор. 76.	ю	КОРОВУ 1922 р.
	1914 р.	і т. ін.

Ці естети з люмпенпролетарським настроєм, що жили життям без змісту так до революції, як і підчас революції, чого найкращим доказом є Семенків „Кобзар“, що навіть чомусь одержав заслужену похвалу від проф. Якубського ще 1925 р. (Ч. III. 1 — 2), соліпсистично їх розбило життя, що „ломлять усе старе“, розуміється на словах (говорю тут Семеновими словами), що не будують нічого нового, вони не годні створити навіть поезії каблів й дають тільки забавки, чи іграшки в космічну лірику“. Їм легко нищити всяку синтаксу, всяке думання, всяку ліричну форму, бо й так вони їм не легко давалися. (Диви деякі вірші в Кобзарі). Вони не здатні, як Моргенштерн у своїх гротесках, „Galgenlieder“, „Ginggan“, „Palmström“, „Palma Kunkel“ у справжній поетичній формі дати іронію на сучасне мистецтво, чи як І. Франко бичувати модерністів таки їхніми засобами. Естетично відчута всесвітня революція дає їм змогу ідеалістично підхсяти до творення мови інтерреспубліки та бавитися в фантазії своїм „я“ в інтернаціональному просторі всіх частин світу серед

каблів, радіо і т. ін. А їх дадаїстичний підхід до мистецтва, до поезії дає їм змогу пристосовувати дадаїстичне гасло „Геть із мистецтвом“ до теорії конструктивізму й вони, натягаючи свою чисто ідеалістичну діялектику, виступають в особі свого представника Семенка з теорією деструктивізму мистецтва в журналі „Червоний Шлях“ за 1924 р. Семенко, що інакше не уявляв собі мистецтва, як тільки l'art pour l'art, через своє розуміння мистецтва як культу, хотів зовсім знищити всяке мистецтво, прикликавши до цього навіть ленінізм, „тлумачучи його вдоль і виоперек“ (його вираз до інших легко надається до нього самого), а редакція згаданого журналу давала на це згоду. Коли нарешті виступили 1921 р. три пролетарські поети групи „Жовтень“—Сосюра, Йогансен і Хвильовий, „неподільна частина пролетаріату“, то вони вже були, особливо два останні, втягнуті в боротьбу за стилі, в боротьбу за нову естетику. Ніби „пориваючи всі звязки з дотеперішнім мистецтвом“ і заперечуючи всі дотеперішні традиції, як теж одгетькуючись од неокласиків і „не життєтворчих“ футуристичних безмайбутників, що видають голу руйнацію за творчість“, в суті речі приймали „формалістичні школи і течії (імажинізм, комфутурвизм“) і почали давати цілковиту модерну. Коли талановитий лірик Сосюра на підставі нових поетів імпресіоністично почав малювати громадську війну, так як він її сприймав, беручи в ній участь, то Хвильовий, давши декілька зразків промислової чи технічної романтики в ліриці, перейшов до прози й тут дав нам зразки свого розуміння мистецтва. Цілковитий і навмисний розрив із старими письменниками, що все таки мають на нього вплив, як Стефаніяк і Коцюбинський, останні досягнення модерністичної естетики, зверхній динамізм, що виявлявся в крайньому імпресіонізмі й експресіонізмі при внутрішній статичності (всі його твори — це характеристика дієвих осіб). Його признання до того, як він іде за імпресіонізмом, коли каже, що не знає, який буде кінець його твору, що буде в дальшому розділі й т. ін., це все аж надто ясно показує нам, що він представник занепаду певної літературної форми, яку він дає ніби як початок нової пролетарської літератури. Його форма вже в зародку не життєздатна, її пролетаріат не міг прийняти. Сам автор не здавав собі справи, куди йти далі в розвою форми, до якої він гнав і себе і інших (від модерни, щоб іти далі). Як іще йти від футуризму та експресіонізму, тих виплодів ідеалістів-естетів із дрібної буржуазії, що приймали насивно або були безрадіні чи навіть раділи з розвитку капіталізму та останньої його фази — імперіялізму — через високу техніку. Тільки дадаїзм і заумна мова, що вже інколи попадається в його творах, є дальшим розвитком його форм, тільки залюблення в запах слова провадило до відриву від життя, до розуміння, що мистецтво має свої закони, окремі від життя, до творення романтики вітаїзму й т. ін. Свою помилку побачить Хвильовий пізніш і буде далі посуватися у помилках, а поки що він буде мати велетенський вплив на молодь, що прийшла широким творити пролетарську літературу. Ця молодь, зорганізована в спілки „Плуг“ і провінціальні спілки „Гарту“, бере харківський „Гарт“, де зосереджувалися вже відомі пролетарські співці, як Еллан, Хвильовий, Тячина, Сосюра та інші, за зразок для себе при підході до творення пролетарської літератури.

Молодь не підходить до літератури з чисто естетичного боку, але вважає її за один із важніших чинників у будівництві нового життя, хоча йде в цьому задалеко й витворює примітивно агітаційну поезію та белетристику. Ця молодь без політичного досвіду вишколення й загартування в складних умовах неспі найшлася в далеко важчих умовах, ніж перші пролетарські поети. В молодих поетів була сильна воля, було й відчуття ненависті до старого громадського ладу й любов до нового життя, але не було пізнання й розуміння цього останнього. Крім того, в них не було літературного вишколення. Коли старші поети й письменники не раз через високе літературне вишколення доходили до примітивізму, як у Тичини, чи навіть у Хвильового, то в молодих навпаки брак усякої літературної освіти робив їх справжніми примітивістами; коли Поліщук і інші в гонитві за новою динамічною формою, за верлібром доходили до крайньої прози, то молодь не могла нічого іншого дати, не знаючи складної ліричної форми, через те, що не читала навіть старшої української літератури, як чужої по ідеології та формі, що ніби-то віджила зовсім. Хочачи все таки „урбанізуватись“ і стати співцями пролетарського колективу й повіривши в нові естетичні теорії, молоді поети почали її приймати й почали давати твори наївного примітивізму. Боротьба між старшими літераторами й молодими була неминуча й вона вибухла з цілою силою 1925 р. Як ця боротьба нагадує боротьбу між німецькими примітивістами в експресіонізмі та творцями експресіоністичного примітивізму з одного боку та боротьбу між експресіоністами й імпресіоністами з другого. Німецькі експресіоністи, що пішли наступом на імпресіоністів, хочачи перетворити світ на підставі духа, дійшли до початку, де „людина найбільш подібна до бога“, й так витворили мистецтво примітивізму (дикунства й дитинства) і почали боротьбу проти закріплених форм мистецьких так, що вийшло почування, що вони стоять на початку творчості; в нас революція пролетарська вимагала покінчити з буржуазною культурою та творити нову культуру пролетарську (за виразом Пилипсяковим несанс), давала подібне почування. В Німеччині боротьба творців примітивізму проти молоді, що внесла туди своє незнання й викликала проти себе бурю, в нас гартуванці з Хвильовим на чолі, що самі за модерністами дійшли до краю в формі, виступили проти недосвідченої молоді. Яке здивування мусіло виринути в цієї останньої, коли вона побачила проти себе виступ таки-своїх учителів. За що? Співати на ті самі теми, що досі, про еротіку, полову анархію, що її мали в Семенка, Шкурупія, Атаманюка й ін. чи навіть у Хвильового, вони здібніші, вони мають теж деяку практику з села. На нищення дотеперішньої моральності вони готові, бо взагалі в них іще поняття про неї дуже примітивні. Любви до пролетаріату ніхто не може їм заперечити, а змагання до урбанізації теж річ похвальна. Експресіонізм у них часом дійсний вираз екстази, якоїсь селянської релігійності, в зв'язку з якоюсь пихою й битою, що їх бачили не в одного з тих, кого зараховували до поетів пролетарських. Дати виплід екстази без ніякого зв'язку, без ніякого значіння, без знання граматичних правил вони зугарні все ж таки краще, як комфути та аспанфути. Запас грубих слів у них є. А коли ходить о програмові речі, мають лозунги

в газетах, постанови компартії й т. ін. Проте показалося незабаром, що це не так. Бо коли перші вже перейшли все в житті, то останні ще й не зазнали добре життя; коли тамті перейшли вже всі смаки, то ці тільки кушають і беруть на язик; коли аспанфути нищать, то ці хочуть будувати. Але що будувати літератури ніяк не можна з руїн модернізму, зрозуміли вже й аспанфути й гартванці, а при закладинах підвалин у літературі на підставі життя можна при непі й політичній невихованості дійти до куркульської стихії й до дрібно-буржуазної ідеології, що її почав закидати Хвильовий Пилипенкові та його однодумцям із молодих.

Коли аспанфути з Семенком на чолі зрозуміли, що футуризм і дадаїзм — деструкція мистецтва й через те вдаряються в теорію, що викриває їхній голій естетизм і зближає їх із тими штурм і дрейгерями буржуазними, що теж бажають покінчити з усяким мистецтвом і літературою, бо ж цілий світ має бути естетичний, дарма, що перші притягають до цього ленінізм, то Хвильовий, що теж дав нам зразки чисто декадентської форми в літературі, дійшов до думки, що, хочаби дати можливість народитися новій пролетарській літературі, поети й письменники мусять спиратися на чомусь і не відриватися від давньої літератури; а тимчасом Пилипенко з плужанами є тієї думки, що для народин пролетарської літератури вистарчить пролетарське переконання. Так виглядає ця боротьба за „Європу і просвіту“, що в дійсності є боротьбою між імпресіонізмом і експресіонізмом у нашій радянській дійсності. Дуже часто наші полемісти й теоретики мистецтва та критики беруть навіть аргументи, що їх мають у німецьких чи інших критиків імпресіоністів і експресіоністів, літературних активістів і революціонерів у естетиці. Наші теоретики не бачать чи не хочуть бачити їхнього метафізичного ідеалізму, не зважають, що боротьба між імпресіоністами й експресіоністами є наслідком їхнього відірвання від життя, є ідеалістичною теоретичною боротьбою й через це стає метафізичною. „Nicht den Schein, sondern das Wesen, nicht das Sinnliche, sondern das Geistige“, ця теоретична формула німецьких експресіоністів-активістів у боротьбі з німецькими імпресіоністами-споглядачами-пасивістами в наших радянських умовах приняла формулу: „Не мистецтво пасивного споглядання, але мистецтво як метода будування життя“. Російські й українські імпресіоністи робили маленький додаточок до Плеханівської теорії мистецтва, що виявляє всю суть їхню. Цей маленький додаточок виказує яскраво, як вони поступають тут у дусі чисто індивідуалістичного розуміння мистецтва, як імпресіонізму, що як вислід теорії махізму провадять до мистецтва як мети, до чистого естетизму. Плеханов писав: „Мистецтво то є пізнання життя за допомогою образів“, а Хвильовий і Поліщук у нас, Воронський у росіян, робили маленьку ревізію того Плеханівського твердження через маленький додаточок: „у формі почуттєвого споглядання“, роблячи з цього мистецтво чисто емоціональною категорією в дусі махізму. Цей додаточок, ніби то такий невинний, набирає переваги над першою частиною, над Плеханівською теорією, що приймала споглядання життя, але й розуміння його, згідно споглядання для розуміння й думки, відкіля йшло й певне емоціональне почування, а тут почуттєве споглядання стало метою або

що - найбільше засобом до одержування вражінь і переживання, стало чистою теорією споглядання, а через те й дійсно пасивним естетизмом. Тут уже немає й тіни думання образами, чи образного думання, а є тільки відчування й то спеціальні чи специфічні відчування, що на них треба розумітися, що їх треба виробляти через ізолювання. Наслідки того не довго на себе дали чекати. Ми маємо статтю Хвильового про Еллана, в якій уже Хвильовий доходить до тієї думки, до якої доходив Евшан іще 1910 р. в розумінні Франка, що ніби то Франко поет боровся з поетом громадянином. Отже сьогодні, виходить, не можна бути ліриком громадянином, бо дійдеш до песимізму. Автор „Осени“ навіть не бачить, що розуміння поступу наперед і ясний образ того, що Україна „на зорі нового дня“ викликає в Ол. Слісаренка приємне почування, навіть підказує йому маршовий ритм (Україна, Жит. і Рев.“ 8). Не хоче брати теж на увагу таких поетів, що як Загуба зовсім щиро співають:

Ненавиджу плоскі порядки
І лінії рівних доріг.
Хай через кручі й рогатки
Легить мій нестримний біг
(Далекі закляки. Жит. і Рев. 8).

Або ось переді мною коротенький автобіографічний нарис Артура Голічера, німецького поета, що пише про себе так: „Я мав 48 років, коли звільнення поневоленого російського народу показало мені шлях від утопійного думання до позитивної акції політичної. Рік 1917 раптом потряс мене в моєму житті й визначив мені його течію та напрям. Сьогодні на 56 році життя я відчуваю себе молодшим, повнішим віри й надії, як на 20-му“. А його побут у ССРР, змальований у збірці „Drei Monate in Sowjetrussland“ 1921, саме в часі руїни та голоду міг нагнати йому більше песимізму, ніж сьогоднішній стан. Та й у Тичини маємо твори, що в них поет виходив „від голови“ (М. Зеров. „До джерел“ Стор. 19), але перетопивши свої думки у своєму почуванні, вмів найти поетичні образи й поетичні вислови й дав нам прекрасні ліричні вірші. Так отже відкидання розуму й думки, розуміння дійсності, що давало б певну емоцію та виливалось би в поетичні образи, допроваджує навіть Хвильового до сприйняття махізму в мистецтві. Бо поет марксівець мусить розуміти дійсність, мусить мати ясну думку, щоб це розуміння давало радість, що йдемо до будови кращого життя, щоб давало йому радість чи біль, коли бачить, як важкі шляхи до того нового життя, та які зусилля покладаємо на це, щоб здійснювати мету. Поет марксівець може ясно бачити ту колосальну зміну, що зайшла в особистому житті людини й малювати душевні її процеси. Іншими словами, поет марксівець повинен і мусить у громадській поезії завсіди виходити від розуміння дійсності, а це розуміння зовсім не перешкоджає чистому ліризмові, як думає Хвильовий, навпаки тільки збільшить багатство його почувань так особистих як і громадських, тільки покаже йому, яке різноманітне людське життя, та яке воно складне, який багатий матеріал для поета. Брак цього розуміння дійсності, брак розуміння конкретної людини, брак розуміння чинників і засобів, що впливали б на зміну

життя, бачимо теж і в Пилипенка, і в тих, що приймають боротьбу, поступ наперед, діяння, бурю, що приймаючи тезу мистецтва як „методу будування життя“, приймають тільки волю без пізнання й відчуження, не раз і без спостереження життя.

Поки що перемогла теорія споглядання й 1926 р. перейшов під знаком імпресіонізму в поезії, під гаслом поезії чистого спостереження пасивного, гонитви за вражінням та приніс перемогу естетизму. Перемагає теж і теорія ізолювання почувань і вироблення чистого естетичного почування, відкинення всякої свідомости, всякого розумового й інтелектуального почування та вольова пасивність. Підходження до сьогоднішніх подій тільки через споглядання, як цього вимагає для ліриків Хвильовий (життя тільки „уриwkами, зненацька“; Сосюра), викликає тільки сум і то дійсний і в багатьох випадках удаваний. Не допоможуть тут його заклики до грецько-еллінської радості, що її маємо в грецьких поетів, які до речі зовсім не творили своїх творів через ізолювання почувань і вчування, через поетичну естетику, через пасивне споглядання, коли входить у моду приймати цілий світ одним зміслом (як от Драй-Хмара оком) і відкидати логичність і раціональність у світопривманні поета й усвячувати аіраціональність і алогічність. І наукова стаття акад. Тутківського в журналі „Червоний Шлях“ 1926 р. 7—8 про використання енергії рік на Україні має далеко більше поезії, ніж поезійка А. Панова „Дніпрельстан“ (відкіля „ь“, тільки хіба для музики) чи навіть у В. Сосюри, що поза гімном бетонові й залізу дає декілька гіперболічних образів. Час би вже не звертати нашої уваги тільки на такий охумотон як „тепло всім нам стане від холоду закутих хвиль“, бо ті, що повірять у це, завтра почнуть сумувати. Вже пора теж перестати думати, що „совецкая власть як прийде, так ви будете тільки сидіть і самоварик піддувать“.

Минулий 1926 рік у ліриці перейшов теж під знаком перемоги класиків що до поетичної техніки. Іде тільки ще тиха та явна боротьба, чи приймати форму класичну, античну, чи передавати в сучасній формі імпресіонізму, в динаміці почувань, зверхніх вражіннь, шуму, галасу, з асонансами, алітераціями, чи датися носити почуванням, як хмарка вітрові серед степу, як човен на морі, чи вложити свої почування в певну форму, зорганізувати їх. Треба сказати, що старші поети — колишні гартівці, а теперішні ваплітівці — переходять на античну форму, а молодші то на новішу, чисто імпресіоністичну, не раз чисто Тичинову форму, то теж підробляються під класиків, рідше давніших поетів, як Шевченка та Франка (В. Мисик; Мати, Ж. і Р. 7 за Шевченковим „Садок вишневий“, Іван Вишневий, Зоря 20 теж за Шевченком; Огневик, Колискова, Плужанин 8—9 іде за Франком, На ріці вавилонській... і т. і.). Хвильовий, що в модернізмі свої форми дійшов був до краю й через це зайшов у темний кут, мусів, приймаючи дальший розвій мистецтва, прийняти циклову систему культур і, виходячи від азійського ренесансу, мусів подати руку класикам, куди потягнув і ваплітовця Тичину, що, давши гарні зразки чистої імпресії й музики, дійшов уже до штучно витворюваної мелодії, штучного розділу й перериву слів і нарешті привняв гексаметр, отже чисто античну форму, а Пилипенко з плужанами

вчать асонансів і алітерацій, поміщують у „Плужанині“, цьому органі щирих студійців, статті про евфонію, витворюють мистецько чи естетично-культурваційну атмосферу, отже починають від кінця свою науку так, як робили це старші гартівці з творчістю Тичини 1921 — 23 р. Можна думати, що незабаром і вони найдуться на вершинах формального досліджування класичної форми, на яких найшлися ваплітовці зі статтю Погансена в першому зошиті та статтями в журналі „Червоний Шлях“ (стаття Майфета про Тичинову творчість). Практично плужанські поети вже дають у „Плужанині“ ч. 12 чисто імпресіоністичні малюнки природи, як це маємо в головних журналах „Червоний Шлях“ і „Життя й Революція“. А ціла лірика 1926 р. разом дає декілька явищ природи, пори року, особливо осінь, вражіння міста й села, любов, сум за минулим, отже декілька мотивів, що їх виспівують старші й молоді поети на всі лади з чисто суб'єктивним відчуттям, розуміється нерозумінням не без штучності. Звуження ріжнотональних людських почувань до зору, до слуху, нюху, до вчування в речі, ось що маємо в ліриці 1926 р. В цім чистім імпресіонізмі, фіксації вражіння зору чи слуху в образах, у записуванні непов'язаних мотивів, отже в поезійках, що всім їм можна дати спільний наголовок „Змислові вражіння“, в ліриці зовнішніх вражіння, що її можна читати без ніякої ріжниць з гори або з долини, цьому безідейному мистецтві, що його вже підкреслює Євшан у молодомузців, перейшли вже сьогоднішні поети навіть імпресіоністів-класиків, як от Рильського, в якого знайдемо все таки думку, рефлексії, асоціації, почування, що їх викличе природа, чи щось інше, висловлені в гарній формі поетичній. Коли ж наші поети хочуть дати революційну лірику чи поезію праці, то вдаються до перекладів із чужих літератур. Переклади в журналі „Життя й Революція“, в „Зорі“ ч. 20, переклад дуже гарної поезійки Мечислава Бравна, „індустріального“ поета сучасної Польщі, де бачимо стільки бадьорости й радости, що її можуть позавидувати наші поети, в яких на кожному кроці Бодлерівські тони й барви, а рідка радість така щира, як у Козенка „Люблю робить“ (Ж. і Р. 4), чи в Ів. Цітовича, (О радість, радість жити — й робити на землі. Червоний Шлях 4).

II

У журналі „Червоний Шлях“ за минулий рік ч. 9. згадує М. Сайко у віршованій формі, як

Після студійних „битв“ розширюються груди,
(тоді в них — спів; тоді в них „Плуг“ і „Гарт“),

він ізгадує, як

„Наклали“ вакурат і „Ланці“ і „Митусі“,
(? ам)
та й Гарт і Плуг один'дного скубнув...

і після таких „щинких“ дискусій не може заснути до ранку й через те йде на поле, де на нього „чекає давно вже чебрець“. І вже його „Літосінь“ (Чер. Шл. 1926 р. ч. 1.) показує, який вплив мали ці дискусії й те, що після них ішов поет на лоно природи. Мимохіть приходили йому при вигляді природи, при запахів полів і степових

квіток, на думку ніжні й пахучі, музикально відчуті виривки та явища з природи, відбиті за допомогою індивідуальних почувань у поетичній формі в одного з найкращих гартівців П. Тичини. Мимохіть находила на нього думка, що її підносили старші гартівці з Миколою Хвильовим на чолі, цеб-то, що треба молоді вчитися в гарних мистців слова, і напроваджувала поета на бажання доходити до поетичної техніки цього мистця імпресіоністичних малюнків. Мимохіть мусів він заглядати до критичних статтів так про цього імпресіоніста - музика в поезії, як і про інших поетів і мусів зачитуватися в чисто формалістичний підхід до поезії, де славилася асонанси й алітерації, де підносилося навіть якусь символику звуків. Таке принайменше в мене вражіння, коли я підхожу до лірики М. Сайка, що став одним із частіших поетів журналу „Червоний Шлях“, та інших ліриків - імпресіоністів 1926 р. Так і бачиться, коли читавши, як „сизо - сині сливи лоскоче серпень“, або „як біжать вечорі—веселкове весло“, чи то як „хочеться хлеснуть хмільного меду жбан“ або „тишу проріже пізно скрипом журавель“ і т. і., що поет повірив у символику звуків і думає, що можна наприклад: буквою „в“ передати вражіння вечора, чи то, що буква „с“ передає смуток, чи „х“, або „ж“ якусь веселість, бадьорість, якусь дитячу безтурботність. А далі? Далі тільки повторювати за французькою новою лірикою, що „A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu“. Тут звук слів набирає особливої ваги. Він навіть уже не стає малюванням чи забарвлюванням настрою, його починають уже поети підбирати романтично як слух барв і як бачення звуків (als Farbenhören und Klängesehen). Коли ці образи вказують уже на надуманість, то ще більше її бачимо при самому образі „Літосінь“, на цьому стягуванні слів, на тій музиці слів, а не значінні, що вже допроваджувала й Тичину до штучності в його збірці „Вітер з України“. Це змагання передати звуки, шуми, музику словами допроваджувало В. Мисика до ще більшої штучності, коли він допускає собі вживати таких форм, як

Біжать, біжать коони
У степ золотий

та

Біжать, біжають коні
У степ золотий

(Дні. Чер. Шл. 2.),

то знову зоровий, барвний опис викликає співзвучні слова вже по чистій алітерації. Наприклад: „Синій вітер, осінній, сонний“. Гр. Косаченка, Жит. і Рев. 11. Такий підхід до поезії набирає вже інколи або розумового відтінку, або ще більше допроваджує до підбирання зовсім випадкових слів, підказаних звуком, що тратить своє значіння як символ або образ певного почування. Таке розумове підтягування під асонанси відчувається в одних більше, в других менше. Ось беру перший ліпший зразок, де поза певним образом криється поетове підбирання слів для звуку:

Кров дико набуялась
За день коло коси
Облігся пил і галас,
В росяний сон овся.

Хтось люлі колисає
Юл колошканий вниз
В крові скрипять - співає
Музичний копові...
(Ів. Цітович. пісні. Ч. Ш. 4).

або

Розцвітає снів,
Як моя мета,
Десь біжать у плинь
Золоті літа...
(Гр. Косяченко. Степ. Ж. і Р. 9).

Але буває ще гірше. В мене в руках ще недрукована ліролегенда молодого гартівця одеського, якого твори вже появляються в друкованій формі, що зібрав до купи всю алогічність і замилювання в асонанси, алітерації й асоціації слів. Є в Сосюри ліробалада „Перстень“ (Ч. Ш. 3.) чому б не бути ліролегенді, що є властиво набором слів, штучно підбраних, чи підказаних звуковим міркуванням:

Південь, синій день,
На атолі
пальм тінь
Оксан.....
і невп'янієть пісень
Хлюп... хлюп.
Я наївний дикун
Окунь.
Каже жрець мені
Окунь кивь і т. ин.

Тут уже візія, чари, містика, що вже починає появлятися в інших поетів, як у Дмитра Тася, що „розпинає свій біль на кожному перехресті розп'ятих улиць міста“ („Зустріч“. Ж. і Р. 2 — 3) або Миколи Бажана.

Снується дим опівнічних офір
Несуть жерці на славі рідна лінні
Нічим богам свої дари уклінні, —

бо ж він „бачив у незнаному тремтінні“, як

Поганська ніч лягла на чорний бір
(Ж. і Р. 9).

не згадуючи вже за містику Філянського, що бачить

Тайну в камені і дереві
У пісні, слові і в струні;
Її ховає й день рожевий,
Вона в колісці і труні.
Її не зна базарів склока,
Її не кличе буднів шум,
Лиш тих за нею стежить око,
У кого чоло — в смугах дум.
(Образи. Ч. Ш. 3).

Легко можуть найсуб'єктивніші, найделікатніші імпресії хвилевої та швидкої дійсності переходити в фантазію, в казковість; легко може дійсність переходити в недійсність, спостереження в свобідну творчість або фотографія барв може переходити в візію барв. Легко

може імпресіоніст оддаватися помаленьки ніжному містичному одушевленню, або заглиблюватися в ніжний містичний сум і Бальмонтівські мотиви, що тепер найбільше поширені в наших поетів. Легко від „тінів вечерових“, від „задумано-багрових річок“ (Дніпровський) переходити до того, як

Важкий туман душив, і невідоме вшестя
Незнаний велетень творив за сотні миль.

(Дм. Тась. Зустріч. Ж. і Р. 2 — 3).

Коли в Ол. Коржа зима викликає зорові та нюхові вражіння цвіту черемухи та його запаху, то які вже образи викликають у Фальківського його туга за Поліссям (Диви Казка). Буває „синій сон, росяний сон“ і т. і., то чому ж не падавати інших спектральних барв до кожного іменника. Приклад того, як сучасний імпресіоніст легко переходить від образів, відчутих своєрідно через своє „я“, до фантастики, щоб через неї давати малюнок природи, давати фантастику вражінь і почувань, чи то привиди барв, дав нам Ол. Слісаренко (Осінь. Чер. Шл. 9). У цій поезійці історична романтика разом із творчою фантазією та навіть якоюсь містикою має дати опис природи, або те відчуження, що його має поет, коли дивиться на природу в-осени. Часом теж треба дорозумітися, як поет дійшов до такого образу, як у Йогансена, що ідучи залізницею бачить, як

... Синій ліс
Мене пішов шукать за горизонт

або

Встають поля
І ріки підіймаються до хмар.

(Три вірші. Ч. III. 3).

Можна думати, що сучасні поети люблять оспівувати осінь не тільки через те, що „в саду душі“ за образним малюнком В. Сосюри, чи „в серці“ за Гр. Косяченком, у них теж осінь, але тут уже втерті деякі образи, вироблена певна скала барв, певні звукові сполучення дають їм змогу давати нові комбінації. Немає майже сучасного поета, щоб не співав на тему осени, немає майже жадного числа журналу не то в-осени, але й узимі, влітку, де б не було поезії про осінь, або не було осінніх мотивів, чи образів, що нагадують нам цю пору року. В Мвсіка поза осінь, що її виспівує на всі лади, що не знає й не бачить іншої теми, майже немає інших вражінь, як тільки похмурої й туманної осени, так що йому навіть на весні вчуваються осінні шуми й він сам „нерідний весні“ (Ж. і Р. 4). Виробився вже навіть шаблонний спосіб малювання почувань, що їх викликає осінь, це обов'язковий смуток, чи „синій сум“, це нудьга, втома й т. и. Навіть якоесь аж дивно робиться, коли серед цих похмурих тонів сьогоднішньої лірики Олександр Сорока бачить „золотаві дні“, коли завважає, як „кружить листя жовте весело в танку“, як сміється сонце, та що йому здається, що минула осінь (На карнизі голуб. Ж. і Р. 9).

Сучасного поета вражають яскраві кольори, в літку червоні та сині, в осені жовті та голубі. Поет стежить, як

Осінь проши жовті по дібровах
вже почала.
Прошила спершу чистницею в листі
лиш де - не - де
І що не день мережки золотисті
рявнш веде.

(Василь Мисик. „Осінь“ Ж. і Р. 9)

або як

Голубіють ранки — голубіють роси. —
Голубів осінь у саду
Скоро коло брами пнеї розкосі
На ножовкло листя упадуть,

(Дм. Фальківський. Ж. і Р. 10)

чи то як

В'яже осінь ліси перевеслами
Жвитарєво - коральново жовтими

(Осінь. Н. Забіла. Плужанви. 8 — 9).

Все ж таки й тут не маємо цілої скали барв, якимось їх не бачать у природі в різних порах року сьогоднішні поети. Мимоволі спадає на думку, що це не правдива імпресія на підставі вражень із природи, а надумана, чисто книжкова. Інакше сучасні поети натуралісти бачили б ту різноманітність у природі, що її завважав Кирило, герой оповідання „В дорозі“, дали б цілий спектр барв, що їх дав нам Коцюбинський, малюючи справжню природу, що відчув „оргію квітів і трав, п'яний сон сонця, якимось шаленство кольорів, пахоців, форм“. А так тільки на слово приходить повірити В. Ярошенкові, коли він нас запевнює, що вміє передати спектральну скалу барв і навіть її побільшувати.

Кожен промінь розпинається
На сім колірив в мені,
Кожен колір розгоряється
На двоїстому вогні

Коли тут ходить о зорові образи, то інші поети дають нам слухові.

Одшуміло літо

(Дмитро Фальківський. Ж. і Р. 8)

За містом осінь плаче.

(Гр. Косяченко. Ж. і Р. 12)

Там за шумом,

(Гордієнко Д., Ж. і Р. 2 — 3)

Неясний звук, далекий звук у мні,
то мрії черкає ніч осіння
Встає в шорохкім шамотінні
туман з вечірньої землі.

(Мик. Бажан. Ж. і Р. 1).

Взагалі можна сказати, що сьогодні кожний поет намагається відчутти природу та її явища за Тичиновим почином як музику, й ці свої почування хоче вилити в словесні новотвори, що мають передати якесь неясне брєнїння. (На сланї (? А. М.) рядна лїннї, юл колосковий і т. і.).

Але бїльше за все люблять поети дивитися на те, як пустїють степи й сади, як

Ранком на сїтаннї
в золотї огнїв
упаде останнє
листя ясенїв

(Жовтєнь. Гр. Косиченко. Ж і Р. II).

Вони малюють жаль за цим, коли природа не сама скидає красу свою, жовте листя, але поет допоможе їй, або коли зжинають квіти в полі (Методїй Чорний. В саду. Ж. і Р. II. Дм. Фальківський. Там же). Рїдко найдеш серед природи, крїм поета, задивленого, заслуханого, вчутого в природу, інших живих людей. Гарний образ порівняння безпритульних із опалим листям, що ним землю засипає холодний листопад, дав Микола Терещенко. (Опале листя. Ж. і Р. 10).

Зарившєся в обїмн
Сухих осїннїх вїль,
Вони грудьми своїми
Вдихають їхню цвїль.

А звичайно це все поезія пошарпаних нервїв, що втікає від дїйсности, а

Коли нї крихточкн любовн
Нї зненавнстн, нї страху,
То про красу не буде й мовн
На вбогїм життєвїм шляху.

(Дм. Загул. Далекї заклякн. Ж. і Р. 8).

Можна повїрити Олексї Влизьковї, що він тїльки за плугом може взнати, чи він поет (Ж. і Р. 10) або Дм. Фальківському, що коли б він пожив серед своїx полїських борїв, що коли б він вслухувався в їхнї шум, коли б бачив перед собою синї гаї, болота й поля, то він мїг би створити багато легенд і пїсень, бо він може гарно співати „щирими й нїжними словами про те, як шепочуться лози“, бо тїльки природа може викликати в нього думкн огнїстї й журу, (Казка. Ж. і Р. 1.), що їй чогось сьогодні поклоняються майже всї поети.

Щоб дїстати все таки неяснї звуки, шуми, поети почали їх шукати в природї, що „диктувала їм яркї слова“, і так імпресїонїзм зору та слуху, лїрика барв, лїрика звукїв запанували саме цього року. Але це має свої лїхї наслїдки. Поет їде на поля, його „кликає земля тїльки в шир, у шум шовковий“, він хоче побїгти на межу й ловити в щасливї жменї дощїв сцїлющїй шум, бо це ж найвища радїсть. (В. Мисяк. Днї. Чер. Шл. 2). Іншїй пїшов би босяком, гуль-тяем, щоб нюхати туман, аромат конвалїй серед гаю.

Хороше - ж то в пущах і степах
Спати ночі... Міряти дороги...
Поцілунки вітру на губах...
Сніні крила тихої тривоги...

Ол. Влизько Ж. і Р. 8. Чую, Чую.

Хіба так важна ця босяцька психологія, якесь бажання бути безпритульним, що повторена ця poesie intime знову в журналі Чер. Шлях 11—12.

Не інакше, як тільки така сама психологія викликає в О. Лана бажання йти в лісовики й там

В однім душі з совою жив би вкупі
Сумве „ку-гу“ що голосу кричав.
Лісничому підкравшись до халуви
Котом невидючим в п'яті нявчав.

(Черн. Шл. 7—8).

Що ж, багато з наших поетів полюбило Єсеніна, для них „його рядки як меду сот“, він для них „синій сон“ (Ю. Яновський. Ч. Ш. 4), чи радше мода. Був у моді Вергари чи Уйт-Уйтмен, коли треба було йти з села до міста, можна брати за модиста С Єсеніна, коли згудилося місто, коли прийшло розчарування, чи радше незрозуміння міста. Але вже зовсім погано, коли поет в гонитві за мелодійними звуками в природі й асонансами та алітераціями в поезії починає так підлягати цій природі, що робиться неврастеніком, коли починає його серцю бути „неспокійно“, коли в його серцю мулько (М. Сайко), коли „в серці немов в-осени осипається листом надія“, коли поет „допиває келих осени до дна“ (Гр. Косяченко) чи носить „млі весняної нав'язу тривогу“ (Ю. Яновський), або коли сьогоднішній поет-натураліст шукає в природі тільки сумних тонів інтелігентського хникання, або гониться за такими образами в природі, щоб „боліти й болями“, (Гр. Косяченко). Після такої поезії наших винижених натуралістів, якою сильною видається вся поезія природи німецького поета Карла Цукмайера (Збірка Der Baum). В його поезії відчуваєш сильного й здорового мандрівника, що теж бажає перебути:

Eine Nacht im Gebirgsschnee, unterm veissenden Strudel der Sterne
Eine Nacht an Bord, im brüllenden Herbstorkan.

В його піснях пливе життя, як і в світі рослинному та звіринному, що про нього він співає. Його пісні, його строфи та рядки дійсно клекочуть, шумлять, киплять, бреньять повним життям дійсної природи, а не голубіють, синіють, сумують, сонніють, блудять, тужать, томліють, туманіють, задивлюються, заслухуються, занюхуються, як молодий радянський поет 1926 р., що через асонанси й алітерації хоче бачити й відчувати природу, що пішов за модою підтягати за Єсеніном на лірі. З сучасної лірики не вчує він навіть грому, як Драй-Хмара, що його чомусь „міфологізує“ й робить „гримієм“, отже якимсь Зевесом, хоча передає його Тичиновим засобом (Зоря. 19), ні не побачить „провалля і скелі, де грають веселі струмки“, як побачив і почув Дмитро Загул і через те міг дати гарну поезійку (Делекі заклик Ж. і Р. 8).

Жаден із поетів 1926 р. не дійшов до такої досконалости й оригінального відчуття природи та передачі її в поетичній формі, як Тичина, хоча „музика небес однаково милує їх усіх“, як видко зі слів С. Бена. Та й сам учитель у сьгоднішній ліриці, що йому навіяла кримська природа (Ж. і Р. П.), наче повторює себе з 1917 р. За те посунулися вони далі в прийманні цієї природи. Тичина звертається з молитвою до природи, щоб причислила його до себе, він бажає зрозуміти її зміст та її думку, а С. Бен іще минулого року співав:

О друже мій, ти брат по крові
Рослинам всім і назвам і речам

Він уже відчуває втому в ногах, коли бачить, як птиця за рікою
безсило сплескує крилом,

І кожен крок землі сирій
Нагадує і кличе і зове,
І навіть дуб, розколотий грозою,
Так само, як і ми з тобою.
І радість і печаль в зеленім серці в'є.

(Ж. і Р. 1925 р. 9).

Це вже нове, сучасне відчуття природи, чи радше ніжне вчуття в неї так, що людина вже не відрізняє себе від речей і явищ у природі, від дерев і звірів, від хмар і вітру, зірок, місяця. Тут уже поет ніби так вчувається в предмети, що сам у них розпливається. Тут споріднення, навіть почуття ідентичности, яке наповнює примітивну, чи первісну людину, що стоїть у якомусь містичному звязку, що все антропоморфізує, що ділить усі явища на симпатичні й несимпатичні, що в землі — матері, сестрі — березі, в батьківському небі, в братнім олені бачить себе, своїх предків, свою рідню. Сьгоднішні поети як Мисик, Сайко, Фальківський, Драй-Хмара можуть за Тичиною сказати про кожну річ „і я вже ти“, чи краще ти — це я, бо вони легко переходять у речі, або природа переходить у них самих. Так і приходять на гадку слова сучасного поета німецького Theodora Däublera, що проголошує: „Lass die Dinge dich anpacken, du sollst nicht den Baum singen, sondern der Baum soll sich singen“ або слова Тютчева „Все во мне и я во всем“. Природа тут уже не стан душевний, але людина вже сама стала природою, стала тим об'єктом, що докруги неї. Це вже не імпресіоністичний тільки опис, чи висвітлення, але це вже „міфологізування природи“, що до його домагається Хвильовий, що дістало право на розвій і зріст, а охрещене цитатою з Маркса, що вирвана з контексту мала підтвердити природній шлях „романтики вітаїзму“. Не бракує його правда в давніших поетів, повно його й у Тичини (Доленго, Критичні етюди 19—20), але тепер це хоробливе й нервово вчуття в речі стало напрямком, течією, сильним рухом, що визначає саму суть сучасної поезії.

Декілька зразків.

Степан Бен дає нам ось який малюнок ночі:

Ніч блукає по леваді,
Темна, темна та стара
І жене зірок отвари
В сині стайні до двора,

Положила чорний палець,
Кучеряве помело
Золотих овець без цапа
Не пускає на село.

(Ж. і Р. 10).

Дм. Фальківський:

Одшуміло літо... одспівало жито.
Тільки вітер креше іскри
І, як тінь докори, наступа копитом
Сухоребра осінь на поля сумні.
Не озветься поле у задумі сонній...
У задумі сонній синьоока даль.
І прядеться тихо в мене під віконням
Біле павутиння й золота печаль.

(Ж. і Р. 8).

Такі образи в нього на кожному кроці теж і в інших його
піснях, наприклад: Казка. Ж. і Р. 1.

Драй - Хмара.

Чорносизе шатро
напинають вітри
і, як дика орда,
вже летять на Дніпро,
де реве Чорносизий,
де бунтує вода...

(Ж. і Р. 8).

Або В. Мисик співає, як

за серце ухопившись,
кров'ю
тополя кашляє на дах,

як літо, справившись із усім по-хазяйському, „лягло і вмерло“ (Осінь.
Чер. Шлях. 1).

М. Сайко:

Барандукнулось з осінню літо в -останнє
і давай — скільки сили тікати,
у розлогі кошари, в обвітрені стайці
степ не може нікого загнати
А як сонце на сідало сяде лілове,
Анемічно блука над отавами серп,
Ніч у росах холодних ви-рібляє брови,
Сад ущух, у чеканні дозріла отерп

(Ж. і Р. 10).

Описуючи провесняне небо, малює він, як

розгубила квочка золоті курчата
і ніяк не може в купу їх зібрати.
А безмовний півень дзьобом тонкосріблим
На полях безгучно просо розкляє...
Квочка, віз, курчата, — все йому обридло
І тому нудоту він на землю лє.

(Чер. Шл. 2).

Вже останні рядки показують, що це „міфологізування природи“, чи чистий імажинізм, як би сказав М. Доленго (Поет і побут, Чер. Шл. 10), це тільки позірне відхилення від еготизму. Свою нудьгу, сум, свій плач, своє чи то обридження до життя чи то його пересичення, переносять вони на природу та вбачають і відчують у неї тільки втому, сум, розлуку та нудьгу. Це таке загальне явище, що навіть через природу вміє передати тугу матери за сином Василь Мисик, чим наближається до засобу народньої пісні (Син. Ч. Ш. 4). Скільки зайвого опису природи, зайвої символики вжив Гр. Косяченко, щоб дати через них малюнок вражінь своїх та материних (Ж. і Р. II).

Зрозуміло, що коли в сьгоднішній поезії поети передають тільки зовнішні, нічим непов'язані мотиви, коли не брати Плужника, що поза свої „Дні“ дав нам у Ж. і Р. знову декілька ліричних рефлексій, М. Рильського (Присвятні вірші) та легкої символики в Драй-Хмари чи Загула, коли навіть Филипович не дає нам того, чим забарвлена його збірка „Простір“, то дуже тяжко в них найти якусь думку. Її майже таки немає в сьгоднішній поезії. Так відділили сьгодні поета від мислителя, чи навіть од звичайної людини. Цікаве проте для нас що інше. Для нас важно знати, яке світло вони кидають на життя та бодай на те, що вони беруть за предмет своїх вражінь і що одержує свою мистецьку форму через суб'єктивну, лірично-музикальну енергію. Тут бачимо дуже невідрадне явище. Ми вже чули вище, що з природи люблять сьгоднішні поети осінні сумні тони та барви й на всю природу переливають цей свій сум і тугу. Вслухування в природу та її явища, задивлювання на неї, якась контемпліційна лірика, повна суб'єктивізму, принесла з собою цілу лавину смутку, бажання втечі з міста й ненависти до нього. Старші поети, як Загул і Филипович більше люди міські, ніж молоді. Перший давно відвик від села, йому „чужий його дикий спокій“, він не може привикнути до „лінивої, глухої тишини на селі“, до „повільної сільської лінії“, де „ні трамвай, ані авто повітря рухом не сколише, де немає в ночі електричного світла, де відчувається брак культурного осередку, читальні“. (На селі. Ж. і Р. 9), а другий на доні чудової кримської природи заспіває тільки кримську елегію. Його від тої природи тягне до міста, де він теж вміє спостерігати клаптики природи, мовчазні каштани, пошковклі садки, і де міське життя, рух додає йому все таки якоїсь бадьорости. (Місто Ж. і Р. 10). Але загал сьгоднішніх поетів відноситься з ненавистю до міста. Зрозуміло, коли

Забажалося в душному місті
Пахощів холодної трави,

і поет, їдучи з міста на село, відчуває його красу, любить нею, а коли почув гудок, хоче „лицем припасти цілувати і гладить колоски“, як це щиро співав минулого року Т. Масенко (Чер. Шл. 1925 6—7), чи то коли М. Сайко співав:

Скоріш би поринуть у шелестя діброви,
Скоріш би в ніс кольнув ялинок пах терпкий,
(Дніпрова іділія. Чер. Шл. 1925 р. 10).

але вже на шаблон, на моду ненависти до міста виглядає, коли він цього року співає, що його зв'язало по руках містечко і до серця лащить сморід, чвари, цвіль. Чи могло українське містечко, що нічим майже не різниться від села, завдати йому такі рани, що їх не може вилікувати навіть „біломеда гречка“ (Чер. Шл. 2). Італійський творець футуризму, залюблений у монументальність динамики міста, пересичений нею, дійшов до тактилізму, українські пересиченці міським оглушливим шумом, гудінням і стогоном у поетичній формі, доходять тільки до того, що звеличують природу, яка вміє ласкати їхні нерви. Можливо, що місто ще чуже Олександрові Сороці, що „зрісся з селом як вечірова тьма“ (Стрічката череда. Ж. і Р. 8—9), що Дм. Фальківський, залюблений у „стеги і кудлаті тополі“, в „зажурений ліс“, у „забите село“, в „хату поліську“, чи навіть у „поліське болото, що-дня проклинає „ненажерливе місто“, бо він „серцем ніжний і чистий“ не може звикнути до „брудного міста, не може, вдягнувши „Шимі“ і пальто, забути за постолі й сало (Казка. Ж. і Р. 1); ніхто, думаю, не заперечить Борисові Тенеті любити „схід і кучерявий день“ і не думати тільки про місто, про активи (Ж. і Р. 4), але неможливо є припустити, щоб усіх так сковувало місто, як це малюють поети, бо ж приймали місто тільки серцем не всі. Не всі теж учувались у скаженій вихор, залізний цокіт і клекіт, у міський шум і свою самотність і розгубленість серед міського життя. Розумію, коли наприклад львівського поета Романа Кунчинського давить місто, коли його

Не радує святиня,
Не роздратовує тюрма,

але дивним видається, що більшість наших радянських поетів, наче члени якогось хору за паличкою диригента, заспівали про свою відразу й ненависть до міста. Де ж та радість із багатства нових форм життєвих, де та сила й велич, що її бачимо хоча б у Вергарнівських піснях міста, де ж його заклик, щоб замуруватися в мурах міста й набирати разом із ним сили й величчя. Заспівав Є. Плужник у ліро-епічній поемі „Канів“, як одягає „машинова міць“

І дні мої й таку наївну бранку
Мою країну з прадідів селянку
Співучу землю смутку і криниць,

вказав свою тугу співаючи:

Вже не впаду на сіно горілиць,
Щобя пити вітер, ніч і степ до ранку,
А потягну в кафе бліду панянку
Або досвідчених в коханні молодців,

і цього було досить, щоб наші поети взяли перші Вергарнівські тони, як місто спрут, що „висмоктує все з селянина“, щоб співати гімн лякові й жахові перед містом,

Хто хочь на мить в сталеві очі міста
Поглянув, прагнучи і бур і боротьби,
Життя того, як порване намисто
Не позбирать на брукові в юрбі.

співає Борис Тенета (Немає слів. Ж. і Р. 4.). Ще інший поет не знає, що принести молохові міста в холодний дар“, а Олекса Влизько так боїться техніки, що навіть малює, якє страшне вражіння на сільську природу та на людей і скотину робить літак. Усе жило своїм життям, ішло своєю ходою, було спокійно, аж

Раптом прийшло, замулило мов буря осіння у пуці,
Й птиця, жар-птиця залізна майнула... Ревіли корови
Плакали верби і вже не дзвонили в повітрі,
Плакала лунко совілка, — в сумі сивенький дударик

(Аероплан Ж. і Р. 4)

Цей чисто емоційний підхід до міста та розчарування в ньому допровадили до того, що Дм. Тась блукає по ньому „мов п'яна проститутка“ (Ж. і Р. 2—3.), що Гр. Косяченко за Сосюрою ще й сьогодні „стріляв би на кожному кроці“ (Вітрини. Ч. Ш. 4.), або безнадійно думає про себе, що він,

Коли сонця зотліє огонь,
Піде стане на ріг Прорізної,

як той сліпець - гармоніст, що його поет бачить там що - дня. (Ж. і Р. 7). Дм. Фальківський дійде до того, що заспіває про себе

Мрійником родився, здохну подорожнім,
Як прибудна сука під чужим вікном,
(Ж. і Р. 8)

а Гр. Косяченко радіє на саму думку „що завтра умре і тінь його місто покине“. Чер. Шл. 4). Залишилися теж у наших поетів і чисто Вергарнівські образи, що їх дав містові капітал, із неминучим образом повії, калік, слінців і безиритульних і, на жаль, поза цим образом більше нічого не бачимо ні в Бориса Тенети, ні в Гр. Косяченка, ні в Миколи Терещенка, ні в Драй-Хмари, ні в Якова Савченка. Додаймо до цього, що

Усюди той же блиск монет,
Той самий шелест напірців,
Що затягають до тенет
Залитих кров'ю гаманців.
Усюди той же брязкіт їх,
Тугих кешень, голів пустих,
Той самий невямовний гам
Контор, і торжищ, і реклам.
Усюди теж...

(Микола Терещенко. Елегія. Ж. і Р. 7).

то й вийде, що немає різниці між містом дореволюційним і теперішнім, між радянським і капіталістичним. Це ж наслідки відкидання всякого розуміння в поезії, наслідки давання образів тільки через спостереження та емоції, що впливають тільки зі спостереження. Не дивниця, що такі чисто зверхні образи викликають сум у наших поетів, притомленість, одчайдушність, нудьгу, тугу й пустоту, що на них уже звернув увагу П. Лакиза (Літературні нотатки Ж. і Р. 8). Цей сум нічим не різниться сьогодні від суму наших

молодомузців із Петром Карманським на чолі. Він навіть має дещо спільне з цим сумом, а не з щирим сумом Олеся чи то давнішого Загула (На грані) бо він став модою. Це гонитва за всеніщиною. Безперечно, що сприйняття пролетарської революції й військового комунізму серцем, а потім переміни, що їх не хочуть розуміти ні Сосюра, ні Фальківський, ні інші поети, викликали в них і сум і розчарування. Вони забувають „що період Неп'у має не тільки темне негативне“ (Лакіза: стор. 48). Ще минулого року співав Дм. Фальківський, що

Вдарило кляте життя,
тільки струни у серцю
Дзінь...
Дзінь...
Хоч і хочеш мажором утять,
Дійсність чортова чорна як тинь...
І акордить журлива струна
Все мінор.
Все мінор

(Чер. Шл. 1925 р. 10).

Але це в щирій мінор, хоча він нас може й журити, тим більше, що дійсно мінор цього поета посувається. Видко, що поет щиро прямує до того, що заповідав:

Вийде з мене такий декадент
Як не знала й не знатиме Русь.

Одначе який смішний Марко Вороний, що збудився від того, що

Все їдно за туманом, за мрякою
Варять цілуються, спати ідуть
(Чер. Шл. 2)

Це вже або нудьга англійського лорда, або просто фрази, а не вірші, що „грізною цезурою розгяті бунтують в душі“. Хвильовий виступав зовсім справедливо проти міщанського болота, що не знає й не хоче знати нічого поза самовар і канарейку в клітці. Вороний хоче його перегнати та доходить до нісенітниць. Але Kunst ist Ehrlichkeit. Таке гасло піднесли колись у своїй програмі німецькі харонтики й тієї чесності хотілось би трошки в сьогоднішніх мистців смутку. Якже ж можна повірити в чесність у Сосюрі, коли він твердить так категорично, що „його слово погасло навіки“, що „одцвіли всі хвилини і дні“ й т. ін. Це твердження приймаємо з такою самою усмішкою, як і інші його запевнення в вірності своїй любові. Немає майже героїні його любові дійсної або видуманої, чи радше вимріяної, а він мав їх уже чимало, якій він би не клявся, що він тільки її кохав.

Я не хочу ні Налі, ні Раї
Я нікого не можу любити,
Бо тебе лиш кохаю.
(Чер. Шл. 5.—5).

Так і бачиться, що дивиться він на кожну жінку, як на самку, щиро жалкує, що, дурний, тільки гладив коліна, цілував плечі та брови, коли вона казала: „бери... я твоя“, отже неможливий майже ніби то

щирий смуток за кожною. Найдеться якась, що дозволить „обіймати коліна“ й тоді минеться цей його безнадійний стан і його слово загориться знову й немає чого безпричинно „обіймати стіни“. Ми знаємо такий страшний стан, коли Шевченко співав:

І я не знаю, чи я живу, чи доживаю
Чи так по світі волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь,

але в такому стані, як Шевченко був, не знаходиться, на щастя, ні один сучасний поет. Отже не має причини й Сосюрі співати

Я мов сон. І навколо нікого...
Ні обличчя, ні крику із тьми

Немає ще від чого бути в його душі „осінь і печаль і знемога“, а вдаватися в таку тугу тільки через те, що не бере на хвилину „в долоні золотого й пахучого волосся“, все таки не слід. Тільки хіба хворі нерви можуть викликати біль і жаль у другого поета, що ламав цвіт черемухи (Ол. Корж Чер. Шл. 7—8.) або допроваджувати до жалю, коли бачить як жниці серпами стинають волошки. (Дм. Фальківський. Ж. і Р. 7.). Якже ж повірити теж у сум, обурення й ляк у Бориса Тенета, як повірити, що йому жалко, що

За копійку кожен може взяти
У завулках безпритульних дів,
(Ж. і Р. 9)

коли він хоче самицю кликати на м'ясо й любов.

Годі теж брати поважно, коли М. Савченко розписується за всіх,

Ми всі потроху погасаєм,
Але тамуєм смуток цей,
(Ж. і Р. 2—3)

що чи то, коли молоденький Борис Тенета запевнює, що йому

Вже не ходить співучою косою
На луки ранком золото збирать
(Ж. і Р. 4)

або Волод. Ярошенко, що для нього вже не буде

ні тиші, ні грому.
(Ж. і Р. 7)

Не можна мати великої надії, чи не скінчиться сумом і в Гордієнка, хоча він стоїть „біля воріт комуні“, хоча він хоче „йти до невідомих літ“. А можна сумніватися, чи й він витримає довго писати в бадьорому тоні про комуну, бо ж і він хоче впасти на долоні

І пяти пахоці розорених степів
Цвіт голубий передосінній льону,
І сизу млу і шелест колосків...
А потім йти до брам з бетону й криці
І слухати заводські гами,
Дзвін об ковадла молотків-перепелниць
І відчутти силу електричних кранів.
(Черв. Шл. 7—8)

Від цього починали всі наші сьогоднішні співці смутку й розчарування. Коли ми бачимо те хитання від суму до невизначеного оптимізму, від найгіршого песимізму й капітуляції до якогось кінцевого підбадьорення, як у Методія Чорного (Ж. і Р. 11), то приходить на думку, чи це не таке саме підбадьорення, як у символістів, що далеко від життя шукали забуття в якійсь видуманій красі, чи як наші космічні поети в вимріяній країні, або як Євген Капля-Яворський підбадьорув себе вітром (Ж. і Р. 11) і т. і. Але загальний тон сучасної поезії, це розчарування, відрив від сучасності й туга за минулим. Образ ізжатих волошок нагадує Дм. Фальківському розстріли й жаль за розстріляними (Ж. і Р. 7). Тужить Сосюра майже в кожному числі кожного журналу за минулою любов'ю, тужить Ярошенко за минулим дитинством. (Ж. і Р. 1), сумує, що „довелося йому зазнати життя“, тужить Фальківський за своїми дитячими роками й дає гарні малюнки тієї туги й гарний ліричний образок (Прошли вже сумніви й вагання, (Ж. і Р. 5); тужить Б. Тенета тоскою комуніста за далеким дитячим сном (Зоря, 19, Я не можу спокійно спати.) Мабуть така ж туга викликала в О. Лана гарний ліричний малюнок. (Пісня про дві сорочки. Чер. Шл. 7—8). Ніби всіх цих поетів загнала буря на якийсь острів нещасливих і живуть вони вже тільки згадками минулого. Так і хочеться зацитувати знову чудові слова Wilbrandta, що їх колись уже цитував Євшан

Noch Jüngling ist, wer ins Zukünftige strebt,
Mann, wer im ewig Gegenwärtigen lebt,
Greis, wer sich im Vergangenen vergräbt

На жаль тих молодих старців серед поетів сьогодні забагато.

В. ДЕРЖАВИН

Джек Лондон (1876 — 1916)

(З нагоди десятих роковин з дня смерті)

„Не знаючи жодного бога, я вклонявся
людні. Яка вона мала і яка велика.

Джек Лондон

Джек Лондон — один з небагатьох американських письменників, що справді зажили світової слави; десяти роковини його смерті (22 листопада 1916 р.) були пробою широкої популярності, яку мали його твори ще за життя автора. Перекладені на багато мов, його книжки рік від року чим раз глибше проходять в масу читачів і коли ані світова війна, ані революція, ані поява багатьох нових літературних течій не зменшили його посмертної слави, то ясно, що ми маємо до діла не з тимчасовим захопленням читача, покійного примхам літературної моди, а з справді видатним явищем історії світової літератури, вартим пильного художнього та соціологічного аналізу.

В літературній критиці не раз висловлювано думку, ніби творчість Джека Лондона позбавлена внутрішньої еволюції, ніби то його твори „слід розглядати всі заразом, бо в них нема послідовного переходу від одного творчого етапу до другого“. (П. Губер). Справді ми не знайдемо в літературній діяльності Джека Лондона виразно розмежованих періодів творчості; проте треба мати на увазі, що можливість поділити творчість якого-небудь письменника на виразні хронологічні етапи трапляється в історії літератури далеко не часто; Джек Лондон в даному разі не є винятком. Навпаки внутрішня еволюція в його творчості є, і то подвійна: в художній формі і в змісті. Джек Лондон почав свою літературну діяльність з невеликих оповідань з закінченою фабулою, об'єднаних в „цикли“ і „книги“ тільки етнографічною єдністю обставин і зовнішніх умов дії. („Оповідання про далеку північ“, „Оповідання про Океанію“, „Оповідання про Сандвічеві острови“ і т. і.); аж в другій половині своєї літературної діяльності опанував він ступнево велику белетристичну форму — роман. Ще важливіша еволюція в змісті його творчості, хоча вона й не дається визначити з хронологічною точністю: можна тільки сказати, що значіння соціальних мотивів в творчості Лондона з бігом часу чим раз більше зростає, доходячи свого апогею в славній „Залізній п'яті“ (1908). А як велика форма роману цілком вдається Лондонові тільки там, де вона з'єднується з соціальним змістом, то можна з певними застереженнями сказати, що внутрішній розвиток його літературної творчості ішов від авантурних „оповідань з пригодами“ до соціального роману.

А застереження мають бути такі, що навіть „оповідання з пригодами“ Лондона, від найраніших почавши, зовсім не позбавлені соціального значіння, і що поширене уявлення про Лондона, як про мало серйозного „письменника для молоді“, який рідко коли підноситься до рівня соціальних проблем, цілком неправдиве.

Що Лондонові твори давно вже зробилися улюбленим читанням американської і європейської молоді, — це безперечно: вони потьмарили що до популярності не тільки низькопробну авантурну белетристику Жюль - Верна, Майн - Ріда, Конан - Дойля, але навіть блискучу й дотепну фантастику Г. Уельса. Справді, не будучи спеціальним „письменником для молоді“, Джек Лондон має всі дані, щоб протягом багатьох поколінь бути улюбленим автором молоді, початкуючого читача та й кожного, хто шукає в письменстві, крім привабливого змісту, бадьорого імпульсу до активної життєвої діяльності. Однаково цураючись і сучасної надуманої „науково-фантастичної“ белетристики, і фальшивої екзотики колоніального роману (Фарер, Бенуа та інш.), Лондон створив у безнадійно, як здавалося, утертій авантурній літературі новий своєрідний стиль, цікавий, як ні в кого іншого; він досяг цього простотою ситуації, виразним змалюванням нескладних характерів і незвичайно інтенсивною динамікою дії, що розвивається шаленим темпом і від перших рядків захоплює і владно привковує до себе аж до кінця читачеву увагу. Таким способом він сиромігся піднести банальну „повість з пригодами“ до рівня справді - художнього твору, замінивши при тім мертвий трафарет авантурної повісті з її неодмінним „щасливим кінцем“ — трагічною боротьбою людини з природою і людини з людиною. Ця боротьба — апотеоз людської волі, людської енергії, що не боїться жодних перешкод і небезпечностей, апотеоз нездоланного жадання жити й діяти. Воля до життя — от основний мотив, що переходить через усі твори Лондона і становить підвалину його бадьорого і здорового оптимізму. Оптимізм Лондона ні трохи не подібний до поверхового американського опортунізму, що лицемірно старається не помічати страшних життєвих трагедій або намагається підсолонити їх дешевою буржуазною мораллю; навпаки, ніхто, як Лондон, не бачить і не описує темних сторін людського життя і психіки в їх страшній й жорстокій наготі. Його оптимізм спирався на непохитній певності про творчу силу людської волі, для якої нема в житті нічого страшного, бо вона сама є найвищий і наймогутніший прояв життя. От через що навіть трагічна загибель героя в творах Лондона не пригніблює читача, а навпаки кличе до боротьби й перемоги.

Таким чином, глибокий інтерес пригод, описуваних в творах Лондона, полягає не в складній або незвичайній ситуації, а в її трагічності, в об'єктивній безпорадності становища, в яке автор ставить своїх героїв, і в надлюдській енергії, яку вони виявляють, коли змагаються з ворожими силами; отже незалежно від щасливого або згубного кінця цієї боротьби, читач мимоволі переймається внутрішньою силою персонажів Лондона і розуміє життя, як вічну, безнастанну боротьбу, де кожне вагання й легкодухість заздалегідь засуджене на загибель, а сміливість і завзятість завжди гідні поваги, навіть коли вони намагаються досягти того, що недосяжне. Такий є філософський

сене творів Лондона; нехай це буде примітивна й поверхова філософія, але вона зате усім зрозуміла і конче потрібна для життя. Суворий реалізм Лондона, що примушує його вести до загибці своїх героїв, навіть після тяжкої боротьби і подвигів з їх боку, — це реалізм самого життя, бо воно не знає справедливості і однаково губить гідних і негідних. Зрікшись традиційного „шасливого кінця“, Лондон вніс до банальної й солодкої „літератури пригод“ нову героїчну ноту, і цим ублагороднив її і надав їй внутрішнього змісту.

Тло для цих пригод, яких зміст у немилосердній боротьбі людини з природою і з іншою людиною, становить або незаймана природа вкритої снігом Аляски, що привабляє до себе силу шукачів золота своїми родовищами, приступними тільки надлюдській енергії („Червоне Сонце“, „Дочка Снігів“ і незчисленні „Клондайкські“ оповідання), або населені людидами і повні небезпеки для людини білої раси острови Тихого океану („Син сонця“ „Пригода“, „Оповідання за Океанію“ і т. і.), або, нарешті, сам океан (Тихий або Атлантичний), що по його безкрайніх просторах мандрують на парусовиках герої Лондона („Морський вовк“, „Бунт на Ельсинорі“). Відзначаємо, що Лондон ніколи не старається, заради фальшивих ефектів, перебільшити „екзотичність“ цих далеких від цивілізації країн; він завжди дотримується найбільшого реалізму і описує тільки те, що сам спостерігав і переживав, коли самохіть чи несамохіть блукав по світі. Він сам був матросом на вітрильному судні, шукав золота в Алясці і знав Гавайські острови, як свою другу рідну країну; коли що-небудь в побуті клондайкських шукачів золота або океанійських плантаторів здається нам занадто патріархальним і „романтичним“ і на наш погляд не годиться з сучасним американським капіталізмом, то мусимо пам'ятати, що Джек Лондон описує часи свого молодого віку, а за 30—40 років багато змінилося в Америці й Океанії.

Реалізм Лондона доходить свого апогею в його повістях з життя тварин. На думку багатьох критиків — не тільки американських — ці повісті — найвищі його досягнення. Лондон взявся за ці теми після пильної підготовки; він не тільки вивчав життя тварин з наукових робіт і не тільки особисто спостерігав їх через довгі літа в прирученому і дикому стані, але студював також всю доступну йому художню літературу, в якій дієвими особами є тварини. Найбляжчим зразком були йому „Джунгли“ Редіарда Кіплінга, і він одверто називав себе його учнем з дещо перебільшеною сумлінністю; на ділі він далеко перейшов Кіплінга гострою спостережливістю і правдоподібністю виображення. Найбільше вдалися Лондонові постаті собак і вовків („Білий клик“, „Голос крові“), неперейдені досі, хоч багато письменників змагалися з ним на цім полі. Оповідання з життя тварин — одинокий жанр, в яким Лондон створив школу; Е. Сетон-Томпсон і чимало інших письменників, що змалювали життя тварин у північних ветрах Аляски й Канади, є безпосередні учні Лондона. Найбільшої уваги гідна його повість з життя до мавпи подібних предків первісної людини („До Адама“), де оповідає мавпа, яка досягла найвищого приступного їй щабля розвитку. Глибоке проникнення в психологію тварин єднається тут з незвичайно цікавою сатирою на сучасне суспільство, причім переведена автором аналогія так яскраво зачіпає проблему

соціальної солідарності і з такою злою іронією висміює класовий поділ суспільства, що тільки американська буржуазія могла, через брак літературної чутливості, ковтнути цю пілюлю, не розібравши, в чім там сила.

Таким способом, навіть в повістях з життя тварин Лондон досягає найбільшої художньої досконалості там, де його творчість зачіпає проблеми соціального характеру; тому не дивно, що найкращі його твори присвячені спеціально змалюванню класового антагонізму і класової боротьби, озброєної і неозброєної. Пролетар з походження, він і в літературі не зрадив свої класи. Тут нема чого докладно зупинятися на біографії Лондона; нагадаймо тільки її найхарактерніші з соціального погляду риси. Він народився в сім'ї дрібного фермера, який, ставши жертвою аграрного капіталізму, буйно розквітлого в Америці наприкінці 70-тих років, блукав з одного штату до другого, орендуючи дрібні частки землі по мастках великих землевласників. Під кінець сім'я оселилася в Окленді (передмістю столиці Каліфорнії — Сан-Франциско) і тут, після марних спроб батька „вибитися в люди“ дрібною торгівлею і городництвом, вкрай збідніла і асимлювалася міському пролетаріатові. Таким способом, перші свідомі враження майбутнього письменника були враження крайньої бідності і убогства, так що він змалку зазнав життя експлуатованих класів з усіма його турботами і злиднями. Ще десятилітньою дитиною він продавав газети по вулиці, заробляючи собі на плату за навчання в початковій школі, а коли йому було дванадцять літ, він наймився на фабрику залізних виробів і тут аж два роки працював по 12 — 20 годин на добу. Зауважмо, що це робилося в добі переможного наступу американського промислового капіталу, коли ніякої охорони праці ще й зазору не було, і коли цілковита неорганізованість американських робітників робила з них пасивний об'єкт капіталістичної експлуатації. Незвичайна енергія і сміливість допомогли молодому Джекові перемінити цю згубливу роботу на легшу й зарібнішу (але за те дуже небезпечну) професію „устричного пирата“ — професію, яку завзято переслідувала міська поліція і яка полягала в незаконнім ловленні устриць по ночах на міських участках берега. Потім, після спроби стати на службу на міськйм рибнім промислі за контролера, Лондон наймився за матроса на судно, що мало йти до Японії. Цією морською подорожжю кінчиться перший період його життя, ще зовсім чужий літературній діяльності.

Другий етап внутрішнього розвитку Лондона характеризується сильним жаданням здобути освіту. Випадкова подія — премія в 25 доларів, призначена від одної сан-франциської газети за белетристичний нарис описового характеру, дала йому імпульс до письменницької діяльності, і він стає письменником. Він дістав премію за перше своє оповідання про тайфун, пережитий ним в Японському морі, але на цім і припиняються попервах його літературні успіхи. Поклавши присвятити себе цілком літературній роботі, Лондон з неймовірною енергією і витривалістю намагається здобути потрібну літераторові широкую й систематичну освіту. В своїм почасти автобіографічнім романі „Мартин Ідн“ він сам описав пізніше ці роки невтомного вчення, перериваного роботою на фабриці та на великих фермах, або довгими

блуканнями по всій Америці заради зарібку. Надія заробляти собі на хліб літературною роботою на перших порах не справдилася; систематичне вчення теж не йшло як слід через брак мінімальних матеріальних засобів; проте ці три роки пильної підготовчої роботи (1894 — 1897) не пішли на марне. Бачучи, що часописи уперто відмовляються друкувати його оповідання, Лондон починає багато працювати коло свого стилю і поволі доходить високої майстерности в авантурній новелі, доходить тої блискучої літературної техніки, що згодом утворила йому славу одного з найцікавіших оповідачів у світовій літературі. Ще більшу вагу мали для творчости її цілого світогляду Лондона його соціальні вражіння тих років. Він зазнав на власному досвіді, як жорстоко експлоатують працю некваліфікованого робітника, він безнастанно блукав, шукаючи собі випадкової роботи, і ці три роки безупинної боротьби за роботу й освіту назавжди залишилися йому в пам'яті. Вони власне і є те джерело, з якого Лондон раз-у-раз черпав своє надхнення. Саме за ці роки він навчився сиріймати життя, як нескінченну серію „пригод“ — як безупинну боротьбу за існування, в якій кожний окремий момент загрожує катастрофою і потребує героїчного напруження всіх сил розуму, волі і мускулів. Але ці ж роки блукань дали Лондону, крім авантурного характеру його переживань, ясне розуміння свого соціального становища, свідомість, що він теж є член класи безправних, і що тільки в єдності і спільній боротьбі експлоатованих проти експлоататорів полягає мета і майбутнє робітничої класи. Принципи класової боротьби і класової самосвідомости прищепив Лондону життєвий досвід; йому не треба було читати книжок, щоб зробитися соціалістом, саме життя зробило з нього соціаліста і класового борця, спролетаризувавши його. Просидівши 30 днів у в'язниці за „бродяство“, цеб-то фактично за безробіття, він на власному досвіді пізнав ілюзорність американської „вільної демократії“: „націоналістичний патріотизм — пише він пізніше — дякувати цьому етапові мого життя, остаточно розвіявся, і я став відтоді більше думати про людей, аніж про географічні грانیці“ („Як я став соціалістом“). „Гасла, що проголошують права людини, волю, рівність і братерство в дусі французької революції, не роблять жодного вражіння на робітника, чия голова завідала поліцейської палиці, на робітника, що позбувся роботи. Так само робітникові, що його спина закуштувала нагаїв, конституція З'єднаних Держав не здається вже такою милою. „До бісового батька конституцію!“ каже він і стає носієм революції“ („Революція“).

Таким чином, все життя Джека Лондона перед початком його літературної слави, було практичним засвоєнням принципів революційного соціалізму. Не будучи професійним робітником в якій-небудь певній галузі промисловости, раз-у-раз міняючи джерело свого заробітку і віддаючи кожну вільну хвилину самоосвіті й літературній тренівці, Лондон тим виразніше бачив спільність інтересів усіх трудящих, незалежно від їх професії, і конечність їх класової солідарности і поза вузькими межами професійних союзів. На весні 1894 року він взяв участь в поході „промислової армії“ Келлі; це був масовий перехід безробітних Далекого Заходу, організованих по військовому, але без зброї, у східні штати, почасти з метою зменшити пропозицію

на ринку робітничих рук в західних штатах, почасти для того, щоб примусити уряд Союзу ужити яких-небудь заходів проти безробіття. Метою цього походу було місто Вашингтон — адміністративний і урядовий центр Сполучених Штатів. Там само повинні були віратися і другі „корпуси“ промислової армії з інших країн північної Америки. Усіх робітників було з 10 тисяч чоловіка. Вони були поділені на чоти й сотні, одностайно корилися „генералові“ Келлі і додержували досить суворой дисципліни. Хоч до руху в певній мірі приєдналися декласовані елементи, але тон давали не вони, а колишні робітники великих фабрик Каліфорнії, нарід свідомий і витривалий. В цих людей Лондон мав чого навчитися. Перебування в лавах „промислової армії“ дало йому добру нагоду глянути на життя і на соціальні стосунки з нової точки зору і, зокрема, дістати виразне уявлення про форми організованої боротьби своєї класи проти експлоатації.

„Промислова армія“ Келлі кінець-кінцем розійшлася, примусивши тільки американський уряд скупити поліцейські і військові сили. Боротьба з безробіттям обернулася в боротьбу з безробітними, і певна річ, вони були переможені. Але на творчість Лондона особиста участь в цім своєріднім епізоді з історії класової боротьби в Америці зробила велике й нестерте вражіння: тут уперше зродилася з ним і ніколи більше не покидала його певність остаточной перемоги організованого пролетаріята, що її занорукою є сила класової свідомости робітничих кадрів, випробувана на практиці під час цього руху; а невдатний кінець останнього раз назавжди показав Лондонові, що самих „конституційних“ методів класової боротьби не вистачає.

Джек Лондон спромігся досягти літературної слави, „вибитися в люди“ головню індивідуальними зусиллями, силою свого літературного таланту і своєю незламною упертістю: три роки він штурмував видавництва і редакції журналів, не зважаючи на хронічні відмовлення і працюючи одночасно коло удосконалення свого хисту. Після довгої підготовчої тренівки він став відомий і досяг позитивной оцінки від критики доразу, надрукувавши 1898 року свої перші „клондайкські“ оповідання з побуту шукачів золота в Алясці, побуту, який він добре пізнав на місці рік перед тим („Бог його батьків“, „Син вовка“ і ін.). Але дуже несправедливо говорити, як це робить буржуазна критика, що коли він досяг літературної слави суто-індивідуальною дорогою, то й основу його світогляду становить власне індивідуалізм і культ сильного характеру. Джек Лондон не міг чинити інакше, бо не хотів відмовитися від реалізації свого літературного хисту. В кінці минулого століття соціалістичний рух в Америці щойно починався, і письменник-робітник міг уповати тільки на свої індивідуальні сили в боротьбі за літературне визнання.

Взагалі треба сказати, що справжній світогляд Лондона виявляється в його активній громадській роботі на користь соціалізму, а не в окремих індивідуалістичних тирадах, які він — не будем того заперечувати — вставляв в деякі ранні свої твори під впливом дрібно-буржуазного індивідуалізму, що неподільно панував в американській літературі 90-х років. Ім'я Джека Лондона тісно зв'язане з історією робітничого руху в Америці, з першими початками соціалізму — з Американською Соціалістичною Робітничою партією і з організацією „Інду-

стріальних робітників світу" (Industrial Workers of the World) — через довгий час одинокою професійною організацією американських робітників, що не була знярядям в руках націоналізму і кастового духу „робітничої аристократії“. Соціалізм в Америці виявлявся виступами окремих місцевих груп; до їх керівників в Сан-Франциско належав і Джек Лондон. Деякий час він стояв на чолі бюро, що утворилося з представників всіх соціалістичних, синдикалістських і пацифістських робітничих організацій Америки і намагалося об'єднати їх в одну „Велику Спілку“ (One Big Union). Звичайно, це об'єднання не могло здійснитися, бо широкі робітничі маси не досить були готові до соціалізму і ще не позбулися цілком дрібно-буржуазної ідеології, але в професійному і політичному рухові в Америці ця перша спроба створити одностайний фронт проти буржуазії залишила глибокі сліди.

З дальшої надзвичайно широкої і многобічної діяльності Лондона, як пропагандиста й оборонця соціалізму, ми візьмемо два епізоди: обсліди становища англійських безробітних і розрив з Американською Соціалістичною Партією в 1916 році. В літі 1902 року Асоціація Американського Друку запропонувала Лондонові поїхати за спеціального кореспондента в Південну Африку, де тоді кінчалася війна між англійцями й бурами. Письменник погодився, але доїхавши до Лондона прийняв за краще, з власної ініціативи, присвятити два місяці на вивчення побуту лондонських безробітних. Він оселився в однім робітничім кварталі міста, ніби безробітній матрос, і прожив кілька тижнів життям безробітних, ночуючи в нічліжних домах і на вулиці, пізнаючи на власному досвіді ціле лицемірство і нікчемність державних „добродійних“ організацій (от як славетна Армія Рятуння), терплячи прикру самоволю поліції і т. і. Наслідком цього обсліду була страшна книга нарисів з побуту лондонських безробітних „Люди низів“, в якій суто марксістський підступ до описуваних явищ еднається з незвичайно яскравим змалюванням жахних рис капіталістичного устрою. Джек Лондон, як він сам каже, давав цій книзі перевагу над усіма іншими своїми творами.

Світова війна завдала Лондонові тяжкого удару. Перекоаний інтернаціоналіст, що довго (хоч і марно) змагався проти вигаданої „жовтої небезпеки“ і проти погорди до кольорових рас, поширеної в Америці навіть серед робітників і в соціалістичних колах, — він був глибоко зневірений пасивністю американських соціалістів, які і в думці не покладали боротися з намаганням буржуазії втягти робітничі маси в націоналістичний рух і війну з Германією. А коли Американська Соціалістична Партія, якої діяльним членом він був від самого її заснування, постановила припинити класову боротьбу і уложити „громадянський мир“ з буржуазією на час війни, терпець йому урвався: він заплямував в одвертому листі, адресованому до центрального комітету партії, угодиство, що виявилось в такій постанові, і заявив, що йому огидний націоналізм цієї групи і що він не може більше оставатися в її рядах. „Я вихожу з соціалістичної партії“, пише він в цім листі, „бо вона не має вогню і бойового духу і забула значіння класової боротьби. Я вірю, що робітнича класа, змагаючись, ніколи не відступаючи і не роблячи жодних угод з ворогом, може визволитися. Але відколи соціалістичний рух З'єднаних Штатів останніми роками

звернувся до угоди́вства й компромісу, я бачу, що мій розум відмовляється надалі санкціонувати моє перебування в партії за її члена". В цім листі він називає себе синдикалістом. Комунізму в Росії тоді ще не було.

Але ще перед остаточним розривом письменник звернувся до своїх партійних товаришів з попередженням іншого роду. Роман „Залізна п'ята“, цей шедевр його літературної творчості, був застережливим криком, від якого не міг стриматися письменник-революціонер, бачучи, як слабо і мляво реагувала одинока на цілу Америку політична партія пролетаріату проти чим-раз дужчого замагання плутократії. Ця книга, що вийшла 1908 року і що була написана під свіжим вражінням розгрому російської революції 1905 р. (яку Лондон ентузіастично вітав), залишається досі найяскравішим і найкращим у світовій літературі виображенням майбутньої боротьби капіталізму з соціальною революцією. Якими блідими і невизначними здаються аналогічні в змісті речі Верхарна і Г. Уелса проти цього дійсно класичного революційного твору! В нім Джек Лондон ще 6 років перед початком світової війни геніяльно передбачав тактичний поворот плутократії до позапарламентських „фашистських“ способів боротьби з пролетаріатом. Лондон не хотів бути пророком, — він хотів тільки остерегти. „Залізна п'ята“, пише він у приватному листі „в осторогою проти того, що може статися, коли соціалісти будуть нехтувати політичною боротьбою“. І одначе, багато його прорікань цілком справдилися. Американський фашизм — одна з найгірших відмін світового фашизму — зробився після війни майже всевладним у суспільному житті З'єднаних Штатів. Книга У. Сінклера „100%“ і „Поділ в Уестерн-Сіті“ ясно показують, що прогноз „Залісної П'яти“ зовсім не був продуктом незрівноваженої уяви.

„Залізна П'ята“ — найлуччий, але далеко не одинокий соціальний роман Лондона. В „Мартині Ідн“, романі автобіографічного характеру, він виявив лицемірство й туподумство буржуазного суспільства, його плазування перед матеріальним успіхом, його „моральні“ упередження і розумову інертність. В „Червоній Чумі“ Лондон показав беспорядність буржуазії перед стихійною катастрофою, що нищить усі основи грошового господарства; в „Ускромливій куртці“ він надзвичайно яскраво змалював американський тюремний режим, яким „вільна демократія“ бореться з революційним рухом пролетаріату; в „Бунті на Ельсинорі“ і в „Морських Вовкові“ — показує безправність матросів, яких буржуазні закони віддають на поталу жадібним і жорстоким слугам капіталу — морським офіцерам; в „Джоні Ячменному Зерні“ („John Barleycorn“) він змалював алкоголізм, що лютував у 80-ті і 90-ті роки серед неорганізованих і нечувано експлуатованих фабрично-заводських робітників Північної Америки і дійшов до такої міри, що уряд мусів видати відомий заборонний закон проти продажу спиртних напоїв — останній спосіб самозахисту капіталістичного суспільства, що бачить, як гине, вироджується і йде до цілковитої загибелі робітнича сила, на якій спочиває буржуазне багатство; відзначаємо, що широка слава цього роману дуже допомогла агітації американських професійних спілок за цілковиту заборону спиртних напоїв.

Так само багаті на соціальні й революційні мотиви численні дрібні оповідання й новели Лондона з другої половини його творчості; треба окремо відзначити збірки „З блудягами“ (де змальовано побут американських безробітних, що, переслідувані від поліції, блукають, шукаючи зарібку, по величезних просторах Північної Америки, без гроша в кешені) і „Сила сильних“, де ми знаходимо, між іншим, в оповіданні „Мрія Дебса“ знамените змалювання загального страйку, вложене в уста переможевого капіталіста. Великої уваги варті також оповідання з життя китайців, індіців Аляски і тубільців Океанії. Лондонові не раз закидали — навіть в радянській пресі — погордливе відношення до кольорових рас; казали „що представники їх в його оповіданнях гірші і дурніщі доброї породи ірландських тер'єрів, яких душевні переживання він дуже довідливо описує“ (П. Губер). Це зовсім неправда: коли жителі островів Тихого океану справді виведені в деяких творах Лондона як дикі й кровожадні людоїди (наприклад в „Пригоді“), то по-перше, ця характеристика не так вже далеко від правди, і існування людоїдства на багатьох островах Океанії ніхто заперечувати не може; а по-друге, тубільці цих островів змальовані в Лондона крізь призму психології білих осіб — білих колоністів, які, до речі, теж виображені далеко не привабливо. Не міг же Лондон, справді, малювати своїх авантюристів, колонізаторів і шукачів золота як послідовних інтернаціоналістів! А складати на нього відповідальність за думки й переживання його персонажів — абсурдно. Справжнє відношення Лондона до кольорових рас і до колоніальної політики білих виразно виявляється в таких оповіданнях, як „Сад А-Чжо“ (сюжет: французька колоніальна влада страчує одного китайця замість другого, поплутавши ймення і не бажаючи визнати своєї помилки перед самою стратою) або „Дом Максуй“ (економічна експлоатація і систематичне винищення цілих океанійських племен білими). В посмертній збірці оповідань з життя мешканців Гавайських островів „На маті Макалоа“ (1919) глибоке розуміння психології й побуту тубільців єднається з широю симпатією до цих „людей природи“; що до індіців Аляски, то Лондон завжди виображав їх без найменших „забобонів що до кольору шкіри“ і, може бути, навіть трохи ідеалізував їх.

Ми розглядали нарізно „авантурні“ і соціальні моменти в творчості Лондона; але, звичайно, творчість ця, як і всяка справді художня творчість, — єдина: вона об'єднана єдністю реалістичного стилю. Тут треба зробити застереження. Джек Лондон — письменник дуже плодовитий; повна збірка його творів становить 49 великих томів. Цевна річ, що не всі ці книги мають високу художню цінність; так, наприклад, його спроба створити „психологічний роман“ („Маленька господиня великого дому“) зовсім невдала, — видимо, цей жанр занадто далекий від дійсних напрямків його творчості. Так само нещаслива його спроба писати для кінематографу („Серця трьох“). Нарешті, коли Джек Лондон уважав себе не тільки за художника й соціального борця, але й за мислителя-філософа, то це був цілковитий самообман. Абстрактне мислення завжди було йому чуже; тому його теоретичні міркування на філософські теми, висловлені в окремих статтях і рясно розсыпані на сторінках деяких романів (особливо

в „Мартині Ідн“), не мають серйозного значіння. Зате в своїх кращих речах — в „оповіданнях з пригодами“ і в соціальних романах — йому пощастило утворити своєрідний і привабливий стиль, вартий відтворення і наслідування. Справді, відмінно від більшості революційних письменників минулих поколінь, в Лондона не тільки зміст, але й художня форма твору відповідає класовій естетиці пролетаріату; не символізм Верхарна, не перейнятий містичними настроями ліризм Уйтмена, не псевдо-науковий „натуралізм“ Золя, Лемоньє й Ампі, що губиться в непотрібних мистецтву деталях, не витончена іронія і скепсис Анатолія Франса, а суворий реалізм Лондона, що з'єднує мінімум побутового матеріалу з максимумом впливу на читача, — ось справжній зразок для пролетарської художньої прози. Це твердження звучить майже як парадокс; буржуазна критика вбачає в Лондоні послідовного індивідуаліста і відповідно розглядає його стиль, як виявлення надмірного індивідуалізму в літературі. Треба, однак, пам'ятати, що основні риси його творчості зовсім відмінно сприймають читачі різного соціального оточення; там, де буржуазний читач вбачає анархичний індивідуалізм і розрив із суспільством взагалі, читач пролетар бачить розрив з буржуазним суспільством і дуже поривання утворити новий позакласовий трудовий колектив; „авантурність“ і „екзотичність“ Лондона, такі неприємні хирлявій інтелігенції, це природне виявлення внутрішньої динаміки й активності робітничої класи, її безмежної волі до життя і дії; позірна примітивність Лондона, його небажання заходити в складний психологічний аналіз, те, що в його творах зовсім немає сексуальних проблем, — це здоровий реалізм пролетаріату, для якого факти свідомості визначаються передусім фактами матеріального існування і якому цілком чужий гострий інтерес зvierоднілої буржуазії до полового питання, як такого. Що ж до закиду про „анархичний індивідуалізм“, то по-перше, саме Джек Лондон дуже добре показав в „Мартині Ідн“ марність і мертвість послідовного індивідуалізму, що тягнуть над індивідуалістом навіть тоді, коли йому щастить перемогти опір буржуазного суспільства; а по-друге, треба мати на увазі, що за анархізм Лондона буржуазні критики звичайно вважають його нахил до непосредньої дії, його справді-революційний соціалізм, який не страхається перспективи озброєної боротьби. „Безпосередньою дією“ — пише він — „я називаю виховання бойового духу, який буде найбільшим придбанням народніх мас, коли велика боротьба нарешті спалахне між ними і їх нинішніми панами. Настане тяжкий час. Це буде завзятий бій, але кінець-кінцем маси переможуть, бо їх армія має більше сили й непохитності. Історія цієї боротьби буде написана кров'ю. Владунці класи не вступляться, поки цього не буде“. Для американської буржуазії, що звикла бачити в соціалістах угодовців-фабіянців загально-поширеного в Англії й Америці мирно-еволюційного типу, це, певна річ, — анархізм, для нас це більшовизм, і радянський читач не може не вчути в цих сміливих і пророчих словах заклику до озброєної і соціальної революції.

Джеку Лондонові не судилося бачити її початок; він помер наприкінці 1916 року, в розцвіті літературної й громадської діяльності; той, хто мріяв прожити 100 років, помер в 40 літ, розхитавши своє

здоров'я сидячим життям, якого потребувала інтенсивна літературна робота. Він працював уперто, методично, ні в чім собі не потураючи і щоденно пишучи раз на завжди визначене число сторінок. Ніщо не могло відхилити його від цієї роботи. Він писав підчас подорожі в каюті корабля або в купе вагону, писав у ліжку, коли був слабкий; писав в день свого весілля і за два дні перед своєю смертю. Тільки ця незламна працьовитість дала йому змогу протягом 17 років написати 49 книжок; але вона ж зламала цілий його організм, зовсім не пристосований до кабінетного життя і зробила його жертвою власного таланту і власної невтомної енергії.

Відмінно від більшості американських соціалістів минулого покоління, Джек Лондон ніколи не мав ніяких релігійних вірувань і традицій. „Я — безнадійний матеріаліст“, пише він за рік до своєї смерти у відповідь на запитання, як він дивиться на загробне життя. „На мою думку, душа є ніщо, як сума всієї діяльності організму плюс індивідуальні звички, пам'ять і досвід даного організму. Я вірю, що коли я вмру, то вмру остаточно. Я вірю, що з моєю смертю я зникну так само безслідно, як найменший москіт, що ви або я коли-небудь роздушили“. Згідно з його не раз висловленим бажанням, тіло його було спалене в крематорії, а урна з попелом закопана в землю. Над гробом не було жодного релігійного обряду.

В. КОРЯК

Всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників

(ПІДСУМКИ)

Хто читає українську літературу? Це було тривожне, болюче питання, що його руба поставило „саме життя“ минулого року. Для кого пише сучасний наш письменник? Відповідь дала статистика і була відповідь тая, що не пролетаріят читає наших... пролетарських письменників.

Уявіть собі таке: в Москві з Палацу Праці Союз Письменників дістає запрошення взяти участь у вечорі мистецтва і бажана присутність поета Ма... Марчинковського. Чи можливе таке, щоб у Москві переплутали фамілію Маяковського? Отже в нас таке можливе, що голова оргкомісії вечора української культури в Палаці Праці сповіщав про участь пролетарського поета... Цноцюри.

По клубах робітничої молоді тут же, в Харкові, на Заїківці, не знають жодного сучасного українського поета, і завклуба каже, що взагалі нічого українського не любляють. Треба про це написати до Ларіна: нехай використає ці факти для... боротьби з українізацією.

Таке становище. Не винуватити когось, а зрозуміти це треба, усвідомити, що сучасна українською мовою писана література жовтнева не впливає на робітництво і робітництво на неї не впливає: вона має якогось іншого читача. Цей інший читач і спричинився до тієї літературної дискусії про ухили наших письменників, до психологічної Європи і такого іншого. Протягом років утворювалося фонд для майбутнього читача, а поки що „Червовий Шлях“ мені, приміром, потрапив до рук з бакалеєю „Ларка“, вживаний для обгортки. Розкриваю крам і дивлюсь на портрет Михайличенка... Не йшов журнал у маси.

З цього й почалося. Письменники несамохіть принамурилися до свого читача, і неокласика побідно захопила позиції, почала тиснути на пролетарський наш авангард, який розвалив „Гарт“, утворив „Вапліте“... ну і відомо, що з того вийшло. Звичайно, тут було зачароване коло: читач впливав на письменника, письменник і собі заходився європеїзувати читача і... відродилася в нових умовах модернізована „Українська Хата“ чи пак журнал „Вапліте“. Тільки коли для свого часу хатянство ще мало певну рацію в боротьбі з народництвом і тільки починало похід на марксизм, та й то репрезентований угондовськими колами, то нині боротьба з плужанським просвітянством

хвильовщини призвела, як стій, до вславлених „задріпанок“ і втручання партії з одного боку і... Донцова з другого.

Треба було ставити крапку. Але люди розписалися і не було їм вини. Полеміка зробилася видовищем, що розважало певні кола читачів і вони в засос зачитувалися тих „ухилів“. І ухили росли на потребу публіки. „Публіка“ раділа і притакувала. Письменники розперізувалися, входили в азарт. „Публіка“ іржала: ще! ще! Піддай! Поки не сказано „Годі“.

На цьому ділі заробив дехто. Київські самовидці пишуть, що новотворена організація „Марс“ є простісінька „Ланка“, підсилена перебіжчиками з „Гарту“, „Плуга“, „Жовтня“, значить, „Ланка — що численно зроста“.

„Психологічна Європа“ почала здобувати собі провінцію. Ось один цікавий приклад. У Донцовському „Літературно - Науковому Віснику“ в одній з останніх книжок уміщено новелу Н. Королевої¹⁾ „Відгуки“. Фабула „метампсихоза“. В сюжеті — стара Прага, стародруки, дивні спогади про колишнє перебування на землі. Теперішній патер оказується є той сам інквізитор, що колись спалив авторку новелі, чи пак тую особу, що від її імення розповідається. Люди перевтілюються, але в глибині їхньої свідомости залишаються неясні спогади про попереднє існування, які часом особливо яскраво виявляються.

Нічого немає дивного, що таку ахінею містичну провадить фашистський журнальчик, але навдивовижу — теж саме можна прочитати в Дніпро - Петровській „Зорі“²⁾, хоч і в іншому сюжетному оформленні, в новелі С. Якимовича „З далеких снів“. Тут теж старе місто, стародруки, дивні спогади про колишнє перебування на землі, зустріч з другою особою, що так само колись уже жила „одним сюжетним життям“ з героєм новели. Тут навіть іще більше того містичного туману.

От і маємо, що настрої однакові в обох авторів — психологічно вони споріднені — це сучасна занепадна Європа. І ніяких навіть приміток од редакції немає. Хоч може воно й краще: просто, мовляв, проскочило за недоглядом чи що! А може, що воно дуже вже художнє і „європейське“. Брак пролетарського читача, збочення пролетарських письменників, збочення деяких редакцій, „ножиці“ поміж робітничим організованим читачем і українським сучасним письменством, ріст потужности непролетарських груп української жовтневої літератури — ось яка була ситуація напередодні з'їзду.

Оргбюро втворила гартованська периферія, що заворушилася до роковин смерті Василя Гарта. До київських гартованців привідалися всі письменники, які визнали нагальну потребу з'їзду. Вітаючи оргбюро, київські пролетарські письменники констатували: 1) ідеологічний та організаційний занепад у літературі в наслідок одриву частини пролетарських письменників од громадської праці, що створило богемські настрої з розгубленістю та зневір'ям; 2) вплив на цих письменників дрібно - буржуазних письменницьких кол і наслідок того: утворення „Марсу“ та „Вапліте“; 3) побільшення активності правих,

¹⁾ „Молодняк“ № 2 стор. 51.

²⁾ „Зоря“ № 1 — 1927 р. стор. 3 — 97.

консервативних кол літературних, що фактично заповнили наші журнали і отаборилися по деяких вищих школах, оброблюючи молодь; 4) захоплення журнальної критики від тих же правих кол і прищеплення літературному молоднякові смаку до всього занепадного, аполітичного в ім'я художності", 5) нагальну потребу об'єднати і зберегти від декласації пролетарських письменників і організовано перевиховати кращі, чутливіші кадри спутників.

Цю заяву підписали: О. Влизько, Ю. Дубков, С. Жигалко, Д. Загул, А. Ключя, Б. Коваленко, О. Корнійчук, Г. Косяченко, І. Ле., П. Радченко, Я. Савченко, Л. Смілянський, М. Терещенко, В. Хуторян, І. Шевченко, М. Шеремет, С. Щупак.

Київське оргбюро видало передз'їздову брошуру „Шляхи пролетарської літератури“. Тут у передовиці „Наші завдання“ цілком виразно сказано на адресу ворогів ідеї з'їзду і „споглядачів“, що організатори з'їзду зовсім не афішують персональний склад спілки, як „стопроцентних“ пролетарів, але вони хочуть утворити таку організацію, яка ніяких збочень що до створення пролетарської культури не припустить.

Завдання з'їзду було визначене; мобілізація нових пролетарських шарів на фронт класової культурної роботи, поборювання рахманного націоналізму, поборювання психологічного контакту з „Європою“. Наступ буржуазної естетики і спокуса нею пролетарських письменників примушує мобілізувати пролетарські літературні сили на боротьбу з пасеїстичними настроями, лірично-обивательською тематикою та міщанським індивідуалізмом. Буржуазно-неокласична естетика є: 1) неприймання революційної дійсності, песимізм і символістична інтерпретація життєвих явищ; 2) надмірна ідеалізація античної класики й уникання зображення соціальних колізій та класової боротьби. 3) принципівий пасеїзм;— назад, до старих мистецьких форм; 4) звуження тематики в художній практиці явищами й проблемами індивідуально-філософично-психологічного порядку; 5) принципове й активне заперечення утилітарності в мистецтві. Отже всі ознаки обивательсько-міщанського провінціалізму: „Ах, Європа“. А поруч з тим популяризація Володимира Соловйова, Інокентія Анненського та Тадея Зелінського. Справжня Європа— революційної буржуазії, вона нам ближча і потрібніша, її література нам дорожча, ніж теперішній занепад. Справжня європеїзація України є: втягання пролетаріату в український культурний рух,— виховання кадрів нових українських письменників з пролетаріату: пролетарська урбанізація— ось шлях української жовтневої літератури.

Правдива сучасна молода Європа є Європа Йоганеса Бехера. Його стаття про пролетарську поезію, вміщена в тій самій київській брошурі, дає уяву про те, як в Європі точиться боротьба за пролетарську літературу.

Все, що є сучасного, чесного в українській літературі, стануло в шерехи „в ім'я цієї спільної мети— організації міцного центру пролетарської української літератури“— консолідація всіх цих сил надолужить зраду жовтневої літератури від групи занепадників. А далі надійдуть могутні резерви з пролетарських мас. Кінчається брошура бойовим гаслом: „Єдиним фронтом за пролетарську літературу“.

Харківське оргбюро видало метелика, що з'ясовував місце союзу пролетарських письменників серед існуючих організацій, підносив гасло кваліфікації, єднання пролетписьменника з читачем - робкором та підкреслював потребу створення єдиної організації пролетарських письменників різних мов України.

На заклик оргбюро відгукнулися групи пролетписьменників і окремі особи: філії московського ВАПП - а на Україні визнали одностайно потребу всеукраїнського центру пролетлітератури і привітали ідею з'їзду, „Молот“, „Цемент“, „Творчество“, „Забой“ склали заяви, що цілком підлягають постановам з'їзду.

Прибуло 108 делегатів, з їх 85 з ухвальним голосом, 23 з до-радчим. Були представництва: Харкова, Київ, Одеси, Кремінчука, Дніпропетровська, Черкас, Артемівська, Сталіна, Шостки, Полтави, Херсона, Маріуполя, Миколаєва та Зінов'євська.

За національністю: укр. 58%, рос. 21%, євреїв — 19%, білорусів — 2%
„ мовою „ 59%, „ 39%, „ — 2%

Після київської делегації найбільшою була Донбасівська, що в її склад увіходили такі учасники збірника Забой: А. Селівановський (нині представник ВАПП'а), П. Трейдуб, М. Діманштейн, К. Третієв, Б. Горбатов, В. Харчевників, Павел Беспощадний, В. Гайворонський, В. Соболев („Забой“ крім того дав двох укр. письм. Байдебуру і Стодолю).

Сама кількість делегатів і міст цілком стверджує, що маємо широкий суспільний рух на підтримку з'їзду для створення всеукраїнського об'єднання пролетарських письменників.

Праця з'їзду набула відразу значіння певного історичного етапу. Тая увага і допомога, що її мав цей з'їзд від партії, свідчить, що прийшов час, коли письменство українське виходить на новий шлях. Знищено розпорошеність пролетарських письменників, покладено край сепарованості національних груп пролетарської літератури на Україні. Доповідь представника відділу друку ЦК про відношення партії до сучасної української літератури спопуляризувала цю літературу перед тими письменниками України, які досі не були досить знайомі з українським художнім словом і станом наших організацій. Доповідь т. Селівановського про літературну ситуацію в Росії та т. Гільдина про сучасну єврейську літературу дали делегатам повну картину літературного процесу. Доповідь т. Юринця про „Психологічну Європу“ з'ясувала занепадний стан буржуазної культури, а доповідь (на секції поезії) т. М. Терещенка про сучасну європейську літературу накреслила ті близькі нам літературні групи на Заході Європи, що з ними треба нав'язати сталі зносини, утворити може єдиний журнал, що виходитиме кількома мовами (окремими виданнями, як пропонував М. Терещенко). Дуже корисною і цікавою була доповідь проф. Сулими про українську письменницьку мову. Потреба літературної норми є нагальна і переведення її є можливе тільки тепер, за радянської влади, коли робітничо-селянська державність, переборюючи всіляку буржуазну анархію, мав перебороти і анархію мовну і теє просвітянське хуторянство та маломістечкову галантерійну інтелігентність та

кучерявість, спростивши мову, визволивши від покрученого містечкового жаргону. Урбанізація мови має спиратися на міліонову етнографічну базу, а не інтелігентську меншість. Урбанізація є переборення всілякої провінціалістичної, провансальства — літературна норма.

Співдоповідь т. Німчинова про мову Донбаса виявила своєрідні властивості цього індустріального району України: слова російські в мові донбасців, а фразеологія і вимова — українські. Навіть по-російських газетах Донбасу („Кочегарка“, то-що) трапляються такі жаргонні дивогляди. Отже Донбас може розвиватися і дати українських пролетарських письменників.

Доповідь т. Доленга про пролетарську критику виявила певну суперечність, розбіжність поміж класовими інтересами читача та цеховими інтересами тих пролетарських письменників, які створили „Вапліте“.

Це потребувало корективу з боку партії, що і було зроблено ще до з'їзду в різних виступах провідників партії і особливо на з'їзді в привітаннях т. т. Затонського та Луначарського. До спадщини буржуазної літератури треба підходити критично, щоб не підпасти під вплив буржуазної ідеології, як це трапилося в нас останнім часом. Небезпека є в самозакоханні деяких письменників, що їх досі вважалося за пролетарських. Ниття з приводу ніби-то „безвихідної НЕП“ — зовсім безпідставне.

Т. Луначарський підкреслив значіння соціального реалізму для пролетарської літератури. Щоб цей реалізм правдиво подати пролетарському читачеві, наш пролетарський письменник, як і письменник взагалі, повинен пам'ятати три елементи, що без їх творити не можна. Це чуйність, гострота спостережливості, чесність і талановитість. Без чуйності змісту і без гостроти спостережливості буде тільки віртуоз форми, а без уміння пластично передавати життя взагалі письменника бути не може. Без чуттєвої змістовності буде поверховий імпресіоніст з чисто формальною досконалістю.

Але письменник пролетарський, комуніст (Йоганнес Бехер теж відрізняє пролетарського письменника від письменника робітничого походження, який може бути соціал-угодовцем і зрадником, як і є рясенько в Німеччині), такий письменник, крім письменницької кетети, крім гостроти спостережень і чуттєвої змістовності (чуйності вражів) має ще специфічно офарблену гострість сприймання і чуйність. Він стремить до максимальної якості і монументальності, має великий заряд практичного ідеалізму, бойового запалу, огиди й обурення до старого світу, непереможний потяг мати широку народню аудиторію. Його ціла увага — в світовому стрижні боротьби праці з капіталом.

Орієнтація на міліони і в мові, і в стилі, і в сюжеті, створення літератури любої, зрозумілої, близької цим міліонам — цей ленінський принцип з'їзд конкретизував у низці спеціальних доповідів. Але визнання потреби з'язку з масами і орієнтації на маси ще не є визнанням принципу організаційного масовізму. З'їзд був живим фактом єднання письменників з організованим пролетарським читачем. На з'їзді були стінкори і робкори. Але утворена від з'їзду організація буде суто-письменницька організація. Вона повинна допомогати

письменникові в його праці; повинна соціально замовлення сучасного нашого читача допомогти письменникові по-перше здобути, відчути, усвідомити, а по-друге, й виконати і то виконати в такий спосіб, щоб воно було література, а не порожній набір слів, вияв живого почуття і революційної думки, а не словесні виверти, дзеньки-бреньки.

З'їзд зібрав у єдину лаву письменників різних мов України, поставив їм до роз'язання проблеми переборення розпорошеності в процесі спільної праці, ліквідації культурних ножиць, цілковитого ознайомлення пролетаріату України з життям українського художнього слова, створення єдиної української літератури різними мовами. Не пишучи навіть українською мовою, літературу українську треба знати всім. Культурні ножиці мають бути зведені в той спосіб, що мусить утворитися єдиний літературний процес на Україні. Що це значить? Це значить приблизно те, що є американська література, писана англійською мовою. Можна говорити про бельгійську літературу, яка складається з мови валонської і французької. Можна отже говорити за єдину літературу, писану різними мовами. Треба говорити про пролетарську (тільки, бо тільки вона інтернаціональна) літературу українську, писану єврейською та російською мовами. Вона має відбивати культурний процес соціалістичного будівництва УСРР в цілому, в реальних образах його виявити, показувати.

Утворений на з'їзді Всеукраїнський союз пролетарських письменників ухвалив маніфест, в яким підкреслює, що за непадники, які не брали участі в з'їзді, налагодили з'язок з старими дореволюційними традиціями, коли буржуазно-інтелігентська література була гегемоном в культурному процесі і норовлять нині відновити монополію буржуазії в літературі. Наступ на буржуазно-міщанські традиції вони з'ясовують як боротьбу з культурою взагалі, як розрив з „Європою“ і, передчуваючи неминучість власної поразки, розглядають її, як поразку загально-людської культури.

Класа, що завоювала політичну владу, що могутнім, нечуваним темпом розгортає радянське будівництво, історично неминуче перемагає й на третьому культурному фронті і вона вже перемагає.

...Справжній радянський розцвіт української культури не стоїть „на костях“ культур нацменшостей України, як цього б хотілось українським шовіністам. Утворюється братнє співробітництво пролетарських культур, що ще більше стимулює інтенсивність їх розвою, зміцнює їх інтернаціональну суть, розгортає нові найширші обрії.

...Пролетарська література, об'єднуючи кращі творчі сили пролетаріату і пролетарської інтелігенції, відкриває широку можливість співробітництва для тих попутницьких елементів, які щиро хочуть наблизитись до ідеології пролетаріату, допомогатиме їм проробити цю еволюцію, але zarazом пролетарська література оголошує рішучу ідейну війну всім тим, хто хоче використати літературу в інтересах ворожої нам класи...

...Базуючись на співробітництві радянських культур наш пролетарський рух що-року набуватиме чим-раз більшого розмаху, і більшої глибини, досягатиме нових, небачених обріїв української культури, як зброї боротьби за соціалізм.

З'їзд утворив керуючі органи союзу з секретаріатом на чолі. На порядку деннім нової організації, що має бути осередком об'єднання всіх живих творчих сил літератури Жовтня на Україні, перш за все стоїть створення блоку трьох організацій („Плуг“, „Молодняк“, „ВУСПП“), а далі і республіканська федерація. ВУСПП федеративно об'єднується з ВАПП-ом (Всесоюзною Асоціацією Пролетарських Письменників).

Перегортається нова сторінка в історії літератури Жовтня на Україні.

П. ГОРБЕНКО

Сучасні проблеми образотворчого мистецтва

І. ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

В критичну для мистецтва в цілому добу трудно одмежувати проблеми, властиві тільки одній його галузі. Наприклад, оцінка соціальної ролі для образотворчого мистецтва в багатьох моментах однаково рішається як і для музики та театру. Для повного і всебічного розгляду проблем образотворчого мистецтва по суті слід розглянути низку питань в ширшому плані, в загальнішій постановці.

Обмежуючи статтю тільки проблемами образотворчого мистецтва, я свідомо відрікаюсь від поглибленого теоретичного аналізу деяких дуже важливих питань загального порядку (наприклад про біологічні та соціальні моменти в мистецтві, для того, щоб зробити наголос на проблемах найважливіших нині, найактуальніших для образотворчого мистецтва, проблемах, що найбільше впливають на його практику. Завдання наше дати відповідь на ті пекучі питання, які поділяють наші художні сили на ворожі угруповання, питання, що безпосередньо виростають з практики, та безпосередньо також впливають, відбиваються на практичній діяльності художника. Образотворче мистецтво на терені радянського союзу багато дечого запозичило й запозичає з мистецького життя Заходу. Але в революційну добу ці запозичання не є пасивним відбитком закордонного художнього життя, як це було раніш. По-перше не всі ідеї, не всі мистецькі течії у нас однаково прищиплюються, по-друге нові обрії соціального життя, нові завдання культурного і господарського будівництва не могли не вплинути на художню творчість. Нові, широкі завдання стимулюють творчість, вказують шлях, поширюють масштаб і глибину соціального впливу художника. Природньо, що радянське мистецтво, коли ще не завжди у формальних досягненнях, то в організаційно-ідеологічних моментах стало на цілком самостійний шлях розвитку.

Ідеї конструктивізму, що зародились на заході, на терені радянського союзу не тільки широко розгорнулися, але значно поглибилися, реалізуються у виробництві.

Останні міжнародні виставки засвідчили, що навіть у формальних своїх досягненнях радянське мистецтво зросло надзвичайно і нині звертає на себе пильну увагу передсєих мистецьких кол Західньої Європи. Отже можна говорити про образотворче мистецтво у нас як самостійне явище. Для нас це дасть змогу ще звузити тему і зупинитись на тому, як проблеми образотворчого мистецтва стоять у нас, в радянській дійсності. Образотворче мистецтво як ідеологічний

фактор і як частка матеріального виробництва (мистецтво в промисловості) перебуває в дуже складній залежності від змін соціального укладу та економіки суспільства.

Два основних питання, які є разом проблемами для всіх галузів мистецтва,— 1) яку роль має тепер образотворче мистецтво в житті суспільства і 2) в яких формах повинно воно розвиватися,— поділяють на ворожі групи наші мистецькі сили, навіть кращі з них, що не за страх, а за совість намагаються принести як - найбільшу користь загальному процесові радянського будівництва. Ці питання ми й маємо розглянути.

Звичайно, в журнальній статті такий огляд мусить бути стислий, досить схематичний, бо кожне окреме питання потребувало б багато сторінок для його всебічного освітлення.

II. ПРО РОЛЮ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

A) МИСТЕЦТВО В ПРОМИСЛОВІСТІ

Образотворче мистецтво за добу капіталізму відокремилася в досить вузьку галузь „чистого мистецтва“, втратила свою роль в виробництві речей побуту і взагалі його соціальна роль зменшилась. Машина витиснула кустарне та ремісничє виробництво.

Ремісника заступив робітник заводу та фабрики. Ремісник витворював цілу річ; це давало йому змогу передбачати форми речі, удосконалювати її, словом, вносити своє художнє розуміння.

Кращі ремісники - майстри доходили віртуозности в техніці та глибокого, тонкого розуміння мистецької якості форми. То й були художники. Малярі, що розписували церкви та палаци вельмож, феодалів, нічим по суті не відрізнялись від інших ремісників.

Художник - майстер міг бути у всякому виробництві, де тільки шлося про оформлення (будівництво, виготовлення одягу, меблів, килимів, зброї і навіть робочого струменту і інше). Від майстра — художника до рядового ремісника була низка щаблів і навіть останній ремісник в тій чи іншій мірі причетний був до мистецького оформлення речі.

Робітник у промисловості займає зовсім інше місце, він виконує тільки одну якусь незначну частину загального процесу витворення речі й ніякої участі у виборі форми не бере. Форму речі, що виходить з масового фабричного виробництва, визначає обмежене коло вищого технічного персоналу виробництва, а часто така санкція належить одній особі, звичайно, в таких умовах у робітника немає стимулу до удосконалення, виховання свого мистецького смаку. Також мало впливає на розвиток художнього рівня мас і процес споживання тих речей, які виготовлюються для них в умовах капіталістичного суспільства. Вибір речей на ринковій масовим споживачем (робітники, селяни та нижчі кола дрібної буржуазії) визначається в найменшій мірі мистецькою якістю її, головним критерієм є дешева ціна та придатність для довгочасної служби. Тому в побуті трудящих, експлоа-

тованих шарів населення за часів капіталізму стоять на мистецтво взагалі дуже знижений.

В зв'язку з витисненням ремісничого виробництва машинним виробництвом зникає і висококваліфікований ремісник-художник. Це стосується галузі, як малярство та скульптура, що й досі не можуть бути цілком замінені механізованим способом виробництва, не переставляючи вживатися й тому відокремлюються в особливу галузь, якій й надається потім назва суто-художньої діяльності. Образотворче мистецтво розподіляється в буржуазному суспільстві на дві категорії: 1) т. зв. „чисте“, високе мистецтво (станкове малярство та скульптура) та 2) мистецтво прикладне (архітектура, вироблення художніх меблів, одягу та інших речей побуту переважно кустарним способом), що, крім архітектури, трактується як вижчого порядку мистецтво.

У нас таке розуміння мистецтва втрачає свій ґрунт.

Пролетарська революція відкрила трудящим масам широкій обрії на всіх ділянках культурного життя, а тому цілком природньо, що і в галузі образотворчого мистецтва відкрились нові шляхи, поставлені нові соціальні задачі. Наближення образотворчого мистецтва до робітничо-селянських мас перш за все можливе через речі постійного споживання, через речі побуту. Це єсть один з елементів утворення нового побуту, засіб ідеологічного впливу.

Речі побуту утворюються в промисловості. Хто може заперечувати, що промисловість капіталістична та й наша досі кидає на ринок речі широкого вжитку, речі, що стоять що-дня перед очима кожного громадянина незграбні, алянуваті, іноді просто одворотні. Гніт цих речей на нашу психіку дуже великий і коли міряти його масовість, соціальна роля цього надзвичайна. В поганій якості форми виробів захована контрреволюція наших речей, як вірно зазначає автор статті „Борьба за качество формы в промышленности“ Н. Хвойник в журналі „Советское Искусство“ 77—3-4 за 1926 р.

Життя ставить вимогу до промисловості збільшити участь художника в процесі виробництва.

Злиття мистецької діяльності з технічним процесом виробництва — є основне гасло сучасної найбільш здорової й обґрунтованої мистецької теорії — конструктивізму. На питання „що таке мистецтво“? теоретики цієї школи відповідають так: „Искусство есть совершеннейшая деятельность, направленная на оформление материала“ (Н. Тарабукин „От мольберта к машине“ Москва 1923 року), або — „художество есть высшая изобретательность и мастерство“ (Н. Чужак „Советское Искусство“ 6 за 1926 рік). Роля мистецтва підкреслюється тут, як найвище уміння в технічному процесі, а значить як абсолютно невіддільна його частина.

З другого боку мистецтво визнається, як засіб — виховання здатності до винаходів. Цікаві думки що до цього висловлює на сторінках журналу „Советское искусство“ (№№ 6, 8—9 за 1926 рік) архіт. Докучаєв, ось, наприклад, його твердження: „Своим прогрессом техника обязана не расчету, а тем удивительным личностям ее изобретателей, которые счастливо сочетали в себе способности художника и качества конструктора. Только их способность художника —

ь ообразать, обобщать и систематизировать свои идеи в характерные образы и умение эти образы логикой и технологическими познаниями претворить в реальные формы объекта — давало и дает возможность технике завоевывать все новые и новые области, развиваться и совершенствоваться“.

Інші представники лівого фронту мистецтва трохи звужують роль художника у виробництві, але визнають за ним роль організатора ідеолога, що своїми конструктивними ідеями збагачує й поширює можливості техніки. (В Перцов „За новое искусство“, Москва 1925 р.).

Цілком вірне першочергове в умовах радянського будівництва гасло - заклик — мистецтво у виробництво потребує ще глибокого наукового аналізу процесу виробництва в кожній його галузі та означення методів відповідного підготування технічної сили. В практиці художників, що пішли у виробництво, в індустрію вже цікаві досягнення, цінний досвід, що його слід всіляко популяризувати, напр. роботи в текстилю деяких художників Р.С.Ф.Р., а у нас на Україні робота Межигірського Худ. Керамічного Технікуму. Але єсть і хибні ухили, коли художник уявляє себе якимсь зверхнім організатором, винахідником нових форм в усіх галузях індустрії, без належного, не то що вивчення, а навіть і ознайомлення з технікою відповідного виробництва. Перші невдалі спроби художників внести своє уміння в технічний процес спричинилися до деякого спаду зацікавленості, часом до критики самої ідеї — мистецтво у виробництві — навіть з боку безперечно революційно настроєних художників та теоретиків. От наприклад, критичні зауваження до конструктивізму з боку відомого німецького художника Георга Гросса¹⁾ (ст. „Мистецтво в небезпеці“, видрукувана в перекладі в журналі „Кіно“ № 2, 3, 5 за 1926 р. Є в окремому виданні — українською мовою): „Меблі з Ваймарської мебльової майстерні ніби то й справді прекрасно сконструйовані, але радніше та приємніше сидіти на якомусь стільці, що його зробив невідомий столяр за фабричною технікою, бо стілець цей єсть зручніший сидіти, ніж надуманий сибаритом - конструктором меблів, замріяним на технічній романтиці... В Р.С.Ф.Р. ця конструктивістична романтика ще має глибокий зміст і справді більш соціально підперта, ніж у Західній Європі, там, в Р.С.Ф.Р., конструктивізм частково є цілком природнім відгуком на могутній натиск що-йно розпочатого індустріального відродження“.

Приклад Ваймарської майстерні, що наводить Гросс, свідчить тільки за те, що художник у виробництві мусить бути справжнім членом робітничого, технічного колективу на заводі чи фабриці. Художник, добре знайомий з технікою даного виробництва, зможе виготовити і лабораторним способом форму — модель речі, зможе найкраще зважити властивості і можливості так матеріялу, як і техніки витворення речі.

¹⁾ В талановитих рисунках Георга Гросса негативні боки німецького імперіалізму та буржуазного побуту, на тлі безкрайньої нужди та страждання робітників виявлені з надзвичайною гостротою, з чуттям величезної огиди до капіталістичного ладу.

Б) ЧИ ПОТРІБНЕ СТАНКОВЕ МИСТЕЦТВО?

Зменшення до мінімуму в минулому ролі живопису в культурній сфері викликало реакцію й категоричне, протилежне до загальної думки, ставлення до станкового мистецтва є консервативний пережиток, що не має місця в сучасному суспільстві. Станковизм мусить зникнути. На місці станкового образу картини ставиться творчість речі по математичним точним принципам техніки. „ЛЕФ“ очень мало возится с ИЗО и совершенно отказался от „картины“.

Действительность на фронте двухмерности такова, что только еще старые пачкуны да присосавшиеся к революции удачливые мальчики тешат взоры непе-эстетов — порою очень сомнительной стряпней. Искусство живописи, как таковой, отмерло в нашу предметную эпоху в первую голову“ (Н. Чужак в низі В. Перцова „За новое искусство“ ст. 120) — так говорить один з лідерів ЛЕФ-у (прибічники лівого фронту мистецтва). Тут заперечення не тільки картини, але й образотворчості взагалі, хоча останнє не так категорично. Але поруч з тим визнається плакат, фотомонтаж, реклама, книжна ілюстрація, карикатура, обкладинка і почасти лубок.

Що роля станкового мистецтва має відносно зменшитись, сумніву не може бути. Але попит на картину є й нині — портрети революціонерів, погруддя, пам'ятники борцям революції, картини видатних моментів революційного періоду країни конче потрібні в будинках громадського призначення, на центральних площах в містах і навіть селах. Запевняти, що це тимчасовий відгомін в новому побуті старих звичок, — не має підстав.

Адже плакату ніхто не заперечує, а картини революційного змісту той же плакат, тільки детальніше вироблений, вишуканий в дрібницях своїх форм, обчислений на те, щоб розглядати з меншого віддалення.

Робота над станковою картиною або скульптурою єсть разом лабораторно-дослідницька робота для художника, де він загострює, удосконалює свою майстерність. Станкові роботи видатних майстрів завжди були для молодого покоління художників джерелом, засобом виховання.

Отже хоч би і з цього боку існування станковизму забезпечено і в майбутньому.

В) ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, ЯК ЗАСІБ АГІТАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

В бурхливі роки революції та громадянської війни закликали художників до оформлення агітаційними лозунгами та плакатами вулиць, площ та будинків громадського призначення. Художник виступив в цій ролі вперше з старим майстерством, пристосованим переважно до писання картин для виставок, а через них для музеїв та будинків буржуазії.

Тисячі метрів дикту та полотна, що розписали за цей час художники в кожному великому місті Радянської держави, спричинилися до того, що поволі стали народжуватися відповідні методи роботи. Результатом з'явилось мистецтво плакату. Принцип його — синтез,

виразність, максимальний ефект. В цій справі безперечно заслуга лівих художників, яким належить як розробка методики, так і кращі формальні досягнення. В дальші роки, в період розгортання економічного будівництва держави масштаб роботи художника значно звужився, але народжене мистецтво плакату продовжувало удосконалюватись. — З'явилися додаткові споріднені з плакатом задачі — реклама, оформлення вівіски.

В цей час дуже шириться метод фотомонтажу, що полягає в композиції фотографічних відбитків. Фото-монтаж має нині дуже широке пристосування при оформленні плакатів, стінгазет, обгортки книг. Це новий засіб впливу на психіку — сила його полягає в документальності, точності передачі. Пригадайте фото-монтажі — плакати з Леніним на першому плані і масами робітників, комсомольців та піонерів; плакати про допомогу голодаючим і т. інше. Фотомонтаж широко вживається і в капіталістичних країнах, напр. в Америці для реклам, але в нас роля його багато ширша й поважніша.

Г) МИСТЕЦТВО КНИГИ

Поширення видавничої діяльності, все зростаюче збільшення попиту на книгу, широкі перспективи в цьому відношенні надалі ставлять великі завдання в галузі оформлення книги.

Досі процес виготовлення книги не підлягав контролю художника. Капіталістичне виробництво й тут поклало своє тавро цілковитого відокремлення мистецтва від техніки. Коли на початку друкарської справи книга (порівняй хоч-би церковні книги видання Київ. лаври) являла собою суцільну мистецьку форму, де шрифт комбінувався і сполучався з малюнком, то надалі ілюстрація пішла своїм шляхом розвитку, а шрифти та решта елементів оформлення своїм.

Художник-графік знав тільки ілюстративну частину.

Фотографія та фотомонтаж останнього часу стали великими конкурентами для такого художнього ілюстрування.

Мистецтво книги — є логичний і конче потрібний етап до втілення образотворчого мистецтва в маси. Роля художника тут знов дуже поширюється і фотографія перестає бути конкурентом, а використовується, як і шрифт, формат і т. п. для загальної конструкції, як матеріал до оформлення. В цьому відношенні ми ще відстали від деяких капіталіст. країн, напр. від Німеччини, де в галузі оформлення книги на сей день маємо значні досягнення.

Відомий, талановитий, нині покійний, український графік Ю. Нарбут гаряче обстоював ідею художнього контролю над виданням книги. Але в перші роки революції, коли він працював, бракувало технічних засобів і навіть пристойного паперу для того, щоб надати книзі належного вигляду. Тепер ще також цей момент є основною перешкодою, але слід визначити і недостатню увагу до цієї справи наших видавництв. Найбільшу увагу треба звернути на дитячу книгу. Хоча тут ми маємо вже деякі досягнення, як, наприклад, ілюстрації худ. Лебедева, але більше є нецікавого, часто огидного.

Особливо „не блещут“ вишуканістю художньої форми наші читанки для української трудшколи. Наївний примітивизм, підробка

під дитячий малюнок, але недале, немайстерно вилованні справляв гнітюче вражіння.

Мистецька форма книги і особливо ілюстрації для дитини, в значно більшій мірі як для дорослого, є засобом художнього виховання. Пригадаймо дитинські книги, з яких ми вчилися, як вони глибоко зафіксувалися в нашій пам'яті. Тут роля відображає не тільки більша вражливість дитини, але й довге, розмірно, кордотинна однокнижкою, особливо тою, з якої дитина починає вчитися письма. Часом дитина береться перемальовувати з малюнків своєї книги. Тут для художника графіка особливо відповідальна і важлива ділянка роботи.

Д) ОФОРМЛЕННЯ ТЕАТРУ ТА ВИДОВИЩ

Революційний театр, поза всіма компромісами, що вимагає від нього звиклий до старого натуралістичного психологічного театру глядач, в цілому рішуче став на нові рельси театру динамічного, активного, де рух актера є основним визначаючим моментом. Конструктивне оформлення сцени дає широкий простір рухові, а приложення на сцені мистецтва плакату підкреслює короткими гаслами головні етапи в розвитку дії. Роля художника, як конструктора сцени в театрі, зростає й ускладняється. Залежність дії від оформлення і навпаки робиться така тісна, що і режисер мусить глибоко розуміти методи і засоби оформлення. Конструктивне оформлення сцени, це безперечно досягнення радянського театру, що відзначено й на останній міжнародній Паризькій виставці 1925 р.

Оформлення вуличного видовища та революційних свят навпаки ще не має певного методу, системи. Широкого масштабу вулиці, площі художник ще не зміг опанувати. Цьому заважав і заважає звичайно, брак матеріальних засобів для оформлення і децентралізація навіть невеликих засобів, що їх відпускається, по окремих районах та організаціях. Підготовка до 10 роковин Жовтневої революції ставить перед нашими художніми силами проблему оформлення вулиці та площі в цьому році, як особливо актуальну. Потрібна відповідна організаційна робота для скупчення на цьому моменті уваги мистецьких кол.

Е) ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ ВИХОВАННЯ

Треба зразу зауважити, що ця може найважливіша релю образотворчого мистецтва нині в дуже малій мірі реалізується у нас в житті. Теоретично значіння образотворчого, як і інших мистецтв в школі ніхто не відкидає, це єсть вже давно визнана істина, аксіома, і проти неї ніхто не наважиться виступити.

Але практично, реально мистецтво в школі майже відсутнє. Говориться про школу всіх ступенів, починаючи навіть з дошкільного віку й до вищої школи, за винятком звичайно фахової мистецької.

В установах дошкільного виховання немає навчання мистецтва як такого. Тут дитині дається певний простір творчості, без будь-яких корективів до тих чи інших формальних помилок. Але все те, що оточує дитину, сполучення кольорових плям, форм речей, що

довгий час бувають перед очима, це вже єсть певний засіб впливу і той вплив може допомагати, а може й шкодити мистецькому розвитку її зорових явлень. Нам добре відомо, що таке питання практично не ставиться, та ще не досить єсть і наукових даній, що за їх вказівками можна було б як слід організувати оточення для дитини дошкільного віку.

Як стоїть справа з художнім вихованням в молодих гуртках трудової школи? Доручається вона цілком вчителю комплекснику, що є одним керувником гуртка. Сам вчитель ледве може намалювати селянську хату та той „загальний образ“ людини, що складається з чотирьохкутника, або кола замість голови, та рівнобіжних ліній замість рук та ніг.

В кращому випадку, а ми вважаємо, що то ще гірше, вчитель вмів трохи копіювати натуралістичні краввиди та голівки з карток, від чого мистецьке розуміння у нього не збільшується, а за те він намагається в більшій мірі керувати роботою дітей. Останній тип вчителя зустрічається переважно у місті. Про методику художнього виховання вчитель молодших гуртків рідко коли що чув, а безпосереднього знайомства не має.

Найкраще й наймудріше в таких обставинах вчитель робить, коли він покладається цілком на дитячу творчість, на природне дитині чуття до виявлення образів на площині та просторі (ліпка).

В старшому концентрі трудової школи образотворче мистецтво входить вже в програм. Дається для цього 2 години на тиждень. Це зовсім обмаль, але добре було б, коло б хоч ці години цілком використовувано. З малою кількістю годин сполучена й мала оплата. Художник-педагог, аби здобути собі той мінімум, який одержує педагог інших, важливіших дисциплін, змушений працювати разом в кількох школах, або десь на іншій роботі, так що художня педагогіка для нього є додаткова праця. В обох випадках художник не зв'язаний тісно з школою, не входить як рівноправний член в педагогічний колектив, значіння його роботи в школі дуже невелике. Це так у місті. А на селі, де переважають чотирьохлітки й навіть в районних центрах, де є семилітка, як правило навчителів образотворчого мистецтва, фахівців немає. Не дивно, що в педагоги до трудової школи ідуть звичайно художники невдахи по нужді, а не з бажання працювати.

Чому утворився такий стан?

Звичайно основна причина — це брак коштів на додаткову оплату художника, коли ще навчитель грамоти одержує мало не голодний мінімум. Але матеріальна база трудової школи що-року зростає й нині вже вчасно і конче треба поставити вимогу, щоб образотворчому мистецтву в трудовій школі було забезпечене відповідне місце. Слід боротися з тим напівзневажливим відношенням до цієї галузі роботи, та часом і до самого педагога з боку шкільних завідателів, що так часто спостерігаємо тепер.

Образотворче мистецтво в професійній школі існує, як графічна грамота, при чому головна увага віддається кресленню. Знов таки і тут біда не стільки в тому, що мало виділяється для цього часу, скільки в невідповідному відношенні до цієї дисципліни.

Образотворче мистецтво у Вузах не мистецького фаху взагалі майже не існує. Крім матеріальної причини й тої психологічної інерції, що утворилася б через неможливість забезпечити роботу художника в школі, велике значіння в цій справі відіграє на мою думку й недостатня з'ясованість ролі образотворчого мистецтва в педагогічному процесі.

Наукових дослідів в цій галузі переведено, порівнюючи з іншими ділянками педагогіки, ще дуже мало і то переважно окремими дослідниками, а не інституціями. Праці таких дослідників, як Кершенштайнер, Мейман, Бехтеров, Корнілов та інші, дали безперечно багато цінного матеріалу, але це все тільки початки. Разом з тим є чимало плутаних теорій, дуже сумнівних що до їх наукової вартості, як наприклад, низка творів в галузі дитячого рисунку академіка Шмідта Ф. Дослідчі науково-педагогічні установи в Р.С.Ф.Р.Р. розгортають нині свою роботу в галузі образотворчого мистецтва, у нас на Україні така робота що-йно зароджується при новоутвореному Інституті Педагогіки. Результати дослідчої роботи будуть у всякому разі не раніш, як за кілька років і певно зразу не цілком висвітлять поставлену проблему. Тому, відповіді, збудовані на загальних спостереженнях, а не на точних даних наукового обліку та експерименту, відновілі, що мають характер робочих гіпотез, нині є дуже важливі і конче потрібні для практики. Треба усунути той банальний погляд на мистецтво, що це є прикраса, додаток ніби то десерт в житті, що може вживатися тільки як предмет розкоши.

Праця художника розвиває просторове уявлення, полекшує процес творення й компонування форм, спочатку в уяві, а далі на папері чи в моделі, словом розвиває ті здатності, що конче потрібні для винахідника, конструктора нових самих утилітарних речей.

Теоретики ЛЕФ'у часом зовсім не відрізняють винахідництва взагалі від мистецтва: „Если искусство не какой то украшающий придаток к жизни, служащий к услаждению специально праздных людей, а некий жизнеорганизующий, с преобладанием эмоции, прием, то ясно, что всякое изобретательное, в плане жизнестроения, мастерство, организующее бытие по принципу подсознательного прохождения—есть искусство“ (Н. Чужак).

Період індустріалізації країни, реконструкції виробництва, потребує пильної уваги до відповідного виховання наших технічних кадрів. Образотворче мистецтво як конче потрібний момент в розвитку творчих здібностей людини мусить відіграти дуже велику роль в нашій технічній школі. Не слід боятися, як чогось забороненого, надавати мистецтву і значіння фактора, що прикрашає життя: вражіння від майстерно зроблених речей, участь в мистецькому творчому процесі безперечно підіймають настрій, збільшують активність, життєздатність людини. Але це не все, що дає мистецтво і підкреслення його ролі в творенню утилітарних речей в даний момент особливо потрібне.

Мистецтво є також спосіб образної передачі наших думок та почувань—засіб єднання людей, особлива мова.

Коли взяти всі ці моменти до купи, то роль образотворчого мистецтва в педагогічному процесі виявиться як абсолютно потрібна

складова його частина. Як підняття якості продукції вимагає участі художника у виробництві, так і підняття якості виховання потребує художника-педагога. Мимоволі тут напрошуються питання і за інші галузі мистецтва в педагогічному процесі, також занедбані, але то не наша тема.

Для засвоєння інших дисциплін збільшення долі образотворчого мистецтва в загально освітній та професійній школі не принесло б шкоди, а навпаки допомогло б значно в переведенні всього навчального комплексу. Отже актуальним завданням нині є — зробити перелом у відношенні педагогічних кол і освітніх органів до образотворчого мистецтва в школі, утворити відповідні моральні й матеріальні обставини для того, щоб притягти художника до школи.

І не тільки в школі має виявитися виховавча роль образотворчого мистецтва, а також і в установах політосвіти — робітничих клубах та сельбудах, де художник проводить безпосередньо керування гуртком образотворчого мистецтва і разом з гуртком бере участь в оформленні клубного помешкання, стінгазети, пишуть разом лозунги, беруть участь в організації видовищного боку револ. свят.

Для цього художник має одержати відповідну художньо-педагогічну підготовку. Коли мати за першочергове завдання підготувати художника педагога в трудову семилітку, та керівника образотворчої роботи у більші робочі клуби та районні сельбуди, то їх буде потрібно для України зразу кілька сот чоловіка (районів на Україні 643).

А тому терміновим завданням є утворення спеціальних художньо-педагогічних відділів чи окремого вуза для підготовки кадрів педагогів та керівників художньої справи.

III. ПРО МИСТЕЦЬКУ ФОРМУ

Питання про форму та зміст в образотворчому мистецтві не відіграє такої центральної ролі, як в літературі, особливо нині. Причини цьому: 1) поширення образотворчого мистецтва на індустрію, де має велике значіння безпредметна форма мистецтва (конструкція речі, покраска її, орнамент) і 2) те, що революційність змісту в умовах радянської дійсності визначається вже самим попитом. Художник намагається трактувати форму відповідно до нових сюжетів. В ширшому розумінні зміст, як ознака певної ідеології, спостерігається в кожній мистецькій формі незалежно від того, який сюжет вона виявляє, чи не виявляє ніякого сюжету (наприклад, безпредметні орнаменти). Тому на цій проблемі ми тепер не зупиняємося.

Актуальним питанням, що найбільш поділяє тепер художників на ворожі групи, є питання про мистецьку форму сучасності.

Проблему мистецької форми трудно відмежувати від загального питання про роль мистецтва в житті суспільства. Практика оформлення у художників, що належали до „ЛЕФу“ в РСФРР, в значній мірі визначена тими твердженнями, що до соціальної ролі мистецтва, які склали основу платформи цієї групи.

„Мистецтво повинне не відображати, а творити соціально потрібні речі“. Це гасло відкидає станкову картину

та скульптуру — цеб-то значну частину мистецтва минулих епох, відкидає образотворчість взагалі.

Апологія техніки викликає змагання до перенесення на мистецтво принципів математичної точності, вирахованості. Форма речей має творитися в залежності від їх призначення (розуміється, основне призначення — утилітарність), засобів техніки та науково обґрунтованого впливу на психіку. З такої теоретично вірної постановки питання робиться практично невірний висновок — а саме — цілковите відкинення мистецьких традицій. Це, на мою думку, головна хиба лівих мистецьких угруповань в РСФРР, що багато перешкодила їх практичній діяльності. На цьому питанні слід особливо зупинитися. Підход лівих до мистецької спадщини зводиться до того, що старі мистецькі форми єть наслідок відсталої техніки, відбиток ідеології далеких, або ворожих пролетаріатові клас, тому їх використовувати не тільки не слід, але й шкідливо, щоб не відроджувати протилежних комуністичному будівництву тенденцій. За можливе вважається використання техніки мистецтва минулого, але це не є актуальне завдання, бо техніка сучасного мистецтва повинна бути пристосована до загальної техніки виробництва, що розвивається надзвичайно швидким темпом. Основне, що належить художникові — це просякнення матеріалістичним світоглядом, патосом революції, глибоке розуміння і відчуття темпу розвитку індустрії, як матеріальної бази нового суспільства. В підтвердження того, що мистецтво не може відходити від старих форм, наводяться часто слова з незакінченої статті Маркса „Вступ до критики політичної економії“, де Маркс говорить про мистецтво старої Греції. Ось ці слова: „Разве был бы возможен тот взгляд на природу и на общественные отношения, который лежит в основе греческой фантазии, а потому и греческого искусства, при наличии сельфакторов — железных дорог, локомотивов и электрического телеграфа. Разве нашлось бы место Вулкану рядом с Roberts et Co, Юпитеру рядом с громоотводом и Гермесу рядом с Credit mobilier“. Далі там же — „Однако трудность заключается не в том, чтобы понять, что греческое искусство и эпос связаны с известными общественными формами развития. Трудность состоит в понимании того, что они еще продолжают доставлять нам художественное наслаждение и в известном смысле сохраняют значение нормы и недостигаемого образца. Мужчина не может сделаться ребенком, не становясь смешным.

Но разве не радуется его наивность ребенка и разве сам он не должен стремиться к тому, чтобы на высшей ступени воспроизводит свою истинную сущность и разве в детской натуре в каждую эпоху не оживает ее собственный характер в его безискусственной правде. И почему детство человеческого общества там, где оно развилось всего прекраснее, не должно обладать для нас вечною прелестью, как никогда не повторяющаяся ступень“ („Основные проблемы политической экономии“, збірник статтів під редакцією Ш. Двойлацького та І. Рубіна 1922 р., ст. 36 — 37). Мистецькі форми минулого відповідають своєму часові, певним формам суспільного життя і відроджені цілком не можуть бути — це безсумнівно. А чи заперечує це тому, що на вищому культурному щаблі можуть бути розвинуті мистецькі

форми, зародок яких міг бути і в далекому минулому? Хіба не можуть бути використані елементи мистецької форми минулого для будови мистецтва сучасного? Адже може бути, що в окремих моментах суспільного життя давнього минулого єсть подібність з сучасним, або й майбутнім суспільством. Колективізм докапіталістичного родового побуту має своє виявлення в мистецьких формах. Чи не тому у більш передовій частини художників так наших, як і західно-європейських країн відчувається останні 2 приблизно десятиріччя тяжіння до примітиву, зокрема до східного мистецтва? Там шукають виходу з сутічок занепаду буржуазного мистецтва. В протилежність негативному відношенню до використання мистецької спадщини з боку правих художніх кол, об'єднаних нині в АХРР (Асоціація худ. Революції Росії) висувається твердження, що спочатку треба переробити „преодолеть“ буржуазну мистецьку культуру. Відповідне підтвердження для такої позиції наводиться з відомої промови Леніна на 3-му всеросійському з'їзді КСМ у жовтні 1920 р. про завдання союзу молоді. От основний пункт, що стосується нашої теми: „Без ясного розуміння того, що тільки точним знанням культури, створеною всім розвитком людства, тільки переробкою її можна будувати пролетарську культуру — без такого розуміння нам цієї задачі не вирішити. Пролетарська культура не являється вискоченим з невідомо звідки, не являється виділкою людей, які називають себе спеціалістами по пролетарській культурі. Це все сплошний вздор. Пролетарська культура повинна явитися закономірним розвитком тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного, поміщицького, чиновницького суспільства“.

Теоретики відродження „передвижництва“, цеб-то останньої найвиразнішої у нас течії натуралістичного мистецтва передреволюційних часів, не звертають уваги на слова Леніна про точне знання культури, утвореної всім розвитком людства, про перероблення її (а значить використання), а зупиняються тільки на тому, що пролетарська культура повинна бути закономірним розвитком тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного, поміщицько-чиновницького суспільства, розуміючи під цим буржуазну культуру. Навіть при такому звуженому тлумаченні слів Леніна не слідувало, як висновок — відродження буржуазних форм мистецтва. Капіталістична культура сама єсть наслідок розвитку попередніх культур.

Цілком логічно, що ті форми мистецькі, що були в свій час відсунуті буржуазним мистецтвом, знов виявляються на новому вищому ступні розвитку мистецтва.

Вірним шляхом в цьому відношенні єсть широке використання мистецької спадщини в цілому, з особливою фіксацією уваги на тих етапах розвитку мистецької культури, які в більшій мірі виявляють елементи колективності. Що до техніки, то мистецька техніка вивчається в тих джерелах, де вона найдосконаліша, що очевидно для різних технік (наприклад в малярстві темпера, фреска, мозаїка, олійне малярство, акварель, в скульптурі робота в глині, мармурі, дереві і т. інше) припадає на різні епохи.

Відомий німецький соціолог мистецтва Гаузенштейн поділяє стилі мистецтв відповідно двом типам соціального ладу: синтетичне монументальне мистецтво відповідає синтетичним інакше „органічним“ періодам, а індивідуалістичне — натуралістичне та імпресіоністичне мистецтво — періодам „критичним“ в житті суспільства. Таким органічним періодом був феодалізм і має бути доба колективістичного суспільства.

Доба капіталізму є навпаки „критична“ (Гаузенштейн „Искусство и Общество“ переклад з нім. вид. „Новая Москва“ 1923 р). Близько до того, як це не дивно, підійшов оден венгерський художник — конструктивіст Б. Уїц.

Він поділяє соціальні періоди на типи: 1) централістичний і 2) анархістичний. Прикладом першого типу є доба фараонів в Єгипті й католицька феодальна доба, а другого — старовинна грецька демократія та буржуазне суспільство XIX ст.

Централістичним періодом Б. Уїц визнає також і диктатуру пролетаріату. Свідомо побудовану монументальну культуру мають тільки централістичні соціальні періоди. (Н. Маца „Искусство современной Европы“ ст. 88 — 89. ЛИЗ Москва 1926 р.).

Висновок про те, де початкуючому художникові і молодому сучасному мистецтву шукати формальних зразків, матеріялу для творення нового мистецтва, сам собою напрашується.

Але чи можна в творенні мистецької форми виходити тільки з старих зразків? Ні, звичайно, це може повести до пасивного наслідування, часом просто копіювання. Наївними здаються спроби декого з сучасних українських архітектів до цілковитого відродження барокових форм української архітектури XVIII в., в той час, як нова техніка (залізобетон), нові житлові умови висувають логічно і нові архітектурні форми. Непотрібно культивувати кустарні форми речей, непридатних в сучасному побуті. Плакат, оформлення стінгазети і т. інше — все мусить виходити з широкого використання технічних засобів, з обчислення поставлених завдань, виявлення змісту. Художник повинен аналізувати соціальну роль своєї творчості. Використання сучасної техніки й пристосування до вимог нового побуту плюс використання формальних досягнень мистецтва минулого дасть високої якості сучасну мистецьку форму. Тут потрібний синтез за єдиним критерієм — мистецтво для культурного радянського будівництва, для будівництва соціалізму.

Скажемо за Г. Гроссом — для кого революційні завдання робітничої класи не порожня фраза, той буде прагнути до виявлення ідеї боротьби робітничої класи, той буде перевіряти значіння, вагу своєї роботи на її соціальній істотності й чинності, а не на безконтрольних художницьких принципах, чи на успіхові в публіки.

ІВ. ВРОНА

„АРМУ“ та її перша виставка в Києві

Перша виставка Асоціації Революційного Мистецтва України (АРМУ), що відбулась 4-25 січня с. р. в Києві, дає можливість робити деякі висновки що до оцінки сучасного стану українського образотворчого мистецтва.

Виставка, що правда, має до певної міри місцевий масштаб — це є виставка Київської філії АРМУ, а не всієї Асоціації. Проте й самий якісний склад та рівень виставки і вага київської філії та Києва, як мистецько-культурного осередку УСРР, роблять цю першу виставку в значній мірі показником так обличчя самої Асоціації, як досягнень і хиб цілого українського так званого образотворчого мистецтва. Наступна всеукраїнська виставка АРМУ, що передбачається в березні с. р., безумовно, додасть багато цінного матеріалу і дасть цілком повний і, так би мовити, генеральний огляд сил, оскільки поруч з Києвом буде репрезентовано і Харків, і Одесу і Дніпропетровськ, але навряд чи зможе вона змінити принципово і по суті виявлений вже київською виставкою характер нашого мистецтва.

Київська виставка є перший виступ АРМУ зі своєю мистецькою практикою після досить довгої і упертої організаційної роботи і словесної теоретичної пропаганди і війни, що точилася протягом цілого 1926 р. так усно (низка диспутів в Києві, Харкові, Одесі), як в пресі (брошури „Мистецтво революції і АРМУ“ Ів. Врона та „АХРР та АРМУ“ В. Седляра, багато статтів і заміток в київських і харківських газетах та журналах).

Як про це каже передмова до каталога, виставка не була виставкою програмово-тематичною, а ретроспективною: вона мала на меті демонструвати мистецькі сили і мистецькі досягнення за останній час, як вони є „на сьогоднішній день, при умовах неорганізованої, анархічної праці художника, невизначеного або навіть сумнівного взагалі місця мистецтва у житті, невизначеного і випадкового попиту та цілковитої дезорганізації художнього ринку“ (див. передмову). Справді від Асоціації, яка має за собою лише рік існування і яка влітку 1926 р. лише остаточно зформувалась після першого всеукраїнського делегатського З'їзду,— передчасно вимагати наслідків планової мистецької продукції. Асоціація що-йно встигла закінчити перший стан трудної організаційної роботи об'єднання анархічних, розпорошених, ідейно розгублених і матеріально підупалих мистецьких сил України. Для розгортання, а особливо переведення в життя певного продукційного плану (оскільки взагалі в образотворчому мистецтві, де панує індивідуалізм і індивідуальна форма праці, можна досягнути будь-якої планової праці) ще не було місця.

Отже перша виставка Асоціації неминуче мусила бути лише ретроспективним оглядом творчості митців, що об'єдналися на платформі АРМУ.

Що дав цей перший огляд? Які висновки можна робити на матеріялах київської виставки?

Виставку неможливо судити і оцінювати ізольовано від попередніх виставок, фактів і явищ розвитку українського мистецтва за останні роки. Її можна зрозуміти лише в зв'язку з цілою сумою цих фактів і явищ так само, як лише на тлі цих фактів і явищ зрозуміла сама АРМУ, що ними обумовлені її виникнення та її ідеологічна платформа.

АРМУ виникла, як об'єднання, що висунуло перед митцями образотворчості чергові проблеми, від яких залежить розвиток мистецтва взагалі, в наших українських умовах зокрема. З чим тут доводилось і доводиться мати діло? З чим треба серйозно порахуватись?

По-перше — це всім відома соціально-політична відсталість і громадська невихованість цілої маси наших митців, в зв'язку з чим знаходиться їх величезна інертність і ідеологічна розгубленість, психологічна віддаленість від революції, від пролетаріяту, від партії і комуністичного будівництва. Мистецтво мусить бути функцією сучасної класової боротьби за соціалізм, або воно непотрібне, а навіть шкідливе і по суті контр-революційне, яким би невразливим чи нейтральним воно не здавалось. Заперечуючи класовий нейтралітет мистецтва, АРМУ висунула неухильну вимогу органічного внутрішнього переродження художника, просякнення його творчості ідеалами і патосом нашої революційної доби, обернення всієї мистецької роботи на службу революції, пролетаріятові, масам. Супроти такого гасла стоїть по мимо зазначеної політичної відсталості, ще й класова спорідненість маси художників з нашим феодально-капіталістичним минулим, з дрібно-буржуазним світоглядом, інтелігентсько-богемською психологією, а на Україні також з шовіністично-мішанськими, куркульсько-петлюрівськими і провінційно-просвітянськими настроями. Почати соціально-політичну диференціацію і класове розмежування та самовизначення митців було першим кроком і завданням теоретично-ідеологічної роботи АРМУ.

Друге, що треба було загострити, це питання якості тієї мистецької продукції, з якою сучасне мистецтво підходить чи мусить підходити до задоволення зростаючих культурно-мистецьких потреб і вимог робітничих і селянських мас. Досьогочасна практика, особливо російських художників, показала ухили в бік абстрактно-формальних шукань самоцільного і самоцінного мистецтва для мистецтва, мистецтва для „избранных“ поруч з неменш шкідливими ухилами в бік зниження якості, культури і майстерності ніби-то задля наближення до мас, задля поганого трактування гасла „зрозумілості“ або чистісінької спекуляції на цю саму „зрозумілість“. Підупад мистецтва, реакція, рецидиви і позадництво аж до передвижницького епігонства, занепад майстерства і форми, спекуляція на революційному сюжеті, прищеплення олеографічно-ситінських ілюстраторських смаків, жахливі сурогати мистецтва — ось сумна практика 3—4 літ цілого Радсоюзу, починаючи з 1921—22 р. Чільне і безславне місце

зайняла в цій негативній практиці АХРР (Асоціація Художників Революционной России). Серед таких обставин АРМУ мусіла протиставити цьому гасло боротьби за якість, за форму, оскільки лише через відповідну форму можна реалізувати в мистецтві новий „зміст“, створений революцією. В наших українських умовах таке гасло має ще додатковий зміст і чималу додаткову вагу, як гасло піднесення мистецької культури України на належний рівень після цього глибоко провінційного минулого, яким характеризувалась ця культура до революції. Як „юг“ і „окраина“ великодержавної царської Росії, Україна до революції жила в мистецтві крихтами з мистецького стола російських центрів (Ленінграда, Москви) і через свою провінційну середню художню школу (училища в Києві, Одесі, Харкові) а також вихованців Академії та центральних шкіл культивувала і прищеплювала загально-російську мистецьку культуру, звичайно в відсталих, провінційних формах. Поруч з цим українська дрібна буржуазія, що плекала мрії про самостійно-державну „рідну Україну“, провадила національно-просвітянську роботу і в мистецтві, що до революції набрала не менш відсталіх і провінційно міщанських форм, аніж пануюча офіційна державно-російська. І те і друге були варті одне одного. Коли виключити короткий час підйому і розквіту молоді Академії Мистецтва, утвореної в Києві в 1917 р. в час найвищого піднесення національно-буржуазного руху, то з такою культурно-мистецькою спадщиною доводиться нині робітничо-селянській Україні розпочинати творення свого національного українського мистецтва, але вже на класово-пролетарській і радянській основі.

З накреслених двох основних принципових засад, на яких побудовано програму АРМУ, виникло протиставлення її групам і об'єднанням, політично і ідеологічно відсталим або реакційним з одного боку, художньо відсталим і консервативним з другого. АРМУ мусіла вступити в жорстоку боротьбу з російською АХРР, що намагалася відродити дореволюційну гегемонію російського мистецтва на Україні в його самих, не зважаючи на революційну фразу, консервативних формах. Своєю радикальною платформою що до соціально-ідеологічного і формально художнього (боротьба за форму) обґрунтування завдань мистецтва АРМУ одночасно до смерті налякала українських хуторян і просвітян. Сталося в наслідок цього цікаве оформлення останніх в т. зв. АХЧУ (Асоціація Художників Червоної України), яка об'єднала родовитих і неродовитих представників старого російського мистецького шовінізму з українськими шовіністами і просвітянами. Обидві реакційні тенденції дореволюційного мистецтва України знайшли спільну мову і легко зрозуміли одне одного — цікавий і знаменний блок, який має спільну соціально-класову базу. В АХРР і українські відсталі художні групи знайшли підтримку і заохочення своєї відсталості і провінціалізму. В пригоді до того стало і гасло „зрозумілого“ масам мистецтва, революційна тематика та нарешті „малоросійський“ локальний колорит (сонячники, хати, садки, вітряки, місячні ночі, широкі шаровари і довгі вуси, як неодмінні атрибути українського стилю картин).

Таке походження АХЧУ, яка оформилась за допомогою АХРР'а, як провінційний сурогат останньої та як антитеза АРМУ.

Складаючись з найбільш свіжих і поступових і активних мистецьких сил, що зформувались на Україні за час і під впливами революції, орієнтуючи ці сили на радянську установку в роботі, виголошуючи боротьбу за якість мистецької культури проти всякої відсталості, застиглого догматизму і просвітянського позадняцтва, АРМУ серед таких обставин мусіла свідомо загострити питання про культурно-мистецьке самовизначення Радянської України, для якої що-йно настав час первісного нагромадження культури після провінційної відсталості дореволюційної доби. Всякий централістичний тиск старого (ще не революційно-пролетарського, бо його ще немає) російського мистецтва шкідливо відбився б на несильних ще паростках нового післяреволюційного українського мистецтва, що мусить вишукати свої властиві шляхи і форми, відповідні до національних особливостей робітничо-селянських мас України. Поруч з цим і нерозривно з цим стоїть історичне завдання піднести мистецьку культуру УСРР від кустарно-провінційного рівня на рівень останніх мистецьких досягнень всесвіту, гідних робітничо-селянської держави. Свою роботу АРМУ не мислила інакше, як контактну і спільно з відповідними і співзвучними по ідеології революційно-мистецькими угрупованнями Радянської Росії. Неоформленість і недостатня кристалізація суто класових тенденцій в російському образотворчому мистецтві спричинилася проте і спричиняється до того, що досі АРМУ не має можливості ставити реально питання про федерування з російським мистецтвом, одночасно нав'язуючи фактично всякі можливі зв'язки з ним і втягаючи в свій склад окремих російських художників, зокрема тих, що переїжджають для праці на Україну.

Повертаючись до першої київської виставки АРМУ, мусимо зробити перш за все деяке зіставлення її з виставками, що за останній рік мали місце в тому ж Києві. По весні відбулась виставка на Контрактах, утворена Посередробмис'ом з творів різних художників Києва, виставка без фізіономії і установки — свого роду виставка без журі, де мав можливість виставитись, хто тільки хотів. Низький в цілому культурний рівень виставки всім відомий. Обминаючи чергову академічну виставку Художнього Інституту в осени 1926 р. та невеличку виставку рисунка і графіки, що закрилась в січні с. р., маємо по весні ж минулого року першу виставку АХЧУ: „По селах, містечках та містах України“. Як влучно кваліфікував цю виставку вдумливий дослідник мистецької сучасності Ф. Ернст „з нею конкурувала виставка контрактова“ (див. статтю Ф. Ернст „На виставці АРМУ“, Пролетарська Правда № 23 (1636) 29/I 27 р.). Справді, за винятком кількох талановитих і самостійних майстрів, як Козік, Крюков, Черкаський та дехто з молоді, решта — епігонство і побутовий провінціалізм, кислий обивательський осадок революції замість проголошеного АХЧУ „виявлення побуту, творчості та боротьба пролетаріату“. Виставка АРМУ з'явилась позитивною антитезою що до практики АХЧУ та її виставки. Виставка ця, не будши, як вище зауважувалось, тематично-програмовою, все ж об'єктивно відбила в собі всі характерні риси Асоціації.

Одним з спірних і довго дискутованих у нас і в РСФРР питань було питання про роль і місце образотворчих і необразотворчих

елементів в мистецтві сучасності і майбутнього, що часто зводилось до протиставлення „чистого мистецтва“ виробничому, станковізму — мистецтву утилітарних речей. Взаємозаперечення одної з цих течій мистецтва другою, боротьба станкової образотворчості з необразотворчим мистецтвом матеріальної культури АРМУ вважала неправдивим, висуваючи принцип культурно-мистецької рівноцінності обох цих ділянок мистецтва, принцип однакової їхньої вартості і придатності для громадського життя і революції.

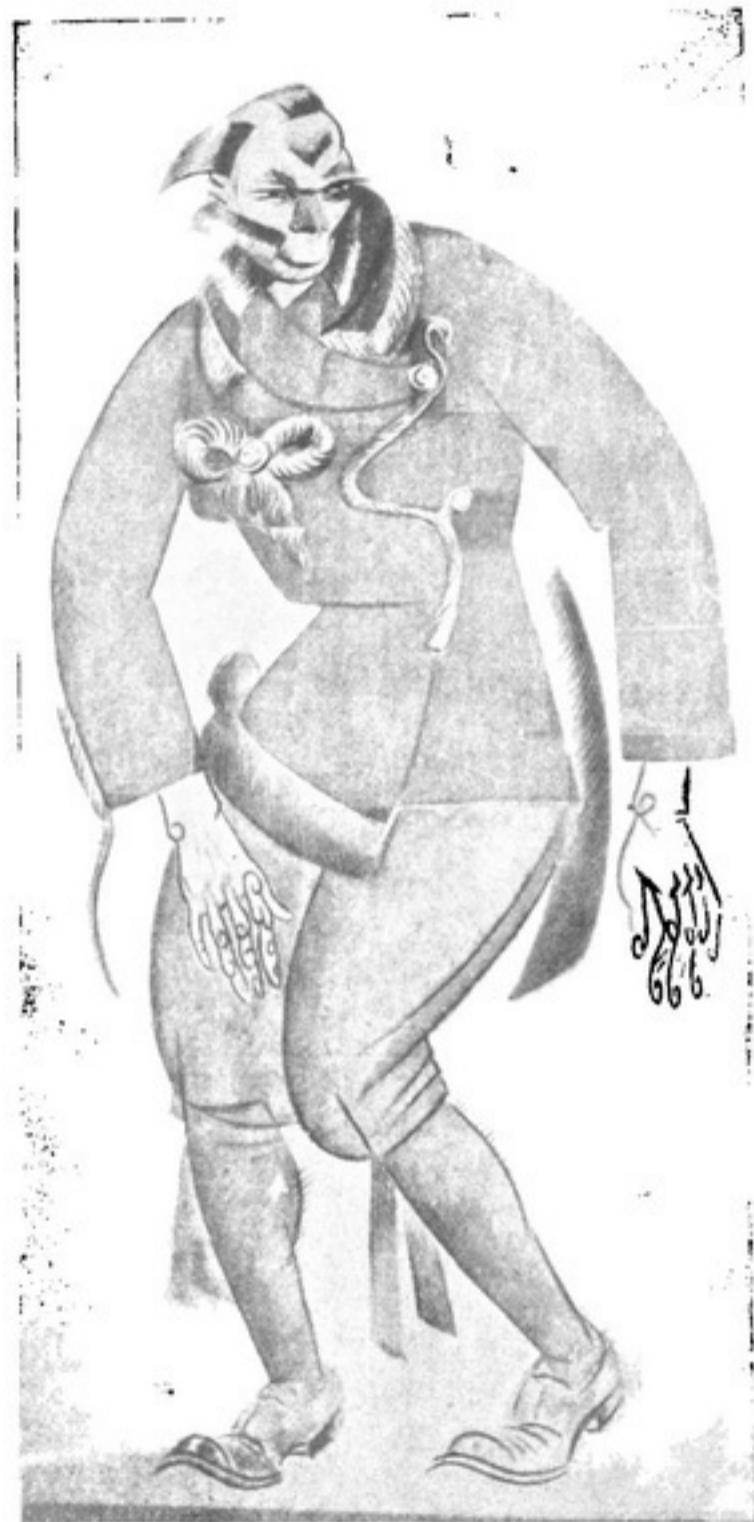
Отже на протилежність до всіх майже традиційних мистецьких виставок і об'єднань, що концентрували свою увагу по більшості на образотворчому станковізмі, АРМУ в згоді зі своєю платформою організувала свою виставку так, що охопила майже всі галузі мистецької продукції. Виставка мала сім відділів, що-правда неоднаково розвинених: малярство, рисунок і графіку, театральне оформлення, скульптуру, художню промисловість, архітектуру, фотографію.

Таку ж широку амплітуду виставка показує й що до мистецьких напрямків і течій, уникаючи однобічності і репрезентуючи майже все, що є на мистецькому фронті, втягаючи всіх їх до змагання на ґрунті вишукання нових форм мистецтва революції. Цей іспит правда не по силі деяким з досюгочасних напрямків, дехто явно пасе задніх і робить дивне враження своєю присутністю на цій виставці. Але в цьому є певний плюс і виправдання всякої ретроспективної виставки: одсієвання і розсловення підуть жвавіше.

Найбільший відділ виставки — малярський. Репрезентовані тут дуже різні по напрямках, характеру і стажу та віку майстри. Впадає в око перш за все дуже цікаве сполучення і стикання місцевої київської школи і українських майстрів, що розвивались і йдуть своїми особливими шляхами, з новими для Києва і України заможними російськими майстрами, що принесли з собою останні впливи і напрямки російського мистецтва. Для дальшого росту і розвитку українського мистецтва таке ділове стикання і практичне співробітництво мусить дати багато позитивного, як не менш важливим було б безпосереднє стикання з останніми досягненнями західного європейського мистецтва, аби прорвати зашкарублу „повітову“ рамку, що стискає по традиції мистецький обрій українського художника.

Українському художникові треба багато здоганяти, а тому й багато вчитись у Радянської Росії, в першу чергу, у Заходу — в другу. Українське мистецтво все в майбутньому і тому важко було б розцінювати негативно всяке зміцнення впливів і участі скажем російського мистецтва, хоча б український колорит мистецтва і виставки від цього поки що тратив би. На даному етапі це неминуче і природне явище, на яке звернув увагу і Ф. Ернст в згаданій статті трохи іронічними словами: „здається мені, що в назві АРМУ літера „у“ звучить не досить повнозвучно“, додавши, що це риса перехідної доби.

Новий для Києва російський струмок на виставці АРМУ репрезентує два майстра: Пальмів і Голуб'ятників. Перший вийшов зі школи московських лівих футуристичних течій, працюючи нині на їх основі над проблемою реалізму і революційної, соціальної тематики. Темпераментний колорист, закоханий в чистий колір, він не

В. Меллер. „Золоте Череве“ (ескіз)

скрізь витриманий, вірніш неурівноважено і буйно метушиться. Пальмів дав десять картин, з яких безумовно цінною треба вважати „Червоний прапор“, де без ура - революційного і фальшивого патосу стримано і сильно дано мистецьке і майстерне розрішення революційного сюжету з Леніним, як центральною постаттю картини. Правда, є в цій картині і деяка плакатність. Менш вдалою треба рахувати велику картину „Розстріл“, яка поруч з невдалою трактовкою постатів має проте значні формальні досягнення і майстерно опрацьована.

Голуб'ятників — левінградець, учень відомого Петрова - Водкіна, який утворив цілу і дуже впливову школу в російському малярстві. Поруч з темпераментним Пальмовим Голуб'ятників вражає холодною роздумливістю і абстрактно формальною трактовкою об'єкта. Велика на цілу стіну картина „Гроза“ найбільш показова і характерна з робіт цього художника, а почасти й школи Петрова - Водкіна. Манекенна, вся жовта постать анемичного юнака, що ніби має боротись з хвилями, позбавлена всякої активності і руху, море з його блакитного кришталу застиглими і нерухомими хвилями старанно опрацьоване, але теж жодної динаміки і бурі, „грози“ не справляють. Щось інтелігентське і безвольне по суті поруч з формальною майстерністю і працьовитістю виявляє творчість Голуб'ятникова. Немає динаміки сучасності. Кольорові розрішення проте цікаві.

На грані поміж вказаними суто - російськими школами, репрезентованими Пальмовим і Голуб'ятниковим, і українськими майстрами знаходиться проф. Таран, що пройшов і закордонну школу (Париж) і впливи російського мистецтва. На жаль він виставив лише два натюр - морти, написаних з значною майстерністю, але формально, академічно і холодно, без емоціонального піднесення і творчого заглиблення в об'єкт. Характеризувати творчу установку художника по цих двох речах важко, проте формальна майстерність їх висока.

Майже половину малярського відділу виставки займає школа проф. Бойчука М., репрезентована учнями цього відомого художника, коло імення якого протягом усіх післяреволюційних років утворилось стільки туюток, розмов і сперечань. Шкода, що сам маєстро не виставив нічого, — це позбавляє можливості скласти повну уяву про його художнє обличчя. Що до самої школи і „бойчукістів“, то виставка свідчить про те, що ця школа зрушилась і досить сильно з застиглих схем і візантійських та ранньо - італійських канонів в бік живого вивчення реальності і більш динамічного трактування цієї реальності. Це зрушення треба відзначити, як найпомітніший, дуже приємний і не менш симптоматичний факт, що його виявляє виставка що до „бойчукізму“, перед яким ще недавно шляхи були досить сумні. Треба всіляко вітати і стимулювати це зрушення — воно дасть добрі наслідки.

Хто особливу увагу звертає на себе серед цієї школи — це безумовно Шехтман. Він вражає своєю оригінальною і загостреною трактовкою, сильним композиційним талантом і яскраво виявленим національним колоритом. Його „Погромлені“ та „Портрет матери“ — емоціонально насичені гострі фрагменти сумної епопеї єврейського народу, не без півки, правда, сіонізму, що є безумовно хибною рисою цих речей. Треба побажати молодому майстрові хутчії від цього шкідливого ідеологічного баласту вилікуватись, як і від осадка песимізму,

що тяжить над його творчістю. Дві других великих картини „Діна“ і „Автопортрет“ — речі майстерні і значної художньої вартости. Взагалі в особі Шехтмана зростає не аби-яка художня сила з яскравою індивідуальністю і багатством творчих потенцій.

З тієї ж школи вийшли Седляр, Мізін, Липківський, Гвоздик, що найбільш визначились на виставці, а також Бородіна, О. Павленко та інші.

З речей Седляра найсильніша — це портрет О. Павленко, майже викінчений і добре скомпонований, а також етюд „грузчиків“. Від канона школи він робить дуже малі здвиги.

Таким же ортодоксальним „бойчуківцем“ виявляється наймолодший з цих майстрів Гвоздик. В двох своїх великих, але не викінчених картинах („Не доорали“, „Трус“) він показав чималі здібності, але технічну незрілість. Значно кращі його дрібні речі. Гвоздикові треба вчитись і працювати тим більше, що його селянське незаможницьке походження дає йому прекрасне соціальне тло і зарядку для творчости — передумова не аби яка, що позначається її нині в його роботі.

Мізін — теж молодий майстер — що-йно починає розвиватись і намацувати свої власні шляхи. Його велика композиція „Барикади“, що правда, йому не вдалась, проте в дрібних речах, як „Базар“, „Вступ Червоної армії“ та інші, а особливо в рисунках, в ньому викривається ще несміливий, але талановитий реаліст, заглиблено студіюючий наше нове життя, це невичерпане джерело всякої творчости.

Липківський — майстер, що все міцнішає в композиції. Його „Робітник“ і „Шоста домна“ дозволяють констатувати швидко зростання його ще далеко незакінченого молодого таланту. Слід згадати ще Бородіну, яка виставила добре витриманий в колориті і композиції портрет селянки (№ 1).

До тієї ж школи належать цілком молоді майстри: Плєсківська, Холостенко, Томах.

Самостійне місце займає на виставці Єлева, який протягом кількох останніх літ більше працював, як театральний художник (театр Михайличенка), аніж як маляр. Плакатно трактований, але сильний і яскравий „Портрет“, гостро поданий „Страйк зірвано“ — цікаві речі, які виявляють свіжі і оригінальні можливості у цього майстра.

Черкаський дав два непоганих натюр-морти, трохи безбарвних, правда.

Штейнберг виступив з невдалим фотографічним „Засіданням Комінтерну“ (лаври Бродського спати не дають). Значно кращі його дрібні речі і рисунки, де він вишукує і аналізує елементи форми і рисунку — добра ознака для дальшого поступу.

Проблема портрета, що має в сучасних умовах чимале значіння і заслуговує самого уважного до себе відношення та ретельної розробки, очевидно знаходиться в небезпеці, і виставка АРМУ про це свідчить яскраво. Портрет займає тут дуже мале місце — ледве чи набереться десяток „портретів“, серед яких портретні завдання як такі, а не портрет, як мотив і жива натура для малярського етюда, поставлені і розроблені не більше, як в двох-трьох випадках. Єдиним майже портретистом по суті з'являється на виставці Хижняк, що дав

одну лише роботу (по каталогу дві): „Портрет Н. Н.“, правда не зовсім витриманий і перепрацьований в деталях обличчя, але виявляючий добру школу, студіювання старих майстрів, ґрунтовний підхід і безсумнівний талант молодого портретиста.

Решт амолоди, що брали участь в виставці, не пеують загального ансамбля, чого не можна сказати про декого з старих художників, як Сафонов, Масленків, Зейберліх. Це, як справедливо зауважив Ф. Ернст, „речі, достойні кісті“ Вжеща — хатки, мальви, сонячники, веселі пейзажики і справжня дамська рукодія“. Вони вносять цілковиту дісгармонію з загальним культурним і майстерним обличчям виставки.

Відділ рисунку і графіки по лінії рисунка доповнює малярство. Тут маємо додаткову і підсобну перевірку індивідуальности декого з майстрів, що виставили малярські речі. Проте рисунок має на виставці і самостійну вартість. Зокрема варті уваги рисунки Богомазова загостреною і міцною характеристикою об'єкта. Велику і різноманітну серію дрібних рисунків виставив Мізін. Цікаві рисунки Седляра.

В графіці перше місце безумовно належить Касьянові, молодому графікові, що недавно закінчив освіту у Празі і незабаром має переїхати на працю до Київського Художнього Інституту. За кордоном Касьян вже набув собі визнання і ім'я. У нас на Радянській Україні він зовсім ще невідомий і виставляється вперше. Прекрасний майстер гравюри, що однаково майже володіє дереворитом, як офортом, як і літографією, Касьян репрезентований на київській виставці 12 роботами, які дають досить матеріалу для оцінки його творчости. Манерою і трактовкою він для нас трохи чужий, трохи краківський, іноді надто натуралістичний, як зауважив Ф. Ернст, іноді з літературною резін'язією. Цікавий і цінний нахил Касьяна до соціальної тематики, що наближає його до радянських художників. Треба всіляко вітати його переїзд на Радянську Україну.

Нелепицьська - Бойчук виставила небагато числом, проте майстерних і характерних дереворитів. Кращі з них „Фабзавць“, „До світла“. У Рубана цікаві кольорові гравюри („Кози“, „Свині“). Не погані речі Клименка, Сахновської.

У відділі скульптури, як і в малярстві, треба відзначити малу увагу до портрета, ту ж саму різноманітність спозобів, трактовок і напрямків, спроби широких, монументальних композицій, наближення до революційної тематики і реалістичної інтерпретації зі зривами іноді у натуралізм. Найбільш видатна постать в цьому відділі — це Ж. Діндо, яка дала 15 різноманітних і добре виконаних скульптур (гіпс, дерево). Остаточного свого мистецького підходу вона ще не виробила, спроби робить в дуже різноманітних і протилежних напрямках. Діапазон вельми широкий, нестримано буйний темперамент таланта з великими творчими потенціями. Є вже цілком зрілі і майстерні речі, як „Голова дівчини“ (дерево), „Безпритульний“, „Піонери“ і „Старий єврей“. Велика, монументально задумана „Фігура життя“ цікава, але не зовсім викінчена і опрацьована.

Павасюк, який досі виявляв себе на виставках Художнього Інституту, виступив з великим барельєфом — деталь пам'ятника повстання саперів в Києві в 1905 р. Монументально і композиційно

барельєф вдалих і являє значне досягнення. Трохи бракує динаміки. Кратко виставив лише дві голови: одна з них стара робота, друга — непоганий портрет Седляра.

Нарешті молодий скульптор Бульдін виявляє талановиті, хоча й незрілі ще, стремління до монументалізму і солідне почуття монументальності (дві роботи: горельєф „Нова пісня“ і барельєф „Жниця“).

Відділ театрального оформлення займає на виставці одне з перших місць. Блискучою оздобою цього відділу є В. Меллер, художник і керувач сценичного оформлення театру „Березіль“. Меллер виставив біля 70 проєктів костюму, виконаних за час з 1919 і до 1926 р. Вперше так широко і синтетично показує себе цей видатний майстер українського театру, відомий по оформленню кращих постановок революційної доби. Виставка показує шлях розвитку цього майстра і разом етапи революційного українського театру, зокрема „Березоля“ від „Газу“ і „Джیمی Гіґінс“ до „Золотого Черева“ і „Седі“. Що до самих рисунків, то рафінована європейська техніка, урівноважена стриманість, що межує іноді з ригористичною скупістю, плівка розмисловості, графічна та кольорова майже музична ритмічність — головні ознаки цих праць.

Поруч виставились деякі учні Меллера, далеко не всі, що вийшли з цієї школи і вже виявили себе на театрі. Найсильніший на виставці Курочка, що дав добрі ескізи костюмів для Шекспіровської п'єси. Слабші Проценко, Товбін, Власюк.

Відділ художньої промисловості складається з двох елементів: тканини і кераміки. В тканині вигідно показав себе Колос: чудесні зразки килимів („К. Маркс“, „Собака і птах“) та тканини (переборної і плахтової), як початок блискучих можливостей у цій галузі, що занепада і нерозроблена у нас, коли не рахувати підупалого кустарництва.

Кераміка репрезентована роботами межигірців; роботи двох типів: одні виконано в самому Межигір'ї засобами технікуму, другі фабричні. Перші показують нові, цікаві і ґрунтовні зрушення і кроки вперед порівнюючи з минулим кустарно-народнім і „глиняним“ періодом (1921 — 23 р.). Великий поступ технічний, цікаві спроби і шукання художні, удосконалення в нових матеріалах. Мало витримана фабрична частина робіт, проте вони цікаві, як перші прояви реального вкорінення художника в виробництво. Що правда, художник іде тут поки що на досить сумнівні компроміси з встановленими штампами і міщанськими смаками, проте самий факт початку процесу зближення і злиття мистецтва з виробництвом мусить тішити кожного: за першим компромісним етапом неминуче настане другий, коли почне проявлятися вплив і перевага добре вихованого і культурного художника. Крім межигірців (Седляра, О. Павленко, Цівчинського) виставлено цікаві ескізи Томаха, цікаві й формально і революційною тематикою.

Архітектура займає на виставці невелике порівнюючи місце. Виставлено переважно роботи молоді. З старших архітектів багато проєктів виставив харківський архітект Троценко, що досі переважно працював над українським стилем і лише останніми часами почав проєктувати в сучасних, „інтернаціональних“ формах. З молодих цікаві проєкти дали Мілініс, Холостенко, Волошінов, Заболотний.

Нарешті на виставці має місце фотографія, що є новиною для художніх виставок, на яких традиційними являлись завжди малярство, скульптура, рисунок і графіка, рідко архітектура. Фотографія, як мистецтво, давно чекає свого визнання і включення до складу „муз“ так, як і кіно. Зокрема в Києві фотографія має за собою і високу техніку і художні досягнення і певні традиції та культуру. Останніми часами за проблему і розвиток фотомистецтва береться Художній Інститут, який заснував при малярському факультеті відповідний відділ. На виставці репрезентовані такі корифеї фотографії, як Петров (правда старими роботами), такі майстри, як Озеров, Кореневич, Сталінський, Тарновський, Романюк, Сипягін. Є молодь (Горбовець, Босак). Особливо видається своїми різноманітними, майже дослідчими роботами Озеров, який дав поруч з гарними портретами низку добрих жанрових і пейзажних речей, а також кілька незвичайно цікавих зразків технічної фотографії (борм).

Ми пройшли через всі відділи виставки. В цілому перший виступ АРМУ треба вважати вдалим, огляд сил цікавим і цінним. Виставка свідчить про швидке і буйне зростання молодих сил після-революційного українського мистецтва, про набування культури й майстерности. Першу виставку Асоціації на якість витримано і виставка з цього боку цілком виправдала себе — вона є фактом видатного мистецько-культурного порядку. Критика вже відзначила „велике зрушення, багато нового, несподіваного“, „безумовно серйозних досягнень“, „виявлення нових течій“, „порівнюючи високий формальний рівень речей“ (Ф. Ернст, згадана стаття). Виставка показала радісний процес підростання і формування молодих талантів, що вперше виступають, як майстри, помітно здоровий зріст зацікавленості революційним сюжетом і потяг до реалізму на місце недавніх ще формалістичних ухилів і абстрактних вирав. Це перші іспити на зрілість, що починає складати мистецтво на Україні не без успіху. Правда показано лише один сектор АРМУ — київський. Тим цікавіша і цінніша мусить бути всеукраїнська виставка Асоціації, що відбудеться в Харкові в березні с. р., на якій покажуть себе ще одеські, харківські та дніпропетровські майстри.

Докладний формальний і соціологічний аналіз та синтетичні підсумки і висновки можна буде робити лише на матеріалі всеукраїнської виставки.

І. ТУРКЕЛЬТАУБ

На шляхах українського театру

Театральний сезон в нашій столиці вже наближається до кінця. І хоча ще не час робити підсумки, хочеться зупинитися на деяких моментах, щоб надалі час від часу організовано й планово оглядати театральне життя.

Як завжди і скрізь, з маси всіляких підприємств, що претендують на художню вагу, доводиться одсіювати те, що справді цінне і на чім варт фіксувати увагу громадянства. Цього разу, на нашу думку, можна й треба говорити переважно тільки про два більші театри республік, що стоять у центрі всього нашого театального життя. Ми маємо на увазі — драматичний театр „Березіль“ і Державну Оперу. Обома театрами відає Наркомос, утримує їх на своїй дотації і, значить, вони своєю діяльністю відбивають до певної міри театральну політику Наркомата. Ця політика знов же має якийсь напрямок і зв'язана з цілою системою нашої політичної освіти.

Коли йдеться про художню політику, треба мати на увазі, що в союзних республіках виразні тези Ц.К.Ц.К.П.(б) зустрічаються з своєрідними умовами національної політики держави. І може це перехрещення загального з національним нігде не виявляється в таких складних формах і не відбивається так гостро на художнім житті, як на Україні. Кожне завдання націоналізування мистецтва складне само по собі. В нас на Україні воно ще ускладнене тим, що треба задовольнити художні потреби кількох національних меншостей. Проти інших наркомосових вертикалів на мистецтво поки ще витрачаються зовсім малі кошти. Ясно, що робота провідних органів полягає в відшуканні засобів і вже само це звужує можливості і керовників театральної політики і тих, чий кошторис залежить від державного бюджету. Навіть ідеальна організація господарської сторони справи, — а від цього ми в театрі ще дуже далеко, — не забезпечує художнє підприємство від перебивок, а органи Наркомос'у від раптового ламання своїх планів. Тому до критики нашої художньої політики треба ставитися дуже обережно, а до оцінки наших художніх досягнень і перспектив більш-менш відносно. Для нормального розвою мистецтва взагалі потрібне насамперед міцне економічне становище краю. А нашим підприємствам, як видно, довго ще доведеться ждати твердої економічної бази.

Оглядаючись на театральне життя України останніх років, можна простежити дві паралельні течії: швидке зменшення художньої продукції в театрах, що дають вистави російською мовою і так само швидке якісне й кількісне зростання роботи українського театру.

Було б наївно пояснити занепад російської театральної культури на Україні „нагінками“ на ню, — звичайним, стереотипним доводом туподумних міщан. В тім, що робиться з російським театром на Україні, є своя закономірність. Трохи подумавши, кожен знайде тут всі ознаки культурного катаклізма, очевидної історичної конечности. Для цього досить подумати за те, що Москва, ставши центром світової революції, обернулася одночасно і в центр передової російської культури. Натурально, що Москва почала притягати звідусіль все найталановитіше і найздатніше до життя, що існувало на полі художньої російської культури за її міською гряницею. Вся історія світового мистецтва показує нам таку саму концентрацію найбільших художніх сил в столицях і суспільно-політичних центрах. Мистецтво органічно тягнеться до таких місць, бо є певний і обмежений асортимент соків, що живлять його. В тім, що Москва стає подібна до Атен, для мистецтвознавця нема й не може бути нічого несподіваного. Коли б жодна союзна республіка не мала своєї самостійної національно-культурної політики, то все одно Москва привабила б до себе всіх найліпших робітників мистецтва, які зв'язані з російською культурою і в ній діють. До певної міри через усі роки революції і інші центри РСФРР вабили до себе ці елементи. Випадково 1918-1920 року на Україні зібралось багато російських художніх сил. То були утікачі з Росії, які сподівалися, що на Україні влада останеться в руках білогвардійців. Вони розійшлися по губернських містах України, найбільші групи їх скупчилися в Харкові, Києві, Одесі, і це випадкове скупчення багато хто вважає за стабілізацію.

Якщо російський театр в наслідок революції закономірно відривав для найбільших своїх центрів найліпші частини кваліфікованого художнього персоналу, — і то не від нас тільки, а й від Білоруси, — то український театр, що перед революцією тернів справжні нагінки, аж на Радянській Україні почав жити повним життям. Багаті творчі українські сили в театрі були й перше. Вони були або зовсім укриті, або, не по своїй волі розсіяні, розчвинені по чужих художніх організаціях, дожидали кращого часу. Тільки з'явилася можливість, ці сили цілком нормально порвалися вгору і об'явилися. І треба щиро сказати, що кивати на штучне плекання української театральної культури і тільки ним з'ясовувати нинішнє піднесення українського театру так само нерозумно, як занепад на Україні російської сцени пояснити неіснуючими „нагінками“ на ню. Ось, приміром, оперетки ніхто не сіяв і не жав, навпаки кілька років з нею завзято боролися, а нині ця парость театального мистецтва буяє з усіх щілин і кількістю театрів перебільшує усі інші. Значить, не в нагінках і не в протекціонізмі річ, а в об'єктивному стані речей. Тільки діалектика розвою всієї культури на Україні, в тім числі й художньої, могла привести до бурхливого піднесення укр. театру і якісного занепаду російського. В нас є десятки доказів на те, що в сприйманні сучасного театального глядача на Україні питання про мову виконання втрапило колишню дражливість. Можна, скільки влізе, кричати про незнання й нерозуміння української мови, а факти нещадно переконують, що і глядач неукраїнець шукає в театрі перш за все мистецтва замість халтури, що мова виконання має вже тепер другорядну вагу.

(принаймні для більшості глядачів) і що жаданий йому художній мінімум глядач таки дістає в українському театрі. Хто в цім сумнівається, нехай ознайомиться з касовими рапортками російської драми в Києві: там театр, в атмосфері активного супротивлення українізації, стоїть порожній, хоч його репертуар багато розмаїтший за репертуар української драми. Спитаймося, чому потрібний художній мінімум маємо в українському, а не в російському театрі? Дуже просто: як усе найлучче з російського театру відплило до берегів російської культури, то в російському театрі на Україні, за невеликими виїмками, осталося тільки те, що непотрібне передовій радянській Росії. Інакше кажучи в нас затрималося те нездарне й безідейне, або безпорадне й неактивне, що непотрібне жодній культурі. Натомість навколо української сцени, так само природньо, швидко скупчилися ідейні елементи, творчо обдаровані і наскрізь перейняті жадобою культурної роботи. Російський театр залишив нам тут епігонів, а український збирає круг себе починателів. Час, нарешті, все те зрозуміти. Ми, теоретики мистецтва, чудово знаємо, яким баластом, про всі позитивні свої дачі, лягають часто на культуру традиції, як гальмують вони художній поступ. Перевага українського театру (і велика!) — та, що на ній не так сильно тяжать традиції минулого, що він вільніший від тягару задубилого консерватизму, що досі пригнічує багато передових російських театрів. Відсутність традиції минулого (коли не вважати побутового театру, що нині стоїть відокремлено) дала змогу новому українському театрові йти часто своїм власним шляхом, прискорити темп свого розвитку.

Прихована, не вичерпана перед революцією творча потенція, натос починання і брак традиційного вантажа, от ті три моменти, що в умовах радянської дійсності, а її характерною рисою — максимальною допомогою національній творчості, — сприяли народженню і розвитку української театральної культури. І хто стежив за українським театром, той знає, добре знає, що всі інші драматичні театри („Березіль“, ім. Франка, ім. Шевченка і ін.) виникли самостійно, стихійно, без ніякої участі Наркомосу. Ба й більше: Наркомосові звичайно дорікають, що стихія перескочила через його схеми й системи.

Тільки примхлива діалектика специфічного побуту революційної України могла примусити українську радянську художню суспільність ще два роки тому зажадати від Наркомпросу українізації опери. Інша річ, як у передових колах могла зродитися ідея — перенести в українську художню культуру найгірше відсталу і навіть, як кажуть, реакційну парость театрального мистецтва. І це має свої підстави. Нема що й казати: — не тільки в Європі, але й в РСФРР опера ще й досі є найконсервативніше з театральних видовищ. Європа тепер взагалі в порі музичного заходу. Опера занепадає там скрізь. Співці вимирають; їх місця не заступають нові. З оперовими композиторами — діється те саме. Одні вимирають, інші художньо маліють. Оперові театри з'їдають астрономічні державні бюджети, — і в цілій Європі прорікають опері швидку амбу. Віщують їй цілковите зникнення. На Україні про те все, певна річ, знали і знають, а проте торішнього року створили в столиці український оперовий театр. Скажуть,

українці з гонору хотіли за всяку ціну мати в себе все, навіть те, що вже гниє, аби тільки подобати на справжню державу. Сказати, звичайно, можна все, але треба бути послідовним. Чому не кажуть, що в Радянській Спільці повинна зовсім зникнути музика? Підстава на такі розмови існує така сама, як і для опери. Відомо, що в Західній Європі і в Америці цілком зникає поважна музика. Там жевріє ще так звана „орнаментальна музика“, ц. т. та, що має епатувати приголомшеного шаленим темпом життя буржуа. За авторитетним свідченням відомого музикознавця й критика Л. Сабанєва стан музики в Західній Європі — катастрофічний („Новий Мир“ 1927, № 1). Музика там вироджується. Проте, жодному дурневі не спаде на думку казати, що в Радянській Спільці музика іде до загибелі. В музиці, як і скрізь, ми бачимо в себе свіжі п'ямолодки і сподіваємося нових. І опера була зукраїнізована зовсім не на те, щоб на якийсь час законсервувати віджиту форму.

Ні, її взяли для того, щоб увілляти в ню живі соки молодого класу, що допіру починає жити. І от минув тільки один сезон, а вже відбулася ще одна несподівана метаморфоза. Опера оновилася, ожила, живущий дух перетворив і її.

Нам можуть нагадати тут мистецтвознавчий трюїзм про те, що мовляв кожній епосі відповідають певні відмінні й форми мистецтва. А тому, мовляв, опера, зроджена придворним театром, не може жити там, де зникло навіть коріння, що її живило. Знаємо й це і пам'ятаємо, як бачите. Але розуміємо й інше, що коли держатися цієї тези схоластично, то, кінець кінцем, доведеться зробити висновок, що в нас не може жити жодна форма мистецтва, котрі існують нині. Залишімо таку роботу талмудистам, а самі зважмо те, що справді вмирають не те що окремі форми, а й цілі парості (буває!) мистецтва. Проте, секрет у тім, що ми вміємо пристосовувати до своїх потреб те, що маємо. Ховати за життя таке синтетичне мистецтво, як оперу, не варт, зрало ще. Про всю умовність оперового театру з його діалогом на вокалі й музиці, — опера ще переживе не одне покоління, тим більше, що широкі народні маси ніколи не мали до неї приступу і аж за радянської влади дістали змогу пізнати цю найбагатшу парость театрального мистецтва.

Тому, ідею створення української опери в основі треба визнати за правдиву. Можна скільки хотіти сперечатися про способи її створити, але то вже питання технічне, організаційного порядку, а не принципіальне. Життєздатність ідеї була доведена за першого ж таки сезону. Ось чому цілком нормально ще торішнього року постало питання про українізацію опери в усіх найбільших центрах України — Харкові, Києві та Одесі, постало і негайно відповідним способом було зреалізоване.

Отже на початок сезону ми мали на Україні великі українські театри драми і оперно-балетні — в Києві — „Березіль“ і оперу, в Харкові — держдраму ім. Франка і оперу, в Одесі — держдраму і оперу, в Нижньодніпровську — драму (театр ім. Заньковецької), на Донбасі — драму (ім. Шевченка) і кілька другорядних драматичних театрів. „Березіль“ перед початком нинішнього сезону переведено до Харкова, а на його місце послано франківців.

Ми не будемо говорити про те, доцільно, чи недоцільно було брати „Березіль“ до Харкова і відсилати франківців до Києва. Як кожна медаль має два боки, і ця операція має свої позитивні й негативні риси. Нас у даному випадку не цікавить невідомий ще результат переводу. Безперечно одно, що столиці треба було показати такий театр як „Березіль“, а театрові корисно попрацювати в центрі громадсько-політичного життя Республіки.

За п'ять років свого існування „Березіль“ пройшов величезний і, загалом, досить вільний художній шлях. Шлях цей ще жде на свого дослідника й історика і в кожному разі вартий докладної монографії. На жаль ми, в нашому побіжному огляді не маємо змоги говорити про це навіть у загальних рисах. Одно можемо сказати, що вихідна точка театру остається міцна. Театр виразно перейнятий класовою ідеологією пролетаріята, працює, згідно з своєю платформою, в царині радянського будівництва способами мистецтва і має певну тенденцію зміцнення ідей соціальної революції. Маючи мистецтво за конче потрібну суспільну функцію, „Березіль“ вважає зміст і форму в мистецтві за рівноцінні елементи.

„Березіль“ по суті свій — театр експериментальний. Він намагався переважно відшукати відповідну до нашого часу форму. Театр перейшов послідовно ряд етапів, об'єднаних одним жаданням — розбити стару театральну традицію. Не можна сказати, щоб „Березіль“ зовсім увійшов впливу інших театрів, особливо передових російських, що переводили аналогічні шукання. Та за наших часів цілковита культурна ізоляція взагалі — річ неможлива. Але ще більше несправедливо було б сказати, що в „Березіль“ не було своїх власних шукань. Безперечно, що щось своє, ще й до того національно-революційне, дав сам театр. Переїзд „Березоля“ до Харкова застає його в момент відпластування від нього того луччого, що набралось за минулий час роботи, і потягу до якогось перелому.

Харківський сезон „Березіль“ розпочав п'єсою Кромелінка „Золоте дерево“. Театр побачив у п'єсі значний соціальний кістяк і він ухопився за неї. Проте, нам здається, що тут сталася прикра помилка. „Золоте дерево“ — звичайнісінький європейський фарс з легким глузуванням з захланности не зовсім великого буржуа. Тема людської зажерливости — досить стара, і витягати її знов на світ була б рація тоді, коли б оброблення давало дійсну соціальну насиченість. Але як цього нема, а сама п'єса дуже довга і дуже нудна, не має абсолютно ніяких стійностей, то ждати, що вона когось задовольнить, було ризиковано. На лихо, спектакль показали, як визнає сам Л. Курбас, що ставив його, наполовину недоробленим. Не диво, що п'єса не мала достатнього успіху і її довелося після кількох вистав зняти з репертуару. Тим часом і вона ще раз потвердила, що в „Березолі“ Україна має великий і культурний театр з колосальними можливостями. „Золоте дерево“ не зовсім задовольняло акторським виконанням, але режисерський розмах — солідний.

Дивлячись на такий спектакль, кожен, хто розуміється на театральнім будівництві, повинен був признатися, що „Березіль“ — театр європейського масштабу і що його сміло можна ставити в ряд з найлуччими театрами РСФРР.

І „Жакерія“ і „Шпана“ — продукти торішньої роботи „Березоля“ у Києві. Умовно-романтичний стиль „Жакерії“ демонстрував великий художній смак і гостру режисерську вигадку молодого режисера Тягно, а огляд-скетч „Шпана“ — п'єси зовсім нікчемної, показали глядачеві, що „Березіль“ має міцний акторський склад і ще одного молодого вигадливого і талановитого режисера — Бортника. Те саме що до акторів потвердив спектакль „За двома зайцями“, поставлений талановитим режисером Василько, що вже покинув „Березіль“.

Постановка „Седі“ виявила ще одного яскравого режисера — Інкижинова. Це справді с-ковитий спектакль. Він прикметний тим, що в ній „Березіль“ зважився підійти щільно до реалізму. Спроба вийшла надзвичайно щаслива, і наводить на думку, чи не сюди, до здорового реалізму, слід театрові круто повернути взагалі.

Повина „Березоля“ — „Пролог“ примушує говорити про весь театр з великою пошаною. І п'єса слабка, і робота коло спектаклю знов таки недороблені, але який яскравий і постановщик Л. Курбас і цілий театр в цьому спектаклі. Ми маємо в Курбасі першорядного майстра сцени — дотепного, глибокого, з справжнім художнім смаком і гострим відчуттям театральності.

Курбас — знамено для „Березоля“. Але коло нього прекрасний штаб молодих і талановитих режисерів — гордощі театральної України. На жаль і сам Курбас і весь театр блукає поміж трьома соснами безрепертуарності. Часом просто не зрозуміти репертуарної лінії цього театру. З одного боку „Березіль“ ніби ревниво охороняє свою самобутність, а з другого, — він, як і інші театри, уперто йде по лінії найменшого опору. Можна без кінця кричати про те, що в нас репертуарний голод, що нема чого ставити, але мусимо констатувати і той чудний факт, що той же „Березіль“ уперто обминає ту драматургію, яку вже маємо. Нехай що кажуть, а українська драматургія має вже таких письменників як Куліш, Мамонгів, Дніпровський і Кочерга. До них можна додати Красовського, нині вже Панченка. А в „Березоля“, такого гордого в своїй самотності, не завважно навіть бажання підійти ближче до українського драматурга. Коли навіть розглядати п'єсу тільки як сценарій для режисерського оброблення, то вже краще брати для постановки таку, яка має літературну вартість. Я скажу, що „Березіль“ сміливо міг би використати для свого репертуару чимало п'єс сучасних українських драматургів. І він не тільки заповнив би прогалину в репертуарі, але й безумовно допоміг би тим появи нових п'єс. А так, дивлячись на „Березіль“, ставлять, але вже всяку макулатуру і інші українські театри, і український драматург фактично не має для своїх творів театральної сцени. Чого ж так ставиться „Березіль“ до сучасних українських драматургів?

Все таки і в „Золотому череві“ і в „Седі“ помітно, що театр примушений зважати й на автора. Я переконаний, що це не випадково. Ми видимо йдемо до того, що театр взагалі, незалежно від того, яких естетичних норм і форм він додержується, поверне раніше чи пізніше своє місце головним його елементам — акторові й авторові. Режисерській диктатурі в театрові має прийти край. Завдання режисера — бути допоміжним, хоч і важливим діячем. Його річ — організувати весь спектакль в цілості, але організувати не на шкоду тому,

хто грає і кого грають. І в „Шпані“ і в „Седі“ і навіть у „Пролозі“ актор має вже місце і становище, які йому належать. Я підкреслюю навіть, бо з Курбаса, як і з Мерхольда більше ніж у якого небудь іншого режисера маємо диктатора, що боїться обмеження своєї влади й ролі. Як судити з останніх постановок театру РСФРР, автор там теж починає відновляти порушену рівновагу. По всьому видно, що дуже хутко прийде до того й „Березіль“. Це — річ немінуча, бо в противному разі глядач зовсім відцурається театру. Сама форма без змісту сучасного глядача драматичного театру ніколи й ні за що не задовольнить. Тому то й вважаємо, що керівники „Березоля“ мусять добре про це подумати і пригадати собі, що вони тільки частина цілої нашої культури, а не острів на безкрайому океані. Культура потребує міцної драматургії, а ігноруючи те, що вже є, ми тим затримуємо появу нового. „Березіль“ як найміцніший і найкультурніший театр, повинен за всяку ціну стимулювати появу своєї власної національно-революційної драматургії. Це його повинність перед всеукраїнською культурою, перед її майбутнім. Приклад „Березоля“ добре вплине на інші українські театри.

Той самий гріх, але дещо іншого відтінку, має й українська опера. Правда, тут справа стоїть багато складніше.

В нинішньому сезоні, як уже зазначено, створено три оперних театри (Харків, Київ, Одеса), де всі спектаклі дають українською мовою. Коли питання про організацію оперного об'єднання було розв'язане, треба було розв'язати і те, яким шляхом вести справу. Ясно, що нікому не спадало на думку розпочинати цілий гармидер, щоб перекладати старе оперне лахміття на українську мову. Гасло українізації опери від першого початку усі розуміли так, що треба творити українську оперу, цеб-то оперу з оригінальною українською музикою і сюжетом, що цілком відповідала б вимогам нашого часу. Малося на увазі, певна річ, що перш за все буде використаний той матеріал, який уже є в оперній літературі. Тим часом, хоч оперний сезон у всіх трьох містах уже закінчується, жодна українська опера не бачила ще світу в театрах оперного об'єднання. Перед відкриттям сезону, ставлення опер вимагав і сам Наркомос, що відає оперним об'єднанням, і пленум всеукраїнського музичного товариства ім. Леонтовича. Цей самий пленум жадав асигнування потрібних сум для спеціального замовлення композиторам нових українських опер. Таке жадання було безперечно раціональне. Азербейджан і Грузія, які вчасно зробили таке замовлення, мають у себе оперні театри, що держаться більше як на половину національним репертуаром. Для України замовлення можна було здійснити тим легше, що й сама Україна має вже солідних композиторів, та й в РСФРР є чимало видатних композиторів, тісно зв'язаних з Україною. Між іншим, композитори Грузії постачали оперну музику для Азербейджану і Грузії. Однак, замовлення на українську оперу поки що нема і в ц'м, незалежно від усіх досягнень або дефектів в роботі оперного об'єднання, дуже прикра помилка. Опера ще більше як драма потребує стимулювання. Треба збудити до великої роботи сили наших композиторів. І хто знає, може сьогочасна бідність оперної літератури в Європі ще раз потвердить нашу тезу, що в мистецтві ренесанс приходиться від свіжих

класів і від націй, що під їх захистом відроджуються. Українські робітничі і селянські маси мають дуже багато живих соків і надія на оживлення музики й вокального мистецтва далеко не ілюзорна, бо український нарід належить до найбільш музичних і співучих народів світу. На великий жаль, українзатори нашої опери про це забувають. Правда, вони мають одно маленьке виправдання. За планом оперного об'єднання процес цілковитої українізації оперних театрів мав бути здійснений протягом трьох років. На перший рік своєї роботи оперне об'єднання дивиться як на спробу, яка повинна допомогти до початку другого року зважити ситуацію і дати змогу діяти далі з більшою певністю. Я мушу зауважити з цього приводу, що спроба і то чудова була вже торішнього року, коли українізовано оперу в Харкові. Вже тоді було ясно, що належно поставлена українська опера, з допомогою держави, мав всі шанси на безболізне існування. А нинішній сезон ще ясніше показав, що страх за мову оперного лібретто з самого початку був цілком безпідставний. Як я вже вище відзначав, глядач охоче дивиться і слухає п'єси українською мовою, жадаючи від театру одного, щоб у ній було цікаво. Кілька видатних вокалістів, в тім числі і славетний тенор Собінов, що виступав в Харкові в опері Вагнера „Лоенгрін“, заявили, що українська мова надзвичайно вдячлива для вокального мистецтва. Вона надається до музики легше ніж яка інша. І співці — художники співають нею з не меншою охотою, ніж вони свого часу співали по італійському.

Одним словом, як не підійти до питання, очевидно, що стимулювати оперу треба з більшою енергією. Багато шкодило і шкодить те, що в оперному об'єднанні дуже нещасливо уложилася організаційна частина. Тут безліч помилок, дуже прикрих, що цілком розхитали в нинішньому сезоні всю справу. Звідси і втрата загальнокультурної перспективи, звідси і дуже малі досягнення формального характеру.

Українізована харківська опера минулого сезону дала кілька справді блискучих постановок опери („Севільський цирюльник“, „Намісто мадонни“, „Долина“) і балета („Лебедине озеро“, „Корсар“). Ці постановки з кожного погляду були такі цікаві й грандіозні в своїх намісленнях, що про них з похвалою говорили далеко за межами нашої республіки. Найяскравіше виявилися наміслення української опери в балеті. Тут підняли класичний балет на такий п'єдестал, так його освітили, що про подібний тріумф могли мріяти тільки в роки найбільшого розцвіту класичного танцю. Через те постановки нинішнього року, — самі по собі, в порівнанні напр., з російськими оперними театрами, значні, — поблякли. Адміністрація не спромоглася забезпечити для столиці кваліфікований кадр співців, а на самій лише обставині спектаклів виїхати не вдалося. А з балетом зовсім вийшло погано і він не міг задовольнити глядача ні сценичним оформленням, ні хореографією. А як нічого не було зроблено для вистави оригінальних українських опер, як не поставлено жодного українського балету, то вражіння від першого циклу оперно-балетних спектаклів осталося прикро-неприємне.

В полі зору театрального оглядача є кілька інших театрів столиці. Але вони, мало що додаючи до загально-театральної культури,

зовсім не роблять художньої погоди. Не на них можна було б базувати наше культурне відродження.

Висновки?

Нехай змовий сезон не спромігся дати того, чого від нього сподівалися. Вагу має те, що ми все таки не стоїмо на місці. Вагу має, що бодай через тяжкі й утратні помилки ми все таки йдемо до поглиблення творчості в театрі, до зміцнення наших власних театральних підприємств, зростаємо вглиб і вшир.

Тепер треба, щоб мистецтвом ще дужче зацікавилися радянські громадсько-художні кола. Мистецтво не терпить ізоляції. Воно мститься за неувагу і байдужність. Театр найбільше потребує уваги. Дуже це складний художній організм, дуже багато в нім шрубок, які треба доглядати.

Радянська художня суспільність має право і може показати театрам їх культурну перспективу. Треба раз на завжди засвоїти, що в умовах національно-революційного відродження театр не є тільки замкнене в собі художнє підприємство. Він цінний, як одна з найважливіших ланок в ланцюгу культурного ренесансу, а тому крім режисера й актора потрібна перспектива і для драматурга й композитора. Культурі всі потрібні однаково. А можливостей для всіх сила силенна.

Справжнє культурне будівництво на Україні що-йно починається.

С. ПЕВЗНЕР

Господарча робота сільсько-господарчої кооперації України 1925—26 року і перспективи її діяльності на 1926—27 р.

Минулий 1925/26 рік був рік досить сприятливий в житті української с.-г. кооперації.

Гарний врожай збіжжя і технічних культур (буряка, махорки, хмелю) і швидке відновлення скотарства з одного боку, а з другого спеціалізація робіт кооперації через утворення окремих організацій з певно визначеним обсягом діяльності, а також поліпшення постановки роботи самої сільсько-господарської кооперації на Україні, зміцнило її зв'язок з селянським населенням УСРР.

Зміцнення зв'язку сільсько-господарської кооперації з селянством, що виявилось в зростанні його господарського обслуговування як в збуті сільсько-господарської продукції, так і в продажу селянству потрібних йому фабрикатів продукційного значіння, збільшило кількість селянських господарств, які стали членами сільсько-господарської кооперації (число членів її зросло за рік від 1.319.900 майже до 1.586.000 цеб-то на 20%).

Збільшення числа членів і загальне зміцнення їх господарського обслуговування підвищили торговельні обороти української сільсько-господарської кооперації за 1925/26 рік на 82,8% проти 1924/25 року. Хоч зростання торговельних оборотів с.-г. кооперації на Україні за 1924/25 рік було ще вище (100%) проти попереднього року, все-ж пам'ятаючи, що загальний темп розвитку народного господарства Співки РСР рік від року затримується, зростання оборотів с.-г. кооперації України за 1925/26 р. (82%) треба визнати за надзвичайно велике, бо загальний торгово-посередницький оборот на Україні збільшився за 1925/26 рік тільки на 63,7%.

По окремих галузях торгової роботи — от як збут продуктів сільського господарства й постачання фабрикатів — продажний оборот системи с.-г. кооперації в 1925/26 році проти 1924/25 року, розподіляється між окремими ланками системи в такий спосіб (див. табл. на стр. 236).

Таблиця показує, що в 1925/26 році с.-г. кооперація України збільшила свої обороти на 203.044.000 карб., або на 82,8%; це сталося переважно коштом збільшення збуту продуктів с.-господарства, бо оборот в цих операціях збільшився на 150.420.000 карб. (100,3%), а операції продажу фабрикатів дали тільки збільшення на 52.624.000 карб.

(52,8%) (в 1924/25 році зростання „збутових“ операцій виносило 135% „а продажу фабрикатів — 68%).

(в карбованцях)

НАЗВА ОРГАНІЗАЦІЇ	1924 — 1925 рік			1925 — 1926 рік		
	Операції збуту с.-г. продуктів	Операції продажу фабрикатів	Разом	Операції збуту с.-г. продуктів	Операції продажу фабрикатів	Разом
С.-госп. товариства . . .	87.438	66.872	154.310	135.000	92.000	227.000
Спілки с.-г. тов.-тв. універсальні	19.675	23.781	43.456	55.734	37.928	93.660
Спеціальні	—	—	—	12.000	3.000	15.000
Разом по спілках	19.675	23.781	43.456	67.734	40.928	108.660
„Сільський господар“	12.184	8.768	20.952	37.187	18.818	56.005
„Добробут“	5.151	299	5.450	16.016	328	16.342
„Кооптах“	6.565	—	6.565	9.839	—	9.839
„Плодоспілка“	—	—	—	415	274	689
„Укрсельцукр“	14.364	—	14.364	29.606	—	29.606
Разом по центрах с.-г. кооперації	36.264	9.067	47.331	93.063	19.418	112.481
Разом по всій системі с.-г. кооперації	145.277	99.720	245.097	295.797	52.344	448.141

По окремих ланках системи с.-г. кооперації помітно таке зростання оборотів в 1925/26 р. проти 1924/25 року:

НАЗВА ОРГАНІЗАЦІЇ	Збільшення операцій збуту продуктів сільського господарства		Збільшення обороту продажу фабрикатів		Разом зростання оборотів	
	на		на		на	
	Карбов.	%	Карбов.	%	Карбов.	%
В с.-господ. т.-вах	48.000.000	55	25.128.000	37,5	73.128.000	47,4
Спілках	48.059.000	244	17.145.000	72,0	65.204.000	150,0
Центрах	54.800.000	143	10.350.000	11,4	65.150.000	140,0

З вищенаведених даних видно, що найбільше зростання оборотів було по спілках с.-г. кооперації; це залежало від покращання їх фінансового стану, почасти тому, що правительством дано їм дотацію в сумі 675.000 крб., а почасти з тої причини, що збільшилися їх прибутки завдяки високій торговій кон'юктурі, — так було в першій половині 1925/26 року — все це дало їм можливість ширше охопити свою периферію в розумінні більшого господарського обслуговування її.

Вищезазначеними причинами треба пояснити в значній мірі й зростання оборотів в центральних організаціях с.-г. кооперації.

Значне збільшення оборотів с.-г. кооперації протягом 1925/26 р. піднесло питому вагу української с.-г. кооперації в народньому господарстві України, наприклад, коли в 1924/25 р. оборот системи с.-г. кооперації становить 8,9% загального торгово-посереднього обороту України, то в 1925/26 р. питома вага сільсько-господарської кооперації збільшується вже до 11,6%.

Участь сільсько-господарської кооперації в обороті селянських господарств, що до продажу ними продуктів своєї продукції, виносить в 1924/25 році 17,3%, а в 1925/26 р. підвищилася до 21,8%. Такі загальні цифри. Коли ж ми звернемо увагу на окремі деталі, то побачимо, що більші досягнення сільсько-господарської кооперації в справі обслуговування селянського населення.

Зі всього збіжжя (135 мільйонів пудів), що зібрали всі державно-кооперативні заготовителі в часі кампанії 1925/26 року, через систему сільсько-господарської кооперації перейшло 40.000 тисяч пудів, що становить 29,6% загального розміру заготовок державно-кооперативного апарату.

З 1.155.000 пудів махорки, що заготовили всі державно-кооперативні заготовувачі протягом кампанії 1925/26 р., через систему сільсько-господарської кооперації, тільки в централізованім порядку (через „Сільський Господар“) перейшло 1.163.000 пудів, цеб-то 37% всіх заготовок планових заготовителів.

Централізована участь сільсько-господарської кооперації в заготовках хмелю на 1925/26 рік становить 25.530 пудів, цеб-то 87,8% цілої кількості хмелю, що її наготували всі державні кооперативні заготовувачі.

Багато також важить сільсько-господарська кооперація в справі заготовки яєць — тут її участь становить не менш як 40—50%.

Коли ми поглянемо на продаж селянам фабрикатів продукційного значіння, то й тут питома вага с.-г. кооперації дуже велика. Із загального збуту с.-г. машин на Україні на суму 26 мільйонів карбованців протягом 1925/26 року через систему сільсько-господарської кооперації перейшло машин приблизно на 18.000.000 карбованців, цеб-то майже 70% загального розміру с.-г. машино-постачання на Україні за минулий рік.

У продажу лісу на широкий ринок участь сільсько-господарської кооперації навіть централізованим порядком становить за 1925/26 рік щось 30% (на суму приблизно 7.000.000 карбованців).

Досить значна також питома вага сільсько-господарської кооперації у продажу чорних металів. С.-г. кооперація продала чорних металів протягом 1925/26 р. майже на 3.000 тис. карбованців, що

дає 35% загального продажу чорних металів на Україні всіма державно-кооперативними організаціями для потреб широкого споживання.

Ось які господарські досягнення сільсько-господарські на Україні за 1925/26 рік.

Але ці досягнення не задовольняють с.-г. кооперацію, і вона визначила собі на 1926/27 рік шляхи дальшого охоплення селянського господарства України, як в збуті їхньої продукції, так і в постачанні їм фабрикатів продукційного значіння.

Виходячи з досягнених уже результатів, також із загального стану українського сільського господарства, із намагання забити приватний капітал на ринках сільсько-господарської сировини і, нарешті, сподіваючись державної допомоги в сумі 2.200.000 карбованців для загального закріплення фінансового стану сільсько-господарської кооперації, „Сільський Господар“ розробив такий план господарської діяльності сільсько-господарської кооперації України на 1926/27 рік.

План розвитку оборотів с.-г. кооперації на 1926/27 р.

НАЗВА ОРГАНІЗАЦІЇ	Обороти продажу продуктів сільського господарства	Обороти продажу фабрикатів продукційного характеру	Весь передбачений торговий оборот с.-г. кооперації
С.-г. товариства	208.713.000	95.000.000	303.713.000
Спілки: універсальні	105.840.000	45.360.000	151.200.000
Спеціальні	22.800.000	3.600.000	26.400.000
Разом спілки	128.640.000	48.960.000	177.600.000
„Сільський Госп.“	60.300.000	31.651.000	91.951.000
„Добробут“	21.377.000	3.170.000	24.547.000
„Кооптах“	16.184.000	3.401.000	21.585.000
„Укрсельцукр“	32.190.000	—	32.190.000
„Укрбуракспілка“	—	1.386.000	1.386.000
„Плодоспілка“	1.903.000	760.000	2.663.000
Разом центри с.-г. кооперації	131.954.000	42.368.000	174.322.000
Разом вся система с.-г. кооперації	469.307.000	186.328.000	655.635.000

З наведеної таблиці видно, що по 3-х ланках системи с.-г. кооперації передбачається таке збільшення оборотів 1926/27 р. проти 1925/26 року:

	Передбачається збільшення оборотів збутових операцій		Передбачається збільшення оборотів продажу фабрикатів		Разом передбачається таке збільшення оборотів	
	В карбов.	У %/о/о	В карбов.	У %/о/о	В карбов.	У %/о/о
По товариствах	73.713.000	54,6	3.000.000	3,2	76.713.000	37,8
По спілках	60.906.000	50,0	8.034.000	2,0	68.940.000	63,8
По центрах	38.891.000	41,7	22.950.000	12,0	61.841.000	54,8
Разом	173.510.000	58,8	369.840.000	22,3	207.496.000	46,3

Збільшивши так свої обороти, с.-г. кооперація збільшить і свою питому вагу в народньому господарстві Української Республіки.

В торгово-посередницькому обороті цілої Республіки, оборот с.-г. кооперації буде мати вже не 11^{о/о}, як було в 1925/26 р., а 12,8^{о/о}. В продажу селянством своєї продукції с.-г. кооперація буде мати 31^{о/о} проти 21,8^{о/о}. 1925/26 р.

В наміченім Державою загальнім розмірі державно-кооперативних, або так званих планових заготовок збіжжя (191.000.000 пудів), заготовки системи с.-г. кооперації становитимуть не менш як 39,7^{о/о} або кількосно 75.000.000 пудів.

Збільшиться також питома вага сільсько-господарської кооперації в 1926/27 р. в збуті селянством таких продуктів сільського господарства як махорка й хміль.

Передбачається, що не менш як 80^{о/о} махорки селянство продасть через систему с.-г. кооперації, а збут хмелю передбачається охопити на 85^{о/о} с.-г. кооперацією. Таке значне охоплення с.-г. кооперацією селянського збуту цих культур пояснюється монополією, яку дала держава „Сільському Господареві“ на заготовку цих культур.

Дуже велике має бути значіння с.-г. кооперації України протягом 1926/27 року і в продажу фабрикатів селянству. Наприклад, через систему с.-г. кооперації передбачається продати приблизно 35^{о/о} лісу зі всієї кількості, яку відпущено лісопромисловістю для потреб широкого споживання.

С.-г. машин передбачається пропустити через систему с.-г. кооперації не менш 80^{о/о} (проти 70^{о/о}) тої кількості, яку дасть промисловість для потреб України. Що до металів — то тут теж збільшиться роль с.-г. кооперації. Коли в 1925/26 р. роль самих централізованих (через „Сільський Господар“) продажів заліза промисловістю с.-г. кооперації становила 11,7^{о/о} всього продажу заліза плановим торговим організаціям України, то на 1926/27 рік визначається, що ці централізовані продажі промисловістю заліза с.-г. кооперації збільшаться до 16,9^{о/о} всього продажу промисловістю заліза для потреб масового споживання.

Характерно в торговому плані с.-г. кооперації України на 1926/27 р. те, що передбачається збільшення ролі як центральних так і особливо районно-союзних організацій в загальнім торговім обороті системи.

В 1925/26 р. союзи становили 24,1%, а центри 25% у загальнім торговім обороті системи с. - г. кооперації, а на 1926/27 рік намічено збільшення ролі союзів до 27,1%, а центральних організацій до 26,5%. Це намагання побільшити обороти другої та третьої ланки системи треба визнати за цілком нормальне і природне, бо збільшення оборотів цих ланок намічене коштом зростання їх господарських зв'язків з периферією. Збільшення господарського обслуговування кожною ланкою системи своєї периферії дасть можливість і в організаційному відношенні міцніше зв'язати всю систему і тоді центральним організаціям легше буде переводити через всю систему с. - г. кооперації єдину політику, відповідну загальнім інтересам державної політики.

Друга особливість торгового плану на 1926/27 рік полягає в тім, що в нім розмір головніших операцій по збуту продуктів сільського господарства базується на сталих умовах, складених між центральними організаціями та організованими споживачами цих продуктів.

Цілком сталі умови з держпромисловістю і споживчою кооперацією надають вищезгаданому планові цілком реального характеру і гарантують його виконання з боку фінансового.

Хроніка

ІСТОРІЯ РЕВОЛЮЦІЇ

• До десятих роковин Жовтневої революції. Різні інституції і установи Союзу вже розпочали підготовчу працю до переведення святкування десятих роковин Жовтневої революції. В цьому напрямку провадиться робота і в УСРР. Наркомос намітив вже план і тепер його детально розробляють відповідні відділи.

З цього приводу у відділі Мистецтв відбулася спеціальна нарада, що обміркувала, як провадити святкування по лінії мистецтв.

Насамперед нарада ухвалила організувати низку конкурсів. Досвід минулих років показав, що закриті конкурси не завжди дають бажані наслідки, тому нарада ухвалила організувати конкурси як закриті, так і відкриті. По відкритому конкурсу кваліфікованим особам буде замовлена опера, симфонія і драматичний твір, а закритий конкурс буде оголошений на хор, пісню квартет і п'єсу для робітничо-селянського театру.

Учасникам відкритого конкурсу гадають дати деяке матеріальне забезпечення в спосіб видачі авансів.

Що до масових видовищ, то ухвалено оголосити закритий конкурс на сценарій.

В справі організації конкурсу на літературні твори, нарада ухвалила скликати збори з представників усіх літорганізацій.

Крім того, визнано за доцільне організувати виставку образотворчих мистецтв.

Для розробки плану конкурсу утворено спеціальну комісію в складі Смолича, Горбенка та Козицького.

• Збірник про радянське мистецтво. Ленінградський інститут історії мистецтва випускає серію збірників про радянське мистецтво за 10 років. Один збірник буде присвячений матеріалам про театральне життя років революції. Для цього в інституті організується «дні спогадів» робітників мистецтва. Відбулися засідання, присвячені театрові народної комедії (1920—21 рр.), театрові Нової Драми (1922—23 рр.), постановці «Макбета» в цирку 1918 року, виникненню державного агітаційного театру (1920 р.).

• Відділ Комінтерну музею революції останніми часами здобув багато матеріалу зі світового революційного руху.

Серед нових експонатів треба відзначити подарунок німецької компартії — прапор робітничої спілки 1869 року й матеріал що до повстання на о. Яві

• Увічнення пам'яті революціонерів. Конференція наукових робітників в Одесі, щоб відзначити 10-ти роковини жовтня, ухвалила увічнити пам'ять видатних революціонерів: народовольця Желябова, Ковальського, першого наркомюста України Хмельницького, а також основоположника першої в Росії соціалістичної робітничої організації південно-російського союзу робітників — Заславського. Одночасно конференція ухвалила відкрити в Одесі інститут для вивчення російської революції ім. Заславського та надати одеському Сільгоспінституту ім'я Желябова, а одеському Інгоспу ім'я Хмельницького.

• Музей Ілліча в Ленінграді. На Ленінській вулиці буд. № 48 (кол. Широка) в помешканні, де жив Ленін від 8-го квітня до 5-го червня 1917 р., влаштовується «Музей Ілліча». Петроградський райкомунвідділ вжив заходів звільнити кол. помешкання Елізарових, де жив Ленін. Музей революції, до чийого відання переходить це помешкання, відновлює обстановку житла Володимира Ілліча й його близьких. А. Е. Елізарова обіцяє надіслати деякі з колишніх речей, серед них ломберний столик з ящиком, де Володимир Ілліч ховав папери. В помешканні Ілліча буде вивішено на помітному місці недавно знайдений Істпартом протокол тругу, вчиненого в помешканні Елізарова в липневі дні. В цім протоколі зафіксовано допит Н. К. Крупської, яка свідчила, що Володимир Ілліч вже три дні не приходив до дому.

• Пам'ятник тов. Артемові. Комітет для спорудження в Харкові пам'ятника т. Артемові намітив поставити пам'ятника на майдані Тевелева, проти будинку міськради.

• Виставка єврейського друку. На 10-ті роковини Жовтневої Революції кафедра євр. культури при УАН готує виставку єврейської друкованої продукції за роки 1917—1927. У програму цієї виставки входить все, що надруковано єврейською мовою: різні

органи преси (партійні, приватні, армейські часописи то-що) книжки, брошури, металіки (відозви, об'яви, декларації, офіційні розпорядження, виборні списки то-що плакати або мішані речі, — з єврейською мовою теж (російсько-єврейські, українсько-єврейські то-що).

Це все за часи передодня революції, інтервенції, громадянської війни, і виставка повинна дати картину того, як революція підготовлювалась, як її переведено, як вона боролася і як нарешті перемогла; як тут поведилися різні класи, групування, партії то-що.

Ця виставка буде показана в усіх значніших місцевостях України, Білоруси то-що.

✱ *Невидрукована праця Карла Маркса* Цими днями виходить з друку невідома досі велика праця Карла Маркса „Критика людської філософії права“. Рукопис знайдено в архіві німецької с.-д. партії.

✱ *Нова книга про В. І. Леніна.* У виданню Академії Наук має вийти книга наукового робітника Карпова „Володимир Ілліч Ленін, як критик реакційно-буржуазної філософії“.

ПАМ'ЯТНИКИ КУЛЬТУРИ

✱ *Охорона Всеукраїнського музейного городка.* За ініціативою Наркомосвіти президія ВУЦВК'у ухвалила постанову про з'ясування справи охорони Всеукраїнського музейного городка (колишня київсько-печерська лавра). З території лаври вирішено виселити всіх сторонніх мешканців, в першу чергу, ченців, а також різний злочинний елемент. Народньому Комісаріатові Соціального Забезпечення запропоновано вернути взяті ним в лаврі майно, що має історичну цінність. Наркомюстові доручено притягти до відповідальності осіб, що розтягали майно лаври, винозили меблі, зруйнували чотири кам'яні будівлі і т. інш. Київському Окрвиконкомові запропоновано збільшити охорону лаври та її історичних пам'яток.

✱ *Історичні матеріали.* В жовтні 1926 року було перевезено на Україну із Москви понад 2000 пудів цінних історичних архівних фондів українського походження часів XVII—XVIII століть — установа „Малоросійської Колегії“, „Генерального Військового Суду“ то-що. Цими ж днями будуть перевезені до центрального Архівного Управління УСРР й історично-революційні матеріали періоду Жовтня та громадянської війни, що були висезені з України під час громадянської війни до Росії. На подання Центрархіву РСФРР (в наслідок заяви ЦУ УСРР) Всеросійський ЦВК вже погодився на цю передачу.

✱ *Захист пам'яток старовини.* Всеукраїнський археологічний комітет та Київський комітет охорони пам'яток мистецтва звернулися до Укрголовнауки зі звітною запискою, в якій зазначають, що єдині в світі по своїй художній вартості фрески в Софіївському соборі руйнуються й гинуть. Обидва комітети просять вжити заходів, щоби врятувати історичне багатство.

✱ *В українському музеї мистецтва.* Харківський музей українського мистецтва влаштовує виставку сучасної укра-

їнської графіки. Виставку намічено відкрити в березні. Вона охопить книжні ілюстрації, обкладинки, видавничі знаки й взагалі все, що має графічний характер. Музей тепер почав збирання потрібного матеріалу від установ, організацій та окремих громадян.

✱ *Окружний музей.* З ініціативи окружного краєзнавчого товариства в Тульчині утворюється окружний музей. Музей матиме три відділи: історично-побутовий, природничий, економічний.

✱ *Цінний здобуток.* Вінницька філія всенар. бібліотеки одержала недавно рукописну книгу з віршами гал. поета Ю. Дзвінки, в гарних палітурках. Книжку цю передав І. Янюк, що врятував її року 1915 з помешкання Українськ. Наук Т-ва ім. Шевченка у Львові під час окупації міста російським військом І. Янюк знайшов цю випадково виїзду книгу в помешканні Наук Т-ва на підлозі, що вкрита була цілими кулами пошматованого паперу з бібліотечних книг, рукописів та документів.

✱ *П'ятиріччя музею книги.* Одеський музей книги цими днями святкує свої п'яті роковини. Музей має 4 тис. найцікавіших зразків книжок, в тому числі й цінні антикварні експонати. Музей має, наприклад, біблію, що її друкував перший руський друкар Іван Федоров у 1554 році. У східному відділі музею є перша літографічна книжка „Сказаніє о Руслане“ і книжка на дерев'яних дощечках, писана камборджиською мовою. Вельми цікаві книжки-ліліпути; деякі з них завбільшки з ніготь, серед них є „Боже-ственна комедія“ Данте, що її виготовляли французькі друкарі для всесвітньої преси в Парижі в 1878 році. Для цієї книжки було виготовлено спеціальний шрифт і кожна літера шрифту була завбільшки за чорнильну крапку. Значці оцінюють цю книжку на кілька сот тисяч карбованців. У відділі газет особливу увагу звертає „Весник Южной Росии“ з 1821 року. Це перша одеська друкована газета, що її видавав одеський генерал-губернатор французькою мовою.

М. Панасюк. Деталь проекта пам'ятника саперам у Києві (барельєф - гіпс)

• В Парижі знайдено українські історичні матеріали. Науковий співробітник ВУАН'у Боршак, випадково знайшов у паризькому національному музеї цілком невідомі досі документи гетьмана Мазепи, генерального писаря Орліка і Войнаровського. Документи стосуються моменту переговорів Мазепи з Францією і Швецією про перехід його на бік Карла XII, а

також мало висвітлених переговорів Орліка і Войнаровського з Францією про відокремлення України від Москви по смерті Мазепи.

• Видання „Трипільської Культури на Україні“. Вийшов з друку зошит „Трипільська культура на Україні“. В майбутньому це видання має стати періодичним і видаватиме його ВУАН.

НАУКОВІ ЗАКЛАДИ

• Інститут ім. Тараса Шевченка в Харкові. На останньому своєму засіданні колегія НКО затвердила статут інституту ім. „Тараса Шевченка“ в Харкові (при Харківському ІНО). Інститут цей є науково-дослідною установою, що має на меті збирати та зосереджувати матеріали й документи з нової української літератури і про Т.Г. Шевченка в першу чергу, а також науково-досліджувати та популяризувати з погляду матеріалістичного розуміння іє оричні та історично-літературні явища й процеси, насамперед з життя і діяльності Шевченка, його епохи і, взагалі, нове українське письменство XIX—XX століть і літературно-громадські рухи на Україні.

Виконуючі ці свої завдання, Інститут організовуватиме виставки, семінари, лекції, доклади, друкуватиме каталоги та списки своїх матеріалів, самі матеріали і наукові та популярні праці про них, видає свій постійний орган.

Плани роботи інституту, його бюджет, штати науковців і робітників затверджує Укрголовнаука, що розглядає і звіти інституту і дає йому відповідні директиви.

Керує інститутом директор як по лінії науковій, так і адміністративно-господарській. Директора за пропозицією Ради інституту затверджує НКО.

Безпосереднім помічником директора є вчений секретар інституту, що провадить наукове листування інституту, видає протоколною частиною, складає плани і звіти, технічно редагує видання інституту.

Вищим науково-дорадчим органом інституту є рада, що дає загальний напрямок і плани роботи. На чолі роботи інституту стоїть голова, обраний радою і затверджений НКО.

• Всеукраїнський Археологічний Конгрес. Пленум всеукраїнського археологічного комітету та Всеукраїнської Академії Наук порушили клопотання перед Головнаукою про скликання в найближчі місяці в Києві першого всеукраїнського археологічного конгресу. Головним питанням конгресу має бути вивчення території Дніпрельстану. Академія Наук надіслала до Укрголовнауки план науково-дослідчої роботи в районі Дніпрельстану. План складається з

фізико-географічного та економічного дослідження району Дніпрельстану, історії матеріальної культури та дослідження природи. ВУАН гадає, що для участі в цій роботі треба притягнути Ленінградський картографічний інститут, етнографічний кабінет імені Вовка, ЦСУ, Народню бібліотеку УСРР, ВУФКУ, Дніпропетровський музей, науково-дослідчий інститут книгознавства та низку інш. організацій.

• В ВУАН. До етнографічної комісії Української Академії Наук надіслано чимало цінних матеріалів, серед них колекції Грінченка, Лукашевича, матеріали, що їх зібрав перший організатор на Україні школи українських співців Рубця. В колекції є цінні матеріали лікаря Носа, першого з найактивніших учасників групи „Земля і Воля“, між іншим оригінальні знімки Носа з його заслання.

• З пропозиції ДВУ етнографічна комісія ВУАН бере близьку участь у спеціальному збірникові, що його випускає ДВУ про Дніпрельстан.

• Всесоюзна Академія Наук надіслала ВУАН 5000 примірників книжок з різних царин знання, в обмін на праці, що їх надіслала ВУАН.

• Український національний музей у Львові надіслав історичній секції ВУАН чимало цінних наукових колекцій з історії Західньої Європи. Музей готує велику виставку фотографічних та художніх знімків епохи 15—18 століття.

• Запрошення Академії Наук на міжнародній конгрес. Організаційне Бюро міжнароднього конгресу в справах генетики, що має відбутись у вересні 1927 року в Берліні, надіслало до Всеукраїнської Академії Наук запрошення взяти участь в роботі конгресу.

— Одержано також запрошення взяти участь у з'їзді слав'янської географії та етнографії, що відбудеться в Варшаві. З'їзди відбудуться також у Львові та в Кракові.

• Академічні пенсії. Спеціальна комісія наркомсоцзабезу УСРР призначила академічні пенсії видатним ученим: дійсному членові Укр. Акад. Наук проф. Багалеві, дійсному членові Союзної й Укр. Акад. Наук проф. Бузескулові, акад. Грушевському,

проф. Делоне (Київ), проф. Русякові (Харків), проф. Лисенкову (Одеса), проф. Лебедєву (Дніпропетровськ), Реформатському та Барзиловському (Київ).

✳ Премії за наукові роботи. Спеціальна комісія Наркомосвіти РСФРР ухвалила дати премії за кращі наукові дослідження таким особам: премію ім. Жуковського — 1000 карб. — проф. МВТУ А. І. Некрасову за роботу з механіки, премію ім. Тимірязєва — 500 карб. — проф. 2 МГУ Н. А. Іванцову за наукову популяризацію основ еволюційної науки; премію 500 карб. — проф. 1 МГУ — Н. Н. Лузину за математичні розвідки; 300 карб. — науковому співробітнику математичного інституту при 1 МГУ Л. А. Люстерникові за математичні роботи й премію 200 карб. краєзнавцеві М. І. Смирнову за роботу про декабриста Свиридова і розвідку про Переяславль-Залеський повіт.

✳ Конкурс на наукові твори ім. Леніна. Термін подання наукових творів на конкурс імені Леніна поточного року встановлено на перше березня. За особливо видатні наукові твори присудиться п'ять премій по 2.000 карб. кожна. В 1926 році премії Леніна були присуджені хемікові А. Е. Чічібабіну, геологові В. А. Обручеву, ботанікові Н. І. Вавілонову, фармакологів П. П. Кавкову (посмертно) і агрохімікові Д. Прішнікову.

✳ Відкриття етнографічного музею. Незабаром в Одесі відкривається етнографічний музей. Археологічний музей передав до нового музею 20 цінних речей української старовини, що мають етнографічний характер. Музей збиратиме етнографічний матеріал південної частини України.

✳ Всеукраїнська с.-г. академія. В Києві передбачається організувати всеукраїнську с.-г. академію. Щоб докладно працювати питання про організацію академії при Київському с.-г. інституті організовано комісію з участю наукових, громадських і радянських організацій та професури.

Постановлено прохати міжсоюзні та союзні організації підтримати перед Наркомосвітою та іншими держустановами прохання асигнувати потрібні засоби на будівництво с.-г. академії.

✳ Наукові відрядження за кордон. Цього року УАН відряджує за кордон низку вчених для наукової роботи. В наукову подорож їдуть т.т.: Є. Пфейфер, К. Воблій, Птуха, Л. Яснопольський, Є. Тимченко, І. Галант, К. Грушенська та проф. Пархоменко. Акад. Пфейфер продовжуватиме наукову роботу, що він розпочав минулого року, в Берліні та Парижі. Акад. Воблій їде до Німеччини для збирання матеріалів з історії цукрової промисловості. Акад. Яснопольський працюватиме по бібліотеках Німеччини та

збиратиме матеріали про діяльність німецьких банків в переведенні грошової реформи.

✳ Київська центральна бібліотека ім. ВКП(б), яка нещодавно справляла 60-ти роковини свого існування, на початку нового року зробила деякі підсумки своєї роботи. Бібліотеку засновано в 1866 році.

Бібліотека налічує тепер 100.000 книжок. Як особливе досягнення, слід відзначити організацію марксо-ленінського кабінету, що має коло 10 000 назов книжок. Кабінет відвідують головним чином учні Вузів, слухачі різних самоосвітніх та політосвітніх гуртків. Бібліотека опрацювала різні бібліографічні матеріали й окремі теми з історії революційного руху, марксизму та ленінізму.

Бібліотека провадить чималу роботу в справі виховання нових кадрів бібліотечних робітників.

Крім книжок бібліотека має єдину у всій Україні багатющу збірку комплектів газет, що їх видавалося протягом останніх 60 років по великих містах колишньої Росії.

В 1914 році бібліотеку відвідувало коло 94.000 чоловіка, в 24—25 р.р. — коло 111.000, а в 25—26 році — коло 173.000 чоловіка. Коли взяти на увагу, що бібліотека працює десять місяців на рік, то пересічно що-дня в ній буває коло 600 чол.

— Всенародня бібліотека України розпочала регулярний обмін новинами літератури з низкою закордонних бібліотек. Цими днями одержано з Мексики біля 120 книжок іспанською мовою з різних галузей науки.

✳ Наукове кіно в Одесі. Місцевий союз залізничників відкрив у р. Зітничому районі наукове кіно, назване іменем Академії Наук з нагоди 200-річного ювілею її існування. Демонстрацію наукових фільм супроводитимуть популярні лекції. До участі в науковому кіно притягнуто місцеву професуру, громадських робітників, союз „Безбожник“. Перші сеанси одвідало багато робітників.

✳ Всеукраїнський з'їзд хірургів. Раднаком дозволив скликати у вересні 1927 року другий всеукраїнський з'їзд хірургів. Цей з'їзд відбудеться в Києві.

✳ Міжнародній історичний конгрес. Напочатку 1928 року в Осло має відбутися міжнародній історичний конгрес. Підготовчі праці в справі скликання цього конгресу вже розпочалися.

✳ Словник перської мови. Перський уряд звернувся через НКЗС до Всесоюзної Академії Наук з проханням взяти на себе складання словника перської мови. Академія Наук доручила цю роботу спеціальній комісії на чолі з академиком Ольденбургом.

✳ 100 річчя першої „Історії слов'янської літератури“. У това-

ривстві Нестора Літописця відбулося урочисте засідання присвячене 100-річчю першої книги з історії слов'янської літератури, що її написав славнозвісний вчений Шафарик.

Доповідь про Шафарика зробив проф. Степович.

● Шанування проф. Бехтерева. В Ленінграді 3 лютого в державному медінституті відбулося шанування проф. Бехтерева з нагоди 70-ти річчя зі дня його народження.

В промовах зазначалося, що проф. Бехтерев є не тільки великий учитель та творець науки про рефлексологію, а й суспільник, що йде в ногу з часом.

● Смерть проф. А. Г. Терниченка. Помер відомий український науковий робітник — Голова Президії Київської філії с.-госп. наукового комітету України, професор Аристарх Григорович Терниченко.

Небіжчик відомий на Україні, як автор численних наукових та популярних творів з сільського господарства і як редактор низки спеціальних періодичних та окремих наукових видань.

Помер небіжчик на 44-му році життя.

На другий день після смерті в приміщенні ветеринарного зоотехнічного інституту відбулися жалобні збори, присвячені пам'яті небіжчика.

● Смерть С. П. Дуброво. 5 січня ц. р. помер у Києві на 72 році життя один із видатних архівістів України проф. Сергій Павлович Дуброво. Небіжчик був штатним проф. Зоотехн. Інституту, але крім того любив архівну роботу і совісливо працював в цій галузі. Ця любов до архівної справи виявилась у нього ще в 1880-х роках і його ім'я зв'язане з історією перших років Харківського Історичного Архіву (тепер Центрального Історичного Архіву у Харкові).

1883 року, будучи в той час ветеринарним лікарем, С. П. Дуброво взяв участь в роботі Комісії під керівництвом Д. І. Багалія для розбору архівних матеріалів старих установ Лівобережної України, перевезених із Чернігова. В 1919 р. він взяв участь в утворенні центрального архіву кол. установ військового часу в Києві і був його завідувачем. В 1920 — 21 р.р. — в тяжку добу для архівного будівництва, коли в наслідок гострої паперової кризи „непотрібні“ архівні матеріали йшли для перероблення на фабрики, він стояв на чолі Експертної Комісії і врятував від загибелі чимало цінних матеріалів. 1922 року він вступив до Центрального Історичного Архіву в Києві на посаду вченого архівіста і служив там аж до смерті, обіймаючи з 1923 року посаду завідувача III-го відділу Ц. І. А. (фонди доревол. установ громадського самоврядування).

ЛІТЕРАТУРНА ХРОНІКА

● Літературний вечір на пошану В. Стефаніка. Спілка революційних письменників „Західна Україна“ улаштувала дня 28 січня п. р. в Києві вечірку для вшанування ювілею літературної праці відомого письменника Василя Стефаніка.

У зачірці, крім членів Спілки „ЗУ“ приймали участь: проф. Дм. Ревуцький, т.т. Гр. Косинка, (член „Марсу“), Ляшенко (член „Плуга“) та Д. Сисак.

Вечірка зацікавила широкі кола, і зібрала велику кількість слухачів.

Розпочався вечір доповіддю про літературну творчість Стефаніка й її характеристикою, — яку зробив тов. Дм. Рудик, потім були зачитані твори Стефаніка: Кленові листки, Сини, Воєнні шкоди, Дитяча пригода, Злодій, і твори приє в а ч е н і Стефанікові — (тов. Турчинська вірш, тов. Марфієвич вірш, тов. Атаманюк вірш та Черемшини „Його Кров“ і вірш „Під осінь“) Закінчився вечір споминами про Стефаніка — т.т. Заклинського та Др. Сисака Надзвичайне враження зробили на аудиторію „Кленові листки“, що їх прочитав майстерно проф. Ревуцький а також „Сини“ у читанні Косинки та „Злодій“ у чит. Ляшенка. Взагалі вечірка пройшла при великому напруженні аудиторії. Наприкінці всь авди-

торія винесла одноголосно постанову переслати телеграмою ювілянтові, що проживає в тяжких обставинах шляхецького панування, щире привітання з Радянської України та побажання свіжих сил для дальшої літературної праці.

М. К.

● Вшанування пам'яті Коцюбинського. З ініціативи комітету вивчення Поділля утворено при Вінницькому ОВК комісію для вшанування пам'яті М. Коцюбинського. Особливу увагу комісія звернула на охорону будинку, в якому народився М. Коцюбинський, в ньому буде музей ім. письменника. Зібрано вже чимало матеріалів, що стосуються перебування М. Коцюбинського на Поділлі: наприклад: метрична книга з записом про народження його, різні фотографії, спомини його учнів та інших осіб.

Утримання музею з 1-го жовтня прийнято на місцевий бюджет, музей буде під науковим керівництвом комітету вивчення Поділля.

На кол. садибі Коцюбинських має бути впоряджений великий міський сквер, а в сквері споруджений пам'ятник письменникові.

НКО визнав за доцільні всі заходи комісії і дав остаточний висновок, що збудувати пам'ятник М. Коцюбинському треба в Вінниці.

Збирання пожертв на збудування пам'ятника буде переводити центральна комісія в Харкові і дві підкомісії в Вінниці та Чернігові. На замовлення комітету вивчення Поділля акад. С. Єфремов написав текст плаката — „Жертуйте на пам'ятник Коцюбинському в Вінниці“ з стислим популярним викладом життя й творчості письменника. Комісія при Вінницькому Окрвиконкомі має видати цього плаката й поширити по УСРР.

Відкриття пам'ятника має відбутися в день святкування 65-літніх роковин дня народження письменника (18-те вересня 1929 р.).

✱ Всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників. В останніх днях січня 1926 р. в Харкові в Літературному будинкові ім. В. Блакитного відбувся Всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників. На з'їзді були представлені українські, єврейські та руські пролетарські літературні організації Харкова (всі, крім Вапліте) Київ, Одеси, Дніпропетровська, Донбасу („Забой“), Миколаїва, Херсона, Житомира, Маріуполя, Шостки, Полтави, Черкас і Зінов'євська, а також були представники Всесоюзної Асоціації пролетарських письменників (ВАПП).

Від руських письменників на з'їзді виступав т. А. Серафимович; від Міжнародного Бюро З'язку пролетарської літератури виступав тов. Луначарський.

З'їзд відкрився словами голови Оргбюро в справі скликання з'їзду, тов. В. Коряка.

До президії обрано товаришів В. Затонського, В. Коряка, Б. Коваленка, М. Терещенка, І. Микитенка, А. Серафимовича, Б. Горбатова, А. Хвилю.

Перший по відкриттю виступив з привітанням від ім. Центрального Комітету партії тов. В. Затонський.

Після привітань тов. А. Луначарського та А. Серафимовича, з'їзд перейшов до ділової роботи, що довжилась три дні. Заслухано на з'їзді такі доповіді: „Партія і література“ — тов. А. Хвилю, „Літературна ситуація на Україні“ — тов. В. Коряка, „Сучасна Європа“ — тов. В. Юринець, „Літературна ситуація в РСФРР“ — тов. А. Селівановський, „Письменницька мова“ — проф. М. Сулима, „Мова Донбасу“ — тов. Німчинов, „Єврейська пролетарська література“ — тов. Гільдін, „Українська пролетарська критика“ — тов. М. Доленго та оргдоповідь „Організаційні та ідеологічні засади Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників“ — тов. Б. Коваленко.

Потому було відкрито обговорення, заслухано маніфеста нової організації, що утворив з'їзд — Всеукраїнської Спілки Пролетарських письменників (ВУСПП), заяви групи Харківських членів „Плуг'у“ та групи членів Дніпропетровського „Плуг'у“ про вихід з цієї організації і вступ до ВУСПП'у, інформацію заступника зав. відділу преси ЦК КП(б)У

тов. Лакіза про літфонд, доповідь мандатної комісії з'їзду, статут ВУСПП'у.

Крім пленарних засідань з'їзд працював в окремих секціях: лірики, критики, журналістики. На засіданнях секцій було пророблено такі доповіді: „Сучасна європейська лірика“ — т. М. Терещенко, „Основи ліризму“ — тов. Лезін, „Рефлексологічний метод в аналізі поетичних творів“ — М. Доленго, „Робітничий читач“ — тов. Бек і „Мистецтво фейлетону“ — тов. Новицький.

Секційна робота провадилась вечорами.

З'їзд обрав Раду Всеукраїнської Спілки в такому складі: т.т. В. Коряка, І. Микитенко, П. Усенко, М. Терещенко, Б. Коваленко, В. Юринець, О. Донченко, Іван Ле, І. Крематорський, Б. Горбатов, Модзалевський А. Баршт, а також Секретаріат ВУСПП'у, що провадить всю роботу між пленумами Ради.

До Секретаріату увійшли т.т. В. Коряка, І. Микитенко, П. Усенко, Б. Коваленко, Б. Горбатов. На відповідального секретаря обрано тов. І. Микитенка.

Після кінцевого слова тов. Коряка з'їзд закрився співом Інтернаціоналу.

✱ Харківська організація ВУСПП'у. По з'їздові організаційно оформилась харківська група Всеукр. Спілки Пролетарських письменників. На загальних зборах, що відбуваються по суботам в Літературному Будинкові ім. В. Блакитного, обрано для керування роботою організації секретаріат в складі т.т. І. Кириленка (відповід. секретар Харківської групи), П. Арського, М. Доленго.

На останніх зборах розгорнуто план студійної роботи групи, що представив тов. М. Доленго.

✱ Збори київської організації ВУСПП'у. На останніх зборах організації обрано постійний секретаріат, в складі т.т.: Ів. Ле, Мик. Терещенка та Б. Коваленка. На відповідального секретаря обрано Ів. Ле. Крім того, обрано редакційну колегію в складі т.т.: І. Щупака, Як. Савченка, Д. Загула, М. Терещенка й Б. Коваленка. Таким чином, київську організацію ВУСПП остаточно оформлено.

Делегати від Києва на Всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників поклали на зборах докладну інформацію про роботу з'їзду. Збори цілком призначались до організаційних форм, завдань і метод роботи спілки пролетарських письменників Спілка матиме в Харкові свій друкований орган у Києві, крім того, має виходити щотижнева літературна газета, що буде органом ВУСПП'у.

Редакційна колегія, крім того, переглядатиме твори осіб, що бажають вступити до організації, й даватиме свої висновки. На обов'язкові редакційної колегії лежатиме також релазування інших видань організації.

В першу чергу здано до друку (видавництва „Маса“) книжку поезій тов. О. Влизька

„За всіх скажу“. Книжка з'явиться на ринкові 15 березня.

Виготовлена й здається до друку окремою книжкою праця тов. Савченка „Проти реставрації“.

Готується низка інших книжок членів ВУСПП'у.

✱ Секретаріат ВУСПП'у. В Харкові відбулися два засідання Секретаріату ВУСПП'у.

Затверджено оформлення Харківської, Київської, Донбасівської та Дніпропетровської організації ВУСПП'у.

Для вивчення творів письменників, що вступають до ВУСПП'у Секретаріат організував комісію в складі т.т.: В. Корюка, П. Арського, М. Доленга та тов. Гільдіна.

Ухвалено видавати журнал ВУСПП'у в Харкові та „Літературну Газету“ в Києві.

До редакції журналу виділено т.т. В. Корюка, І. Микитенка, В. Юринця, П. Усенка, М. Доленга. Затверджено редколегію Літературної Газети, що виділила Київська організація ВУСПП'у. Від Харківської організації до редколегії Літературної Газети введено тов. В. Корюка.

Секретаріат виготовив і здав до друку Державному Видавництву України стенографічний Звіт Всеукраїнського З'їзду Пролетарських Письменників.

З Державним видавництвом Секретаріат ВУСПП'у складає умову на видання Літературного Альманаху ВУСПП'у — розміром на 15 друкованих аркушів.

Ухвалено також видавати руський журнал. До редколегії (за відповідального редактора від Ради ВУСПП'у тов. Модзолевського).

Ухвалено також видати Альманах Єврейської Пролетарської літератури.

✱ Перед століттям з дня народження Л. Толстого. Головна наука СРСР в зв'яз з тим, що 28-го серпня 1928 року минає сто років з дня народження Л. Толстого, організує Всесоюзний комітет по увічненню пам'яті письменника. Намічено до видання повну збірку творів Л. Толстого на 96 томів. На ювілейні святкування мають прибути численні делегації з-за кордону. Є відомості, що ювілейні комітети закладено в Німеччині, Англії, Чехо-Словаччині.

✱ Організація літературного фонду. У Москві утворюється всесоюзний літературний фонд з коштів, які одержуються від виставочного податку з п'єс вмерлих літераторів. Мета цього літературного фонду — утворення матеріальної бази для допомоги матеріально незабезпеченим літераторам. Харківський місцком літераторів намітив порушити клопотання про закріплення відповідного відсотку для допомоги українським літераторам. Аналогічні заяви роблять білоруські та письменники інших радянських республік.

16*

З цієї ж нагоди 18 січня відбулося організаційне зібрання представників всіх літературних організацій, на якому обмірковувалося питання організації на Україні окремого літературного фонду.

✱ Авторський гонорар за кіно-сценарій. 8-го січня у Головополітосвіті відбулася нарада в справі авторського гонорару за кіно-сценарій. На засіданні розглянено поданий від Утодика проєкт постанови. Докладно обміркувавши це питання, ухвалено постанову що потрібно стягати авторський гонорар з кіно-театрів по 10% зі збору. Відмінно від нинішнього закону РСФРР, ухвалений на нараді проєкт постанови передбачає охорону інтересів не тільки кіно-сценаристів, а й тих авторів, що в них дещо береться для кіно-сценарія. У тій самій постанові визначено й оплату авторським гонораром кіно-музик.

✱ Будинок письменників. В Харкові група письменників утворила кооперативне об'єднання для збудування будинку письменників. Його розраховано на 60 кв. по 3 — 4 кімнати. Комісія по збудуванню вже розробила план, в згоді з яким будинок матиме 5 поверхів. Заяв на квартири вже подано більш, ніж будинок їх матиме. Вартість його розраховано в 570 тис. крб.

✱ Пленум ЦК Спілки „Плуг“. На початку січня відбувся поширений пленум ЦК Спілки сел. писм. „Плуг“ Пленум ухвалив поставити на повістку 4 з'їзду такі питання: 1) про 5-річний ювілей „Плуга“; 2) біологічні основи мистецького хисту; 3) методика письменницької кваліфікації 4) марксизм і формалізм; 5) доповідь журналу „Плужанин“; 6) доповідь кооперативного видавництва „Плужанин“; 7) інформаційна доповідь Укрголовліту; 8) інформаційна доповідь центральної секції робітників преси Робосу; 9) доповіді видавництва (ДВУ, Книгоспілка, Рух і инш.); 10) вибори ЦК „Плуга“, ревізкомісії, редколегії журналу „Плужанин“.

✱ Друкарня ім. Блакитного. Друкарню ВУЦВК'у „Червоний Друк“ ухвалено перейменувати на ім'я першого редактора „Вістей ВУЦВК'у“ тов. Блакитного.

✱ Звільнення від плати за навчання дітей письменників. Київські Окрвикон-ом та міськрада визнали за потрібне звільнити дітей письменників від плати за навчання в проф. та трудшколах.

✱ Скасування збору. Союзний Раднарком визнав за доцільне скасувати збір за розгляд іволів, що подаються до головного управління справ літератури та видавництва.

Свою постанову Раднарком подав на затвердження президії ЦВК Союзу.

✱ Диспут про сатиру. 31 січня і 6 лютого в Будинку Літератури в Харкові відбувся диспут на тему про сатиру в українській літературі. На початку Микола Хвильовий зачитав свою нову

сатиру „Сім'я Івана Івановича“. В диспуті взяла участь низка товаришів (Озерський, Лакіза, Новицький, Пилипенко, Фурер, М. Любченко і інш.). Жваву участь взяла також і студентська молодь.

✱ Літстудія „Молодняк“. Літературна група „Молодняк“ намітила організувати студію вивчення теоретичних питань літератури і стану теперішньої західно-європейської літератури. До участі в студії запрошено найкращі марксистські сили. Праця відбуватиметься в будинку ім. Блакитного раз на тиждень.

✱ Українське Т-во драматургів і композиторів (УТОДІК) видає фотокартки українських драматургів, художників і артистів України. Цими днями вийде з друку перша серія.

✱ Невідомі твори Пушкіна. В нижегородських архівах знайдено невідомий досі матеріал про Пушкіна. Серед невиданих його творів там є вірш „Первая ночь“, що належить до 1830 р.

✱ Японські письменники. Група японських письменників, що цікавиться радянською літературою, ухвалила розпочати видання спеціального журналу, присвятивши його радянській літературі. Журнал видаватиметься в Ногаяї. Перше число журналу вийде незабаром.

✱ „Народній скарб“ — Відомий німецький учений (філософ) Кейзерлінг висту-

пив з проектом утворення чогось подібного до літературного фонду, що мало б назву „Народній скарб“. Справа така, що ті гроші, які складаються з процентів за видання творів письменників, що вже стратили авторське право, мусіли б переходити до цього „скарбу“ спеціально на пропаганду німецької літератури між чужинцями.

✱ Смерть прототипа Мартіна Ідна. Американська преса повідомляє про самогубство приятеля Д. Лондона — американського поета Штерлінга. Як свідчать біографи Лондона, Штерлінг був прототипом Мартіна Ідна, що, як відомо, також скінчив самогубством.

✱ Листування Руссо. В Парижі вийшов з друку том невідомих досі листів Руссо, що охоплюють час лютий — грудень 1761 року.

✱ Твори Конрада у Німеччині. „Das Tagebuch“ звернувся до ряду визначних німецьких мистців та письменників з проханням вказати назви найкращих книг, що вийшли протягом 1926 року. Гофмансталь зупиняється на Конрадовій „Молодості“, називаючи її „надзвичайною з надзвичайніших“. Натомість, Томас Манн дуже гаряче хвалить „Смугу тіні“ й „Таємного агента“, кажучи, що ці твори Конрада варті того, щоб їх знав кожний німецький письменник.

ВИДАВНИЧА ХРОНИКА

✱ Журнал „Всесвіт“. Починаючи з цього року, журнал виходить, як тижневик. Зберігаючи попередній тип, журнал матиме змогу швидче й повніше висвітлювати перед читачами життя України, радянського Союзу й всесвіту. Разом з переходом на тижневик знижується і ціна окремих № журналу — 15 коп. замість 20 коп.

✱ „Червоний Перець“. Почав виходити єдиний на Україні двотижневий гумористичний журнал „Червоний Перець“. Вийшло вже із друку перших чотири числа.

✱ „Валліте“. Здано до друку другий номер журналу „Валліте“. В цьому номері буде надруковано: поезії — т.т. Сосюри, Бажана, Слісаренка, Тичини, Шербини; проза — т.т. А. Любченка, О. Копиленка, В. Вражливого і Дніпровського. Статті Йогансена, Якобсона, Сінклера. Огляди й хроніка.

✱ Видавництво письменників „Маса“ в Києві розпочало видавничу роботу. Досі вийшло з друку три книжечки: М. Івченко — „Порваною дорогою“. Оповідання Д. Фальківський — „Обрії“ поезій Г. Косинка. Політика. Я. Качура — „Без хліба“ й ін.

✱ Бібліотека „Валліте“. Незабаром „Валліте“ приступає до видання бібліотеки нових українських та європейських авторів. Книжки виходитимуть розміром від 1 арк.

✱ Нові книжки: Накладом авторів виходять книжки поезій: Гео Коляди „Futur extra“ і Валеріяна Поліщука „Металевий тембр“.

✱ Науково-технічне управління ВРНГ вирішило організувати при НТУ видання журналу „Научно-Техніческа Библиография“ з оглядами науково-технічної літератури російської та закордонної й періодичними загальними оглядами з окремих великих галузей техніки.

✱ Новий журнал Від січня 1927 року починає виходити в Москві новий щомісячний журнал „Трибуна єврейської радянської суспільности“. Журнал видаватиме центральне управління ТЗЕТ, за редакц. т. Діманштейна. В журналі братимуть участь видатні журналісти.

СЕРЕД ХУДОЖНИКІВ

• Всеукраїнська виставка Арму. В березні асоціація революційного мистецтва України намічає відкрити в Харкові всеукр. виставку робіт членів асоціації. По всіх філіях провадиться інтенсивна підготовча робота до виставки. Кілька філіяльних виставок асоціації вже відбулися. Так, пройшли виставки в Києві, Дніпропетровську і незабаром відкриється виставка в Одесі. Завдання виставок — зробити підсумки досягнень філій АРМУ та продемонструвати їх роботу перед суспільством. Всеукр. виставку намічено потім пересунути до Москви. До участі у виставці буде також запрошено кращих художників-одинаків, що близькі своєю мистецькою ідеологією до завдання асоціації.

• Виставка станкового живопису в Лаврському музеї. Лаврський музей відкриває відділ станкового живопису, де зібрано експонати, починаючи з енкаустичної доби V-го і VI-го століття. У 6-ти великих залах виставлено живопис український, руський та грецький, а також роботи школи живопису самої лаври. Музей має лаврський іконостас великої художньої вартості, що належав гетьманові Скоропадському, прапрадідові останнього „гетьмана України“.

• Виставка. В муз. ім. Артема в зв'язку з 5-ми роковинами існування Харківського художнього технікуму намічено організувати виставку в помешканні музею ім. Артема. Виставка відбудеться в середині лютого. Як експонати — на ній будуть роботи викладачів, самостійні роботи студентів та низки професорів архітектурного факультету.

• Виставка українського плакату. Комісія при інституті книгознавства розпочала підготовчі роботи до відкриття виставки українського плакату за часи революції. На виставці буде репрезентовано також закордонні плакати.

• Інтерес до українського орнаменту. Останніми часами за кордоном дуже цікавляться українським орнаментом. Зважаючи на це, Український Кусекспорт провадить переговори з Полтавським держмузеем про те, щоб використати зразки орнаментів з музейних експонатів тканин, гончарства, та різьбярства. Вироби за музейними зразками орнаментів Кусекспорт має експортувати за кордон.

• Виставка радянської графіки. 30-го січня в Академії художеств (Ленінград) відкрилася виставка радянської графіки. На виставці тисячі експонатів. У ній взяли участь 36 найбільших радянських графіків. Значну кількість експонатів дали окремі установи.

• Третьяковська галерея поповнюється. Третьяковська галерея на кошти, асигновані Раднаркомом, набула значну кількість робіт наших сучасних художників. Серед цих робіт є портрети художників: Нестерова, Кустодієва, Фалька, пейзажі художників: Архіпова, Кончаловського, Лентулова, Курпіна, Кримова та Ленсери, натюрморти Штеренберга та Кузнецова і скульптура Матвеева. Крім цього Третьяковська галерея набула також малюнки та графіки 30-ти найвидатніших сучасних художників, що виставляють свої роботи на поточних виставках.

• 8 січня до Москви прибули з Америки 14 ящиків з картинами російських митців. До Америки вони були надіслані на виставку російського мистецтва (в Нью-Йорку та інших великих центрах П.-А. Сп. Штатів). Досі вважали, що ці картини загинули разом із пароплавом „Балтика“, що перевозив їх з Америки до Радянської Росії.

• В Новгороді знайдено картину славнозвісного митця Рубенса. Картину надіслано до Москви.

• Міжнародна виставка декоративного мистецтва. В травні 1927р. в Монці-Мілані відкривається 3-я міжнародна виставка декоративного мистецтва. На неї запрошено також і СРСР. Комітет відділу СРСР виставки тепер дуже уважно вибирає представників Союзу на виставку. З українських митців комітет запросив до участі на виставці А. І. Страхова.

• Радянські експонати до художньої виставки в Мілані. Остаточно вирішено питання про участь СРСР на Міланській виставці. Організовано спеціальний комітет для підготовки радянського павільйону. На виставці було вилучено всі галузі декоративного мистецтва, що притягали загальну увагу на попередніх виставках: кустарна промисловість, театр, художня поліграфія, графіка, порцелянова та декоративна скульптура. Багато буде звернено уваги на художню книгу, дитячу ілюстровану книгу та книжкову обкладинку. До особливого відділу буде вилучено офорти літографії і особливо дерев'яна гравюра, що нею ми тепер сміливо суперничаємо з Європою, а також плакати. Уважаючи на те, що Мілан є центр театрального життя, одним з найударніших відділів буде театральний. Всі видатні постановки останніх двох років будуть репрезентовані в спеціально виготовлених макетах на виставці, покажуть також ескизи костюмів. Крім всього цього на виставці будуть зразки нашого порцелянового виробництва.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО В ЄВРОПІ

САЛОН Д'ОТОН

Анрі Російон даючи огляд за 1926 рік одного з найбільш багатих середовищ французької і міжнародної культури „Салон д'отон“ вважає, що сучасний момент в мистецтві Франції є співпримирення артиста та буржуазії, явище протилежне XIX в. Мистецький твір є її об'єкт. Це можна бачити з відновлення декоративного мистецтва. З малярів виділяються Гійомен та Мофра. Доріняк виявляє себе як могутнього продовжника середземної традиції твердості. З людської форми він робить солідну масу на зразок архітектури. Леон Бакст малює казкове життя, танок та його декорацію, він є крайнім терміном групи романтичних декораторів та костюмерів.

Найбільш звертає на себе увагу Меріон. Мистецтво цього геометра просторони та паризького візіонера є зовнішнє супроти часу. Воно уявляється як стародавня поезія та як високий сучасний вираз.

З чужоземних картин звертає на себе увагу голандська виставка. Тоороп представив пару своїх праць: він відомий як містичний реноватор та символічний декоратор. Сучасна голандська символістична школа має декілька жіночих талантів: m-le Ансінг відома своїми композиціями ляльок. Гуйдеконер відновлює в своїй „Молитві“ старі традиції.

Пьєт та Маттіс і Вігман виявляють здоровий темперамент.

В сучасних творах дається завважити реакцію проти Сезан. Проти чистих барв, проти малярів, котрі моделюють у тоні, повстають малярі землі та тону чорного, так-би мовити, важкої матерії.

Цей рік спостерігається велика кількість „голих“ портретів, пейзажів мертвої природи. З пейзажів звертають на себе увагу „Сад під снігом“ Дезіре. „Les Hétus“ Шарльо мають гідність мас та профілів, „Млин“ А. Урбена є одна з кращих сторінок його творчості. М-т Герц-Ейроль дає „Види Кутаїса“.

Взагалі, деякі картини написані для маси в той час як інші закликають нас до рефлексії, напр., рисунки Берт Мартіні, ілюстрації Люїзи Ервье, тварини Полтона кераміка Ленобля та Бейера.

В 1926 р. на думку автора можна завважити дві раси людей: одна є для задоволення життя, друга для задоволення духу. Одна кохається в очевидності, має смак ризику, поспіху, змішує люкс та рафінованість, має справу актуальною. Друга — запізнюється, прямує до глибини, шукає самотніх місць, має смак до потайних місць, прямує мабуть до сухості: вона живе в неактуальнім.

ФЛЯМАНДСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Едуард Мішель під назвою „A propos виставки флямандського мистецтва в Лондоні“ дає огляд флямандського мистецтва. Ця виставка відкрилась у Лондоні в січні ц. року, покаже деякі твори що відносяться до XV та XVI стол. (Два невиданих панно часів Ван Ейка).

Деякі з них появляються вперше.

Одно з панно є цінне для історії мистецтва. Його знайшли минулого літа в замку Лімбург, в Бельгії. На ньому не видно ніяких слідів ретушу та реставрації. З одного боку, це панно належить до флямандської школи, з другого являє собою основи архітектури надто близької до подібних кліше початків XIV ст. в Італії, зокрема Флоренції.

РІЖНІ

* Версайський музей придбав портрет Шопена пензля Арі Шефера.

* Музей декоративних мистецтв виставив в залах третього поверху колекцію вірменських *orfèvreries*.

* Музей Гобелен організував виставу стародавніх та модерних творів фабрики Гобелен.

* Національний музей Комп'єнд. Там перебуває обстановка апартаментів бувших суверенів. Зібрано твори Франца Депорт та Удрі. Першого більше 150 номерів пензля.

Виставлено також дар Сесілії Дюме: картини голандських та флямандських метрів. Компен збагатився також і коврами.

* Велика міжнародна виставка відчиниться в Берліні в 1930 році, що зватиметься „Нові часи“; торкатиметься вона виключно мистецтва будівлі, економічних проблем, політичних та соціальних, а також прикладного мистецтва.

ТЕАТР І МУЗИКА

* Н.-Д. лабораторія мистецтва. Нещодавно в м. Харкові за ініціативою Ректора Музично-Драмат. Інституту т. Гру-

дини утворено Науково-Дослідчу Лабораторію мистецтва. За своє завдання вона має поширити знання з драм.-музичної галузи,

розв'язати цілу низку питань з теорії, соціології, методики, що до цього часу лишаються нез'ясованими, а також підготувати деяких членів лабораторії до самостійної наукової роботи. Це й становить програмове питання наукової Лабораторії.

За статутом, затвердженням Радою Лабораторії, до Лабораторії можуть вступати всі, хто захистить відповідну роботу, чи його компетенцію й досвід визнає засідання секції. До Лабораторії вступили вже відомі професори м. Харкова.

Отже, Лабораторія буде вести роботу в галузі драматичній й музичній, для чого утворюється відповідні секції. Деякі секції вже розпочали роботу. На засіданні теорет. секції була заслухана доповідь С. К. Бондарчука про літературну будову п'єси „Пролог“ За цим відбудеться друга доповідь його ж про характерологію дієвих осіб п'єси.

Комісія в справах проведення „Дня Музики“ подала свої матеріали до Лабораторії. Рада Лабораторії доручила проробити їх музичній секції. Таким чином ми будемо мати досить цікавий матеріал, за яким можна буде зробити деякі висновки в справі музичного руху на Україні.

Редакція „Культробітник“ замовила низку робіт, що до методики по організації праці в драматичних, музичних й хорових гуртках робітничих клубів.

Наприкінці лютого Лабораторія видає „Наукові Записки“. Редагує їх — редакція: — Дорошенко (відп. секр.), проф. Туркельтауб, Могила й Касієвич.

Всією роботою керує Рада Лабораторії — т. Верханський (відпов. секретар), чл. Ради: проф. Туркельтауб, Грудина, Восточний (секретар Драм. секції), Довженко (секретар музичної секції), канд. Макарченко й Курилєнко.

Через представників Лабораторії буде тримати зв'язок з відповідними й спорідненими організаціями СРСР., а з театральними закладами Лабораторія вступає в зносини, приймаючи участь в їх роботі.

Лабораторія переводить роботу в Музично-Драм. Інституті (м. Харків, вул. Свердлова 32).

✽ Український державний театр на Кубані. Окрполітосвіта з метою обслуговування українського населення Кубанської округи порушила питання відкрити державний український театр, що має обслуговувати північно-Кавказький край, головним чином, Кубань. Відкриття театру гальмується через відсутність коштів. Зараз в Краснодарі виступає аматорська українська трупа. Якщо пощастить організувати український театр, то до складу трупи буде запрошено сценічні сили з України.

✽ Театральна майстерня при Партклубі. При Партклубі утворено зразкову театральну майстерню, мета якої поліпшити якість клубних видовищ. До май-

стерні ввійшли члени клубу, союзу поліграфістів, нарв'язку та деревообробників.

✽ Нові п'єси. На засіданні Української Асоціації революційних драматургів зачитано нову п'єсу тов. Панченка М. „Колієвщина“. В дискусії з приводу п'єси виявлено, що п'єса „Колієвщина“ є досить значне явище нашої театральної літератури. „Колієвщина“ — перша українська історична п'єса, де автор зумів підійти до історичного минулого України, без романтичного туману. В дискусії брали участь проф. Білецький, Я. Мамонтов, Горбань, Кручинін, проф. Туркельтауб та інші.

— Л. У лага й - Красовський. Драматург написав нову драму „Гнів Фузіями“. Він же пише розвідку: „Проблема синтезу в театрі“.

✽ Український народний театр прийняв до постановки нову п'єсу Мамонтова „Рожеве павутиння“ та М. Куліша „Хулію-Хурина“.

✽ Курси естрадного мистецтва. В зв'язку зі зростом естрадної халтури, одеська окрполітосвіта ухвалила для боротьби з цим явищем, відкрити курси естрадного мистецтва. Курси будуть відкриті в березні.

✽ Наслідки білоруського конкурсу на п'єси. Управління політосвіти Наркомосу БСРР недавно був проведений конкурс на п'єси для села. Всього було надіслано 90 п'єс. Вимог журі не задовольнила ні одна п'єса. Більш-менш придатні до друку відібрані (8 п'єс) і то вони будуть перероблені.

✽ Анатоль Франс, як драматург. — Між паперами А. Франса знайдено дві п'єси, що він написав ще в часи своєї молодости. Тепер пригадують, що свого часу А. Франс звертався до Французької комедії з пропозицією поставити їх, але дирекція комедії безоглядно відмовилася.

✽ Організація окружних хорових капел. У відділі мистецтв Наркомосу провадиться підготовча робота до організації на Україні окружних державних капел. Мета цих капел — впорядкування хорової справи на Україні й підвищення її художньої якості для найкращого обслуговування робітничо-селянських мас. До завдання окружних капел крім прямої художньої роботи, входить підвищення художньої якості селянських хорів і гуртків та інструктивна й організаційна робота серед селянських і робітничих хорів шляхом надання методичних вказівок та ознайомлення з музичною літературою. Організація державних капел провадитиметься спеціальною комісією, ще складається з трьох осіб: з інспектора політосвіти, представника окрвідділу робмису й культвідділу окрпрофрад. Бюджет капели складатиметься: з утримання чи дотації від місцевого бюджету, дотації окружних професійних організацій, прибутків від виробничої роботи капели та инш. На чолі капели стоятиме рада, що складається з

8 осіб: представника окрінспектури політосвіти, окрвідділу робмису, культвідділу, окрради профспілок, місцевих музично-громадських організацій, окр. КНС, окрвідділу Робосу, представника місцкому капели, диригента і директора капели. Керівництво всією роботою капели доручається директорові, якого призначає окрінспектура політосвіти.

• До подорожі за кордон української капели „Думка“. Спеціальна нарада при НКО, розглянувши цю справу, принципово визнала цю подорож за доцільну і доручила до початку лютого виявити реальні можливості забезпечення подорожі капели за маршрутом Берлін — Париж, а також дозволила капелі з цією метою командирувати за кордон свого представника проф. Тарновського.

• Концерт пам'яті Леонтовича в Одесі. В Одесі з великим успіхом пройшов концерт, присвячений пам'яті Леонтовича, в виконанні реорганізованої капели ім. Лисенка. З вступним словом на концерті виступав композитор Козицький.

• Капела Дух. В біжучому театральному сезоні Капела Дух під керівництвом Ф. Соболя значну частину своєї художньої праці відає студіюванню музики Сходу (переважно Радянського).

За планом уже продемонстровано було пісню киргизьку, татарську, вірменську, грузинську та єврейську.

В процесі підготовчої роботи використала Капела всі етнографічні матеріали й відповідні музичні збірки. Використано також окремі твори й гармонізації композиторів згаданих вище національностей.

Особливо повно репрезентована була пісня єврейська (народна і оригінальна). Серед цих пісень були композиції Рубінштейна, Сен-Салса, Равеля.

Редакцію і переробки старих гармонізацій, а також і нові художні розробки національних найхарактерніших мелодій доручено було вільним художникам В. Костенкові та Л. Лісовському і композиторам Я. Полфьорову та Б. Яновському. Серед цих нових творів звертають увагу „Джан Марал“ (вірменська) в розробці Яновського „Гулнара“ і „Пачха“ (грузинські) в перекладі для міш. хору Лісовського і особливо — жнивварська пісня Грузії „Орвела“ В. Костенка — це художній музичний малюнок надзвичайно виразний у характерних ознаках східної музики і національно-грузинському колориті, шцерт повний кавказького темпераменту.

З циклу „Східна пісня“ в роботі пісня Далекого Сходу: Японія, Китай, Індонезія і Полінезія.

Другим актуальним моментом планової роботи Капели є студіювання пісні Заходу.

Продемонстровано вже: пісні тирольські, чеські, німецькі, норманські, польські, шведські та норвезькі.

На особливу увагу заслуговують зовсім невідомі нам пісні тирольців, подібних трохи до наших гуцулів.

До цього концерту чеський композитор Ян Ступка виготовив ряд гармонізацій та одну оригінальну композицію, присвячену Капелі Дух.

Європейський репертуар Капела демонструє під керівництвом Ступки, що лишився постійним співробітником Капели.

В роботі — пісня Італії, Еспанії, Франції та Шотляндії.

Пісні різних національностей Капела виконує і національними мовами і українською мовою в перекладах В. Сосюри, П. Тичини, М. Філянського та інш.

Третім моментом роботи в сезоні 1926—27 р.р. — демонстрування новинок українських композиторів Виконано — нові записи й гармонізації (1926 р.) нар. Слобожанських пісень В. Ступницького (2-й плановий концерт) і нові музичні малюнки: П. Сениці до слів П. Тичини.

В даний час Капела приступила до розбору та ознайомлення з творами сучасних європейських новаторів, одержаних з-за кордону; одночасно складається програм концерту „Музика стилю Модерн“.

Цим концертом керуватиме один з відомих диригентів-симфоністів.

Ф. С.

• Музичне життя Кременчучини. Окрфілія Всеукраїнського Музичного Т-ва ім. Леонтовича.

30 січня відбувся Окрпленим Філії, на якому Правління дало відчит про роботу.

В наказі новому Правлінню Пленум дав директиву, щоб в районних містах: Олександрії, Новогеоргіївську та Гадізьку було закінчено організаційну роботу, що до відчинення там осередків Окрфілії по прикладу Крюкова, а в останніх районах організувати секції Музичного Т-ва при Райсельбудах. Для переведення цієї роботи закликати в першу чергу музичних робітників, педробітників та громадських, які перебувають на районах.

Також Пленум ухвалив, щоб Правління поставило питання перед ОРІС, Політосвітою й інш. організаціями про те, аби керівників хорів і музгуртків в клубах, Сельбудах, школах й інших музичних закладах, які не мають для цього відповідної кваліфікації замінити робітниками, відповідаючими цьому завданню і робітниками, котрі будуть рекомендовані Музичним Т-вом тому, що із обслідування постановки роботи муз і хоргуртків в осейтустановах, особливо робітничих клубах, виявилось дуже багато різних хиб.

Крім того Пленум ухвалив більше уваги звернути на село, тому треба закликати для роботи Муз. Т-ва — студентів Педтехнікумів.

✱ Окркапела ім. „Лисенко“. Репертуар для Шевченківського та Лисенківського свят вироблено і приступлено до підготовки.

Для того, щоб більше охопити робітничу й селянську масу Капела регулярно що-місяця влаштовує концерти в Оксельбуді, а для робітників в клубах.

По плану намічено влаштувати концерт в Будинку робітників освіти в урочисті дні Шевченка й Лисенка.

План влаштування концертів Капели погоджується зокрема з кожним Завклубом чи Правлінням клубу.

Для обслуговування клубів Капела приготувала спеціальний репертуар для робітничої маси.

А.

✱ До організації виставки пам'яті М. Лисенка. Комісія для влаштування виставки М. Лисенка інтенсивно працює. Надійшло багато цікавого матеріалу, більшість якого передано в повну власність музею українських діячів мистецтва та науки. Одержано матеріали від г. т.: акад. С. Єфремова, родини Лисенка, родини Старицьких, Драгоманових, Ол. Пчілки, О. Кривинюкової, М. В. Лучицького, Г. Житецького, М. Грінченкової та инш. Одержано для виставки меморативні матеріали від Всеукраїнської бібліотеки України та всі експонати пам'яті М. Лисенка від музичного т-ва ім. Леонтовича.

✱ Музичний Шевченківський збірник. Композиторська майстерня т-ва ім. Леонтовича в Києві склала Шевченківський збірник (два зошити). В збірниках вміщено романси і хори на слова Шевченка, музика Лятошнінського, Вериківського і Рєвуцького.

✱ Музичні видання „Книгоспілка“. Книгоспілка розпочала видавати серію музично-історичної бібліотеки. Видання має охопити класичну музику різних народів. Має вийти до 50 випусків, 1 та 2 число видання присвячено М. Лисенкові — дуети. З 4 книжки — що присвячені 100-річчю Бетховенському ювілею, — дадуть збірку вокальних Бетховенських творів.

— З серії шкільних хорів незабаром вийде — Козницького „Волошки“ — збірка

хорових пісень, та пісні Леонтовича — „Ду дарик“.

✱ До 100 роковин з дня смерті Бетховена. В зв'язку с 100 роковинами з дня смерті композитора Бетховена у всіх великих центрах Німеччини намічено улаштувати урочисті святкування. Пруський уряд призначив що-року премію ім Бетховена в 10.000 марок золотом за найкращий твір німецького композитора. В 14 німецьких містах відкривають композиторові пам'ятники.

✱ Українські музики за межами Радянської України. З учених музик, що живуть у Галичині видатніші такі: Філярет Колеса, дослідник української музики та етнограф; д-р Станіслав Людкевич, видатний композитор-інструменталіст, директор муз. інституту ім. Лисенка у Львові (він на святі !в. Франка влаштував концерт, де співали новий його хоровий твір у супроводі симфонічного оркестру „Каменярі“). В. Барвінський, видатний п'яніст-композитор, 2-гий диригент муз. інституту ім. Лисенка у Львові, нещодавно випустив збірки творів для фортеп'яно.

Композитори: О. Кишакевич, Ярославенко, Я. Лопатинський, що видав недавно нові сольові співи; Б. Вахнянин, композитор-диригент (живе в Тернополі).

Серед диригентів визначаються: проф. Яр. Витошинський, що випустив плеяду добрих співаків, Гладилонч, Котко, що з успіхом дає концерти, керуючи чоловічим хором.

Чимало українських музик живе поза межами Галичини в різних містах Європи.

У Празі: п'яніст-композитор Нестор Ніжанківський, син небіжчика О. Ніжанківського і п'яніст Кость Лиско, які нещодавно улаштували концерт у Празі (пройшов з великим успіхом). Вахнянин — теоретик-п'яніст та Ф. Якименко — теоретик-п'яніст, композитор, випустив українською мовою підручник гармонії.

У Берліні живе Антін Гудницький, п'яніст-композитор, добрий педагог-критик та Любка Колесівна, відома п'яністка зі своїх концертів за кордоном.

У Кельні живе Модест Менцинський, співак (драматичний тенор), прем'єр кельнської опери.

У Нью-Йорку М. Гайворонський, композитор-диригент, що останнього часу закінчив симфонію в 4-ох частинах, закінчує тепер симфонічну сюїту та поему симфонічну.

УКРАЇНІКА

Останній зшиток „Ревю де етюд С'ляв“ (огран французького інституту славіазнавства) містить рецензію французького славіста Андре Мазона на видання „На-

укового Товариства ім. Шевченка“ і „Всеукраїнської Академії Наук“.

„Стара Україна — пише Мазон — як завжди, багата на студії з обсягу історії та

історії мистецтва" (на жаль, цей цінний журнал, що виходив за редакцією Івана Кревецького у Львові, вже не виходить в 1926 р.). Мазон відзначає також два томи ювілейної збірки „Н. Т. ім. Ш.", а про видання історичної секції УАН читаємо: „Діяльність Укр. Акад. Наук заслуговує захоплення й визнання всіх дослідувачів. Видання Історичної Секції багаті на оригінальні студії й на матеріяли“.

Мазон перелічує зміст останніх книжок „України“ й підкреслює „гарну книгу про

історію Києва, чудово видану за редакцією М. Грушевського, невтомного історика України“.

Редакція „Ревю де Етюд Слав“, між іншим, в цьому ж зшиткові віддала „пошану визначному історикові України М. Грушевському з нагоди його ювілею“

На жаль, вживаючи скрізь в тексті назву „Україна“, Мазон в заголовку залишає термін „Малоросія“.

І. Г-ко

Бібліографія

Госплан УССР.— Контрольные цифры народного хозяйства УССР
на 1926/27 г. Харьков 1926 г. стран. 76, цена 1 р. 20 к.

Ця брошура містить у собі пояснюючу записку, написану колишнім членом Президіума Укрдержплану В. І. Зейлінгером до контрольних цифр народного господарства У.С.Р.Р. на 1926/27 рік, складених уперше кон'юнктурним Бюро Укрдержплану, дискусію учасників засідання Президії Укрдержплану, що слухав на своїм засіданні від 31/VIII 26 р. згадану вище пояснюючу записку, і, нарешті, самі контрольні цифри, подані в 10 цифрових статистичних таблицях. До всього цього матеріалу дано передмову Г. Ф. Гринька

Хоч спроба подати контрольні цифри народного господарства, з якою вперше в пресі виступив Союзний Держплан в -осени 1925 р. була не зовсім вдала, все ж вона зробила такий сильний вплив на роботу всіх наших радянських установ, що створила „Нову епоху“ в діяльності Радянського апарату, який повинен розумно вести свою роботу, щоб зміцнити здобутки Жовтневої Революції й досягти соціалізму через плановий розвиток всіх паростів народного господарства Радянських Республік.

Тільки півроку відділяють нас від виходу в світ перших „Контрольних Цифр“ Союзного Держплану, а тим часом які великі здобутки й досягнення!

Ідея „Контрольних цифр“ так прищепилась, що нині не тільки загальносоюзний Держплан, але й всі республіканські й порайонні (краєві) планові органи подали цього року контрольні цифри розвитку народного господарства окремих республік, країн і районів.

„Контрольні цифри“ Держплану стали прикладом майже для всіх інших радянських установ і організацій, особливо центральних, що розпочали також цього року складати „Контрольні цифри“ тої частини народного господарства, якою вони керують і яку регулюють.

Без цих „Контрольних цифр“, як перспектив взагалі неможливо планувати й керувати, бо відчувалося, що інакше ми „пливемо без стерня й вітрил“.

Як що „Контрольні цифри“ потрібні кожній Радянській Установі і кожній організації, то ще потрібніші „Контрольні цифри“ народного господарства як окремих Радянських Республік, так і всього Союзу Р.С.Р., бо вони допомагають кожному свідомому радянському громадянину зрозуміти економіку Радянського Союзу і перспективи дальшого розвитку всього Союзу і окремих його країн.

Як кожний район, а зокрема кожна Радянська Республіка (в тім числі й Україна) має свої економічні особливості, то „Контрольні цифри“ розвитку кожної окремої республіки конче потрібні й дуже важливі, бо вони допомагають зв'язати між собою окремі сторони народньо - господарських організмів.

В цьому величезна цінність „Контрольних цифр“ Народнього Господарства У.С.Р.Р., поданих в названій вище книжці.

Не зважаючи на серйозність і сумлінність проробки матеріалу, використаного Кон'юнктурним Бюро Держплану і на велику цінність статистичних таблиць (що становлять самі „Контрольні цифри“), в яких дано не тільки припущення на 1926/27 рік, але й динаміку розвитку окремих паростей Народнього Господарства за останніх 3 роки (1923/24, 1924/25 і 1925/26), а в основних показниках народного господарства дано навіть і передвоєнний стан, — проте і в пояснюючій записці і в таблицях єсть чимало дефектів, яких треба позбутися в дальших виданнях „Контрольних цифр“, і нарешті в них є чимало дуже спірних припущень, які викривляють перспективу загального стану нашого народнього господарства.

Що до дефектів, які є в рецензованій книжці, то треба відзначити передусім, що „Контрольні цифри“ не беруть на увагу бюджету 1926/27 р. і не досить повно зв'язують його з темпом розвитку окремих паростей народного господарства в умовах економічного устрою Радянських Республік, — розвиток майже всіх паростей народного господарства

зв'язаний зі станом державного бюджету. Тим часом, цьому ж питанню, цеб-то бюджетові і його зв'язкові з розвитком народнього господарства в „Контрольних цифрах“ дано замало уваги і цей зв'язок лише де-не-де виявляється.

Потім в розділі пояснюючої записки про „Контрольні вклади“ не всюди показані джерела коштів, які є думка витратити на капітальні вклади в різні парості народнього господарства, тим часом, як самі таблиці, так і „Контрольні цифри“ передбачають досить великий розмір цих капітальних вкладів.

В розділі „Населення й праця“ на наш погляд перебільшено обчислене зростання контингенту робочої сили й заробітної плати, як в номінальному так і в реальному їх значінні. Розгортанню промисловости, яке може притягти додаткову робочу силу не протиставлено досить велике скорочення апарату як господарських, так і не господарських організацій і установ, яке почалось 1926/27 році. 10—15% скорочення штатів установ сильно збільшило лаяи безробітних, кількість яких до кінця року навряд чи зменшиться поширенням промисловости.

Особливо проблематичним здається припущення, що кількість службовців в торгівлі збільшиться від 185 т. до 200 т. чоловіка; в державних і громадських організаціях від 351 т. до 372 т. чоловіка. Навряд чи це збільшення штатів в торгових організаціях і громадсько-державних організаціях справді викликається потребою народнього господарства і в кожному разі не мириться з „режимом економії“.

Збільшення норми продукції, боротьба з відрядними роботами (в установах) і з позачерговою роботою навіть при підвищенні тарифного мінімуму залишить зарплату трудящих в 1926/27 році, загалом, на рівні минулого року в номінальному її значінні, а зростання квартплати, поторожчання продуктів с.-господарства (яйця, м'ясо, масло й молоко) поруч з малопомітним знижуванням цін на промтовари навряд чи підвищать реальну цінність заробітної платні трудящих в 1926/27 році.

Взагалі треба відзначити, що загальний тон „Контрольних цифр“ надто оптимістичний.

Мимо зазначених вище дефектів, які треба виправити Держпланові при дальшій складанню „Контрольних цифр“, необхідно ще додати по-перше, що кажучи про усуспільнені сектори народнього господарства, Держплан мусів би вилучити окремо ролю кооперації й окремо ролю держустанов, а в тих місцях, де говорить про кооперацію (наприклад в товарообороті) добре було б визначити місце й значіння споживчої й сільсько-господарської кооперації кожної окремо; далі треба було б вирізнити ролю с.-г. кооперації в справі індустріялізації сільського господарства.

Нарешті бажано, щоб пояснючі записки до „Контрольних цифр“ були складені ясніше, бо такі вислови як „необходимо обратить самое серьезное внимание на политику, доход населения в широком смысле этого слова“, що повторюються як в „Пояснючій записці“ так і в передмові, абсолютно нічого не говорять. В них нема вказівки на те, яка саме мусить бути державна політика в таких важливих питаннях, як прибутки населення.

Не вважаючи на зазначені вище дефекти, рецензована брошура безумовно цікава і її треба рекомендувати кожному, хто цікавиться питаннями радянської економки.

Дуже добре, що в книжці подано дискусії осіб, які брали участь в обміркуванні „контрольних цифр“. Неоднакові думки й заперечення товаришів, що виступали, зрозуміти допомагають багато питань, які через що-небудь оминула основна доповідь Держплану.

С. Певзнер

Аграрне питання. Підручник. Склали М. Левенштам і Л. Грушевський. За редакцією В. Качинського. Д. В. У. ст. 460. Ціна 3 крб. 50 коп.

В нашу епоху загостреної боротьби між капіталістичним світом та пролетаріатом, що буде підвалини нового соціалістичного суспільства — особливого значіння набуває аграрне питання. Оскільки хліборобське сільське населення складає величезну більшість населення в СРСР і у всьому світі — од позицій селянських мас, в боротьбі пролетаріата з капіталом залежить як темп, так і ближчі наслідки цієї боротьби. Висвітлення інтересів різних груп селянства, як проміжних шарів капіталістичного суспільства, встановлення правильної лінії поведінки що до селянських мас, втягнення селянських мас в інтереси соціалістичного будівництва — це основні питання аграрної проблеми в наші часи, на які дає відповідь книга „Аграрне питання“.

В роботу по реконструкції нашого сільського господарства втягнені тисячі фахівців агрономів, землевлаштувателів, кооператорів і т. і. Для успішности їхньої роботи в напрямку до перебудови селянського господарства потрібне правильне марксістське. ленінське уявлення про соціально-економічну природу як сільсько-господарських

продуцентів, так і економічних особливостей самого сільського господарства, — однієї з найбільших галузей всього народнього господарства. В галузі теорії селянського господарства в умах нашої технічної інтелігенції — агрономів, землеустрійників то - що - ще й досі здебільшого непохитно панують неонародницькі ідеї, що культивувались школою Чаянова, Макарова, Челінцева, та їх прихильниками. Ці ж ідеї знаходять своїх прихильників та апологетів й серед діячів української досвідної справи в галузі економіки сільського господарства (Філіповський, Коротков). На Наркомземівські кошти ці ж ідеї насаджуються в головах українських агрономів та дослідників.

Оцій стихії дрібнобуржуазної теорії, що навалюється на свідомість наших сільсько-господарських соціальних інженерів - земробітників, книга „Аграрне питання“ — супротивить марксистську теорію аграрного питання в текстах класиків марксизму: Маркса, Енгельса, Леніна, Кавтського (доренегатського періоду).

Книга починається розділом про еволюцію аграрних взаємовідносин від доби первісного комунізму, з'ясовує умови й причини утворення приватної власності на землю, визначає умови утворення феодального суспільства та класи великих земле-власників. Дається характеристика селянського господарства феодального періоду, причини його товаризації й умови утворення ринку на провесні капіталізму.

Далі з'ясовані моменти зародження капіталізму в сільському господарстві, підвалиною для того була експропріяція селянства та перетворення сільських хліборобів в найманих робітників як для промисловості, так і для поміщицьких „хлібних фабрик“.

Про цей момент експропріяції селянства в інтересах капіталізму, з усіма його дальшими економічними наслідками, забувають наші новітні, згадані вище, теоретики селянського господарства. Ці ж моменти, „вписані вогнем та мечем в історію людства“ на провесні розвитку капіталізму - в модифікованому вигляді зараз вписуються в історію сучасної боротьби пригноблених мас проти своїх капіталістичних гнобителів.

Розділ про велику та дрібну продукцію в сільському господарстві дає належну оцінку тих моментів дії виробництва, що ніби то складають перевагу дрібного селянського господарства над великим.

Далі розглянуто роль машин в сільському господарстві, їх прогресивний вплив на сільсько-господарське виробництво.

З'ясовано ремісничий (мануфактурний) характер селянського та сільського господарства взагалі. Освітлено роль для сільського господарства електрифікації, як передумови до фабричного способу продукції в сільському господарстві в межах, що їх припускає природа сільсько-господарського виробничого процесу.

Розділ про земельну ренту коротко висвітлює природу цієї економічної категорії капіталістичного суспільства і значіння її за капіталізму. Добре висвітлені особливості розвитку капіталізму в хліборобстві. - Розділ про хиби звичайного економічного дослідження селянського господарства в значній мірі може бути перенесений і на наших сучасників, економістів з неонародницького табору, що за еволюцією сільсько-господарських „виробничих районів“ не помічають глибоких соціально-економічних процесів диференціації селянства та моментів класової боротьби на селі.

Розділ — „Капіталізм у російському хліборобстві“, складений на підставі досліджень В. і. Леніна — дає характеристику та аналіз розвитку капіталізму в російському сільському господарстві до і після аграрної реформи 1861 р.

Розділ „Марксизм і народництво“ з'ясовує погляди народників на капіталізм в Росії, як явище штучне й Росії невластиве, віру народників в самотність кол. Росії та ідеалізацію народниками селянства — вихвалення „общини“, „артільності“ і т. д. — як основних буцим - то форм виробничо-господарської організації селянства в Росії, в протилежність „спорченому“ капіталізмом Заходу.

Розділ „Аграрне питання та соціал-демократія“ з'ясовує особливості аграрного питання в к. Росії в порівнянні з Заходом, та виявляє еволюцію поглядів на аграрне питання серед самої російської соціал-демократії. Дається аналіз класової боротьби на селі за революцію 1905 р. та висвітлюється зна іння гасла того періоду боротьби проти забутків кріпацтва на селі. Наводиться ленінське обґрунтування аграрного програму більшовиків після революції 1905 року та з'ясовується роль і значіння гасла націоналізації землі в аграрному програмі соціал-демократії (більшовиків).

Мають великий інтерес питання критики аграрних програмів інших партій, боротьбу з якими п. оводила партія більшовиків. Дається критика меншовицької „муніципалізації“, ес-ерівської „соціалізації“, кадетського аграрного програму та програмів інших правих партійних групіровок в складі Державної думи 1 та 2 скликання.

Частина IV книги присвячена програмі комуністичної партії в аграрному питанні та способам його вирішення в період нашої революції. Зокрема відзначається постанову 2 Всеросійського З'їзду Рад, де ухвалено закон про землю.

Всі поворотні етапи революції на селі, зокрема відношення до середняка висвітлені в розділі лєнінським аналізом подій. Докладно з'ясовано в розділі період переходу до „НЕП'у“ введенням продподатку замість продрозверстки. Словами Леніна дано прогноз наступним подіям на селі й усьому господарчому будівництву СРСР. Ув'язка з селянською економікою, кооперативний програм будівництва соціалізму в нашій країні, де більшість населення складає селянство, взаємини міста з селом за нової політики — знайшли докладне висвітлення в цьому розділі.

Частина V книги містить розділи про Комінтерн і його аграрний програм та лінію в роботі на селі серед усіх країн світу. Особливе значіння в цьому розділі мають тези Леніна по аграрному питанню, прийняті 2-м Конгресом Комінтерна та директиви Комінтерну про застосування цих тез для роботи на селі в різних країнах.

Частина VI книги висвітлює основні етапи земельної та сільсько-господарської політики в актах радянської влади, всеросійського, українського та всесоюзного урядів. Наводяться так само основні постанови партії з'їздів та керуючих парторганів що-до сільського господарства та роботу на селі

Такий різноманітний та багатий зміст книги „Аграрне питання“. Ми радили б відповідним органам подбати про те, щоб ця книга стала підручною у земельних спеціалістів, кооператорів, сільських радянських інтелігентів. Особливо ми бажали б, щоб маси земробітників опанували ідеями, що викладені в цій книзі, і щоб ці ідеї допомогли розв'язанню того ідейного туману що-до розуміння природи сільського господарства, — яким застелено свідомість масових земробітників — роботою новітніх модерних економістів — неонародників, що боготворять та модернізують своїх учителів: Чайнова, Челішева і К-о.

Книгу можна особливо рекомендувати практичним діячам по сільському господарству. Коли б же аграрник з теоретичними інтересами бажав найти тут повну відповідь на окремі теоретичні питання — такої відповіді він не знайде. Це торкається особливо розділу про теорію земельної ренти, та про модифікацію економічних категорій капіталістичного суспільства й хліборобства, аналіз яким давався в теоретичній частині книги.

Неприємне вражіння робить невдала іноді термінологія та важкувата мова перекладів з Леніна, Маркса, то-що. Напр., замість слова „отрезки“ — вживається вираз „нарізки“, що вказує на нерозуміння перекладачем сути самого поняття „отрезки“, якими називались частини корінних кріпацьких наділів, „одрізаних“ на користь поміщиків. Слово „община“, що є певним і чітким поняттям, перекладається невиразним словом „громада“, що викликає плутанину і може визначати російське „общество“ й з великою натяжкою — „общину“. Або вираз: „надмір робочих рук“ — невиразний термін, що має значить: „избыток рабочих рук“. Треба пожаліти, що висока ціна книги стане на перешкоді придбанню цієї книги широкими колами сільської інтелігенції, для яких ця книга мусила б в першу чергу в пригоді стати.

Ф. Полонський

Україна. Статистичний щорічник. Видан. ЦСУ. X. 1926 р. Стор. XVI 47 + 407. Примірників 2000. Ціна 2 крб. 50 коп.

З переведенням демографічного перепису по СРСР та розробкою цього надзвичайно цінного матеріалу, гадаю, кінчається так звана переходова доба в житті нашої радянської державної статистики: збирання часами дуже неповних, сумнівного характеру статистичних відомостей.

Але на повороті до нових досягнень у галузі статистичних знань, маємо в нашій державній українській статистиці досить гарні праці.

Маю на увазі вишаний не що давно ЦСУ статистичний щорічник, де зроблено підсумки по основних питаннях господарчого життя в напрямку: площі, населення, його освіти та охорони здоров'я, з розглядом комунального та сільського господарства, промисловости, транспорту та нарв'язку, праці, торгівлі, кооперації, фінансів.

Суб'єкт господарчої діяльності, як і сама господарча робота людини на УСРР, розглянуті надзвичайно повно, детально, на підставі досить нових статистичних відомостей. Є навіть тенденція розглянути окремі галузі господарства не тільки в стані статички, але й динаміччи, напр. працю.

Трохи незрозуміле вміщення в цій книжці вже відомих „найголовніших показників економічного та культурного рівня АМСРР та округ УСРР“ (стор 1-47): якщо хотілося просто вмістити в книжку зайві відбитки, це ще зрозуміло. Справа в тому, що між цим матеріалом та дальшими сторінками нев'язка по закладах ценизової промисловости (1,28 ; II, 104), здобуванню мінералів (1,28 ; II, 100), харчо-смаковій (1,29 ; II 115),

обробці животини (1,29; II, 121 - 122), текстильній (I, 29; II, 123), виробу одягу, взуття, туалету (1,29; I, 125), про кількість виробничих одиниць дрібної й кустарно-ремісничої промисловості (1,29; II, 130). Теж треба сказати відносно закладів та обігу торговельних установ (1,33; II, 234 та 238); про с.-г. кооперативи (1,35; II, 301,303), кустарну промисловість (1,35; II, 307), ощадно-позичкові товариства (1,35; II, 308), всі прості податки (1,37; II, 346).

Правда, не дивлячись на цю нев'язку в шифрах, частини перша та друга збірника одна одну доповнюють, хоча й неминучі повторювання. Особливо гарна зв'язка матеріялу по сільському господарству. Абсолютно нових відомостей все ж таки нема в збірнику: Дніпропетровська округа береться в старих межах, весь час згадується вже зліквідована округа Павлоградська, нікуди не приєднано передані до УСРР з Курської губернії землі. Виходить, що доручення Раднаркому виконано ЦСУ далеко не повно (див. „передмова“).

Трохи незручно взагалі в щорічнику давати відомості не за один певний момент, а за різні, напр., на 1 січня — 1926 року, а поруч із цим за 1923 рік (стор. 4).

Дуже потрібно дати відомості про нацсклад та соціальні властивості населення УСРР, не обмежуючись тільки округовими містами (стор. 4 — 11).

Не слід би й надалі вживати „десятини“ (стор. 12), „пуди“ (стор. IX, 26), „версти“ (стор. IX, 256).

Не дивлячись на зазначені хиби, вважаю, що в цій книжці згруповано все нове про народне господарство УСРР, особливо в її майже що останньому адміністраційному розподілі.

Піщанин

„Вся Украина на 1926/27 год в пяти частях. Адресно-справочная книга. Изд. „Украинский Экономист“. II. 1926 г. Стр. XIV + 48 + 240 + 1395 + 240 + 732. Тираж 3.000. Цена 15 руб.

Ця справочна книжка на 1926/27 рік вийшла майже першою по всій СРСР, з надзвичайно вичерпуючими адресами, з значним рекламним матеріялом, видана навіть дуже розкішно.

В цій справочній книжці, однак, багато матеріялу для вивчення господарства УСРР. Сюди по-перше слід зарахувати статтю проф. Волкова про районування та господарство України (частина перша). Далі, в розділі третьому подано відомості про адміністраційно-територіяльний поділ УСРР, з точним зазначенням навіть по районах площі та населення в них. Розділ четвертий присвячено промисловості УСРР так добувальної, так і оброблюючої.

Хоча зазначені матеріяли, особливо в розділах 3 та 4 не являються вичерпуючими, бо завдання книжки зовсім інше, гадаю, що й тут треба дещо надалі усунути. Якщо навіть використано, за винятком Сталінської округи (про площу) та Харківської (про населення), відомості на 1/X — 1925 року, подані ЦАІКом, необхідно не вживати „версты“, вивірити цифри про площу та населення, встановити будь-яку площу орієнтрів.

По відділу промисловості (розділ четвертий) необхідно забути про зліквідовану Гайсинську округу (стор. 193), Шахтинську округу, яка вже по-за межами УСРР (стор. 6, 13). Нічого відношення до УСРР не має Ялтинська кіно-фабрика (стор. 240). Не досить повні відомості подано про торфодобувку та харчову промисловість УСРР.

Дуже бажані карти промисловості та торгівлі відповідно до нового адміністраційно-територіяльного розподілу УСРР.

Ціна на книжку надзвичайно висока.

Піщанин

Щербина В. І. Нові студії з історії Києва. ВУАН К. 1926, 166 стор.

У передмові до цієї книжки акад. М. Грушевський зазначає, що автор її „з суворо-втриманим документалізмом щасливо сполучає нерв історика - суспільника, історика - оповідача... Вихованець гуманної школи Пирогова, безпосередній учень Драгоманова, член Київського історичного гуртка 1880 — 1890 р.р., кермованого Антоновичем, він не плаче над руїнами старого життя; не жалкує за одкинутими неминучим процесом економічними і політичними формами, не хапається того, що мусіло одійти і одійшло... він вдивляється в ті перспективи, які розгортує перед його дорогою батьківщиною соціалістичне будівництво робітничо-селянської України“. І це, безумовно, надає значіння статтям автора, не зважаючи на спеціальний часом антикварний чи архівний характер їх.

Статті, що вміщені в даній книзі такі: Нариси з історії Києва (1654 — 1914); Давні плани міста Києва (1638 — 1837); Мапа Київського повіту половини XVIII в.; Шулящина або Шулявка: Стрілецька та Рейтарська вулиця у Києві; Головні будівлі Печерської

Лаври; Так звані архимандричні покої Київської лаври; Старі Київські кам'яниці на Подолі та „Артемиха“, Упривелеговані в'їти міста Києва „именоуемого Подола“; Ждан Тадрина, Київській в'їт кінця XVIII в.; 1744 р. у Києві; Чи була Київська Лавра в'язницею, як монастирі російські?; Київський відділ „Российского Біблейского Общества“; До історії жіночої освіти у Києві.

Як висловлюється К. Антонович у передмові до збірника („Праці В. І. Щербини з історії Києва“), почав працювати над історією цього міста ще з дев'яностих років, коли (у 1892 р.) видруковано було його першу розвідку за заголовком: „Киевские воеводы, губернаторы и генерал-губернаторы (1654—1775)“ З того часу історик подав по-над 70 праць, присвячених історії України (переважно м. Києва), а також літературі та етнографії. Тому методичний досвід у нього немалий. Про це свідчить зараз і перша з статей збірника (Київ 1654—1914 рр.). Історик зупиняється над питанням ділячи епоху на періоди, що визначаються певним історичним явищем, а саме — хмельниччина, захоплення на довгий час і під Московською владою магдебурзького права самоврядування, занепад під впливом різних обмежень з боку російського уряду, починаючи з Петра I (стиснення Київської торгівлі через сплкування повернути справу до морів Білого та Балтицького, підозрілість до лаврської друкарні, академії (у зв'язку зі справою Мазепи), з якої, за наказом Петра було вислано за кордон багато студентів. Після Петра порушувалося вже користування вільностями, особливо за часи Ганни. Права стали „под ведением гетмана и Киевских губернаторов“.

Тоді Апостол зумів шлюхом створенням інтриг підчас обрання нового в'їти підкорнути під свою владу місто. Лизавета віднісилась до Києва краще, однак Розумовський ставився тоді проти самоврядування. Царювання Катерини було продовженням хоч і в інших формах царювання Петра. Відміни під російських установи викликали в неї теж негативні відношення. Було скасовано гетьманство і на Україні став господарювати Рум'янцеv. Засновано було „наместничество“. Запало міське господарство. Слідуючий період автор характеризує, як період переваги у місті та й у цілому краю польської культури (освітня діяльність Чацького), далі йшов період застосування до міста російської системи офіційної народності. Касувалися установи Чацького, притиснуто було масонську ложу „Соединенных Славян“, довелось стерпіти декабризму. „Неуклонно преследовал единую политическую цель“ Б'біков (згадаємо утиски університету). Мали свої впливи кримська війна, польське повстання 1863 р. Однчасно з темними явищами автор помічає й позитивне - поступовий зріст культури, розвиток промисловости й торгівлі коло другої та в другій половині XIX ст., збагачення міста черз архітектурне будівництво, що невпинно йшло, особливо з XVIII ст. У наслідку перед останньою шиною Київ став одним з найкультурніших міст цілої Європи. Несмутно дивиться автор і на будучину міста, підзначаючи діяльність Окрилану, зріст промисловости після військової розрухи, навчальну роль Києва. Інтересна стаття про старі плани Києва, розглядаючи які, Щербина дивиться на них, як на певну ілюстрацію культурного та економічного розвитку міста.

Цінною для історика української архітектури є його розвідка про головні будівлі Київської лаври, до статті прикладено численні фотографії. Автор подає цінний історичний коментарій, досліджуючи, яку саме участь брали в шім будівництві представники політики й відповідних. Докладно, з поданням багатьох документальних матеріалів, оповідає про будівництво Лаврської дзвіниці.

Повний інтересу, через живий й ясний виклад статті про старих Київських в'їтів, про „Артемиху“ — енергійну жіночу постать, про яку в свій час ходила низка переказів чисто легендарного змісту. До того статті про в'їтів відзначаються вмінням автора зв'язати діяльність окремої особи з епохою та історичними подіями, що в данім разі особливо важливе, характеристика іменно в'їтів була - б неповна, коли - б автор не підійшов до неї з цього боку. Міщанство відогравало сильну роль в ті часи, й його участь надавала в'їтвству певний колорит; значно ускладнювалась справа, коли було засновано губернаторство.

Стаття „Чи була Київська Лавра“ в'язницею, як монастирі російські? доводить, що була. Автор спирається тут на лаврські справи з 1753, коли Таємна канцелярія надіслала до Лаври на ув'язнення кількох офіцерів, де інших з них тримали в підземеллі в кандалах. Там де-які з них і загинули. Важна для історії освіти на Україні стаття про заснування в Києві жіночих шкіл. Автор наводить про полеміку між духівництвом та сторіпниками жіночих шкіл, що розпалалася з приводу відкриття фундуклеївської гімназії. Як і завжди, Шульгін стежить за розвитком справи в певнім історичнім аспекті.

Сказане не вичерпує значіння збірника. Кожна з статей змістовна й, головне, ясно й систематично викладена, що полекшує користування. Для історії Києва вона цінна, як продовження інтересу до цього міста, котрий виявили у свій час такі вчені, як Болховітінov, Максимович, Закревський, Лебединцев, Микола Петров, С. Голубев.

Окрім статті М. Грушевського, Антиповича та С. Шамрая про історичні праці В. І. Щербини є стаття С. Глушка про педагогічну та громадську діяльність історика, бібліографія його праць, а також текст привітання Щербині від спільного зібрання Української Академії Наук з приводу його п'ятидесятирічного ювілею.

В книжці маються інтересні знімки зі старих планів Києва та його будівель, а також два портрети історика.

Ів. Єрофіїв

К. Копержинський. Обжинки. Одеське Наук. при Укр. Акад. Наук. товариство. Секція іст.-філол. № 1. Одеса. 1926, 60 стор.

Ця докладна стаття має на увазі дослідити, як, в яких умовах обряд обжинок, якому властиво належало зійти ні нащо, особливо після довготривалого занепаду магичної основи, почав нараз одужувати, набирати нових, неможливих у стадіях близьких до первісного життя форм, почав взагалі одужувати. Автор, аналізуючи обряд, по-перше зупиняється на впливі в цій обряді з боку весільних процесій. Огляд розвитку цих процесій в побуті слов'янства подає існування типів шлюбного поїзду: нівельований тип, архаїчний — військо-земський. Взлемовідношення між весільним обрядом та обрядом збору врожаю визначаються довгим рядом східних моментів (зупинка перед ворітьми, грози (викуп), присутність на чолі процесії дівчини з вінком, а за неї невпорядкованої юрби, звичаних дівчат („дружечок“, „світилок“), ляскання батоном то-що). Цей вплив, на думку дослідника, полекшувала спільна мета обидвох обрядів — забезпечити для людей щастя, врожай, добробут, а також одночасність, односезонність обрядів (осінь). Дослідник далі зупиняється на оригінальній формі життя обряду обжинок, що перенесла його за межі селянського побуту. Це — обжинки на коронації в Празі. Подається докладний опис цього обряду; в ньому відразу помічається агітаційний засіб королівського двора та тої касты, що його підтримувала. Тут досить прорізно проглядає засіб до виявлення перед народом королівської могутності. Це було потурання народним звичаям, імітація близькості короля до народу — крок конче необхідний в інтересах монархії. Інтересні також обжинкові обряди на виставках, теж в Чехії. Наведено про „свято хмелярів“ ще з 1791 р., празькі обжинки з р. 1795, які відрізнялися від народніх впорядкованістю та штучною ніби програмністю. Мета цих процесій — пропаганда розведення хмелю, льону, зернового хліба, то-що. Зокрема празька виставка мала на меті пропаганду ремесел (бондарства, колісництва й т.и.). Господарями виставок були заможніші верстви. Прикінцеві привітання, особливо в пізніших формах виставкових процесій, були засобом підвищення місцевої влади, подібна традиція, зазначає автор, старовинного походження. Так використовував свято власник, потім рабовласник, поміщик, нарешті представник влади. Дуже інтересний розділ: „Міньковецьке свято Церери“ в Мінківцях на Поділлі, яке встановив відомий чудасій граф Гнат Мархоцький у XVIII ст. Чудернацьке поведження, ексцентричність у вчинках, різкий характер, небажання йти за впливом життя — це все спричинилось до того, що встановлення святкування 15 серпня мало для самого феодала судову неприємність. Автор скористовує дані судових справ, мемуари сучасників, статті Ролле, а також низку джерел західно-європейських, що відбилися на святкуванні у маєтку графа Мархоцького, особливо французькі революційні свята, що скористали, як відомо, храми. Ноголоска про це йшла далеко. Таким „кошунником“ з точки зору сучасників був і Мархоцький, своєрідний сторінник французького раціоналізму в душі Вольтера. Треба додати, що він мав в процесії 1793 р. в соборі Паризької богоматери і зразки цих обжинкових обрядів (урочиста колісниця, знаряддя хліборобства, снопи). Подібне робив і до того з незвичайною пишністю сам Мархоцький, скориставши каплицю.

Закінчується розвідка оглядом розвитку загального процесу збору врожаю за нової доби. Взято це в історичній перспективі існування певної традиції, що дуже цікаво автор добачає й зараз. Новітня обрядовість збору врожаю, що організується в наші часи за приписами з губерніяльних та округових центрів, супроводиться промовами, виставками, несеннями знарядів виробництва. Описано картину цього „походу“. На чолі іде Старий рік з „відчитом“ про минулий період, за ним „революціонери Землі“ й карнавал — старі й нові с.-г. знаряддя, дерев'яний плуг, коли він ще зберігся, залізний плуг, трактор, як „голова“ усім с.-г. машинам, вбогий селянин-сівач з повним сівальським знаряддям, за ним сівалка, що засіває значно успішніш, косарі, молотники то-що. Окремо йдуть організації з своїми виробами: с.-г. комуни, артілі, з зразками того, що вони мають; несуть на-виду величезний сніп жита, далі йдуть школярі з колосками на паличках то-що. Над усім, звичайно, панує сучасна ідеологія, господарчі завдання нашої доби.

Розвідка „обжинки“ переведена дуже ґрунтовно, скористовує і подає велику літературу питання й в нашій етнографії є єдиним дослідом питання.

Ів. Єрофіїв

„Бібліологічні Вісти“ Український науковий Інститут Книгознавства. 1926, № 3 12 Кіев, 1-а фото-літ-друкарня Держтресту Київ-Друк., Н. 4 + 5-96 стр., (28,5 x 19,5), ц. 1 крб. Тираж 1000.

Кожний номер „Бібліологічних Вістей“ доводиться вважати за значну подію. Це, перше всього, з тої причини, що й сьогодні з бібліологією (зокрема з бібліографією) у нас — не гаразд. Це доводиться підкреслювати, бо як раз тепер на долю бібліографії, як ніколи, випадає виключна роль в культурному будівництві.

З другого боку, ще й сьогодні бібліографія не покликана до того будівництва. Ще й сьогодні бібліографія — це розкіш, яку не маємо змоги собі дозволити.

В той час як в Росії бібліографія набрала стихійного характеру, у нас — мертво. Там бібліографія досягла за останні роки надзвичайного розвитку, у нас доводиться відзначати як видатний факт появу чотирьох номерів на рік — „Бібліологічних Вістей“.

Звичайно, як порівняти те, що мала й що зробила українська бібліографія перед революцією до стану теперішнього, то можна констатувати певні досягнення. Але таке порівняння не може нас втішати, нам треба дивитися з того, як ми відстаємо від загального стану бібліології, як науки. Тут картина сумна.

Є сили, був би й ентузіазм до роботи; треба дати можливість виявитися тим силам. Без відповідної уваги з боку належних державних органів, видавництва та суспільства — справа й далі животітиме.

Вище ми сказали, що кожний номер „Бібліологічних вістей“ має цінність. Вартість № 3 — окрема.

Зміст цієї книжки визначає ім'я, так тісно зв'язане з історією української книжки:

График Георгій Нарбут. Книжка присвячена його пам'яті й оцінці його діяльності.

Ф. Ернст — „Г. Нарбут та нова укр. книга“, схарактеризувавши укр. книжку з боку її оздоблення до революційного часу, визначає місце Нарбута, як графика укр. книжки, пера революцією і далі, за часи революції. Статтю ілюстровано зразками робіт Нарбута. Загалом — стаття дає уявлення про його діяльність, скоріше характеристику, але не дає росту самого майстра з його етапами світогляду, що виявилися в певних оформленнях. Виклад — цілком хронологічний, опис — формально-зовнішній. Коли б не було ілюстрацій, завважно було б орієнтуватися в мистецькому шляху Нарбута.

Мало сказати, що „Нарбут завжди почував себе українцем“. Дуже мало вбачати „українську стихію“ в його „формальній мові“ (Нарбута) та в сюжеті. На цьому позначилися певні часи, з певним економічно-соціальним укладом. Одно кажуть зразки № 3 і 4, друге — № 7 і 8, інше № 11 і 12, ще інше № 13 і т. д. На ілюстраціях, повторюємо, це виявляється, текст з цього боку нічого не дає. Не обґрунтовано твердження автора, що Нарбут переходив етапи: романтика, захоплення зразками народного мистецтва, став „революціонером в мистецтві книги“. Кінець кінцем, ця частина статті не дає нового про Нарбута. Доводиться рекомендувати читачеві звернутися до кн. „Георгій Нарбут“ (вид. ДВУ, 1926), де в ст. того ж автора Ернста читач найде висвітлення тих моментів, що про їх тут ми кажемо, й далеко більший матеріал. До речі, автор, підкреслюючи тріумф Нарбута, не дає відповідних зразків („Бібл. Вісти“ № 3, ст. 20).

Друга частина цієї ст. „Сучасна українська книжка“ — справляє інше враження. На стор. 24-28 автор дав поглиблений аналіз зовнішнього вигляду сучасної книжки. Тут є методологічний підхід, обґрунтовано фактами певні твердження й вказано фактори, що обумовлюють обличчя укр. книжки від 1917 року.

Голлербах Е. — в ст. „Г. І. Нарбут як майстер обгортки“ дає характеристику передківської діяльності художника. Розглядаючи відповідний матеріал в хронологічному порядку, автор дає певні синтези що до творчості Нарбута, ілюструє „особистий смак, велике художнє почуття, яскраву індивідуальність“.

Певну рису до творчості Нарбута додає Голлербах в ст. „Книжні знаки Г. Нарбута“. Тему подано в стислому викладі. У вступі автор визначив ті моменти, з яких треба підходити до оцінки *ex libris*'ів. Розглядаючи книжні знаки роботи Нарбута, автор обмежується чисто зовнішнім описом їх. Як раз сам автор і не дає своєї критичної точки погляду на роботу Нарбута за тими вимогами, що сам зазначив. Коли скажемо, в *ex libris*'і „Гербового отделения“ (№ 1), відбилися ті принципи, з якими, на думку автора, треба підходити до розгляду знаку, то не з'ясовано других *ex libris*'ів роботи Нарбута. Приміром *ex libris*'у Дубенського, Значко-Яворської.

Цінні є дві статті (Михайлів Юх. — „Фрагменти спогадів про Г. І. Нарбута“ Балицький П. — „Спогади про Г. І. Нарбута“), що додають певні риси до портрету художника Нарбута, до його інтимно-мистецького життя. Ці риси так до речі для усвідомлення обличчя естета Нарбута.

В. Січинський — („До питання про автора гравюр укр. перводруку“) зупиняється на питанні з книгознавства, суто академічного характеру, а саме: хто був автором дереворита апостола Луки в Львівському „Апостолі“ 1574 р. Подає лише гіпотезу, що автором був Лаврентій Пилипович.

В. Міяковський — „Цензурний акт 1876 р.“ Як видно з назви, статтю присвячено тому закону царського уряду Росії, що припинив українську культуру. Автор подає генеологію того закону. Ця дата покрила десятиліття української історії. Відкрити цю історію чергове завдання. Ст. Мінковського одна із сторінок цієї історії. Дає цікавий матеріал.

Останню частину номера складають рецензії й хроніка.

Побажання на адресу „Бібліологічних вістей“ — в цілому:

Рівнобіжно з темами на історичні теми з бібліології, давати більше місця питанням нашого сьогодні, розробленню тих живих проблем, що стоять нині і виникли в процесі роботи коло піднесення укр. культури.

(Питання методології в бібліографії).

Тоді журнал не перебільшить ухилу в бік історизму, зв'яжеється з живою роботою й черговими проблемами.

М. Я.

Іван Нечуй - Левицький. Бурлачка. Редакція і вступні статті А. Ніковського. „Сяйво“ 1927 стор. 283.

На допомогу „Книгоспілці“, що останніми роками постачає читачеві „вибрані твори українських класиків, стало нове В - во „Сяйво“, що видало вже кілька книжечок. Прекрасні назовні видання (кращі за книгоспілчанські), умілий вибір творів і нарешті добра редакція текстів справляє приємне враження. Разом з В - вом появилася на обрії критичному призабутій останніми роками, як критик, А. В. Ніковський, що в свій час був далеко не останнім на критичному полі. В названій книжці до повісті Нечуя додано дві його критичні статті „Бурлачка“ (літературний аналіз), „Мова „Бурлачки“). В них пізнаємо тонкого критика з тою ж імпресіоністичною манерою письма, що характерна була і для старих його робіт.

Про законність такого естетичного аналізу, що спирається головни на суб'єктивні враження і в малій мірі зважає на історичні перспективи, не будемо тепер говорити.

В усім разі треба означити низку тонких спостережень, що вносять дещо нове в характеристику Левицького. Інтересно роз'язане питання про назву твору, зроблено низку тонких зауважень про „суховатість“ манери Нечуєвої, що яскраво позначається і в цій повісті. Одноманітність „фізична“ й психологічна дієвих персонажів, якась дуже простолінійна інтрига і т. д. — справді характерні для повістей Нечуя. Алеж зробивши такі безперечно правильні зауваження критик намагається знайти ближчу розгадку цієї манери в психології автора і приходять до висновків... що до деякої міри підривають довір'я до естетичного аналізу. Вся причина отакої „ляльковості“ героїв криється, як гадає критик, в особливих рисах вдачі Нечуя — старого парубка, педанта і взагалі людини холоднуватої, нездатної до темпераментного виступу ні в житті, ні в літературі. Щаслива догадка! Але вона може переконати хіба тоді, коли ми знехтуємо літературне оточення, з якого виїшла „Бурлачка“.

Справді, от критик закидає Нечуєві трафаретність описів зовнішності, не позначених живими індивідуальними рисами — „чорні брови, карі очі, рожеві уста, чорний ус“ і т. д. Алеж запитаємо його: а персонажі у Квітки, Марка Вовчка? Хіба вони виразніші, хіба ж вони не такі ж штамповані? Згадаймо зовнішній вигляд найбільше „емоціональної“ героїні Квітки Марусі? Думаю, що не можна всього валити на „старого парубка“ Нечуя, дещо безперечно в його творах є наслідком літературної традиції. Так само не завжди переконують посилання критика на вдачу Нечуя, коли він говорить про громадський, так би мовити, тон „Бурлачки“. Мабуть певніше було б, коли б критик замість психологічних екскурсів спинився на ідеології тої суспільної групи, яку репрезентував Нечуй. Мова Нечуя (друга стаття), на думку критика, так само позначається рисами деякої одноманітності, суховатості. Особливо видно це на синтаксі — бідна фразеологія, неплісний епітет, шаблонні повторення: Супроти фразеологічної розмаїтості Вовчкових творів стиль Нечуя виглядає досить убого. Це пояснюється тим, що Нечуєві бракувало почуття, бракувало органічного потягу до творчості — в його творах відчувається швидче розумовий, головний підхід за завдання, ніж безпосередній стимул. З висновками критика можна погодитися, алеж з певними застереженнями...

Рівняти цих двох видатних письменників не можна, забуваючи на історичну перспективу. В своїй творчості Нечуй репрезентує новий етап в розвитку української літературної мови, пориваючи в деякій мірі з традиціями Квітки, що позначаються не

тільки в творах Вовчка, а і в „Люборацьких“ Свидницького. Квітка і Марко Вовчок використовували форми живої усної розмови в усіх її властивостях. Розповідь у них іде завжди від першої особи, що давало спроможу вільно користуватися фразеологічним багатством живої говірки. Нечуй в своїх творах дає перші спроби в укр. письменстві „об'єктивного“, описового стилю, намагається звільнитися від народнього оповідача в своїх полотах, намагались стати вривень із зразками рос. реалістичного роману, а для цього безпосередньої народньої новельки було замало. (Що Нечуй міг писати не гірше за Вовчка в „народньому стилі“ — свідчить його баба Палажка і баба Параска.) Отже не будемо зменшувати значіння літ. творчості Нечуя.

Але ці зауваження не зменшують цікавості статтів А. В. Ніковського, написаних свіжо, оригінально і бездоганною мовою.

А. Шамрай

Іван Франко. Твори т. VII, VIII. Книгоспілка - Рух, Харків - Київ. 1926 р.

Коли, може, не так дуже важно, в якому томі буде Франкова повість, як тільки збережена хронологічна її послідовність, то дуже важне друге завдання, зібрати разом і видати дрібні його оповідання та нариси, що давали б письменникову суцільність. Уся Франкова творчість відповідала потребам сучасних йому людей й потребам часу, а тим більше його сатири, казки, дрібні оповідання, публіцистичні статті в художній формі, що були справжньою реакцією на соціально-політичні відносини в Галичині, де змальовані „суспільна боротьба, національні свари, такі чи інші реформи“, і де поет і письменник-громадівець пропагував свої ідеали, що були і є яскравим образом його громадсько-політичних думок. Саме такі оповідання в найбільшому звязку „з суспільним розвоєм, провідними суспільними змаганнями, з кипучою класовою боротьбою“. Вони є „правдивим, свідомим і живим виразом інтересів, смаку, поглядів і почувань суспільности“. (І. Франко, *Наша белетристика*, Ж. і Сл. 1896 р. кн. I.) Коли великі ще його твори були дуже тісно зв'язані з європейськими темами, що тоді панували в літературі, та з їхньою технікою, то менші й маленькі оповідання побіч таких, що визначаються прекрасною технікою, що їх виношував письменник дуже довго, навіть цілими роками, поки вийшли вони в досконалії формі, (Передмова до збірки „Добрий заробок“ Твори, т. I. Стор. 195), були й такі, що не стояли на височині, не відповідали художнім вимогам великого письменника й не раз майже нічим не рїжнилися від публіцистичної статті чи фейлетону. Саме в VII-ому томикові маємо такий рід твору — це „Наша публіка“. Сам І. Франко видав цю статтю разом із іншими сатирами й оповіданнями в збірці „Місія“, „Чума“, наче показуючи тим, що цей фейлетон зв'язаний із провідними думками в зазначених оповіданнях. Цеж та публіка, що в 90-тих роках („Наша публіка“ написана 1896 р.), не хотіла займатися науковими питаннями, філософією, економією, науками, що не хотіла давати справжньої літератури, а в 80-тих роках цілком підлягла клерикалам, боронила унії, займалася обрядами. В одному й другому випадкові праця серед народу — це голошення унії, наука релігії й насправжнї страх перед селянином, якийсь псевдо-аристократизм. Отже 1887 р. пише Франко сатири „Місія“, „Чума“, а 1896 р. статтю „Наша публіка“. Там виступи проти тієї публіки, що боїться селянина, його дикости, що вважає за найважливіше завдання унію, тут виступи проти тих, що кінчать свою працю серед селянства на „Просвіті“, „Народній торгівлі“, а в літературі малюють селянина в таких творах, як „Капраль Гимко“, „Убога Марта“ (т. VII. Стор. 326), боячися, щоб не було за багато „хлопїстики“. „Наша публіка“ серед художніх творів — показчик того, як І. Франко з'єднував громадську працю з працею письменника, вона наче підтверджує не раз висказувану думку Франкову, що письменник і поет живе тими самими інтересами, що й інші люди, рїзниться тільки тим, що може боротися художнім засобом, коли інші не мають цієї можливості. Так сатири „Місія“ і „Чума“ мають не тільки спільний фундамент і генезу, але й ідейний зв'язок із поемою „Панські жарти“. Жертва селян, що не знає границь, любов до тих, що для них працюють, і рївночасно вказівки для полів, як вони можуть працювати серед селян, коли вони не ставлять собі за мету тільки боротьбу за унію, коли мета їхня не лежить у вірі й церковних обрядах, ось думки, що лягли в основу так поеми, як і цих оповідань. Саме знання не дає любови, але зрозуміння життя через його тверду школу, дає людям вирозумілість і любов, показують нам і казка „Як пан собі біди шукав“ і величава поема „Смерть Каїна“. Один і другий твір — це боротьба проти геккелїянців, що знали тільки вовчу логіку, що запевняли, що „з нагромаджених скарбів думки має користати тільки мале число думаючих“, що проголошували думку, що „на гною виростає цвіт“ і т. ін. Спільна думка теж і в оповіданні „Хома з серцем, Хома без серця“ та в поемі „Мойсей“. Таких прикладів сила, і це показує, як треба

бути обережним при підборі оповідань ув одній збірці. Розуміється, не можливо разом давати поезію й оповідання, казку чи сатиру й поему, але треба вважати на підбирання однородного художнього матеріалу чи літературного жанру в одному томі. Франко допоміг нам у цьому, бо сам видавав такі оповідання й казки та сатири збірками, що в них пробивалася одна провідна думка, одна ідея. Так повставали циклові збірки „Добрый заробок“, „Панталаха“, „Малий Мирон“, „З бурливих літ“, „На лоні природі“ й інші. Правда не раз сам письменник пересвидавав і збирав разом твори, що були написані з іншою метою, а тепер коли змінялися обставини, мали ще й інше завдання. Так напр. ескизи „Рутенці“ мали за мету боротьбу з молодим міщанством серед галицької інтелігенції 70-тих років, що сама не здаючи собі справи, виказувала буржуазні інстинкти. Їх видає Франко 1912 р. збіркою й має на меті не тільки боротьбу з „рутенством“ (своєрідним галицьким міщанством) у політиці, але теж із „рутенством“ у мистецтві. Вони мають дати не тільки типи й портрети, але й мають „послужити невеличким антиподом супроти привички деяких молодших наших письменників черпати теми до своїх творів із власної чистої або й зовсім нечистої фантазії, а не з живої дійсності, яка все і скрізь одиноко може бути джерелом живої та плодючої поетичної творчості“. (Т. VII. Стор. 426—427). Не раз І. Франко дописував деякі твори, щоб надати збірці більше опуклої провідної думки, наприклад до збірки „На лоні природі“, „Маніпулянтка“, „Малий Мирон“. (Т. VIII. Стор. 321).

Видавць Франкових творів Ів. Лизанівський пішов зовсім справедливо за починком самого автора й по можливості притримується Франкового видання. Але не зовсім. Є зміни в інших томках, є й у VII та в VIII. Ще в VII-му томі, що складається з трьох збірок чи циклів, що їх видав сам Ів. Франко, цеб-то збірки „Рутенці“, „Сім казок“, „Місія“, „Чума“, можна знайти спільне тло, це типи галицької інтелігенції (Рутенці, Місія, Чума. Казки й сатири та галицькі громадсько-політичні відносини (Сім казок). Важче однак знайти спільну думку в томкові VIII, де маємо зшиті до купи білими нитками дві збірки „На лоні природі“ і „Батьківщина“, що різняться своїми провідними думками. „На лоні природі“, збірка з 1905 р., що містила в собі правду нарисів й оповідання з різних часів, але мала одну провідну думку ц. т. боротьбу з егоїзмом, що поза своє я не знає нічого, боротьбу проти відриву від життя так у суспільних справах як і мистецтві. Через те ніяк, на мою думку, не можна було розривати цієї збірки, й оповідання „Під оборогом“, що саме для цієї збірки написав його Франко 1905 р., не слід було поміщувати в III томі. Так само й інші оповідання цієї збірки перейшли в цей томик автобіографічних нарисів, хоча сам І. Франко туди їх не поміщував. Залишені п'ять інших оповідань із цієї збірки (На лоні природі, Щука, Дріяда, Odi profanum vulgus, Софчине крило) штучно причеплені до другої збірки „Батьківщина“, видання, що мало завдання дати збірку характерів ідеалістів і практиків у житті (Батьківщина, Геній, Вільгельм Тель, Пирог з черниціями), мало мету показати, як селянська земля переходить у руки експлуататорських елементів, тема, що нею займається Франко в другій половині 80-тих років і в 90-тих р. (Батьківщина, Гава і Вовкун), як поодинокі елементи не можуть жити з праці рук чи то з праці коло землі, хоча її загарбують у свої руки (Гава і Вовкун), як вони купують собі чужу працю (Гава) або знову, що „тяжка школа життя, з котрої виходять люди практичні, меткі та промислові“, може дати нам і добрих членів громади, може дати робітника, як ось Вовкун (Гершко Гольдмахер).

Різні економічні, громадські й політичні обставини та зміна Франкового погляду на життя в найширшому його обсязі — це важні чинники, що їх треба мати на увазі в коротких його оповіданнях, які завжди стоять у зв'язку з громадськими та політичними обставинами, з течіями в літературі та розумінням І. Франка, чим повинна бути літературна творчість. Цього, на мою думку, не треба забувати при виданні його творів. Через те не можна погодитися з приміткою редактора видань, що її читаємо при оповіданні „Хома з серцем і Хома без серця“, що Франко був народником-революціонером під час писання цього твору (VII. Стор. 384). Правда, що тактика соц.-демократів відштовхувала його від них, але те як приймає Франко тактику обидвох героїв у згаданім оповіданні, ясно показує, що йому на початку 90-тих років не можна давати назви народник-революціонер.

Видано VII і VIII т. без важливих і частих помилок, тільки з деякими лексичними змінами. Часом невдале пояснення незрозумілого слова. Фацеціоніст — (VII 125) не „ухажор за жіноцтвом“, з той що вміє оповідати фацеції, жартівливі та дотепні пригоди, анекдоти й т. и.

Галицьке етимологічне ъ = і, отже має бути „Дністрянці“ VII. 319.

А. Музичка

П. Гулак - Артемовський. Твори. Редакція, вступна стаття і примітка І. Айзенштока. ДВУ. 1927, стор. 597.

В цій книзі маємо першу поважну спробу після видання „Руської бібліотеки“ зібрати до купи розкидані по старих часописах, недоступних пересічному читачеві, твори нашого видатного поета початку 19-го століття П. Артемовського - Гулака. Не можна не вітати серйозного наміру редактора подати нам повну збірку творів письменника. Крім мало відомих творів українською мовою, зібрані тут таксамо і російські твори (хоч і не всі), що звичайно доповнюють портрет П. Артемовського. Не зважаючи на трохи зневажливе до них ставлення упорядчика, вони мають безперечно певну літературну вартість, коли мати на увазі час і місце написання. Велика для вступної статті і широкі обґрунтовані примітки до текстів доповнюють враження солідної, поважної праці, яку треба розглядати далеко докладніше, ніж це можна зробити в побіжній рецензії. Не маючи на це змоги, одзначу тільки, що найпозитивнішою ознакою роботи супроти інших робіт такого роду є бібліографічна повнота, широка обізнаність з матеріалами, що стосуються і до біографії і до творів Артемовського - Гулака. Свою велику статтю редактор скромно називає „матеріалами“, підкреслюючи її бібліографічний характер. Але низка оригінальних висновків, нових спостережень дає нам право розглядати її як історично-літературний дослід, що має в собі приховати тенденцію редактора дати щось нове, „повергнуть во прах“ дотеперішні погляди на нашого письменника. Виразно полемичний тон останньої частини статті безперечно свідчить за це.

В першій частині, зводячи до купи фактичні дані, спогади, листування, редактор дає нам портрет Гулака, як людини, зрештою уже відомий, крім може цікавих окремих деталей. Спиняючись проте ґрунтовно на окремих фактах зовнішньої біографії, редактор мало спиняється на ідеології письменника, а саме на його українських симпатіях, літературних уподобаннях і т. д. Так само зовсім побіжно схарактеризовано літературне оточення, серед якого працював письменник — тодішні часописи (надто „Украинский Вестник“) з боку ідеологічного й літературного, хоч деякі фактичні відомості тут і подано. Оригінальніша є друга частина статті — аналіз літературної творчості. Автор виступає із своїми міркуваннями про місце Артемовського в українському письменстві і заперечуючи дотеперішній погляд на його, як на представника школи Котляревського, характеризує Артемовського як літературного антагоніста Котляревського, як до певної міри антитезу до традицій Котляревщини, нарешті як „європейця“ і „починача“ романтичної школи в укр. письменстві. При всій моїй пошані до нових поглядів, до спроб поглибити дотеперішні оцінки, ніяк не можу погодитися з таким трактуванням творчості Гулака, тим більше, що дякувати редакторові, мав змогу відновити в своїй пам'яті дещо призабуте з Гулакових творів. Мушу признатися, що й аргументація автора так само ніби тільки ствердила мої старі погляди на Гулака, як представника школи Котляревського.

Аргументація автора зводиться до таких основних тверджень:

1) Горазієві переробки Гулака далеко вільніші супроти оригіналів, ніж Енеїда Котляревського.

2) Артемовський пробує дати зразки серйозних перекладів (Гете).

3) При характеристиці стилю Гулака попередні до І. Я. Айзенштока дослідники забували на „історичну перспективу“, забували на те, що коли нам твори Гулака видаються „бурлеском“, то за тодішнього стану перекладної літератури (і російської) таке перекручування оригіналу було цілком природне і не свідчило про свідоме бажання викликати гумористичний ефект. Відповідаю по черзі. По перше — коли до Котляревщини залічувати тільки пародійні у вузькому значінні твори, то що б власне лишилось від школи Котляревського? Як би нам тоді треба було ставитися до творів Макаровського, Писаревського та інших? Адже ж автор добре знає, що не в більшій чи меншій залежності від оригіналу сила, а в стилістичному оформленні, чим споріднюються між собою „Енеїда“, і „Вовкулака“ Олександрова, хоч у Писаревського власне пародії немає.

По-друге — справді, ми маємо у Гулака кілька спроб, де письменник ніби виходить за межі звичайних йому бурлескних форм — „Рибалка“ „Псалми“. Але треба ж мати на увазі, коли напр. писані псалми і головне їх так би мовити пропорціональне відношення до загальної бурлескної стихії в його творчості. Та коли зважати на такі одинокі спроби, то чому не згадати напр. „Романс“ Білецького - Носенка (Я згадую тебе, ти на умі одна), як і його „байки“, або прекрасний переклад Думитрашка „Молитви Маргарити“ з Фауста геть? Тай взагалі можна тоді згадати й те, що не всеж „сміявся“ і Котляревський: (його драматична діяльність). І протиставляти йому Артемовського, як „Європу“ — по меншій мірі не зрозуміло. (Маємо протилежне твердження А. Ніковського в передмові до „Миколи Джері“ про „європеїзм“ Котляревського, твердження, висловлене парадоксально, але воно безперечно має більшу рацію).

3) Бажаючи „виправдати“ комичну націоналізацію чужих сюжетів „історичною перспективою“ і изводячи на доказ „оної“ думку про оди Гулака одного персонажа з повісти Шевченка „Близнецы“ (що, прочитавши оду до Пархома, дивується на точність перекладу), автор забуває, що сам же він перед цим доводив, що Гулак відчував жартівливий тон своїх творів і свідомо ставив собі завдання спробувати в серйозному стилі. Певний так само я і в тому, що це розумів прекрасно і сам автор „Малоросс. Енеиды“ — порівняти його російський переклад Катюла з Енеїдою. Алеж уявлю собі на хвилину, що справді переробки наших письменників сприймалися як поважні переклади античних авторів, то чому ж І. А. гадає, що Енеїда стояла на окремому місці і не могла сприйматися, як щось серйозне.

Яка ж різниця між Гулаком і Котляревським що до цього? Хіба та, що твір Котляревського ближчий до первотвору в сюжетній схемі? Так це очевидно тільки плюс для неї, щоб справляти на „простодушних малороссиян“ ілюзію точного перекладу. Так коли вже адресуватись до Шевченкових героїв, то чому ж не пригадати того семінариста з „Близнецов“, що захоплювався Енеїдою...

На нашу думку творчість Гулака (російська і українська) виросла і розцвіла на ґрунті класицизму (переклади, байки, пародії), як і творчість Котляревського, що на своєму довгому шляху він іноді подавався різним впливам, то тут дивного нічого немає, особливо в другий період творчості, коли він має за собою Шевченка, Куліша та інш. Треба тільки дивуватися, що він так швидко йшов за старшими своїми уподобанцями уже в 50 роки, пишучи різні „послання“...

А. Шамрай

Николай Хвильовый. Синие этюды. „Мысль“, 1926.

Не можна не вітати в ідеї перекладу з сучасних українських письменників на російську мову. Необхідність цього ясно одмічена критикою — як найбільш характерну, пригадую зразу передмову проф. О. І. Білецького до „Антологии украинской поэзии в русских переводах“, де він яскраво підкреслює цей шлях для взаємного обміну здобутками з галузі красивого письменства.

Нема чого казати про те, яку важливу роль відіграє взагалі культура перекладу: той факт, що на російській мові є 14 перекладів „Гамлета“ — і серед них блискучий по точності й художності переклад К. Р. — факт цей, гадаю, не потребує докладно тлумачення.

Тому особливо уважно треба придивлятися до цієї культури, тоді, коли в ній не все гаразд. В великій мірі це стосується до української перекладної культури, дуже молоді по суті; але про це — иншим разом, можливо, в окремій студії.

Зразу ж переді мною факт невідповідного відтворення українського письменника на російській мові. Я маю на увазі „Сині етюди“ Хвильового в перекладі Евг. Курицького.

Перша елементарна і необхідна умова всякого перекладу — це його точність. Без цього ми маємо все, що вгодно, „вільні варіації на задану тему“, але не переклад.

Правда, ця умова, хоч і необхідна, але не достатня для того, щоб переклад справляв враження самостійної художньої одиниці; отже лише на базі виконання цієї необхідної умови перекладач може дбати про художність перекладу — умова, що виконується рідко, та коли навіть і виконується, то частіше в плані якоїсь „отсебятини“ перекладача, аніж в плані відтворення особливостей індивідуального стилю письменника.

Нема чого й казати, що ця друга умова не виконана в названому перекладі: для прикладу візьму хоч би своєрідно-музичні статичні мотиви природи, ритмика яких не найшла собі адеквату.

Тому доводиться говорити про першу умову. Тут на перших же кроках подибуємо неточності: так, замість „вмирають каганці“ маємо — „гаснут лучинки“ (ст. 5).

Я дозволю собі великий сумнів що до тотожності каганця й „лучинки“.

Зам. „річка була далека в своїй глибині“ маємо: „и была эта речка за г а д о ч н а своей глубиной“ (ст. 6. курсиви мої); зам. „голубіли душі, і в далені імпровізувало на рожевих плямах“ маємо: „голубели души и где-то вдалеке импровизировали на розовых пятнах (180) — зовсім знищене безособове речення оригіналу, і в наслідок повстає незрозуміла фраза про душі, які імпровізують і т. д.

Українське „згріб“ (лапки Хвильового) перекладач подає як „сгреб“ (лапки перекладача), але зразу ж до цього додає примітку, в якій стоїть принаймні для мене зовсім незрозуміле „перседа“ (ст. 62) — очевиднож, пояснення до „сгреб“.

У Хвильового маємо:

„Ах, яка тоді була чудова ніч!

У неї такі тугі зітхання, як яблука з антонівки“...

В перекладі стоїть (першу фразу минаю):

„У все, н о ч и, такие тяжелые вздохи“ (10).

Я умисне подаю курсивом слово, що його перекладач дав од себе і з яким, на мою думку, не зовсім можна погодитись.

Принаймні мені, не зважаючи на близький контекст цих місць („...ніч“ та „у неї...“), здається, що „у неї“ відноситься до героїні оповідання Оксани, бо в попередньому контексті маємо: „Одної солодкої ночі Мишко віддався Оксані“...

З другого ж боку, коли навіть припустити, що ніч в плані певної персоніфікації й може зідхати, і ці зідхання ночі, „як яблука з антонівки“, — то все-ж таки краще було б в перекладі не додавати слова ніч, і цим не застосовувати ночі те, чого ясно не робить автор.

Констатуючи певну неясність автора, треба було залишити її в перекладі, а не тлумачити на свій власний смак, досягаючи шм коли не абсурда, то у всякім разі непорозуміння...

Замість „з-за коси в и р и н а в човен“ маємо „из-за косы в ы н ы р и у л а лодка“ (7) невідповідність слів, поданих курсивом, ясна, — *imperfektum* з відтинком мнонократі перекладено *perfektum*-ом.

Трапляються й прямо пропуски; так, зам., „десь на степах н а д о з и м н и о ю цвіт стелється“ маємо: „где-то там в степи распускается цветок“ (5). Курсива оригіналу (підкреслив я) не передано зовсім.

В даному разі справа йшла лише про два слова. Але єсть пропуски значно більші. Так в перекладі „Кота в чоботях“ зовсім немає рядків, які б відповідали такому місцю оригіналу:

„А от гаптувати — це яскраво, бо гаптувати: вишивати золотом або сріблом.

... А то буває гаптований захід, буває схід, це коли підводиться або лягає заграва.

Гаптований — запашне слово, як буває лан у вересні: або трави в сіновалах, — трави, коли яде з них дух біляплавневої осоки.

Гапка — це глухо.

Ми її товариш Жучок.

І личить“.

Я навмисне навів таку велику цитату, бо це дуже важливе місце, яке характеризує властиву Хвильовому синестезичну стихію, той „запах слова“, про який він сам говорить у „Слові“ — етюді, що увійшов у збірку „Осінь“. На мою думку — це приклад фонетичної синестезії, коли замикання між двома словами утворюється на базі якоїсь фонетичної константи („Гапка“, „гаптувати“), спільної обом словам.

Не думаю, щоб перекладач цього не відчував, бо другий приклад такої ж синестезії перекладено. Я маю на увазі „Латвію“ та „латаття“ з оповідання „Свиня“, що їх відтворення нашло собі місце на ст. 126; при чому перекладач додає навіть примітку на тій же сторінці: „Непереводимая игра слов. „Латаття“ - (украинский водяной цветок“).

Звичайно, справа тут глибша, ніж звичайна собі „игра слов“...

Таких хиб проти точности, уважности перекладу чимало. Читач легко упевниться в них сам, перегорнувши сторінки перекладу. Я не певен, що подаю самі грубі приклади: накопичувати багато матеріалу не варт, виписую, що безпосередне звертає увагу.

Нарешті — і хай це буде вже причіпка надто суворого рецензента — чим пояснити іншу перестановку оповідань в перекладі проти той, яку вони мають в оригіналі?

Це було б зрозуміло, прим., тоді, коли б перекладач робив збірку з усіх творів Хвильового; ясно, що тоді порядок належить не авторові. Але тут перекладені всі 15 оповідань „Синіх етюдів“.

Невже я досі не ясно, що порядок новел, як і віршів, у збірці, планованій самим автором, — річ не випадкова? Що до „Синіх етюдів“, які закінчуються „Дорогою“ й „Ластівкою“ в оригіналі, то це, гадаю, теж ясно. І це треба було витримати в перекладі...

Одмічені хибки були б легше зрозумілі в перекладі віршів, завжди тяжчому, але вони абсолютно неприпустимі в прозовому перекладі.

Ці ж хибки спричиняються до того, що радість, яку відчуваєш, коли бачиш російський переклад не останнього представника сучасної української літератури, — на перших же кроках читання замінюється розчаруванням, поки зрештою не стає досадою.

Гр. Майфет.

Могем та Колтон. Седі (Злива) переклад М. Йогансена. Видавництво „Рух“, театральна бібліотека Ч. 71, стор. 104 in. 32, ц. 40 коп. Харків 1927.

П'єса „Седі“ — переробка оповідання Сомерсет Могема „Міс Томпсон“ (оповідання є в перекладі на руську мову п. н. „Миссионеры“ та „Седі Томпсон“). Провідна думка п'єси: зіткнення фанатичної, жорстокої й тупої релігійности з відчуженнями й страстями, вкладеними в людину природою.

Група пасажирів з океанського пароплава випадково, з причини карантину, мусить зупинитися й прожити на тропичному острові кілька днів. На острові лише одна гостинниця, тому всі пасажирів сходяться в цій гостинниці. Поводження її весела вдача одної з пасажирок — Седі Томпсон — не до смаку місіонерві Девідсону та його жінці, що теж приїхали цим пароплавом. Далі місіонер дознається, що Седі була проституткою і що тепер, покинувши своє ремесло й утікши від переслідувань влади, вона їде шукати роботи в іншу місцевість. Місіонер вважає за свій обов'язок „спастися бессмертну душу“ Седі і вирішає повернути її туди, звідки вона втекла та де мусить відбутися 3 роки каторги. Щоб перевести свій план, Девідсон, по-перше, звертається по допомогу до губернатора острова, а потім починає й саму Седі переконувати в тому, що їй треба „спокутувати“ гріх. Гаряча переконаність місіонерових речей, велика сила його фанатизму гіпнотизують і скорюють слабовільну Седі і вона скоро й сама цілком щиро починає прагнути „спасіння“... Але, сталося, здавалось, неможливе: „спасаючи“ проститутку, преподобний отець, що навіть із жінкою жив „духовним“ шлюбом, тут піддався „диявольській“ спокусі — цілими ночами моливсь із молодією, красивою Седі, пастор збуджує в собі вулкан страсти і, безсилий стримати його, кидається на Седі, щоб оволодіти нею. У Седі розкрилися очі — вона побачила місіонера в усій його „святості“ і це рятує її від пастора. А сам Девідсон кінчає після цього самогубством.

Девідсон суцільна в своєму роді натура: проповідуючи євангеліє серед негрів і ревниво спасаючи їх, він настирливо лізе зі своїми приписами в усе їх життя: „Ми мусили їх учити — розповідає Девідсон — того, що гріх не тільки блудствувати, а й виставляти на ганьбу своє голе тіло, танцювати, не ходити до служби. Я об'явив, що то найтяжчий гріх, коли дівчина не прикрити грудей, а чоловік не вдягне штанів“. Ревний проповідник не обмежується одначе самим впливом на „душі“ тих, кого він обдаровує „світом христової науки“, він дуже добре розуміє значення економічного чинника. Девідсон штрафує негрів по особливій таксі „за всяке ухилення від істинної віри“. Найвища кара — одлучення від церкви. А одлучений „позбавляється права продавати свої кокоси й фініки. Коли ділять спійману рибу, він не одержує своєї частки. А для негра — це голодна смерть. Ще б він не боявся одлучення од церкви!“ Само собою розуміється, що, коли треба, місіонерві заходи завжди підпірає колоніяльна влада, як у випадку з Седі.

Проте, Девідсон глибоко й щиро вірить у справедливість свого діла, як і в те, що „змертвілення плоті“ — єдиний шлях до „спасіння душі“. І до Седі він підходить, як показано, з тими самими методами „спасіння“, що й до негрів. Але тут живе життя розтрощило мертву формулу і поборова життям, релігія впала. Тим, власне, і обмежується для нашого глядача чи читача значення п'єси „Седі“, що вона, зостаючись у рямцях буржуазного атеїзму, компромітує й нищить релігійну ідею. На більше ця п'єса, що буде драматичний конфлікт на зіткненні змагань аскетичного попа з кол. проституткою, претендувати звичайно не може.

Як драматичний твір, „Седі“ має чимало хиб. Зроблено п'єсу в реалістичній манері, вона добре розгортає дію в 1-му акті — тут цікаві контрасти й несподівані переходи дають гарний початок. Але п'єса занадто розтягнута в середині (2 і 3-я дії), тут багато розмов — переробка з оповідання відчувається. До того, не вважаючи на довготу середньої частини, авторам не вдалося змалювати внутрішній перелом Седі, коли вона вже підпадає під вплив Девідсона. Перелом цей у Седі психологічно невмотивований, а це втворює великі труднощі для артистки, що має грати Седі, це підтверджується, між іншим, і спостереженнями, зробленими після постановки „Седі“ в театрі. І вже зовсім схематично й стисло написано кінець п'єси — автори, приміром, зовсім не випускають пастора на кін після його наміру (теж невразно показаного) оволодіти Седі. Все це, звичайно, утрудняє постановку п'єси на сцені.

Гарно переклав п'єсу Йогансен, перекладач дає цікаві з боку жанрового зразки примітної будови речення в устах негрятки, примір; „Мій чоловік є дуже, дуже гарний. Так, спить дуже багато. Так, п'є дуже багато. Так, не приходиться додому дуже багато. Але завжди він дуже, дуже гарний мій чоловік“ (ст. 9).

Якістю видання — середнє. Трапляються друкарські помилки.

Й. Шевченко

* СЕРЕД КНИЖОК

Красне письменство

Валіте. — Альманах перший. З поезіями Тичини, Сосюри, Яновського, Бажана, Йогансена і прозою Досвітнього, Вражливого, Панча, Слісаренка, Шкурупія, Епіка, Іванова. ДВУ. Стор. 385, ц. 3 крб.

Вишня, О. — А-ну, хлопці, не піддайсь! Третє видання. З додатком нових гуморесок. ДВУ. Стор. 63, ц. 40 коп.

Вишня, О. — Вишневі усмішки кримські. Видання друге. ДВУ. Стор. 135 ц. 75 коп.

Вишня, О. — Кому веселе, а кому й сумне. Видання третє. З додатком нових гуморесок. ДВУ. Стор. 75, ц. 40 коп.

Остап Вишня. — Українізуємось. Весела книжка 1. Гумористична серія журналу „Плужанин“. Вид. „Плужанин“ 1927. Стор. 32, 32^а, тираж 5.000, ціна 15 коп.

Гулак-Артемівський, П. — Твори. Редакція, вступна стаття та примітки І. Айзенштока. ДВУ. Стор. 383, ц. 1 крб. 80 коп.

Коцюбинський, М. — Твори. Том III-й. Редакція й переднє слово акад. С. Єфремова. Вид. друге. ДВУ. Стор. 265, ц. 95 коп.

Антошка Ко. — Лопанські раки. Весела книжка № 2. Гумористична серія журналу „Плужанин“. Вид. „Плужанин“ 1927. 32^а, стор. 32, тир. 5.000, ціна 15 коп.

Шевченко, Т. — Поезії („Кобзар“). Вид. друге, стереотипне. Зредагували та примітки додали І. Айзеншок та М. Плевако. ДВУ. Стор. 445, ц. 2 крб.

Леонід Первомайський. — Комса. Оповідання. Вид. „Плужанин“ 1927. 32^а, стор. 32, тир. 3.000, ціна 15 коп.

Карло Гловха. — Зачарована земля. Фантастичний роман. Перекл. із чеської мови С. Горбенка і Гр. Борисовича. Держ. Н. М. К. Наркомосу У. Р. Р. рекомендує до вжитку в книгозбірнях установ Соцвиху. ДВУ. 1926 р. 16^а, тир. 5.000 Стор. 288, ціна 95 коп.

Берта Ляск. — На крилатому коні через віки. Перекл. з німецької Г. Петренко за редакцією В. Гадзінського. Держ. Н. М. Ком. Наркомосу УСРР по секції соціального виховання дозволив до вжитку в дитячих книгозбірнях установ Соцвиху. ДВУ. 1927. in. 8^а, тир. 5.000, стор. 76, ціна 55 коп.

П. Сурожський. — На трудовий шлях. Перекл. У. С. Держнаукметодком Наркомосвіти УСРР рекомендував до вжитку в книгозбірнях установ Соцвиху. ДВУ. Юнсектор. 1927, тир. 4.000 in 16^а, стор. 142, ціна 55.

Твори Марка Вовчка. — Бібліотека українських класиків, за редакцією і з критично-бібліографічною розвідкою Ол. Дорошкевича. Том III. ДВУ. 1927. тир. 5.000, in 16^а, стор. 356, ціна 1 крб. 35 коп.

В. Винниченко. — Твори т. I. кн. 1. Оповідання. До друку зібрав Т. Черкаський. Книгоспілка. 1926. тир. 3.000. in 16^а, стор. 224, ціна 90 коп.

В. Винниченко. — Твори т. I. кн. 2. Оповідання. До друку зібрав Т. Черкаський. Книгоспілка. 1926, тир. 3.000, in 16^а, стор. 432, ціна 90 коп.

В. Винниченко. — Твори т. XVI. До друку зібрав Т. Черкаський. Чесність з собою. Роман. Книгоспілка. 1926, тир. 3.000, in 16^а, стор. 270, ціна 1 крб. 10 коп.

Джек Лондон. — Матуїв Будинок. Оповідання. Переклав з англійської мови І. Попов. Загальна бібліотека. Книгоспілка 1926 р., тир. 5.000. in 32^а, стор. 108, ціна 30 коп.

Вільє де-Ліль-Адан. — Королева Ізабо. Оповідання. Перекл. з франц. мови А. Венгерова. Загальна бібл. Книгоспілка. 1926 р., тир. 5.000, in 32^а, стор. 44, ціна 15 коп.

Ж. Дюамель. — Бенгальський Зяблик. Оповідання. Перекл. А. Рєставицького. Загальн. бібліот. Книгоспілка. 1926, тир. 5.000. in 32^а, стор. 62, ціна 20 коп.

В. Джекобс. — Сновидець. Перекл. П. Тенета. Загальна бібліотека. Книгоспілка, 1926, тир. 5.000. in 32^а, стор. 54, ціна 20 коп.

В. Таль (Товстонос). — Смерть Тараса Бульби. (Бенефіс Никанорovichа) Комедія буфонада на одну дію. В. Р. К. при відділі мистецтва Управління політосвіти НКО УСРР до вистави у робітничих клубах дозволив. Театральна Бібліотека ДВУ. 1926, in 32^а, тир. 5.000, стор. 32, ціна 15 коп.

Вас. Еллан. — Поезії. З передмовою М. Хвильового. ДВУ. Харків, 1927 р. in 16^а, тир. 3.000, стор. 106, ціна 80 коп.

Могем та Колтон. — Седі (Злива), переклад М. Йогансена. Театральна бібліотека ч. 71. За постановою В. Н. Р. Р. Відділу Мистецтв НКО. УСРР від 20 — X — 1926 р. під № 2187 п'єсу до вистави дозволено. Кооперативне видавництво „Рух“ Харків. 1927, in 16^а, тир. 6.000, стор. 104.

Л. Старицька - Черняхівська. — Останній сніг. Драматичний етюд на 1 дію. Театральна бібліотека № 69. За постановою В. Н. Р. Р. Відділу Мистецтв Головополітосвіти НКО УСРР від 18 — III — 1926 р. за № 1870 п'єсу до вистави дозволено. „Рух“ — 1926 р. Харків, in 16°, тир. 4.000, стор. 30, ціна 20 коп.

Матвієнко — Овчаренко — Муринець — Степовий. — О пекли ся. Комедія на 3 дії. Театральна бібліотека ч. 67. За постановою ВРНК при відділі Мистецтв НКО, УСРР від 15 — V — 1925 р. під № 753 п'єсу до вистави дозволено. „Рух“, Харків, 1927 р., in 16°, тир. 6.000, стор. 50, ціна 30 коп.

Іван Франко. — *Voas constrictor*. Повість (твори т. XI) „Рух“ Харків, 1927, in 16° тир. 3.000 стор. 156, ціна 65 коп.

Дитяча література

Брасюк, Г. — Устинка. Оповідання. ДВУ. Стор. 32, ц. 20 коп.

Жук, М. — Прийшла зима. ДВУ. ц. 50 коп.

Коллоді, К. — Пригоди дерев'яного блазника горішка. ДВУ. Ст. 112, ц. 75 к.

Поліщук, В. — Бездрик-кумедник та комашка-горунашка. ДВУ. ц. 1 крб.

Біб-ка Військового сектору

Лібединський, Ю. — Партзбори. ДВУ. Стор. 54, ц. 25 коп.

Новіков - Прибой, А. — В бухті „Вірада“. ДВУ. Стор. 46, ц. 25 коп.

Штейгер, П. — Червоний літун. ДВУ. Стор. 64, ц. 35 коп.

Біб-ка Юнацького сектору

Вороніцин, І. — Шліссельбурзька кріпость і каторга. ДВУ. Ст. 167, ц. 80 к.

Галкін, К. — По царських в'язницях. ДВУ. Стор. 164, ц. 75 коп.

Критична біб-ка

Майфет, Ф. — Матеріали до характеристики творчості П. Тичини. ДВУ. Ст. 68, ц. 1 к.

Соц. - економ. та політична література

Кіров, А. — До історії ВЛКСМ. Матеріали. ДВУ. Стор. 351, ц. 1 крб. 25 коп.

Ленін, В. — Молодь. ДВУ. Стор. 94, ц. 22 коп.

Ленін, В. — Підготовлення більшовизму. ДВУ. Стор. 390, ц. 1 крб. 20 к.

Ленін, В. — Пролетарська держава. ДВУ. Стор. 383, ц. 1 крб. 90 коп.

Ленін, В. — Сторінки з щоденника. ДВУ. Стор. 61, ц. 12 коп.

Ленінська хрестоматія — Підручна книга для навчання ленінізму. ДВУ. Стор. 629, ц. 2 крб. 90 коп.

Лясоцький, Я. — Комсомол Польщі у боротьбі. ДВУ. Стор. 102, ц. 60 коп.

Резолюції XV конференції ВКП(б). ДВУ. Стор. 79, ц. 12 коп.

Слабченко, М. — Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття, том II-й. ДВУ. Стор. 278, ц. 2 крб. 80 коп.

Христюк, П. — Нарис історії класової боротьби та соціалізму. Том II. Буржуазні революції й зв'язки робітничого руху. Видання друге, перероблене й доповнене. ДВУ. Стор. 294, ц. 2 крб. 50 коп.

Література для шкіл і різна

Блонський, П. — Основи педагогіки. ДВУ. Стор. 176, ц. 1 крб. 60 коп.

Козачок, А. — Бджільництво. ДВУ. Стор. 110, ц. 1 крб. 50 коп.

Корнілов, К. проф. — Підручник психології. Виклад з погляду діалектичного матеріалізму. ДВУ. Стор. 150, ц. 1 крб. 50 коп.

Линіченко, М. — Фізика з метеорологією. Част II. ДВУ. Стор. 128, ц. 1 крб. 65 коп.

Лозинський, С. — Нариси з соціальної педології. ДВУ. Стор. 94, ц. 1 крб.

Мандрика, А. — Вимір шкільної успішності. ДВУ. Стор. 267, ц. 3 крб. 50 к.

Меленевський, П. — Підручник англійської мови. Для технічного персоналу. Вид. III. ДВУ. Стор. 218, ц. 2 крб. 30 коп.

НКО УСРР. — До перевиборів рад. ДВУ. Стор. 91, ц. 30 коп.

Ніколаї, Б. — інж. — Опір матеріалів. ДВУ. Стор. 372, ц. 4 крб. 50 коп.

Рубашкін, В. проф. та Івакін, А. проф. — Анатомія та фізіологія. ДВУ. Стор. 349, ц. 4 крб. 50 коп.

Шарлемань, М. — Словник зоологічної номенклатури. Ч. I. Назви птахів. ДВУ. Стор. 64, ц. 70 коп.

Од. Дорошкевич. — Підручник історії української літератури. Видання друге. Книгоспілка, in 8°, тир. 5.000, стор. 346, ціна 2 крб.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
„ВЕСЕСВІТ“

НАЙЦІКАВІШИЙ УНІВЕРСАЛЬНИЙ,
ІЛЮСТРОВАННИЙ ТИЖНЕВИЙ ЖУРНАЛ

„ВЕСЕСВІТ“ містить у кожному номері
поверх 50 ілюстрацій.

„ВЕСЕСВІТ“ друкує оповідання найліпших
українських та закордонних
письменників.

„ВЕСЕСВІТ“ освітлює всі найцікавіші події
в галузі політики, науки й
техніки.

ВИПИСУЙТЕ, КУПУЙТЕ,
ВИМАГАЙТЕ ЩО-ТИЖНЯ **„ВЕСЕСВІТ“**
ПО ВСІХ КІОСКАХ ЗАЛІЗНИЦЬ,
У ВСІХ ГАЗЕТЧИКІВ

Ціна окремого номера 15 коп.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На місяць (4—5 номерів)	— крб. 60 коп.
» 3 місяця	1 » 80 »
» 6 місяців	3 » 60 »
» 12 місяців	7 » 20 »

„ВЕСЕСВІТ“ разом з „ВІСТЯМИ“

На місяць	1 крб. 50 коп.
» 3 місяця	4 » 50 »
» 6 місяців	9 » — »
» 12 місяців	18 » — »

ПЕРЕДПЛАТА ПРИЙМАЄТЬСЯ у ХАРКОВІ,
головна контора, вул. К. Лібкнехта, № 11, в округах
у окрупновважених «ВІСТИ», по всіх поштових
конторах та по всіх залізничних кіосках